

Kelemen Zoltán

Történelmi emlékezet és mitikus történet Krúdy
Gyula műveiben.

Tartalom

Előszó.....	3.
Magántörténelem – mitikus történet.....	9.
Az öregedés dokumentumai.....	39.
Az Árnyékkirály és a Mohács.....	78.
Falánkság és anarchia.....	118.
Ki volt Mária?.....	153.
Tragikus vértanúság – komikus árulás?.....	169.
Két atya-kép között.....	184.
Bibliográfia.....	225.

Előszó

Italo Calvino *Ha egy téli éjszakán egy utazó* című regénye olvasással kezdődik. Sokáig nem értettem, és néha még ma sem világos teljesen, hogy hol található a műben az a pont, az esemény, ahonnan az olvasás története egy nyomozás történetévé válik. Persze, meglehet, hogy az irodalmi alkotás befejező fázisa: az olvasás mindenkor nyomozás, ez válasz lehet a kérdésekre. Az intellektuális teljesítmény, ha nyom-olvasással, vagyis olvasással (a betű az a jel, nyom, amelyen az olvasó – az olvasás elindul és jobb esetben végighalad) társul, könnyen földidézheti a nyomozás metaforikáját, a detektívregényekét. Az utóbbi, nagyjából félszáz évben olvasás és nyomozás összehasonlító irodalma kérdések és válaszok tekintélyes mennyiségét hozta létre. Távol áll tőlem ezeknek a számát szaporítani, annál is inkább, mivel a kutatások eredményeképpen teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy olvasás és nyomozás metaforikája valóban jogosan járja át egymást. A Calvino-művel kapcsolatos kérdésekre is megszületett a válasz. A nyomozás, a jelek összeolvasása, összegyűjtése azonban nem kizárólag a kriminológiának meg a szépirodalomnak (és befogadói gyakorlatának) a sajátja. A történész, a régész, az antropológus, az etnográfus, a kultúrantropológus munkája szintén nagyon sokban hasonlít a nyomozóéhoz. Természetesen némelyik nyomozó a dolgozószobából ki sem teszi a lábát, más nyomozó folyamatosan helyszínel, visszatér a tett színére. A kérdések kötik össze az író, az olvasót, a történészt, a régészt és az etnográfust, általában a tudóst: Hogyan történt? vagy: Mi értelme ennek az egésznek? Mi az a többletjelentés – ha van ilyen egyáltalán –, ami olvashatóvá válik az összegyűjtött jelek jelentésén túl, ha megpróbáljuk összeolvasni őket? A történész és a detektív munkája összehasonlításának is megvan már a maga irodalma, ezúttal csak Robin G. Collingwood rendkívül szórakoztató, ugyanakkor kifejezetten egyszerű kriminalisztikai parabolájára utalnék *A történelem eszméje* című művéből. A kutatás, a nyomozás egyik eredete talán a kíváncsiság. Talán ezért írnak és olvasnak az emberek. Szépirodalmat és szakirodalmat egyaránt. Történelem és történelemtudomány, valamint szépirodalom és irodalomelmélet-irodalomtörténet könnyen találkozhatnak egy szövegben a kíváncsiság miatt. A kíváncsiságnál azonban létezik véleményem szerint egy jobb és pontosabb szó is, amely összekötheti ezeket a szellemi területeket, és képes megalapozni őket, valamint a róluk folytatott beszédet. Ez a szó a múlt század első felének magyar irodalmában is központi helyet foglal el. Kedvelt szava volt például Márai Sándornak, de Krúdy Gyulának is. Némely alkotásuknak kifejezetten alapja lehetett ez a szó: a kaland.

A kaland megalapozhatja a tisztán intellektuális nyomozást, a spekulációt, az adatok gyűjtését, a műhelymunkát, a régészetet, a történeti vagy éppen irodalomelméleti kutatást éppúgy, mint a széppróza létrehozását. Szellemi kaland lehet az, ami szép- vagy szakirodalmi szövegek létrehozására vagy olvasására, megértésére sarkallhat bárkit. A kaland fogalma összekapcsolhatja, és össze is kapcsolja a történelmi kutatást a szépirodalmi szöveg megalkotásával. Ez a kapcsolat pedig még közvetlenebbé válhat

akkor, ha epikai alkotásról van szó, regényről, még pontosabban történelmi regényről vagy történelmi témájú elbeszélésről.

Európának abban a részében, amelyet Közép-Európának szokás nevezni, a szellemi kaland különös fontosságot kaphat. Történelem és művészetek viszonya fölértékelődhet. Egymást értelmezhetik, és nem kizárólag egy tudományos vagy esztétikai vita kapcsán. Történelmi megállapítások, melyek több száz, esetleg ezer évvel azelőtti jelenségekre, történésekre vonatkoznak, rendkívül könnyen életre kelhetnek, és beleszólhatnak a megélt, jelenkori történelem vitáiba, gyakran akkor is, ha a logikus szemlélet könnyen kimutathatná anakronisztikus voltukat. Az esztétikai kijelentések etikai megállapításokká fordulhatnak át. Több száz éve elhunyt hősök kelnek életre, és folytatják harcukat, gyakran értelmetlenül. Persze vannak olyan viták, amelyek eléggé régóta őrzik folyamatosságukat ahhoz, hogy az utódok belekapcsolódhassanak az ősök párbeszédébe, és ez a beszélgetés gyakorta izgalmas és értékes eredményeket is hozhat. De sohasem kerülhet kívül azoknak a nemzeteknek a mindennapi történelmén, akik a Duna-völgyi birodalomnak is nevezett Osztrák-Magyar Monarchiát alkották. Ezen a szellemi-földrajzi-politikai területen a történelem, a művészet és az etika olykor egymást is erőteljes vonásokkal próbálják meghatározni. Arra pedig, hogy miképp folyhat évszázadokon át, az olykor kegyetlen eseményektől sem mentes párbeszéd, két szépirodalmi alkotást hoznék például: Ivo Andrić *Híd a Drinán* című regényét és Milorad Pavić *Kazár szótár* című alkotását. Közülük is főként az utóbbi lehet ezúttal jó példa, hiszen a szerzőnek – aki maga is egyszerre tudós és szépíró – esze ágában sincs szétválasztani a tudományos vagy olykor áltudományos kutatás folyamatát a történelem sorsfordító pillanatainak átélésétől. Szereplői így egyszerre rögzítői, értelmezői és alakítói, elszenvedői a történelemnek, amelynek kérdései több évszázadon ívelnek át, mivel a történelmet átélő személyek makacsul keresik a választ történelmivé érlelt egzisztenciális kérdéseikre, és ez az egzisztencia ezúttal nem csupán a személy konkrét léte, hanem sokkal inkább a nemzeti vagy a nemzetivé dimenzionált lét. A kérdések egyszerre a személyes sors és az attól elválaszthatatlan nemzeti lét kérdései, mégpedig azért, mert a személy nem akarja elválasztani sorsát a nemzet lététől, a szerzői szerepvállalás pedig rejtőzve is a nemzetinek elgondolt problémák szószólója lehet.

Kellő „pesszimizmussal” megállapítható: a történelem ezúttal alárendelt szerepet játszik, pusztán eszköz olyan célok elérésére, amelyekről nem bizonyítható, hogy az időben az elvont, tisztának nevezhető emberi tudással együtt megőrződnek. Valamivel optimistábban azt is ki lehet jelenteni, hogy ez a különleges földrajzi-kulturális adottság serkentőleg is hathat a történelmi kutatásokra. Ezúttal persze nem gondolhatunk a tisztán történelmi jellegű eszmefuttatásokra, inkább az olyan típusú vizsgálódásokra, amelyek egyesíthetik a történelem, az irodalom, a társ művészetek, a néprajz és a kultúrantropológia módszereit. Ezáltal természetesen elmosódhatnak a határok az egyes tudományterületek között és ezt a tény a kutatás során nem árt figyelembe venni.

A fentiekben ha csak utalás formájában, de fölmerültek már olyan kifejezések, amelyek az *Előszót* követő oldalakon az elemzés tárgyaiként

szerepelnek majd. Az alább olvasható munkának a célja Krúdy Gyula történelmi tárgyú regényeinek, novelláinak és újságcikkeinek vizsgálata, nem utolsósorban abból a szempontból, hogy milyen történelmi alapvetésekből kiindulva, milyen hagyományokhoz ízesülve hozta létre műveit az író. A történelmi munkák mint a különböző elbeszélői technikák alkalmazásai gyakorta maguk is elbeszéléseknek tekinthetők. Az *Előszó* bevezetőjében nem véletlenül foglalkoztam hosszadalmasan a kaland kifejezésével, a nyomozást is érintve. Véleményem szerint a *kaland* és a *kutatás* kifejezések szorosan összetartozóak a tudományos munkában is, hiszen mindenképpen szellemi produkcióról van szó. Akárcsak az említett két szerb szerzőre, Krúdy Gyula írásművészetére is alkalmazható véleményem szerint a „megélt történelem” kifejezés. A történelmi emlékezet ugyanis Krúdynál összeforrasztja a családtörténetet a nemzet történetével; ezzel párhuzamosan a meséket, mítoszokat, regéket, mondákat, a nemzettudatot alapító történeteket a pletykákkal, szóbeszédekkel, a korabeli aktuálpolitikai tényekkel és híresztelésekkel együtt poetizálja át az író azzá az erősen mitikus jellegű magántörténelemmé, amely általam elemzett műveinek alapját képezi. A Krúdy-művek vizsgálata mellett szükségesnek tartottam, hogy említést tegyek röviden azok befogadástörténetéről, a regények kritikai megítéléséről. Fontosnak tartottam azt is, hogy lehetőleg olyan műveket vizsgáljak, amelyek eddig még nem álltak a Krúdy-kutatás homlokterében, néhány esetben (*N. N.*, *Napraforgó* és egy, a postakocsi-regényekre történt rövid utalás erejéig) mégis kivételt kellett tennem, mivel az elemzés olyan műveket is érintett, amelyeket előttem már többen behatóan vizsgáltak. Mindazonáltal remélem, hogy ezekben az esetekben is sikerült olyan megközelítésből szemügyre venni ezeket az alkotásokat, amely újat hozhat a Krúdy-recepcióban. Részletesen elemzem Krúdy 1926. és 1930 között keletkezett, az irodalomban *Királyregények* vagy *Három király* címmel szereplő négy regényét, az *Árnyékkirályt*, a *Mohácsot*, a *Festett királyt* és *Az első Habsburgot*; *A magyar jakobinusok* című 1910-es, *A templárius* című 1925-ös regényt és az először 1988-ban kiadott *Magyar Köztársaság Almanachja* című művet. A többek között Sturm László által tényregényeknek nevezett alkotásokból, melyek a jellegzetes „Krúdy” publicisztika gyümölcseinek tekinthetők, mindössze a *Kossuth fia* címmel 1976-ban kiadott, jobb híján regénynek nevezhető munkát elemzem behatóan. Egyrészt azért, mert Sturm László *Hagyományok metszéspontján* című művében alapos elemzések találhatók ebben a témakörben, másrészt azért, mert a „tényregények” közül egyedül a *Kossuth fia* illeszthető be vizsgálódásom körébe, amely Krúdy Gyula történelmi tárgyú művein belül is főként a Habsburg tárgyú szövegekre összpontosít. A *Királyregényekkel* kapcsolatban filológiai problémákra is ki kell térnie az elemzésnek, amely új értelmezési pontokat próbál találni abban a gondozott szövegben, amely egészen napjainkig utoljára közli egységében a négy királyregényt¹. Ezáltal új megvilágításba kerül az *Árnyékkirály* című elsőnek tekinthető regény, melyet eddig a kutatás nem méltatott kellő figyelemre. Megkísérlem bebizonyítani, hogy az említett műnek helye van az így tetralógiává bővülő trilógiában, és nem pusztán bizonyos szövegszerű egyezések miatt, sokkal inkább egy igen

¹ Krúdy Gyula: *Három király*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1958.

sajátos mítoszalakításnak köszönhetően, mely mítoszkonstruktó vizsgálódásaim központi témája. Véleményem szerint ugyanis Krúdy regénykompozíciójában a magyarság és a magyar föld, az ország és a nemzet mítoszáat teremti meg. A mítosz főalakja a regények főszereplője, Habsburg Mária, aki ezúttal nem annyira Habsburg királyleány, mint inkább a magyar Nagyboldogasszony (Szűz Mária) kultusz megtestesítője, a félig pogány, félig keresztény magyar mítosz központi alakja. Eme értelmezés szerint Krúdy – Trianon után szemlélve – úgy látja: a magyarság „nemzeti nagy létének nagy temetője, Mohács” tragikus és máig ható fordulópont volt nemzetünk életében. Az író, magánmítosza szerint, ezt a nemzetet élő személyként kezeli, s ennek a személynek a szétszaggatásáért a magyar hatalmi köröket teszi felelőssé, ezzel együtt a több mint négy évszázadig gyűlölt-megtűrt-szeretett Habsburg uralkodóház mítoszáat építi le, rámutatva hatalmi impotenciájukra, valamint arra, hogy uralkodásukból (és valószínűleg hatalmi mítoszukból is) hiányzik a szakralitás, ahogy erre Claudio Magris is utal, mikor *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban* című művében a hivatalnokmítosz és a kedélyes kispolgár mítosza ötvözeteként írja le a Habsburg-ház mítoszáat.

Krúdy Gyula írásművészetében kiemelkedő fontosságú szerepet kap a magyar Szűz Mária – kultusz. Egyrészt családi hagyományai miatt (Mária nevű művelt nagyanyja szellemi fejlődésére és ízlésére el nem hanyagolható hatást gyakorolt), másrészt azon általa fölismert nemzeti hagyomány miatt, mely szerint Szent István királyunk, miután Imre herceg halálával utód nélkül maradt, a legenda szerint fölajánlotta Magyarországot az Ég Királynőjének, az istenszülő Szűzanyának. Véleményem tehát az, hogy Krúdy, a Habsburgok profán uralma mellett egy évezredes szakrális uralmi formát tétel, amely Mária tiszteletében, a műveiben oly gyakorta megörökített búcsújárásokban, kegyes zarándoklatokban mutatkozik meg, valamint időről-időre a magyar lányokban-asszonyokban, akiket több művében is Szűz Mária leányainak tekint. Ezért elemzem az említett *N. N.-t*, a *Napraforgót*, de az 1913-as *Palotai álmokat* és azokat a *Szindbád*-novellákat is, amelyekben a Mária-kultusz jelei fölbukkannak. Elemzés tárgyai továbbá azok az újságcikkek, riportok, tudósítások, karcolatok és novellák, amelyek a Habsburg családot örökítik meg, különös tekintettel arra a tényre, hogy Krúdy, aki szemtanúja volt I. Ferenc József temetésének és IV. Károly koronázásának, s erről a korabeli sajtóban be is számolt, hogyan írta tovább, fogalmazta újra az 1920-as években a Habsburg-ház magyarországi történetének ez utolsó két fejezetét.

Történelemtudomány és történelmi regény viszonyában igyekeztem minél több oldalról körüljárni azokat a kérdéseket, amelyeket a történelmi regény létjogosultságának, a vele kapcsolatban koronként támasztott követelményeknek, valamint a történelemírás és a széppróza, az epikai formák viszonyának problematikája fölvet. A történelem nem pusztán a történettudomány területén kaphat szerepet. Az esetek többségében szorosán összefonódik a társadalmi tudatnak, sőt a társadalom pszichéjének azzal a részével, amely a közösségekben azt az összetartó erőt hozza létre és tartja fenn, amelyet nemzettudatnak vagy önazonosságtudatnak nevezünk. Ez kifejeződésre juthat és meg is nyilvánul a művészetekben, az etnografikus

jellegű hagyományban, a történelmi tudatformákban, de a társadalmi interakciókban is, mint például a vicc, a pletyka, vagy Krúdy műveiben különösen olyanokban, mint az adoma, az anekdota vagy a publicisztika, amely formálhatja és formálja is ennek a társadalmi tudatformának azt a részét, amely egy gyorsan változó-cserélődő, ugyanakkor azonban rendkívül markáns formában megnyilvánuló tudatszintet képvisel.

Közhely, de igaz, hogy az Előszó az az írásmű, ami egy adott munka során utoljára jön létre. Így adott az a lehetőség, hogy a szerző apróbb megjegyzéseket fűzhessen a művéhez, és köszönetét nyilvánítsa mindazoknak, akik segítettek a munkájában. A szövegben található összefüggőbb vagy hosszabb idézeteket munkám során megpróbáltam elkülöníteni a jobb áttekinthetőség végett, meglehet, hogy néha úgy tűnik: ez önkényes választás volt, habár igyekeztem következetes maradni ebben. Akárcsak a jegyzetelésben, amelynek során a fejezetekre bontott lábjegyzetek mellett döntöttem. Így előfordul, hogy ugyanakkor a műnek a bibliográfiai adatai többször is szerepelnek részletesen, a visszakeresés viszont talán könnyebb. Arra is törekedtem, hogy lehetőleg kevés megjegyzés szoruljon lábjegyzetbe, ott inkább a további kutatási irányokat jelző, és a könyvtári visszakeresést szolgáló adatok kaptak helyet. Néha mégis előfordul, hogy az elemzéshez szorosabban tartozó kijelentések is ott találhatóak, mivel a főszövegben megakaszthatták volna annak gondolatmenetét. A fejezetek sorrendjének megállapításánál az elemzett műveket illetőleg sem a kiadás, sem az első megjelenés évszámai nem voltak irányadóak, sokkal inkább az a gondolati szerkezet, amelyen belül az értelmezésre sor került.

Végezetül köszönetemet szeretném kifejezni Bezeckzy Gábornak, Eisemann Györgynek, Farkasdi Andrásnak, fenyő Istvánnak, Fried Istvánnak, Ilia Mihálynak, Juhász Antalnak, Kelemen Ágnesnek, Molnár Józsefnek, Piti Ferencnek és Szörényi Lászlónak azért a felbecsülhetetlen segítségért, amelyet a munka során nyújtottak.

Magántörténelem – mitikus történet

„Ott lakom én, a falon Mária, reám vigyáz.”
(Palotai álmok)

A Krúdy-életmű igazi kincsesbányája a paradoxonoknak, ellentmondásoknak. Lelkesedésnek és csüggedésnek, forradalmi hévnek és nemzeti-egyetemes emberi értékekre féltve vigyázó „komoly” konzervativizmusnak. Megbocsátó szeretetnek és lemondó emberkerülésnek-gyűlöletnek. Mindezek miatt meglehetősen nehézkes a Krúdy-szövegekből a feltételezett „szerzői szándékot”, sőt gyakran még a narrátor(?) véleményét is kiolvasni-kihallani, vagy azt vélni, hogy mindezek a szövegekből kihallhatóak. Nem egy értelmezési kísérlet kérdőjeleződött már meg Krúdy műveivel kapcsolatban éppen azért, mert pesszimizmust, optimizmust, egyértelmű életigenlést vagy az élettől való elfordulást, nőgyűlöletet vagy feltétel nélküli nőimádatot próbált kiolvasni az életmű egyes szakaszaiból kiragadott szövegrészekből. Az író valószínűleg semmilyen irányba sem kötelezte el magát, egyszerre érdeklődött a páli buddhizmus, az európai és főként közép-európai babonák világa, a naturalizmus, a keleti mesék narratológiája és a magyar későközépkor történeti kutatásai iránt. Elsajátította az említett témakörök magyar nyelvű szakirodalmának legjavát, persze sajátos ízlésének megfelelő módon válogatva azokban. Belátható tehát, hogy igen nehéz kérdés a szerzői hozzáállás mibenléte Krúdy Gyula munkásságának esetében, sőt azt kellene inkább mondani, hogy a kérdés felvetése számos újabb problémát vet föl.

A Krúdy Gyula műveiből éles kontúrokkal kirajzolódó, Osztrák-Magyar Monarchiáról alkotott kép egy fontosnak és érdekesnek nevezhető részletével kapcsolatban is el lehet mondani mindazt, amire az előzőekben röviden utaltam. Jóllehet a Monarchiát mint államformát, társadalmi intézményt, életközösséget és szellemi-lelki tájat egyértelműen csak az 1918-as őszi forradalom idején született publicisztikájában utasítja el. *Magyar Köztársaság Almanachja*¹ című könyvéről van szó, melyet a Franklin Társulatnál szeretett volna kiadatni a szerző, még 1918-ban. Erre, csak 1988-ban kerülhetett sor, a Zrínyi Kiadó jóvoltából. A töredékben maradt kötet jórészt publicisztikai szövegei néhány kivételtől eltekintve – mint amilyen az *Ady a szfinx hátán* – sajnos az életműnek nem a legfényesebb lapjaira tartoznak. Ráadásul azok a riportok, melyek időtállósága és esztétikai értéke később bebizonyosodott (például *A kápolnai földosztás*), bele sem kerültek a válogatásba. Ezúttal azonban talán nem ezek a problémák a legfontosabbak számunkra ennek a hányatott sorsú Krúdy műnek kapcsán. A krónikás-riporter Krúdy számára minden forradalmi lelkesültsége mellett is gondot okozhatott a történelmi napok rögzítésekor az a tény, amelyet – a szükségből erényt kovácsolva – éppen ő emleget sokszor *Almanachjában*: ennek a forradalomnak nincsenek hősei, csupán becsületes kisemberek a szereplői, akikről nem lehet történelmet

¹ Krúdy Gyula: *Magyar Köztársaság Almanachja* Zrínyi Kiadó. Nyíregyháza, 1988.

írni. Mégis gyakorta belebonyolódik a köztársaság legendásításába. Johan Huizingát szintén ehhez hasonló kérdés foglalkoztatta az újabb kori történelem és annak „tudományos” rögzítése kapcsán. *A történelem formaváltozásai* című könyvében így ír erről:

„Magának a történelmi folyamatnak valóságos megváltozásáról van szó. Ez a változás annak a jelenségnek egyik része, amit (...) a közösségi élet 'eleszköziesedés'-ének neveztem.”²

Véleménye szerint a gazdasági tényezők túlzott befolyása miatt a történelmi folyamat egyre inkább megragadhatatlanabbá, átpolitizálttá válik, eltűnnek a történelemalakító személyek, a hősök, akikről a történelem szólhatna. Nevetségessé és elszomorítóvá válik (különösen többi történelmi vagy kortárs politikai-kultúrtörténelmi regényének és riportjának tükrében) az igyekezet, ahogy Krúdy megpróbálja összeegyeztetni a magyar történelmi hagyományt az 1918-1919-es eseményekkel. A párhuzamok nagy része szomorú vagy keserűen mulatságos. Károlyi Mihály kormánya az Astoria szállóban dolgozik. Ez emlékezetünkbe idézheti Kossuth Ferenc kortesútjának debreceni állomását, amikor az *Arany Bikában* a nemzeti „magas” politika a vendéglátóiparral kerül egy szintre, de hasonló a helyzet a *Királyregényekben* is, midőn a királyné pártján lévő urak a pozsonyi „Fischer ház” ebédlőjében étkezés előtt, alatt és után vitatják meg a nemzet ügyeit. Egy másik alkalommal leírja, hogy Hock János, a Nemzeti Tanács elnöke tokányt eszik³, nos a tokányevés aktusa később kifejezetten fontos lesz a Krúdy nagyepikában (azért is, mivel előfordulása ritka): Szapolyai János eszik majd tokányt a *Festett királyban*, a párhuzam tehát nem éppen szerencsés, hiszen az erdélyi vajda nem tartozott Krúdy kedvelt szereplői közé...

Úgy tűnik, mintha Krúdy saját írásművészetétől határolódna el, mikor szkeptikusan ironizál a népkönyveknek, kalendáriumoknak, babonáknak, a népi hitvilágnak és a magyar nemzeti mítosznak mindazzal a hagyományával, amely történelmi műveinek lényegi alkotóeleme, sőt alapja⁴. Forradalmi hevületében elődeit, példaképeit sem kíméli az író. Rómához és Néróhoz hasonlítja a „múlt” Magyarországot, a Monarchia miniszterelnökeinek portréját megörökítő Jókairól és Mikszáthról így nyilatkozik:

„Néróról nem írtak nagyobb hódolattal a legaljasabb Rómában, mint itt írtak azokról az emberekről, akik (...) az ország élére kerültek.”⁵

„Szégyenletes”-nek nevezi annak az I. Ferenc Józsefnek a korszakát⁶, akinek uralkodását éppen ő jellemzi majd később úgy, mint „boldog, békebeli idöket”, a „boldogult úrfikor” tűnt korszakát, nemegyszer Jókai Mór írásművészetét tudatosan követő módon. *Naplójegyzetek zord idöből* című 1918-as cikkében is bőven találhatunk dehonesztáló megjegyzéseket I.

² Johan Huizinga: *A történelem formaváltozásai. Válogatott tanulmányok*. Maecenas Holding Rt. Budapest, 1997. 37.

³ 1. jegyzet 76.

⁴ I.m. 83-84.

⁵ I.m. 88-89.

⁶ Uo.

Ferenc Józsefre, aki mindent megfontolt és mindent meggondolt, midőn elkezdte Szerbia ellen a háborút⁷. Már az 1920-as *Egy öreg ember elbeszélése* visszatér azonban az 1918 előtti hangvételhez. A szerző nem kárhoztatja, hanem dicséri az országot és a fővárost.⁸ Talán a már említett, *Ady a szfinx hátán* című fejezet utalhat arra, hogy az egyébként polgári értékrendet követő Krúdy bizalma a forradalmi néptömegben nem volt osztatlan. A költő temetésén résztvevő tömeget egyszer rajongó csöcseléknek nevezi, másszor azt írja, hogy a nemzet temeti nagy fiát.⁹

Az egyik legjellegzetesebb vonása ennek a szomorúság nélkül nehezen említhető Krúdy-műnek talán az, hogy szerzője következetesen megpróbál leszámolni a teljes múlttal és ebbe mintha saját műveit, hőseit is beleértene. *Magányi* című cikkében¹⁰ legalábbis a klasszikus, kedvesen élhetetlen alteregóit-szereplőit búcsúztatja meglepően határozott hangnemben.

A Monarchiát egyben tartó Habsburg uralkodóházzal rajzolt képe egy újságíró kesernyés karikatúrájaként és a krónikás történelmi tablójaként egyként szemlélhető¹¹. Azokkal a hatásokkal, melyek Krúdy Habsburg-képét kialakították és ellentmondásossá árnyalták *Az öregedés dokumentumai*, a *Tragikus vértanúság – komikus árulás?* és a *Két atya-kép között* című fejezetek foglalkoznak majd. Krúdy *Királyregényeiről* feltételezem azt, hogy a szerző a magyarországi Habsburg-hegemónia kialakulásának idejében játszódó történelmi trilógiájában tulajdonképpen az uralkodóház mítoszát építi le, mégpedig úgy, hogy vele párhuzamosan egy mitikus-szagrális „magyar” uralmi formát tétel: Mária Nagyboldogasszony országát¹². Ennek a témakörnek a már feldolgozott szempontjai mellett a Krúdy életműből és életrajzból megismerhető részleteit szeretném megvizsgálni.

„A megalapozó történeteket ’mítosznak’ nevezzük.” – írja Jan Assmann *A kulturális emlékezet* című könyvében¹³ A mítosz fogalmát véleménye szerint a történelemmel szokták ellentétbe állítani. A mítoszhoz sorolható fogalmak a fikció és az értéktelített szándékosság, a történelemhez a realitás és a szándékmentes objektivitás, de ezeknek a fogalompárok az

⁷ „Az aggastyán, aki a világháború első hadüzenetét aláírta, már megszökött ez árnyékvilágból, amelyet egy reszkető, bizonytalan névalírással vérbe borított. Talán megittatták az öreget, mielőtt a hamisjátékba belevitték. Talán asszonykarmot eresztettek a vén ember húsába, megverték vagy éhezették? Bolonddá tették a zsarnokot, hurkot vetettek a nyakába, reáparancsoltak?...” In: Krúdy Gyula: *Magyar tükkör*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1984. 591.

⁸ Krúdy Gyula: *Pesti album*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1985. 23-25.

⁹ 1. jegyzet 92-94.

¹⁰ I. m. 95-96.

¹¹ Krúdy Gyula: *A XIX. század vizitkártyái*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1986. és Uő.: *Királyregények*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1979., valamint Uő.: *Három király* Magvető Könyvkiadó Budapest, 1958. 643-737.

¹² Ezáltal talán megválaszolható lesz az a kérdés, amelyet Szörényi László tesz föl „*A szent hazának képe*” *Őstörténet és epika Zrínyitől Krúdyig*. című tanulmányában: „hogyan kötötték össze az őstörténeti tárgyat a költők a szentség szférájával? Ezt nem csupán az a körülmény teszi döntővé, hogy szembe kellett nézniük a pogány magyarság – keresztény magyarság kettősségével, hanem az is, hogy a kényszerűen örökölt eposzmodell, a Vergiliusé, teljes egészében a szakralitás, illetve a humanizált újramegengesztelődés, az újjászületés aurájába helyezi a maga honfoglaló hősét.” In: Szörényi László: „*Multaddal valamit kezdeni*” JAK füzetek 45 Magvető Könyvkiadó Budapest, 1989. 208-209.

¹³ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó Budapest, 1999. 76

érvényessége régen megkérdőjeleződött már. Amit a múltra vonatkozó emlékezetként vizsgálunk, esetünkben Krúdy műveivel kapcsolatban, az Assmann gondolatmenete szerint szerves egységben tartalmazza a mítoszt és a történelmet.

„Az a múlt, amely megalapozó történeté szilárdult és bensővé lett, attól függetlenül mítosz, hogy koholt-e vagy tényszerű. (...) A mítosz olyan történet, (...) amely (...) normatív igényeket is támaszt és alakító erővel bír.”¹⁴

A múltat, amelyről még egyéni vagy kollektív emlékeink vannak, alaptörténetekre fordítjuk le, ezek a mítoszok. Ez persze nem azt jelenti, hogy az események realitása megkérdőjeleződne, hiszen a mítosz éppen hogy előtérbe helyezi a „jövőt megalapozó, *elkötelező érvényüket*, amelynek semmi szín alatt nem szabad feledésbe merülnie.”¹⁵ Megjegyzem Hayden White mintha óvatosabban fogalmazna, amikor mítosz és történeti elbeszélés viszonylatában arról ír, hogy a mitikus elbeszélés számára semmilyen kötelezettség sincs a képzelt és a valós rend elkülönítésére¹⁶. Mintha a mitikus elbeszélés a közmegegyezés által valósnak tekintett világot is lehetséges világnak tartaná, vagyis ideális terepet kínál az epikai megnyilvánulási formák számára.

Krúdy Gyula regényeiben és novelláiban a cselekményszövés és az értelmezhetőség szempontjából egyaránt jelentős lehet a névadás¹⁷. A főhősök neve lelki tartozék, a psziché fontos része, nemritkán alapja. A pszichének pedig név-vonzata, név-kivetülése is lehet. Ez az irányultság az alteregók esetében a legerőteljesebb, de a novellák mellékszereplőinek bemutatása is gyakran egy sokat sejtető név adományozásával válik teljessé, sőt az is többször előfordul, hogy némely szereplők jellemrajza pusztán a névadásra korlátozódik, ez a név azonban (Stuart Mária, János néni) majdnem mindent elmond viselőjéről, amit az olvasónak éppen tudnia kell. A *Napraforgó*¹⁸ Nyirjes Evelinjének nevében az örök példakép, Jókai Mór *Fekete gyémántok* című regényének Evelinje mellett talán az első asszony, Éva idegenszerűvé formált neve rejtőzik századfordulós ruhát és jellemet öltve. Ebben a környezetben is sugallja azonban az első nő ártatlanságát, azaz „elsőségét” és ezzel együtt a bűnbeesés és a tiltott dolgok kipróbálása iránti őszinte és elfojthatatlan vágyakozását, mely vágy éppen az ártatlanság elvesztésének okozója lesz. Vezetékneve egyszerűen a történelmi-földrajzi-kulturális tájat jelzi, ahonnan származik. Ebben az értelemben barátnőjének, Maszkerádi kisasszonynak a neve (szoros összefüggésben származásának horrorisztikus történetével – a túlvilágról visszatért szerető termékenyíti meg édesanyját) a nyughatatlan vándorlást, az örökös változást (*mászkálás*) és a folyamatos változékonyságot, az álarcok örökös cseréjét, ezzel együtt az örökös kiismerhetetlenséget (*maszk*) egyszerre sugallja. Evelin hazájának lápos-kanyargós folyóvize, a Bujdos,

¹⁴ I.m. 76-77.

¹⁵ I.m. 78.

¹⁶ Hayden White: *A történelem terhe*. Osiris Kiadó Budapest, 1997. 108.

¹⁷ Vö. Kemény Gábor: *Szindbád nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között*. Az MTA Nyelvtudományi Intézete Budapest, 1991. 51.

¹⁸ Krúdy Gyula: *Pesti nőrabló*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1978. 5-117.

amely létező földrajzi megnevezés, Krúdy gyermekkori csínyeinek, csavargásainak is helyszíne volt, Láncz Irén véleménye szerint szintén szójátékot sejtet, „a menekülést, az elbujdosást sugallja.”¹⁹ A három talán legkarakteresebben megformált férfi szereplő közül Pistoli Falstaff nevével Fábri Anna már behatóan foglalkozott²⁰. Végsőhelyi Kálmán és Álmos Andor ellentétpárjával kapcsolatban azonban eddig még nem gondoltak az értelmezési kísérletek arra, hogy esetükben, mint a Krúdy életműben másutt is oly sokszor az ellentétpár magyar történelmi távlatba helyezhető, nem utolsó sorban éppen a megnevezés miatt. A magyar történelem tragikus sorsú testvérpárjának (árpádházi Kálmán és Álmos) története felől is értelmezhető lehetne az Evelin kisasszony meghódításában ellenfelekké váló férfiak viszonya. Árpád-házi Kálmán királyunk a „boszorkányságtól mentes” tudást, az európai mértéket, az „új”-at és az ellenfeleivel való elbánás tekintetében a kíméletlenséget, az erkölcsi aggályoktól való mentességet „kölcsönzi” nevével együtt a Pestről a Nyírségbe látogató kalandornak. Szomorú sorsú öccse nevével ilyenformán a Kelet, a hagyományosnak tartott magyar értékek és hátrányt, valamint erkölcsi előnyt egyszerre jelentő nemzeti vonások kapcsolódnak össze Álmos Andor, a magyar ősnemes rezignált alakjává. Ráadásul Krúdynál a Kelet nem pusztán a hagyományosnak tartott magyar értékek hordozója. A *Napraforgó* bizonyos szöveghelyezeteibe beemeli a távol-keleti kultúrát, elsősorban a buddhizmust, mégpedig szinte mindig Pistoli Falstaffal kapcsolatban. Pistoli fején búb van, mint Sákjamuni koponyatetején²¹, úgy bólogat, mint egy keleti szerzetes. Kakuk pedig, Pistoli postása és szerelmi ügyeinek intézője, úgy ébresztgeti gazdáját (a lábát rángatja), ahogy a mongolok (és minden bizonnyal a nagy fennsík többi népe is) keltegetik egymást²². Történelmi kutatásai mellett – melyekről maga Krúdy is tesz említést olykor²³ – valószínűleg joggal feltételezhető, hogy prózapoétikai módszerének érdekében bizonyos tekintetben a magyar történelem felfogásának egy népszerű irányvonalát tartotta az író szem előtt. Hiszen ekkor és csakis ekkor hívhatja elő a szépirodalmi szöveg a történelmi vonatkozásokat népszerű szemszögből ismerő olvasó értelmezési folyamatában mindazokat a párhuzamokat, melyekről az alábbiakban lesz szó. A *Napraforgó* cselekménye szempontjából is fenntartható az említett történelmi megfelelés: Végsőhelyi Kálmán rövid időre teljes sikert ér el: megrontja Evelint, elragadja Álmos Andortól. Hódítását azonban éppen „nyugati” mivolta miatt nem tudja megtartani, vissza *kell* térnie a fővárosba, s az idő lassú, gyógyító munkája a kivárá vesztés, a vidéki nemes úr javára dönt, akárcsak a párhuzamos történelmi történetben: röviddel Kálmán király halála után a kivégzett Álmos utódai tartották fenn a folyton viszálykodó

¹⁹ Láncz Irén: *Krúdy Gyula Napraforgó című regényének szövegháttér-vizsgálata*. In: *Tanulmányok*. (14. füzet) A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék, 1981. 89.

²⁰ Fábri Anna: *Ciprus és jegenye. Sors, kaland és szerep Krúdy Gyula műveiben*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1978. 50.

²¹ 18. jegyzet 125. Erről a testi jellegzetességről egyéb műveiben is megemlékezik. *Tavaszi út 1917-ben* című cikkében például így ír: „ama kis fejek a régi fiskálisok nagy, kopasz koponyáján, amely második fejekben a huncutság lakott.” In: Krúdy Gyula: *Kánaán könyve*. Balassi Kiadó Budapest, 1998. 52.

²² 18. jegyzet 128.

²³ Szabó Ede: *Krúdy Gyula (Arcok és vallomások)*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1970. 213.

Árpád-házat. A történeti párhuzamokat természetesen nem lehet kizárólagosnak tekinteni a Krúdy-művek értelmezése kapcsán. Például legalább ennyire tudatos lehet az utalás az orosz epika turgenyevi fölösleges emberére vagy Goncsarov „oblomovizmusára”, természetesen úgy, hogy mindezt jellegzetesen magyar környezetbe, a nyírségi magyar tájba helyezi a szerző. A nyíres lapály összekötő kapocs lehet a Krúdy számára fiktív orosz tájjal, melyet az orosz írók szerzőnknek oly kedves műveiben már ifjúként „megismert”, és fantáziájában talán egymásra vonatkoztatott, sőt azonosított közvetlen szülőföldjével a jellegzetes észak-alföldi nagytájjal. Egyébként a *Napraforgóban* egy helyütt „lelküket elfogyasztott muzsikok”-ról ír egyik hasonlatában²⁴. Álmos Andor neve ezenkívül abban az egyszerűbb értelemben is beszélő névnek tekinthető, miszerint az „álmos Magyarország” tipikus, „álmos magyar nemese” ő. Véleményem szerint azonban igen nehezen megkerülhetőek az említett történelmi párhuzamok. Segítségükkel a legegyszerűbb vagy legprofánabb cselekvéssor, illetve mozzanat sokrétűen értelmezhetővé válik, esetleg ironikus élt kap. Az idő szerkezete pedig alapjaiban változik meg az elbeszélésben. Ősi, legendás idők távlatába helyeződik a narráció jelenideje, természetesen ezáltal el is mosódik a határ jelen, múlt vagy jövő között. Kemény Gábor írja, hogy „Krúdy számára az írás az emlékezés ikertestvére”²⁵. Ez az emlékezés azonban olyan teremtő folyamat, amely által „a múlt a jelennel együtt teljes”, ahogy ezt Kozma Dezső írja²⁶. Az elbeszélés folyamán azonban „az igeidő a cselekmény bizonyos pontjain átcsap múltból jelenbe, majd vissza.”²⁷ Maga Krúdy így vall erről: „Nagyon nehéz meghatározni, hogy mennyi idő múlik el a regényben egyik fejezettől a másikig.”²⁸ Nagyon nehéz megmondani azt is, hogy létezik-e egyáltalán az idő az olyan beszélői helyzetekben, amelyekben a névadás által úgy másolódnak egymásra sok száz év távlatából a jellemek, meg a valós vagy fikcionált történelmi személyiségek, mint Krúdy Nyírség- vagy Felvidék-novelláiban, ahol a nagyapák keresztnevükkel is unokáikba örökítik át magukat, és az élet ilyenformán egyetlen moccanatlan kör vagy ismétlődés a történelemben, mikor is a kalendárium csak arra való, hogy a böjtös időszakokat emlékezetben tarthassák a szereplők. Az átjárás élet és halál birodalma között talán csak a távol-keleti fantasztikus mesékben vagy az *Ezeregyéjszaka* történeteiben oly könnyű és magától értetődő, mint Krúdy Szindbád novelláiban vagy a Pistoli történetekben, a *Napraforgóban* és a folytatásának is tekinthető *Kleofásné kakasában*²⁹. Ember, tárgyi környezet és természet eggyé fonódnak az életműben. Az emlékezetbe Krúdy látásmódja szerint úgy épülnek bele, pontosabban úgy örökítődnek át az egyének, a személyek, ahogy arról Jan Assmann ír az egyiptomi történelmi emlékezet kapcsán.

²⁴ 18. jegyzet 113.

²⁵ 17. jegyzet

²⁶ Kozma Dezső: *Krúdy Gyula postakocsiján*. Dácia Könyvkiadó Kolozsvár, 1981. 98.

²⁷ 17. jegyzet 20.

²⁸ Krúdy Gyula: *Szindbád*. Magyar Helikon Budapest, 1975. 679.

²⁹ 18. jegyzet 179-227.

„Mi világlik ki (...) az alaposan dokumentált évezredek áttekintéséből? Hogy mi sem változott. (...) A történelemnek nem a jelentőségét, hanem éppen ellenkezőleg, a trivialisitását bizonyítják. (...) Megmutatják, hogy semmi elbeszélésre érdemes nem történt.”³⁰

A továbbiakban Assmann arról értekezik, hogy a történelem csak szakrális értelemben lehet fontos a fentiekben ismertetett történelemfelfogás esetében, amellyel véleményem szerint Krúdy történelmi emlékezetének itt tárgyalt részlete azonosítható. A szakrális értelemben vett történelem azonban számunkra, XX-XXI. századi emberek számára nem annyira történelem, mint inkább mitológia. Ahogy Assmann írja:

„Az istenek kora (...) az a kor, amelyről beszélni lehet, mert van is mit elbeszélni. Ezeket az elbeszéléseket mítoszoknak nevezzük. A mítoszok a világ keletkezéséről szólnak meg azokról a mechanizmusokról, rítusokról és institúciókról, amelyek gondosan távol tartanak tőle minden további változást, és megvédik a diszkontinuitástól, nehogy egyszer elenyésszen.”³¹

Az idézet legfontosabb részlete most minden bizonnyal a folytonosság őrzésére vonatkozó rítusokról szóló utolsó mondat. Krúdy novelláiban a nyírségi és a felvidéki kurtanemesek, gyakran kicsinyes és nevetséges módon, de rituálisan ragaszkodnak őseik vélt vagy valós hagyományaihoz, mitikus történelmi emlékezetükhöz, melyet éppen ezekkel a Krúdy által gyakorta ironikusan láttatott rítusokkal segítenek hozzá a jelen életben megvalósuló léthez, őseik egzisztenciáját is beemelve saját mindennapjaikba, így tartván egyben az időt az örök visszatérés számukra örökkévalóságként megélt pillanatában.

„Az emlékezés, a *bensővé tett múlt* értelmében, itt a mitikus és nem a történelmi időkre vonatkozik; ugyanis kizárólag a mitikus kor a keletkezés és alakulás kora, a történelmi idő viszont nem egyéb, mint a már létrejötték további fennmaradása. (...) A *bensővé tett* – más szóval emlékezetben őrzött – múlt elbeszélésekben ölt testet.”³²

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy Krúdy ironikus jelleget ad, és eleve kudarcra ítélt voltukat hangsúlyozza azoknak a próbálkozásoknak, amelyek a magyar mitológia egyik legfontosabb mozzanatát – a honfoglalást – próbálják, nem pusztán megismételni, hanem elvakult göggel, cselekvő módon újra megvalósítani³³, hiszen a történet szereplőinek immár nem ez lenne a feladata, hanem az őrzés, a konzerválás, valamint az elbeszélés, mely a kurtanemesek számára nem merül ki az adomázásban, nagyotmondásban, anekdotázásban³⁴, hiszen a váltóhamisítás meg az évszázados pörök és az azokat dokumentáló iratok őrizgetése is ehhez a tevékenységi körhöz tartoznak, a maguk groteszk módján. Groteszkké és ironikussá válnak az eszközök, amelyekkel egyre kevesebb és egyre ritkább

³⁰ 13. jegyzet 74.

³¹ I.m. 75.

³² I.m. 75-76.

³³ Elsősorban az *Etel király kincse* és a *Festett király* című Krúdy-regényekre kell gondolnunk, utóbbiban Szapolyai János „ünnepélyes” Budára vonulására.

³⁴ A megértő humorral ábrázolt handabandázás egyik legszebb példája Krúdynál *Az ágyúgolyó* című novella. In: Krúdy Gyula: *Rákóczi harangja*. Móra Könyvkiadó Budapest, 1975. 367-385.

cselekedeteiket végrehajtják, átértékelődnek maguk a cselekedetek, és ironikussá, groteszkké válnak a cselekvők is:

„ők még ismerték a vitéz fölkelőket, és tudták róluk, hogy otthon ki milyen, micsodás. A vért szomjazó oroszok gyakran félve lapulnak meg otthon az udvarházban. És a rozsdás kardok se valának mind Damaszkusz aranyából verve. Némelyikkel bizony malacot szűrtak le karácsony havában; a híres Dömöczky pisztolyait csak a fegyverkovács tudta elsűtni...”³⁵

Megjegyzem, Krúdy epikájában jelzésértékű, hogy a honfoglalást ismétlő, „szimuláló”, a honfoglalás újraélt aktusa által önmagukat politikailag-történetileg legitimálni próbáló, a szakrális uralmi formától azonban érintetlen nemesek kísérleteit nemcsak a *Királyregényekben* hiúsítja meg Mária; az *Etel király kincse* című regényben Szűz Mária nevének segítségül hívásával semmisül meg a pogány kincs, ezáltal a honfoglalást szimuláló kurtanemesek próbálkozása, ahogy erre Szauder József és Szörényi László egyaránt felhívják a figyelmet³⁶. Az sem elhanyagolható, amint erre Szörényi László rámutat östörténettel és nemzeti epikával foglalkozó művében, hogy az östörténeti-honfoglalási témakör éppen Krúdy munkásságával, „egy rezignált palinódiával” ér véget³⁷, mint ahogy egyáltalán nem véletlen az említett *Etel király kincse* című regény szimbolikájának megválasztása sem. Szörényi utal rá, hogy a magyar epikus hagyomány szerint szoknyakalandokba bonyolódó Szabolcs vezér éppen azért válhat Krúdy művének központi szereplőjévé, mert „szerelmi intrikái” miatt majdnem elmarad a honfoglalás Pázmándi Horváth Endre *Árpád* című eposzában, illetve Debreczeni Márton *Kióvi csata* című hőskölteményében. Epikus szempontból a honfoglalás – itt újra Szörényi véleményéhez csatlakozom – a szent sár föltalálásával teljesezhetne be. Ez a magyar mitikus hagyomány esetében Attila sírja lenne. A Krúdy által „megénekel” honfoglalás Szapolyai vajda „dicsőséges” Budára vonulását idézheti a *Királyregényekből*. Míg ott az áruló Szerémi részegeskedve próbálja lelkiismeretét elaltatni, addig Szabolcs vezér magyarjai az útjukba eső kocsmákban, vendéglőkben ismerkednek a „dicső magyar múlttal”. Szörényi hívja föl a figyelmet arra is, hogy Szabolcsék zászlajában valószínűleg azért szerepel zöld mezőben vörös macska, mivel a macska Krúdy *Álmoskönyve* szerint a bujaság szimbóluma³⁸. A Szemere Miklós segítségével a fővárosi Arany Sas fogadóig elvergődő nyírségi kurtanemesek maguk nevezik el utazásukat „harmadik honfoglalásnak”, a második föltehetőleg Szapolyai vajda Budára vonulása lehetett számukra. Itt groteszk módon újra visszatér az, a nemzeti öntudatot és az egyén személyiségét kölcsönösen is legitimáló életrend, amely a mindenkori jelen pillanatát az örökkévalóságba próbálja kivetíteni, nem utolsó sorban a nemzeti történelem és a mindenkori aktuális családtörténet mitikus egységével.

³⁵ Uo.

³⁶ Szauder József: *Tavaszi és őszi utazások. Tanulmányok a XX. század magyar irodalmáról*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980. 186. és 13. jegyzet 220-221.

³⁷ 12. jegyzet 208.

³⁸ I.m. 218-219.

A fiúk az apák, nagyapák és ősapák kedvenc helyén ülnek a kályha, kemence vagy a kandalló mellett, elődeik pipáit szívják, a felvidéki poligám öregek barátaikra hagyják feleségeiket, Alvinczi titkára még életében kiképezi saját tökéletes mását, aki moccanatlan rendben veheti át elődje szerepét a nagyúr mellett. Ez a rituálé összetettségében hasonlít a Habsburg hivatalnoki mítoszra (*Régi császárok ravatalánál* című novellájában Krúdy ehhez hasonló jelenségről ír a több nemzedék által szolgált I. Ferenc Józseffel kapcsolatban³⁹), de míg ez utóbbi összetettsége mellett is egyszerű, megtanulható, áttekinthető, addig az előbbi keletiesen bonyolult és inkább szinte lelkileg öröklődő. Ahogy Lénárd Jenő írja *Dhammó* című könyvében a páli buddhizmus kapcsán:

„az egyéni életekben van a kammamnak (karma K. Z.) nagy szerepe. (...) Egy lény egy bizonyos családban születik újra, karakterének rokonságánál fogva, melyet annak a családnak a jellemével felmutat, úgy, hogy ami egy különös családi vonásnak, formának vagy aspektusnak, élet- s világnézet átörökléseként tűnik fel, gyakran valóságban csak nyilvánulása – a kammam kiválasztó működése következtében – egy élvonal jellegzetességének, mely ezt a bizonyos lényt is jellemzi. Olyan jellegzetességek ezek, melyek elegendőképpen rokonok a jelen születésbeli szüleinek jellegzetességeivel, hogy megtalálhatja ez utóbbiakban upadhit, vagyis további létezésének és fejlődésének alapját. (...) N. N.-nek a szankhárója egy rendkívül bonyolult rezgésként fogható fel, mely (...) összes gondolatait, cselekedeteit, sőt összes természetes elődeinek gondolatait és cselekedeteit vagyis egész kammámját magában foglalja. (...) N. N.-nek nem lehetett semmiféle olyan gondolata, amely nem elődtől vagy másoktól okozati alapon fejlődött volna benne, hanem ősnemzés folytán lépett volna fel benne. (...) N. N.-nek jelleme, kammamja a halála pillanatában eredménye N. N. egész földi életének, melyben minden egyes cselekedete által, minden legkisebb összetevő rész az okság törvénye által van meghatározva.”⁴⁰

A lélekvándorlás és a karma tanának összekapcsolása komoly hasonlóságot mutat az *N. N.*-ben, a felvidéki-nyírségi novellákban vagy a *Napraforgóban* megjelenő „örök életű régi magyarok” figuráival, meg velük szoros összefüggésben azzal, ahogy utódaik életében folytatják létüket az ősapák. Különösen érdekessé válhat ez a feltételezés, ha újból Lénárd Jenőt idézve így fogalmazzunk: „A kamman hatása hasonlít a keresztény felfogáshoz, ha jellemnek fordítjuk.”⁴¹ Krúdy „moccanatlan”, „Jókais” jellemei tehát a páli buddhizmustól is nyerhettek megerősítést, Lénárd Jenő könyvének olvasása kapcsán. Lénárd leplezetlenül az ázsiai-altáji magyar őshaza és származás elmélete mellett érvelt, akárcsak Szemere Miklós, aki igen jelentős hatással volt Krúdy gondolkodására. Az író viszonya Buddha vallásfilozófiájával még ennél is összetettebbnek és ösztönösebbnek nevezhető, ha tekintetbe vesszük Krúdy közismert vonzódását a gasztronómiához, mind magánéletében, mind írásművészetében, valamint azt, hogy a buddhista hasonlatok gyakorta kapcsolódnak az étkezéshez. Lénárd Jenő okfejtése – mely mindig nyugati, európai kultúrájának korabeli technikai vívmányait használja példaként, ha valamit könnyen érthetővé akar tenni a buddhizmussal kapcsolatban, és mindvégig szem előtt tartja az

³⁹ Krúdy Gyula: *Ferenc József rendet csinál*. K. u. K. Kiadó Budapest, 2000. 210.

⁴⁰ Lénárd Jenő: *Dhammó. Bevezetés a Buddhó tanába. I-II*. Budapest Lamper R. Könyvkereskedése (Wodianer F. és fiai) Rt. 1911. 139., 179-180.

⁴¹ I.m. 151.

európai társadalmi erkölcsöket is – minden bizonnyal szimpatikus volt Krúdy Gyulának, és így könnyen beépíthette gondolati rendszerébe.

A felvidéki vagy nyírségi kismemesek számára a változatlanlanságot, moccanatlanlanságot a lustaság szavatolja. Az a lustaság, amely már Petőfi Sándor *Pató Pál urának* is legfontosabb tulajdonsága volt. Krúdy *Az ágyúgolyó* című novellájában alkotja meg a lustaság apoteózisát. A henyélésnek, mozdulatlanlanságnak nemzetmegtartó ereje lesz:

„A nagy csöndben, amely évszázadokon át jótékony felhő gyanánt borult rá Mária országára, a nemzet megtartotta erejét, a faj nem forgácsolódott széjjel.”⁴²

Hasonló ehhez az Osztrák-Magyar Monarchiát összetartó mitikus változatlanlanság is, amelyről a Franz Werfelt idéző Claudio Magris így ír:

„Werfel számára a császárság összetartó ereje 'az a bölcs és nagyformátumú, mozdíthatatlan konstrukció volt, ami mesterien tudta elodázni a megoldásokat, megkerülni vagy felmorzsolni a konfliktusokat. Ezt a mozdulatlanlanságot jellemezte a tiszteletlen osztrák nyelvhasználat a klasszikus *fortwursteln*⁴³ kifejezéssel. A retrográd mozdulatlanlanság tehát (...) a magasabb bölcsesség megnyilvánulása lesz: így válik hiba és korlátoltság értéké és erénnyé. A tunya tehetetlenség pompás egyensúlyá minősül át, okból gyógyírrá. (...) Ebből a helyzetből magától értetődően következett egy életstílus, valamiféle tartózkodó és visszafogott (...) nyugodt életritmus, mely szemérmesen féken tartotta az érzéseket és megőrizte a 'feltétlen tiszteletet', és ebből adódott 'mindenféle egyéni jelleg elvesztése' és 'valami jóindulatú családias idegenség.' (...) *Es ist passiert* – megesett, mondták erre felé, ha másutt úgy vélték, csoda esett.”⁴⁴

Magris számára mindezek „mitologikus, csalóka” jellemvonások (a mítosz és a csalás tehát számára valamilyen szinten szinonima), elferdítik a valóságot, ahelyett, hogy megváltoztatására törekednének. Pedig a moccanatlanlanság nem feltétlenül negatív kategória. Az őrzés, a folyamatosság fönntartása nem kizárólag a hatalmi pozícióban lévő társadalmi csoportok érdeke, hanem minden társadalmi csoporté, mivel *nem egy adott mítoszból van szó esetünkben, hanem mítoszcsoporthoz tartozó évszázados párbeszédéről*. Az egyik legfontosabb követelmény, hogy semmi sem változhat.

„Mindaddig, amíg rítusok kezeskednek az identitásbiztosító tudás csoporton belüli körforgásáért, a hagyományozás folyamata ismétléses formában zajlik. A rítus (...) lehetőleg módosíthatatlanul reprodukál egy kiszabott rendet. Ezáltal a rítus végrehajtása mindannyiszor fedésben van korábbi végrehajtásaival, s így (...) kialakul a körforgásos idő jellegzetes képzete.”⁴⁵

A *Napraforgó* szempontjából Jan Assmann következő megállapításai is megfontolandóak:

„A rítusok segítségével az ember a koherencia és a folytonosság természetéhez igazodó formájának elérésére törekszik. (...) a rituális koherencia elve (...) a fundamentális különbséget törli el természeti és történelmi élet között. A szigorú ismétlés alapelve révén,

⁴² 34. jegyzet 370-371.

⁴³ „ellenni”, „lébecolni” In: Claudio Magris: *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1988. 236. oldal 15. jegyzet.

⁴⁴ I.m. 14-16.

⁴⁵ 13. jegyzet 89.

mely a rítusok alapjául szolgál, az ember alkalmazkodik a természeti regeneráció körkörös szerkezetéhez, s így részesedik az isteninek és öröknek tartott kozmikus életből.⁴⁶

Esetünkben nem annyira az isteni, mint az örök volta hangsúlyozódik annak a kozmikus életnek, melyből fagyöngyként vagy hódító férfiként Szindbád is állandóan, pontosabban újra, meg újra részesül, például az étkezés vagy a szerelmi hódítás rituáléjának köszönhetően. A *Napraforgó* esetében a Krúdy-szöveg „tragikus” melankóliája éppen abból adódik, hogy textuálissá teszi, szöveggé alakítja az ismétlődés rituális koherenciáját. Szauder József véleménye szerint a Krúdy-hős (Szindbád vagy Rezeda Kázmér) az emlékek hőse. Krúdy műveiben „Személy és tárgy, folyamat s történés a múltból él.”⁴⁷ A személyiség és a próza teremtett világa már a múltban kialakult, jóval azelőtt, hogy az elbeszélés elkezdődött volna. A régmúlt újra és újra megelevenedve uralja Szauder szerint a szereplők jelenét. A személyiség nem változik, mert feladata a múlthoz igazodás, jövőjét is előélete szabja meg. „A Krúdy-hős végzete, fejlődésének akadálya a saját múltja, ami formulákban, gesztusokban, változhatatlan magatartásban kristályosodott ki.”⁴⁸ Az elbeszélés szereplői nem bonyolítják a cselekményt, mindössze emlékeznek arra a múltra, amelyet vagy azok az elődeik éltek, akikkel azonosulni akarnak (mint ahogy erről a *Kossuth fia* című Krúdy regény kapcsán lesz szó), vagy ők maguk éltek ugyan, alakítóik mégsem ők voltak, „hanem a véletlen, a szeszély, a kaland s a történés sodrába való belenyugvásuk.”⁴⁹ Kozma Dezső véleménye szerint Krúdy műveiben az idő megáll, megszűnik a történet, a cselekményre többé nincs szükség, a „valóság” nem általa nyilatkozik meg⁵⁰. Mintha azt a történetiséget hiányolná Szauder József Krúdy Gyula műveiből, amelyet Rudolf Bultmann szerint Szent Pál „fedezett fel”:

„Az emberi lét történetiségét, (...) amelyet mindenki maga él át és amely által elnyeri valódi lényegét. Az emberi egyén története azon eseményekből – más emberekkel és történésekkel való találkozásából – formálódik ki, amelyeket az egyén átél; valamint azokból a döntésekből, amiket ezekben a helyzetekben hoz.”⁵¹

Észre kell vennünk azonban, hogyha a döntést igénylő helyzetek lehetőségét kizárnánk, a Krúdy hősök könnyen megfeleltethetőek lennének a páli követelményeknek. Kemény Gábor a Krúdy hősöket, mint kritikai alteregókat elemzi, a halál és az álmok határvidéke felől közelítve meg a témát. Ebből a szempontból passzivitás helyett inkább valamiféle álomszerű, nehezen meghatározható tudattalan vagy tudat alatti aktivitásról van szó a kritikai alteregók esetében⁵². Jürgen Habermas Szauder véleményével szemben teljesen természetesnek tartja azt a paradox viszonyt, amely számára az „Én” identitásában fejeződik ki:

⁴⁶ I.m. 102.

⁴⁷ 36. jegyzet 16.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ I.m. 16-17.

⁵⁰ 26. jegyzet 36-62.

⁵¹ Rudolf Bultmann: *Történelem és eszkatológia*. Atlantisz Budapest, 1994. 56.

⁵² 17. jegyzet

„Az Én személyként általában az összes többi személlyel azonos, de individuumként minden más individuumtól különbözik.”⁵³

Lénárd Jenő, *Dhammó* írója szerint a buddhizmus három fő alapelve az aniccsam (folytonos változás), dukkhó (folytonos szenvedés) és az anattá (én-nélküliség). Az én-nélküliség tehát szerepet játszhat Krúdy hőseinek megformálásakor.

Persze a személyiségfejlődés, a jellemfejlődés, sőt akár a személyiség hiánya a nagy példakép, Jókai Mór némely műveinek hatásaként is leírható a Krúdy-életműben, talán elegendő olyan „fekete-fehér” jellemekre utalni, mint Jókai démoni nőalakjai vagy angyali ellentéteik *A kőszívű ember fiaí* vagy az *Az aranyember* című regényekből, no meg a két idősebbik Baradlay fiúra, akik tulajdonképpen az 1848-1849-es magyar forradalom és szabadságharc hőszai, gáncsnélküli lovagok. Vera Belousova Krúdy Habsburg-képét elemző dolgozatában meg is jegyzi, hogy a Habsburg-legendárium földolgozása Krúdynál és Jókainál hasonló jegyeket mutat.⁵⁴ Ha elfogadjuk Robin G. Collingwoodnak a romantika korát illető történelemfilozófiai megállapításait, amely szerint a romantikus epika múlttisztelete azzal az öntudatos eszmeiséggel párosult, miszerint nem létezik történelmi analógia, az emberiség története egyetlen folyamat szükségszerű, de soha vissza nem térő állomásokkal, akkor könnyen kétségbe vonhatjuk Krúdy történelemszemléletének romanticizmusát.⁵⁵ Jókaitól jórészt függetlenül is támaszkodott Krúdy arra a történelemértelmező hagyományra, amelyről Collingwood értekezik annak kapcsán, hogy az ókori Róma számára mennyire fontos volt a történelmi hagyomány, ezúttal annak időbe vetett megvalósulása⁵⁶. A jellemfejlődés gondolata itt sem fért össze a történelemírők (például Tacitus) szerint megvalósult, leírható történelemmel:

„A jellemfejlődés gondolata, amely nekünk oly megszokott, számára (Tacitus számára K. Z.) metafizikai lehetetlenség. A 'jellem' a cselekvő és nem a cselekedet. A cselekedetek jönnek-mennek, de a 'jellemek' (ahogy mi nevezzük őket), a cselekvők, akikből a cselekedetek fakadnak, szubsztanciák, s ennél fogva örökkévalók és változatlanok. (...) *Jó ember nem válhat rosszá.*”⁵⁷ (Kiemelés tőlem K. Z.)

Van-e jellemfejlődés Krúdy műveiben? Különösen a történelmi tárgyú műveiben, még pontosabban a *Királyregényekben*? Bizonyos értelemben talán igen, míg más nézőpontból semmi esetre sem. Krúdy nem a szó klasszikus értelmében vett jellemeket formált. Szereplői inkább jellegzetes magatartásformák megjelenítői, metaforái, mitikus ábrázolásai. A történelmi szereplők egymás elő- és utóképei a trianoni és a mohácsi tragédia vagy a feltételezett Szent István-féle országfelajánlás

⁵³ Jürgen Habermas: *Képesek-e a komplex társadalmak ésszerű identitás kialakítására?* In: *Válogatott tanulmányok*. Atlantisz Budapest, 1994. 145.

⁵⁴ Vera Belousova: *Aneignung des Habsburger-Mythos in der ungarischen Literatur am Beispiel der Romane Krúdys*. In: *Wien als Magnet? Schriftsteller aus Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa über die Stadt*. Herausgeberinnen: Gertraud Marinelli-König und Nina Pavlova. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Wien, 1996. 347.

⁵⁵ Robin G. Collingwood: *A történelem eszméje*. Gondolat Budapest, 1987. 140-141.

⁵⁶ I.m. 84-96.

⁵⁷ I.m. 95-96.

szempontjából. Még azokban az esetekben sem szívesen jelenít meg jellemfejlődést Krúdy, ahol erre egyébként lehetősége lenne. Jászay Pál *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* című művében, mely Krúdy egyik legfontosabb történelmi forrása volt *Királyregényeinek* írásakor, Szapolyai János kapcsán jellemfejlődésről, pontosabban –változásról ír⁵⁸, de Krúdy erről mélyen hallgat, minden bizonnyal szándékosan, hiszen ez nem illik bele a „Festett király” vérszomjas megjelenítésébe.

Az *Ezeregyéjszaka* hőseire szintén jellemző ez a, talán passzívnak is nevezhető, magatartás, különösen a véletlennek tulajdonított mágikus szerep, olyan mesékben, mint például *A bagdadi borbély* vagy *A teherhordó és a három lány története*, és habár az arab mesék Krúdyra gyakorolt hatása közismert, a hősök sorsára azonban ezzel együtt a már említett karma, valamint a karmikus törvényben való megnyugvás is jellemző. A sorsszerűség karmikus felfogása, elszenvedése és a történelem megokolása összefonódik Krúdynál történelmi tárgyú műveiben a magyar nemzetet sújtó végzet akaratának értelmezési-megfejtési kísérleteivel. Minderről Mircea Eliade így ír:

„Ha az archaikus világban sehol másutt nem találunk a szenvedés természetes voltát olyan nyilvánvalóan igazoló felfogást, mint a karma, az a gondolat sehol sem idegen, hogy a szenvedés és a történelmi csapás magától értetődő. (...) az az archaikus felfogás szinte általánosan elterjedt (...), hogy a szenvedést az isteni akarat okozza, vagy úgy, hogy közvetlenül maga avatkozik be, vagy úgy, hogy átengedi más démoni vagy isteni erőknek a kezdeményezést. (...) az a lényeg, hogy minden egyéni vagy közösségi szenvedésnek oka van. Következésképpen *el is viselhető*.”⁵⁹

A lélekvándorlásról Krúdy kapcsán Szauder József is említést tesz, idézett művének 17. lapján, ő azonban a tárgyi világ belső idejének megörökítésével indokolja az álló vagy állni látszó időt. Amikor azonban Bonifác Béla történetét elemzi *A vörös postakocsiból* és a „történesek vonalának bizonytalanságá”-ról ír⁶⁰, az olvasónak feltétlenül eszébe jut az *Ezeregyéjszaka* és az ókori, illetve középkori indiai mesék (*Pancsatantra*, *A hulladémon huszonöt meséje* stb.) „hanyag” narrációja, a számtalan egymásba fonódó elbeszélői szál – olykor szándékos – összegubancolása, amely néha azzal is együtt jár, hogy a történet lezáratlanul marad, nem ér véget.

Nem a Krúdy-hősök alakítják a világot – még akkor sem, ha a magyar történelem sorsformáló személyiségeiről van egyébként szó –, hanem a világ alakítja őket. Ez a *Királyregényekben* is így van, bár ott a szereplők ennek éppen a fordítottját hiszik, néha már mániákusan. Ezúttal a török (had)erő is a tárgyi világhoz tartozik, tárgyasult vak erőként jelentkezik az elbeszélésben. Nem véletlen, hogy csak jelzésszerűen szerepel a műben.

⁵⁸ Egészen pontosan arról, hogy jelleme meggyöngül, akaratereje elszállt. Radics Bosics (más forrás szerint Bosity), majd Frangepán Kristóf is felszólították, immár mint koronás királyt, hogy támadjon a trónkövetelő Habsburg-pártiakra, de ő gyáván Budára futamodott. Ettől kezdve „katalin vajda”, „katalin király” lett a gúnyneve követői, párthívei között is. In: Jászay Pál: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Pest, 1846. 225-227., különösen az utóbbi lap.

⁵⁹ Mircea Eliade: *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1993. 148.

⁶⁰ 36. jegyzet 25.

Krúdy Gyula műveiben a Mária-mítosz egyrészt összekapcsolódik az évezredek magyarországi Mária-kultusszal, másrészt át is formálódik, újjáteremtődik azáltal, hogy a szerző hétköznapi szereplőkkel vagy hétköznapi helyzetben lévő szereplőkkel is összefüggésbe hozza a Mária nevet. A profán szöveghelyzetekbe is beemeli a Mária-jelet, ezáltal szakralizálja azokat, de legalábbis tágabb perspektívát, történelmi-sorsszerű értelmezési lehetőséget kapnak azok a prózatörténetek is, melyeknek egyébként nem lenne közük sem a független magyar államiség Mohács előtti utolsó éveire, sem ahhoz a Habsburg Máriához, aki azoknak a történeteknek egyik főszereplője volt, de Mária Nagyboldogasszonyhoz, a magyarok királynőjéhez sem. Pálffy Miklós *Cselekményszerkezet és mélylélektani értelmezés néhány Krúdy-regényben* című tanulmányában a Szondi-féle sorsanalízisnek megfelelően kategorizálja az író hőseit, illetve hősnőit, jelentékenyen hozzájárulva ezzel a Krúdy-kutatáshoz. A hősnők között kitüntetett szerephez jutnak a Máriák, s a kapcsolat köztük és Szűz Mária Boldogasszony között, nyilvánvaló.

„Míg (...) az animafejlődés jungi sémája szerint az első fázis az egyszerű, természeti nő képe, a második a romantikus nőé, a harmadik a spirituális erotika stádiuma (különös módon ide kerül Szűz Mária), a negyedik fázis pedig az erotikától mentes ideál, addig (...) Kierkegaard, Freud, Kerényi és Gyökössi alapján a harmadik fázist a társban véljük felfedezni. (...) Nézetünk szerint Szűz Máriát éppen azért, mert 'a vallásos áhitat legmagasabb foka', illeti meg a negyedik, a legfejlettebb stádium helye.”⁶¹

Az első Mária Krúdy életében valószínűleg az apai nagymama, a gazdag, de később a vasút miatt elszegényedett „rác” (talán dalmát) származású fuvaros lánya, Radics Mária, aki több szempontból is alakítója volt író unokája sorsának. A két életrajzíró Krúdy-lány, Zsuzsa és Mária megegyezik abban, hogy a gyermek Krúdy az apai ház mellett a nagymamának a szintén a Krúdy-portán található, de a „szülői” háztól külön emelt házában töltötte idejének nagyobbik részét⁶². Itt ismerkedett az irodalommal, az okkultizmussal, a babonákkal, sőt állítólag (Krúdy Mária szerint⁶³) a nagymama hatására válnak kedvenceivé a később legendássá vált, több művében (főként a Habsburg tárgyúakban) megörökített ételek, ínycenc falatok, melyeket Radics Mária – állítólag – azzal táltalt, hogy „a gróf” – azaz legidősebb Krúdy Gyula, a nagypapa – „is így szereti” őket. Az utóbbi adattal kapcsolatban Katona Bélának az a véleménye, hogy Krúdy már Budapesten élt, amikor a szintén a fővárosba költözött Gáspár Imre, aki Krúdy debreceni tartózkodása idején a *Debreceni Ellenőr* főszerkesztője volt, megkedveltette az íróval a főtt, tormás marhahúsokat⁶⁴. Ez a kérdés azért nem elhanyagolható, mert a *Királyregények* Máriájának éppúgy a főtt marhahús vagy levesthús a kedvenc eledele, mint a Krúdy által a '10-es és a

⁶¹ In: *Mihály napi köszöntő. Írások Ilia Mihály születésnapjára*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szeged-Budapest, 2000. 217-218.

⁶² Krúdy Mária: *Szindbád gyermekkor*. Móra Ferenc Könyvkiadó Budapest, 1975. 147-148. és Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1975. 52.

⁶³ Krúdy Mária: *Szindbád gyermekkor*. Móra Ferenc Könyvkiadó Budapest, 1975. 49-50.

⁶⁴ Katona Béla: *Krúdy Gyula pályakezdése*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1971. 64.

'20-as években készített Habsburg-riportok I. Ferenc Józsefének⁶⁵. Krúdy Mária *Szindbád gyermekkora* című könyvében Radics Mária és legkedvesebb unokája a kassai restiben csipős prűgyi (egyek Krúdy szövegekben: pthrűgyi) tormával eszegetik a sonkát⁶⁶. Az azonban tagadhatatlan, hogy a gyermek Krúdy Radics Máriától kapta ajándékba az *Ezeregyéjszaka* díszkötéses kiadását⁶⁷, és ez a mű olyan nagy hatást gyakorolt rá, hogy legnépszerűbbé vált alteregójának, Szindbádnak a nevét is innen veszi. (Maga a szó a szanszkrit eredetű simha szóból származik, és oroszánt jelent, amint ez egy *Ezeregyéjszakát* elemző szemináriumomon kiderült.⁶⁸) Krúdy Zsuzsa és Krúdy Mária életrajzi munkája egyaránt megegyezik abban, hogy édesapjukat a nagymama közbenjárására engedte el az apja a messzi Podolinba tanulni, miután a szatmárnémeti iskolából hazaszökött⁶⁹. Évekkel később pedig az ifjú Krúdy novellisztikájában gyakran felbukkan egy kis ház valahol a félelmetes Bakonyban, ahová a narrátor a nagyvárosi élet fáradalmaival kipihenni látogatóba megy nagyanyjához, aki réges-régi meséket, történeteket mond neki esténként⁷⁰. Radics Mária, miután elvált legidősebb Krúdy Gyulától annak kicsapongó életmódja miatt, és miután szeretett fia meghalt, valóban visszaköltözött Várpalotára, és ott gyakran meglátogatta legkedvesebb unokája, az író, akinek számára a Bakony egyszerre volt félelmetes, betyárokkal teli ősvadon és az elrejtő, jótékony őstermészet új energiával feltöltő jelképe⁷¹. Mikor *Királyregényeinek* hősnője, Mária Crudy lovaggal Székesfehérvárra indul, szintén a Bakonyon vágja át magát⁷². Rejtőzés meg kiszolgáltatottság egyként az ősvadon jellemzői közé tartozik számukra, akárcsak másik történelmi regényében, az 1925-ös *A templáriusban*⁷³. Azt hiszem, elmondhatjuk, hogy Krúdy az erdőt, illetve az őserdőt annak a középkori keresztény ikonológiának megfelelően írja le, amelyet például Georges Duby elemzett Szent Bernátról szóló könyvében. Az erdőt a képzeletbeli lényeken és a szerelmeseket vigasztaló vagy a hősöket gyógyító remetéken kívül olyan lovagok lakják, akik harcba szállnak a cserbenhagyott szüzekért⁷⁴. A *templáriusban* tulajdonképpen ennek a hagyománynak a parafrázisát adja Krúdy.

1913-ban Krúdy Gyula egy egész regényt szentelt nagyanyjának, Radics Máriának. A *Palotai álmok*⁷⁵ 1913. július 1-től szeptember 16-ig folytatásokban jelent meg a *Magyar Figyelő*ben, majd 1914-ben Singer és Wolfner adta ki *Krúdy Gyula Összegyűjtött Munkáiban*. A szerelmi történet – hiszen egy leányszöktetésről van szó – főszereplője nem a két fiatal, hanem az ifjú, Péter Pál nagyanyja, aki Várpalotán él, és látogatóba hívja unokáját.

⁶⁵ Krúdy Gyula: *Királyregények*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1979. 106. és Uő.: *Álmoskönyv*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1983. 553-560.

⁶⁶ 63. jegyzet 86.

⁶⁷ I.m. 62.

⁶⁸ A közlésért Jászay Tamást illeti a köszönet.

⁶⁹ 63. jegyzet 21.

⁷⁰ Krúdy Gyula: *Kisvárosi bohémek és más figurák*. Argumentum Kiadó Budapest, 1993. 258-263.

⁷¹ *Krúdy világa*. (Gyűjtötte és írta Tóbiás Áron). Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest, 1964. 99., 169-171.

⁷² Krúdy Gyula: *Királyregények*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1979. 307.

⁷³ Uő.: *Az utolsó gavallér*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980. 399-486.

⁷⁴ Georges Duby – Guy Lardreau: *Párbeszéd a történelemről*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1993. 144-145.

⁷⁵ Krúdy Gyula: *Palotai álmok*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1976. 231-293.

Még fiktív nevet sem keresett az író, Radics Máriaként szerepel a műben. A levél, melyet Péter Pálnak ír, lehetne misszilis is, hiszen Krúdy rendszeresen levelezett nagyanyjával, mióta Budapesten letelepedett. Fikció és történeti (magántörténeti) valóság szövevényesen összegubancolódik a regény folyamán. A műben a Mária névvel, mint jellel kapcsolatba hozható szinte minden utalás vagy rekvizitum megtalálható, melyeket Krúdy eddig említett műveiben felvonultat. Már a regény születésének körülményeit elbeszélő *Előhangban* felbukkan a kis vidéki vasútállomáson egy fiatal hölgy, akinek „finom lába mint a szarvasé.” Szekszti Judit kisasszony személyleírása pedig szinte szó szerint megegyezik azzal, amit Habsburg Máriáról ad majd Krúdy tizenhárom évvel később, a *Mohácsban*: „Inkább kis termetű volt, mint magas, de karcsú volt, különösen bokája olyan, mint a szarvasé.”⁷⁶ A szarvasünőhöz vagy őzhöz hasonlatos termet vagy boka, esetleg lábszár visszatérő jelzője Krúdy azon hősnőinek, akik valamilyen módon Máriával hozhatóak kapcsolatba. A láb, a női láb különösen fontos, hiszen – ahogy Kemény Gábor felhívja rá a figyelmet – „Az emberi testrészek közül különösen kettő ragadja meg Krúdy fantáziáját: a szem és a láb.”⁷⁷ A *Napraforgó* Evelinjére is jellemző az „ünöderék” és a „szarvasünőjárás”, sőt Végsőhelyi Kálmán „szemében olyan, mint egy túlvilági lény, egy szentkép, és csodatetteket vár tőle. S Kálmán tényleg szent nőnek, látónak képzei. A ’rókusi Máriát nézte ki Evelin pesti helyettesének, aki majd a csodákban megsegíti’. ’Odafent állott magas oszlopán a legszebb pesti nő, a kőből való szűziesség és malaszt.’ (...) ’Mécset ég a szentkép alatt és az asszony lassanként hasonlítani kezd ama Szűzmáriához, akinek arcát még nem törte meg a fájdalom.’” –írja és idézi Lánicz Irén⁷⁸.

A *Palotai álmok*nak már első fejezetében felbukkan az a marhahús, mely Péter Pál kedvencei közé tartozik, maga a hős mégsem nevezhető alteregónak, jóllehet úgy tűnik az író egész családját és annak történetét adományozza az ifjúnak. Mintha még Adamovics Pál, a kalandos életű nagybácsi alakja mögött is Krúdy Kálmán, a szabadságharc után tovább harcoló gerillavezér alakja rejtőzne, aki valóban legidősebb Krúdy Gyula öccse volt. Péter Pál azonban munka nélkül lézengő álmodozó, aki arra vár, hogy öröksége fogytán mikor rakják ki a szűrét az „Arany Golyó”-ból. Ráadásul, akár csak Goncsarov hőst, Oblomovot, őt sem lehet egykönnyen felriasztani ágyából. Mihaszna, semmirekellő, feltehetőleg még a lumpoláshoz is lusta, aki azonban később mégis olyan tökéletesen beváltja nagyanyjának vele kapcsolatos házassági terveit, hogy végül már Radics Mária szándékának ellenére is megszökteti Juditot.

A nagymamának mint Máriának és mint a névtől független személynek legfontosabb hatása Krúdyra okkult és a babonák világába vezet. Azt kell feltételeznem: mindezek az attribútumai a Mária névnek, melyeket az imént említettem mind a nagyanya-ősanya elnevezésével, mind a magyarok nagyasszonyának elnevezésével kapcsolatban állnak, akár csak a habsburgi királyleányságra, Máriára vonatkozó részletek. Az 1920-ban megjelent *Álmoskönyv* őrzi a legtöbbet mindabból, amit a regényíró nagyanyjától

⁷⁶ I.m. 250.

⁷⁷ Kemény Gábor: *Krúdy képalakítása*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1974. 27.

⁷⁸ 19. jegyzet 91.

tanult. „Radics Mária vagy (R. M.) jegyez egy kilencvenesztendős, öreg magyar úriasszonyt, aki feljegyzéseit nekem ajándékozta.” –írja művének *Jelmagyarázatában*⁷⁹. A *Palotai álmok*ban is rendkívül fontos szerep jut az álmoknak. A nők az álom kommunikációs csatornáján keresztül tartják a kapcsolatot a kozmosszal, a természettel. Nem a szereplő Radics Mária az egyetlen, aki kapcsolatban van az álmokkal. Az igazi álomfejtő-álmolátó Szekszti kisasszony. Az ő álma a halott násznépről és az alvó vőlegényről-lovagról, akinek alvása miatt meghiúsul a frigy, s gonosz erők elragadják őt, vagy aráját, könnyen származhat Krúdy ifjúkori olvasmányából. A magyar népmesékben és a Grimm fivérek gyűjteményében egyaránt megtalálható ez a toposz. A szövegben egyébként is történik konkrét utalás Krúdy gyermekkori olvasmányaira: „Az éjjeliszekrényre gróf Monte Cristót készítettem, amit fiatal korodban olvasni szeretted.” –mondja a nagymama Péter Pálnak. Hangsúllyal említődik az *Ezeregyéjszaka* is, Judit kisasszony szemeinek kapcsán:

„Ha elborong, hamvaskék lesz a színe, mint azoké a felhőké, amelyek az ezeregyéjszaka mesealakjait elfödik, Aladdin barlangját, a szultánt, a szegény halászt és az üvegben lakó szellemet. Mert mesélni nagyszerűen tudott Szekszti Judit.”⁸⁰

A kivételes mesélőtehetséggel rendelkező nőalak, aki végül elbeszélő-technikája sikerének és testi-lelki szépségének egyaránt köszönhetően elnyeri választottja szerelmét, Seherezádét mondhatja elődének, de egy későbbi – szintén önéletrajzi ihletettséggű – Krúdy-regényben újra felbukkan. Az *N. N. egy szerelem-gyermek regénye*⁸¹ Juliskájáról is tudni kell, hogy egyik erénye a mesemondás.

Felbukkan ezen kívül az a bizonyos *Egyiptomi Álmoskönyv* is, melyről már csak azért is tudhatjuk, hogy valóban létezett, mivel maga Krúdy utal rá *Álmoskönyvének Magyar ember álmai* című fejezetében, mint olyan műre, mely forrásértékű volt könyvének írásakor⁸². Az irodalmi művekre való folyamatos utaláson és az elbeszélés technikájának konkrét cselekvéssé emelésén kívül a magyar irodalomnak a szereplők korára már történelemmé vált része is alakítója a regénynek. Maguk a főhősök utalnak többször arra, hogy olyan földön járnak, melyet „Himfy” és Csokonai egyként megénekeltek. Mintha az irodalmi alkotás igazolná a természet létjogosultságát, sőt, mintha az irodalom teremtené magát a természetet, illetve az csak annyiban létezne, amennyiben az irodalom megragadja és témájaként feldolgozza. „Himfy járt erre valamikor, azért olyan szép a vidék.”⁸³ –mondja Szekszti kisasszony, miután sorra megnevezte Tátikát, Csobáncot, Kisfaludy Sándor regéinek helyszíneit. A kerti lak szemöldökfájára pedig mi mást írt volna föl a bujdosó lengyel, mint Mirabeau-nak a híres sorát: „A forradalom körülutazza a világot.”⁸⁴? Mellesleg éppen ez a sor – idézőjel nélkül – vált az 1910-es, Habsburg

⁷⁹ Krúdy Gyula: *Álmoskönyv*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1983. 23.

⁸⁰ 75. jegyzet 248.

⁸¹ 18. jegyzet 491-585.

⁸² 79. jegyzet 15.

⁸³ 75. jegyzet 266.

⁸⁴ I.m. 276.

témájú, *A magyar jakobinusok* című Krúdy regény *Második részének* címévé...⁸⁵ Kemény Gábor véleménye szerint „Krúdy úgy ’humanizálja’ hőseinek tárgyi környezetét, hogy emberi környezetüket a reális cselekmény szintjéről a képek, képzettársítások síkjára helyezi át.”⁸⁶ „Tájhangulat és történelem sajátos egységbe olvad, metaforikus jelentése lesz, a ’megállított idő’ fikcióját keretezi.”⁸⁷ Ezáltal könnyűvé válhat az átjárás az irodalom világa és a regény teremtett világa között. Itt kell megemlítenem Krúdy Gyula *Jászai Mari őfelsége* című cikkét, mely 1922. március 12-én, az *Újságban* jelent meg⁸⁸. A cikk bevezetőjében Krúdy margitszigeti házáról ír

„A melyet a Margitszigeten még József nádorispán épített a napóleoni háborúk alatt, – talán éppen azzal a célzattal, hogy százharminc esztendő múlva egy világtól elvonult író itt írogassa a sziget történetét...”⁸⁹

Jorge Luis Borges idézi az *Isteni színjáték* kapcsán Homérosz *Odüsszeiája* VIII. énekének 579-580. sorát (Devecseri Gábor fordításában: „Ezt biz az istenek intézték így, szöve a vészt a/ földilakóknak, hogy legyen ének a messze jövőben”), valamint Mallarmét (Somlyó György fordításában: „A világ célja egyetlen Könyv.”), amikor arról elmélkedik, hogy az ember arra rendeltetett, hogy emlékezet, pontosabban irodalmi, művészeti emlékezet, alkotás legyen belőle, illetve cselekedeteiből, amikor már múlttá válik.⁹⁰ Krúdy is a történelmi aktus, a múltban lezajlott értékteremtés felől határozza meg alkotói tevékenységét, de *visszafelé*, ugyanúgy tehát, ahogy ezt néhány évtizeddel később Borges elképzelte. Azt sem szabad elfelejteni, hogy Krúdy cikke Jászai Mariról szól, egy Máriáról, akit példaként állít a magyar lányok és asszonyok elé:

„Egy félszázadon át tanulták asszonyaink e csodálatos nőtől a királynők szenvedéseit, a jók és nemesek bánatait, bús panaszait a megcsaltaknak, bántottaknak... (...) Fénylő pásztortűz ez a halovány nő a magyar nemzet éjszakájában (...) midőn csüggedés környékez tehetségtelen korszakainkban.”⁹¹

Létet legitimáló irodalomról és Mária-kultuszról szólva nem szabad figyelmen kívül hagynunk a műalkotások és a művészi tevékenység eredendően szakrális voltát sem, melynek elhalványuló jelentősége az évszázadok folyamán időnként újra megerősödik. Különösen fontos ez a szakralitás a műalkotásnak, ezáltal az irodalomnak a nemzeti vonatkozásait tekintve. Jan Assmann véleménye szerint a nemzeti irodalom a szent iratok szövegekánónára, valamint a költészet klasszikus kánónára osztható.⁹² Szauder József kritikával illeti Krúdynam a magyar irodalmi és történelmi múlthoz való viszonyulását, amikor így ír:

⁸⁵ I.m. 33.

⁸⁶ 17. jegyzet 23.

⁸⁷ I.m. 27.

⁸⁸ Közreadja Krúdy Zsuzsa In: Uő: *Apám, Szindbád*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1975. 99-102.

⁸⁹ I.m. 99.

⁹⁰ Jorge Luis Borges: *Az Isteni színjáték*. In: *Válogatott művei IV. kötet Az ős kastély. Esszék*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1999. 140-141.

⁹¹ 88. jegyzet 101.

⁹² 13 jegyzet 162.

„Dekadens-ironikus magatartása és szemlélete miatt, erősen biedermeierré színezi át a korai s későbbi magyar romantikát, oly hőseit, mint Berzsenyi, Kölcsey, Széchenyi, Bajza vagy az igazi Vörösmarty, mellőzve is e sajátos művészi igények szerint retusált, de el is hamisított történelmi világból. Az ellágyult és a fin de siècle-lé stilizált magyar romantikakép csak a kiábrándulás, és az irónia játékos gyönyörködéssel vegyes érzelmét erősítheti a novellák jó részében.”⁹³

A magyar romantika biedermeierré, fin de siècle-lé stilizálásának oka valószínűleg az lehet Krúdy művészetében, hogy az általa ábrázolt (és persze: stilizált) figurák (például Szekszti kisasszony, Péter Pál vagy Szindbád Majmunkája) „befogadásesztétikai” elvárásaiban a romantika átstilizálva jelenik meg. Ez az eljárás inkább a XIX-XX. század fordulója korrajzának fogalomkörébe sorolható, semmint a dekadenciáéba. Azáltal pedig, hogy a Krúdy által teremtett világ részeseivé, alakítóivá válnak a megidézett szerzők, megkérdőjeleződik „az igazi Vörösmarty” kijelentés fontossága, hiszen Krúdy számára is nyilvánvalóan „fiktív Vörösmartyról” lehet csak szó.

A podolini évekre emlékeznek vissza egy 1915-ös cikk, a *Ne félj!*⁹⁴, melyben a szerző egy valóban megtörtént esetet mitologizál. A kalandvagyó ifjú Krúdy egy alkalommal úszás közben a podolini jég alá szorult a Poprádon. Halászok mentették meg. Később a már országos hírű író úgy emlékezik, hogy Szűz Mária volt, aki megmentette, figyelmeztetve a halászokat a veszélybe került fiatalemberre. A podolini évekkal kapcsolatban Krúdy Mária megemlékezik arról, hogy az ottani tánciskolában édesapjának egy bizonyos Wittkó Mariska volt a partnere, „a legszebb lány”, aki „barna volt, mint a fiatal Szűz Mária”⁹⁵.

Krúdy jellemző nőalakja az önfeláldozó, gyógyító, új életlehetőséget hozó asszony, és nem pusztán Mária nevű hősnői ilyenek. A Máriákban azonban mindez kimondva-kimondatlanul összefonódik a nemzetmentés, a Szent István – féle felajánlás aktusával. Szűz Mária országának mitikus uralkodója az istenszülő Szűzanya. Habsburg Mária is ilyen asszony férje, II. Lajos és annak birodalma, Magyarország számára a *Királyregények*ben. Azok a történelmi forrásmunkák, amelyeket történelmi regényeinek készítésekor fölhasznált, szintén hasonló véleményen vannak Mária királynéről: „E nő gondviselésszerű hivatottsága félreismerhetetlen volt” – írja Ortvy Tivadar⁹⁶. „A nőiesség egyszerre szakrális és érzéki világa nyugözi le Krúdyt, mert a női lény megismerése az emberi lét ösvényeit feltérképező ismeretelméleti utat is jelenti a férfi számára” –írja Czére Béla⁹⁷.

Fülöp László a kronotoposz bahtyini kategóriáját alkalmazza a Krúdy írásművészetével kapcsolatba hozható „megállt idő” értelmezésére⁹⁸. A *Boldogult úrfikoromban* című regényt elemezve fejti ki, hogy az étkezés és italozás helyszíne Krúdy prózájában kívül kerül az időn és a téren, mégpedig úgy, hogy egy értékvesztő vagy értéktévesztő korban „azilummá”, a menekvés és „a régi szép idők”-re való emlékezés helyévé és idejévé válik.

⁹³ 36. jegyzet 72.

⁹⁴ 7. jegyzet 218-222.

⁹⁵ 63. jegyzet 102.

⁹⁶ Ortvy Tivadar: *Pozsony város Története IV*. Kiadja a Pozsonyi Első Takarékpénztár Pozsony, 1912. 27.

⁹⁷ Czére Béla: *Krúdy Gyula*. Gondolat Kiadó Budapest, 1987. 71.

⁹⁸ Fülöp László: *Közelítések Krúdyhoz*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980. 360.

Szempontunkból is fontos lehet, hogy menekvés és emlékezés ezúttal egymás szinonimáiként is értelmezhetőek. Ilyen szerepet tölthet be a *Királyregényekben* Mária özvegy királyné ideiglenes pozsonyi udvara is, ahol Mária eteti, itatja, sőt ruházza a mohácsi csatából menekülőket, befogadja őket⁹⁹. A borzalmakból menekülő magyarok egy időre újra „Mária kötényében érezhetik magukat”. Krúdy Máriai egyébként szinte kivétel nélkül jó étvágyúak. Igaz ez Mária királynéra és az *Aranyidő*¹⁰⁰ Mária kisasszonyára egyaránt. Aktív és a szerző által ínyencként beállított részvételeik a lakomákon vagy egyszerű falatozásokon cáfolni látszanak Fülöpnek azt a megállapítását, miszerint Krúdy nőalakjai jószerint sohasem főhősei az evéseknek¹⁰¹. Az *N. N. egy szerelem-gyermek regénye* című műben is éppen egy rituális evés kapcsán bukkan fel Mária, a megtartó és tápláló nőalak:

„És a szívességben, amellyel kínált Juliska: hajlandó voltam egy egész nemzet erényét látni; Szűz Mária leányai, a magyar parasztmenyecskék odaadó jósága csillogott a szemében, mint a gazdagon termő földek virágzása.”¹⁰²

Látható, hogy a nem Mária keresztnévű nőalakok is Máriával azonosulnak akkor, ha tipikusan Máriára jellemző helyzetbe kerülnek, vagy ilyen cselekedetet végeznek. „Szűz Mária leánya, a magyar menyecske” –írja meghatározó jelleggel és erővel a szerző *Tiszántúl* című cikkében¹⁰³. A *József-napi vendégek* című cikk is a magyar lányok-asszonyok szerepének szinte mitikus fontosságára utal, mikor Krúdy arról ír, hogy a fronton harcoló férfiak helyett most az „amazonok” végzik a férfiak munkáját a földeken, „Szűz Mária országá”-ban¹⁰⁴. A *tékozló fiú* című cikkben, amely 1917-ben a Tátrában íródott, még a luteránus nők arca is Szűz Máriához kellene, hogy hasonlítson¹⁰⁵. *Magyar sóhaj* című cikkében a termékenyítő esőt váró ország következetesen, mint Mária országa szerepel, a magyar föld gazdagsága a Nagyboldogasszony áldott termékenységeivel fonódik össze¹⁰⁶. Háborús szorongatottság idején egyébként is előbukkan az évszázadok homályából a Nagyboldogasszony-kultusz, ahogy például a *Királyregényeket* író Krúdy egyik történelmi forrása, Fraknoi Vilmos *Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján.* című könyvében is, amikor Burgio pápai követ a mohácsi vész előestéjén arról tudósít, hogy az esőzések miatt megáradt Száva útját állta az ellenségnek: „A Száva (...) megemlékezett arról, hogy mint hű őrző, az országot védelmezni köteles. Isten és Nagyasszonyunk, a kinek pártfogása alatt áll az ország, harcolnak mellettünk!”¹⁰⁷

⁹⁹ 72. jegyzet 228-279.

¹⁰⁰ Krúdy Gyula: *Aranyidő*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1978. 523-615.

¹⁰¹ 98. jegyzet 184.

¹⁰² 18. jegyzet 563.

¹⁰³ Krúdy Gyula: *Magyar tükrök*. Balassi Kiadó Budapest, 1998. 22.

¹⁰⁴ Uő.: *Kánaán könyve*. Balassi Kiadó Budapest, 1998. 13-14.

¹⁰⁵ 7. jegyzet 483.

¹⁰⁶ Magyarország „Mária lángba és füstbe borult országa”, a „Szűz kék palástja alatt meghúzódó” ország, „Mária országa”. 104. jegyzet 93., 94., 96.

¹⁰⁷ Fraknoi Vilmos: *Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján*. Szent-István-Társulat Budapest, 1884. 275-276.

Krúdy Rózsa Sándor, *a betyárok csillaga Magyarország történetében* című regényének Juliskája is „egy Szűz Mária képű, paraszti viseletű asszony”¹⁰⁸, Sturm László szerint „alakja valamiféle kegyelem jelenlétét sugallja, a szeretet és alázat erejét, amely azonban a regény szerint nem biztos, hogy képes a megváltásra.”¹⁰⁹ A magyarok mindenkori királynéja is a magyarok nagyasszonyának egyik megjelenési formája, őrző harcoló férje számára az országot Budán, mint Mária királyné a *Mohácsban*, meg Erzsébet királyné *A budai vár* című cikkben¹¹⁰. Szűz Mária szerepének fontosságára utal Szauder József is *Az ecetfák pirulása* című Szindbád novellát¹¹¹ elemezve:

„Szűz Mária és Fanny egy alakot ölt, (...) a nőtől kapott amuletten ugyanis, melyet gyakran csókolgatott Szindbád, így (Fannyhoz hasonlóan K. Z.) volt ábrázolva a Szűz.”¹¹²

Fábri Anna a postakocsi-regények Horváth Kláráját is olyan erős jellemű, határozott hölgyként értékeli, aki a *Királyregények* Máriájához hasonlóan össze kell, hogy hangolja kivételes képességeivel párhuzamos igényeit és életvágját korának sokkal kisszerűbb lehetőségeivel:

„Horváth Klára Krúdy legszebben megformált nőalakjainak egyike. Érdes és határozott lénye valójában csak a kétségbeeséstől való tartózkodásának eredménye. Lelkes és érző teremtés lenne valójában, ha nem kellene örökös készenlétben figyelnie a 'szerencsére', amelyet saját szolgálatába állíthat.”¹¹³

Az *N. N.*-ből vett idézettel egyébként a Mária-motívumok újabb csoportjához jutottunk el. Krúdy mindig szívesen választotta témájaként a magyar folklór és keresztény hitvilág egyik hazánkra oly igen jellemző részletét: a Mária-tisztelet szent helyeire való zarándoklatot¹¹⁴. Az *N. N.*-ből főntebb vett idézet folytatása ugyanis így hangzik:

„A dűlőúton ekkor felhangzott az ének, mintha mind egyesültek volna a pacsirták, fecskék, verebek, barázdabillegető, öreg varjak, hangos szarkák, hogy elfűjják a búcsúsok örökös imádságát:

-Mária, segíts!”

A többi között négy olyan szöveg található, melyben a búcsújárás – általában a máriapócsi, mely a Nyírség Mária-kultuszának központja, – komoly szerepet játszik. Az említett *N. N.*, a *Napraforgó* és a *Kleofásné kakasa* című kisregények, valamint a *Pénzzel járják a búcsút*¹¹⁵ című Szindbád novella. (Mely Huszárík Zoltán *Szindbád* filmjébe is fontos epizódként került, s külön érdekessége Huszárík alkotásának, hogy a felvétel az egyik máriaradni búcsújárást örökíti meg etnografikus

¹⁰⁸ 73. jegyzet 154.

¹⁰⁹ Sturm László: *Hagyományok metszéspontján. Források, műfaji klisék és elbeszélésmódok Krúdy Gyula egy regénycsoportjában*. Anonymus Kiadó Budapest, 2000. 35.

¹¹⁰ 104. jegyzet 98-101.

¹¹¹ 28. jegyzet 204-208.

¹¹² 36. jegyzet 91.

¹¹³ 20. jegyzet 360-361.

¹¹⁴ Publicisztikájában is megjelenik ez a mozzanat, például az 1921-es *Az országúthoz* címűben: „a Szűz Mária oltalma alatt mendegélő búcsújárók után messzire hangzik az ének és száll a por.” 8. jegyzet 80.

¹¹⁵ 28. jegyzet 406-415.

pontossággal és hitelességgel. Megjegyzem, Máriaradnán 1520-ban építették az első kápolnát, két évvel Habsburg Mária és II. Lajos házasságkötése előtt.) A búcsújárás ezekben a szövegekben szakrális út, zarándoklat a nők és a magyar haza csodatévő védelmezőjének kegyhelyeihez. Krúdy egyszerre rajzol objektív képet a búcsújárásról az asszonyok zarándokseregével és az őket vezető „búcsúbácsi”-val, aki a *Kleofásné kakasa* című kisregény kivételével mindig mint szent ember jelenik meg; ugyanakkor mitikussá is avatja a zarándoklatot, kiemeli a történet helyéből meg idejéből és szakrális időpillanatba helyezi át. A csodás gyógyítás, termékenységi adomány és szakrális egyesülés élményén kívül a legfontosabb a zarándokok számára (Krúdy főhőseinek számára pedig kizárólagos fontosságú!) a lelki megtisztulás, megnyugvás, a bűnöktől való szabadulás ígérete-reménye. Ebből a szempontból a búcsújárás aktusa és az álmok, álomfejtések világa szorosán összetartozónak tetszik Krúdy vizsgált szövegeiben. *Álmoskönyvé*be is felvette a *Búcsú* címszót¹¹⁶, melynek meghatározásai szép számmal megtalálhatóak az elemzés tárgyául választott szövegekben. Az 1918-ban keletkezett *Napraforgóban* a búcsújárókat figyelő Pistoli már-már utánuk eredne, különösen, amikor azt tapasztalja, hogy közöttük lépked a számára oly igen fontos két hölgy: Nyirjes Evelin és Maszkerádi kisasszony is, de aztán rádöbben, hogy ez „haszontalan foglalkozás” lenne: „Az időm lejár. Menjünk haza – dohogta elégedetlenül.” Az 1919-ből származó *Kleofásné kakasában* a hol ismeretlenségbe burkolózó, hol anonimitását éppen nevek véletlenszerű tömkelegével őrző szerencsétlen sorsú asszony meséli el élettörténetét Pistolinak, s elbeszéli azt is, hogy a máriapócsi búcsúból hazafelé tartva egy öreg búcsúsemmel iszonyú és egész életére hatást gyakorló kalandja volt tizenhat éves korában. A vénember föltehetőleg megerőszkolta... Az asszonyság további életét megismerve az olvasó könnyen beláthatja: a történetmondónak gyakran volt része szerelmi szerencsétlenségben, ahogy azt az *Álmoskönyv*ben olvashattuk. A szintén 1919-ben írt *N. N.* mondhatja talán magáénak a leggazdagabb és legszínesebb tablót, melyet Krúdy valaha is rajzolt a Szűz Mária kultusz kegyhelyeire látogató búcsúsokról.

A szent búcsúsemmel való találkozás és a zarándokok énekének hallgatása szakrális értelemben állítja helyre a főhős egészségét és erkölcsi világképét, csatlakozva ezzel a regényben a Juliska által végzett s már említett lelki-fizikai gyógyításhoz. Az a tény, hogy a búcsúbácsi visszautasítja az ételt, szembeállítható a *Királyregények* zabálás-motívumával, melyre már Márai Sándor is felhívta a figyelmet¹¹⁷, vagyis: Mária szolgája mértéktartó, akik viszont nem ismerik el, illetve fel a magyarok Nagyasszonyának (szakrális) hatalmát, azok mértéktelenül isznak és esznek. A csodák az *N. N.* lehetséges világában – különösen a búcsús jelenetben – a mindennapok

¹¹⁶ „Búcsújárás: gyógyulást jegyez a betegnek: egészségesnek vidámságot, amely csúf jövedelem miatt érkezik; asszonynak gyereket is jelez. Búcsúsemmel: menj gyónni. Búcsúsgyerek: haláletet. Kerner szerint: búcsú-asszonyokkal együtt aludni egy fa alatt, amelyen a holdvilág állna: szerencséd lesz bizalmas barátságba jöhetni egy nővel, akire nem is gondoltál volna. Leginkább kocsmárosnéval. Gvadányi Márton szerint: Búcsúsokkal gyalogolni: haszontalan foglalkozás. Egy öregasszony (Radics Mária) szerint: búcsúsok után menni és felszedni, amit elhánynak: lappangó vágyakozás. A különös álmokból: nő, ha álmodna búcsújáró öregemberrel, aki fenyegetné őt keresztjével, majd erőszakoskodna: szerencsétlen szerelmet mutat.” 79. jegyzet 57.

¹¹⁷ Márai Sándor: *Napló 1958-1967*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó Budapest, 1992. 77-78.

csendes eseményeinek sorába épülnek be, szinte észrevétlenül, pusztán az utalás szintjén említve. Szentnek és profánnak ez a teremtő feloldódása egymásban megkérdőjelezi Fülöp Lászlónak a Krúdy-művekben olvasható búcsújáró jelenetekkel kapcsolatos észrevételeit: Fülöp számára a máriapócsi búcsújárás és annak ábrázolása a borzalmak perverz színtere a *Napraforgóban*, a *Kleofásné kakasában* és az *N. N.-ben* is. A búcsújárók „példázzák a boldogtalanságot és a szenvedéseket.”¹¹⁸ A búcsújárás nyomorú apokalipszisként való fölfogása talán abból származik, hogy Fülöp László elemzéseiben a szociologizáló-pszichologizáló szál jelentősége mutatható ki, míg a történeti-mitikus, vagy etnografikus mozzanatok háttérbe szorúlnak. Kemény Gábor teszi föl az alábbi kérdést *Krúdy képalakítása* című tanulmányában: „optimista vagy pesszimista világszemléletről tanúskodik a Krúdy-próza egyedülálló képtelítettsége?”¹¹⁹ Kérdését – szerencsére – nemcsak, hogy nem válaszolja meg, de mindkét válaszlehetőség előtt nyitva hagyja, jelezve ezzel az igényt a sematizmusoktól mentes Krúdy-elemzések iránt. Az én búcsú-értelmezésem, amellet, hogy tekintetbe veszi a *Kleofásné kakasa* című regényben olvasható máriapócsi búcsú orgiasztikus és ugyanakkor nyomorúságos képének a már-már a középkori apokalipszis ábrázolásokat idéző pokoli jeleneteit¹²⁰, abban az egyszerű szemléletben vél elemezhető összefüggést felfedezni Krúdy Mária-kultusszal kapcsolatos szövegeinek a búcsújárást megjelenítő részleteiben, mely töretlen optimizmussal hisz a magyar föld és istenszülő védelmezőjének misztikus egységében, gyógyító és megújító erejében. Minden ironikusságával és mélységes szomorúságával együtt ezt idézi a *Májusi búcsú a Keleti-pályaúdvárnál* című riport¹²¹ és a *Pénzzel járják a búcsút* című, 1925-ös Szindbád novella is, melynek záró jelenete a szabad ég alatt Szindbádot altató bűsi asszonyokkal ismét az *Álmoskönyvet* idézi, annál is inkább, mivel a szövegben már előzményként utalás történik bizonyos kövér kocsmárosnéra, akivel talán bizalmas kapcsolatba kerülhetne Szindbád, aki megsokasodott bűneit elhányni és testi-lelki egészségét helyreállítani érkezett a búcsújáró hely kolostorának falai alá. Hiszen Szindbád számára – ahogy ez Krúdy Szindbád szövegeiből kiolvasható – az utazás nem pusztán a lét

¹¹⁸ 98. jegyzet 35-36. Ehhez hasonló véleményen van Lánicz Irén, aki idézett tanulmányában így ír: „A remény, néha úgy tűnik, egy pillanatra felvillan, de ez csak önszalás, mert önszalás a pócsi Máriától várni a segítséget.” 19. jegyzet 89-90. Czére Béla szintén szkeptikus a Mária nevében járt búcsúval kapcsolatban: „Az életerő visszanyerésének vágya fordítja Szindbád lépteit a pócsi búcsújárók közé is, de nem Szűz Máriától várja a csodát, hanem az áhítat révületében rebbenő tarka szoknyácskáktól, az öleléstől, amely után visszatér az étvágya a véresre süttött húsokhoz, a fanyar mustárokhoz, a hagymafejekhez és a ropogós retkekhez.” 97. jegyzet 75-76. Ez utóbbi esetben fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy egyáltalán nem biztos, hogy a magyarság hieratikusan uralkodójához intézett zarándoklat mentes az erotikus-termékenységi vonatkozásoktól, mint ahogy az sem biztos, hogy ezeket a vonatkozásokat ki lehet játszani a szakralitással szemben.

¹¹⁹ 77. jegyzet 100.

¹²⁰ Feltétlenül említenem kell ennek a szöveghelynek a rokoníthatóságát azokkal a középkori témájú, általában a felvidéki novellák közé tartozó elbeszélésekkel, amelyek legnagyobb részben Krúdy ifjú éveiben keletkeztek, s melyekkel Fábri Anna a 20. jegyzetben megadott művében behatóan foglalkozik például az 50. oldalon. Fábri Anna főként a korai alteregó-teremtés próbálkozásaiért értékeli ezeket a rövid műveket, valamint felhívja a figyelmet a kaland jellegzetesen Krúdys megjelenítésére is, mely véleményem szerint ezeken a szöveghelyeken sokat köszönhet a Krúdy-életműben később állandósuló pszichologizálásnak, a tudattalan rettenetes és mélységes örvényeit felmutató elbeszélői gyakorlatnak.

¹²¹ 8. jegyzet 360-362. Ide kapcsolódhat még a búcsújárásnak egy ironikus említése a *Jegyzet egy régi kalendáriumba 1917-ben* című cikkből, habár a búcsú nem említetik hangsúllyal. In: 7. jegyzet 444.

megújításának a lehetőségét adja (talán ezért élt meg Szindbád „több mint háromszáz évet”), hanem a bűnök elhagyásának, az ártatlanság misztikus megújításának az esélyét is. A hosszan idézett részlet az *N. N.*-ből még néhány dologra felhívhatja a figyelmünket. Kozsárka, a búcsúbácsi személye a jellegzetesen magyar, népi szakralitás felől is magyarázható, de legalább ennyire megtalálhatóak alakjában Lev Nyikolajevics Tolsztoj szent, bölcs, öreg parasztjai, akik a személyiségi-lelki válsággal küzdő hősöknek mutatnak kiutat, esélyt adva az élet megújítására, folytatására. Ismerjük Krúdy olvasmányait, tudjuk, hogy hatott rá Tolsztoj munkássága. Kozsárka szerepköre azonban sokkal különösebb annál, semhogy ezzel a hatástörténetileg mindenképpen érdekes és jogosult párhuzammal leírhatnánk.

A nemzeti szempontból autentikusnak nevezhető (vagyis nemcsak állam, hanem ország alkotásra is képes) társadalom éppen azoknak a történelmi mítoszoknak a mentén határozódik meg, amelyekhez Krúdy is tartja magát művei (és nemcsak történelmi regényei) létrehozásakor. A búcsúbácsi a boldogságos Szűz szakrális szolgálója, leányainak földi vezetője a búcsújárás vezeklésében. A regényrészlet harmadik bekezdésében nyilvánvalóan utal arra az ősi rítusra, mely elvégzése által megújítja, újra a szakrális térbe és időbe helyezi a rituálé résztvevőinek profán életét és létének terét. A búcsújárástól függ minden. Ezen múlik, hogy a közösség élete újra bele tud-e kapcsolódni az örök visszatérés körébe, mely a folytonosságot, a változatlanságot fönntartva, a szó szoros értelmében véve a világ további fönnullását garantálja. A rituálé végzése nélkül a világ elenyészik. Mint ahogyan Krúdy sejteti is, hogy a közép-európai paraszti társadalmak világa, melyben a szakrális és a profán oly harmonikusan kapcsolódott össze, enyészetre ítéltetett a beköszöntő félelmetes és kaotikus XX. században. Krúdy korának „modern” hőse, ahogy erről a hóstípusról a Jacob Burckhardtot idéző Karl Löwith elmélkedik, a morálra korlátozta a kereszténységet, megfosztotta transzcendenciájától. A hit pusztá akarása sem elég, mivel az sem etikai léthelyzet, hanem a szentnek borzasztó és lenyűgöző megtapasztalása.

„Egy általános emberbarátsággal felvizezett kereszténység (...) képtelen (...) megszólítani a világot. (...) a kereszténység maga mögött hagyta nagy korszakát, (...) a korlátlan világiasság, a munka, az üzlet és a szerzés modern korszelleme közömbös minden eljövendő világbeli lelkiüdvösség iránt, és elutasító a szellemi kontempláció minden formájával szemben. (...) E modern embereknek, akik mindenekelőtt a fejlett civilizáció értékeiben hisznek, nehéz elhinniük, vagy akárcsak elképzelniük is, hogy korábban élt emberek és korok mily szenvedélyesen tartottak valóban igaznak láthatatlan dolgokat. Manapság az emberek inkább becsületből és illendőségből teljesítik kötelességüket, semmint vallásos meggyőződésből.”¹²²

A Végsohelyi Kálmánok ideje következik, ezzel viszont óhatatlanul együtt jár a régi, „szent Magyarország” pusztulása; erkölcsi, szellemi, lelki, földrajzi, politikai, gazdasági és történelmi értelemben egyaránt (nem szabad elfelejtenünk: a *Napraforgó* 1918-ban, az *N. N.* 1919-ben keletkezett).

¹²² Karl Löwith: *Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei.* Atlantisz Budapest, 1996. 68-69.

Mindezekből a Krúdy-szövegekből is úgy tűnik: a szerzőt családi örökségként kapott, az Osztrák-Magyar Monarchia világi hierarchiájával, konkrétan a Habsburg-uralommal kapcsolatos ambivalens viszonya egy olyan uralmi mitológia kidolgozására készítette, amely Magyarország valódi uralkodójának azt a Nagyboldogasszonyt ismeri el szakrális értelemben, akinek a profán világgal közvetlen kapcsolata is van, a nevét viselő asszonyokon és leányokon keresztül, akik emellett segítőkükként és védelmezőkükként is tekintenek a Szűzanyára, ahogy Szekszti Judit mondja Péter Pálnak a *Palotai álmok*ban: „Ott lakom én, a falon Mária, reám vigyáz.”¹²³ A Mária Nagyboldogasszony tiszteletét őrző helyek pedig kiemelkednek az ország profán teréből és idejéből, és általuk újjáéleszthető a közvetlen és szent egység¹²⁴. Még a kultusszal gyakran ironikusan és hitetlenkedve szembeforduló Szindbád számára is.

Az emlékezés helyei szent helyek. Az ide történő vándorlás, utazás vagy az erre történő emlékezés nemcsak a búcsújárás szempontjából fontos Krúdynál. Szindbád a hajós, Krúdy számtalan utazója közül a legjelentősebb, mintha kizárólag csak az emlékezés kedvéért utazna, látogatna *vissza*. Profán életének egykori állomásait éppen az emlékezés ruházza fel rituális jelentőséggel. Különösen figyelemreméltó az a tény, hogy gyakran meg sem történik az áhított utazás, mivel már a pusztá emlékezés is kielégítően szolgálja a vágyak átélését.

Krúdy a nemzetmentő magyar nagyasszonyokról egy a *Nyugat* 1925. 22. számába írt *Tizenhárom magyar nő mennybeszállása. Jegyzetek egy történelmi könyv margójára*. című recenziójában is említést tesz, Takáts Sándor könyve kapcsán. Regény és „történelmi tudósítás” relációjában az utóbbi javára dönt, forrásként ajánlva a jövő történelmi-regény íróinak Takáts könyvét, főként a magyar nő történelmi szerepének fontosságát hangsúlyozva. Emellett nem mulasztja el, hogy a szakralitás fogalmát is bevonja elmélkedésébe.

„Ez a legszebb magyar társas összejövetel, amely évtizedek óta hazánkban előfordult. (...) Tizenhárom szent nő, akiket nem az egyház, de a nemzeti tudat avatott szentekké.”

Példáit természetesen főként az őt érdeklő korból, II. Lajos, illetve a vegyesházi királyok korából veszi, s Jósika Miklóssal meg Kemény Zsigmonddal szemben a történelmi regénynek egy olyan típusát részesíti előnyben, melyet éppen ő valósít meg *Királyregényeiben*. A *Századok Legendái* 1913 októberi számában megjelent *Magyar király-idyllek* című szövegében pedig arról ír, hogy az Árpádházi királyok feleségei a királyságot szentséggé emelték

„mintha Mária rokonai lettek volna egyszerre, midőn a magyarok felett uralkodnak.”¹²⁵

¹²³ 75. jegyzet 251.

¹²⁴ Lásd ezzel kapcsolatban Georges Duby nézeteit a földrajzi tárgyak és az ember viszonyáról, abban a tekintetben, hogy ideáinak, történelmi, vallási, misztikus és mezőgazdasági hagyományainak megfelelően miképpen választják ki az emberek a számukra rendelkezésre álló földrajzi térben az élet, a munka és a kultuszok, a rituálék helyét: 74. jegyzet 146.

¹²⁵ Krúdy Gyula: *Magyar király-idyllek*. Magyar Irodalomtörténeti Társaság Veszprém, 1990. 12.

III. Béla királyunk pedig ugyancsak válogathatott a menyasszonyok között, mivel az európai udvarok hajadonjai mind szerettek volna „Szűz Mária rokonai” lenni¹²⁶. Ugyanott az Árpádházi Szent Erzsébet nagypénteki csodáját ábrázoló képen Szűz Mária napsugarát vizionálja az író.

Szent István királyunk Mária Nagyboldogasszonynak szentelte azt a székesfehérvári templomot, ahol hosszú századokig a magyar királyokat koronázták. Itt találkozunk a *Királyregényekben* Mária utoljára halott hitvesével és uralkodójával, II. Lajossal. Amikor a regénytrilógia végén elbúcsúzik Magyarországtól, melynek gögös urai nem fogadták el segítségét a nemzetmentésben, inkább sorsára hagyták a hazát, a Szűz Mária tiszteletének szentelt templom kövezetét megcsókolva távozik „végleg ebből az országból” a magyarok királynéja.

Harangozó Imre *Radna fényes csillaga* című munkájában¹²⁷ nyolc Magyarországon tartott Mária ünnepet tart nyilván¹²⁸, valamint százket Mária kegyhelyet a történelmi Magyarország területén, illetve olyan területeken, melyeket a magyar búcsújárók előszeretettel látogattak¹²⁹. (S ezekbe nem tartoznak szükségszerűen bele a Mária tiszteletének szentelt templomok szerte a történelmi Magyarországon!) A templomépítések és a szent helyek alapítása, illetve látogatása a nemzeti identitás és a nemzeti-uralkodói mítosz lényeges hordozói. Jan Assmann véleménye szerint legalább annyira, mint az írásos vagy orális mítosz- illetve rítus-átörökítés és –hagyományozás. Az ókori Egyiptommal kapcsolatban fejti ki mindezt:

„Egyiptomban nem szövegkánont alkotnak, hanem templomokat emelnek. Márpedig ezek a templomépítések a kanonizáció aktusainak tekintendők. Mindegyik templomnak egyforma az alaprajza, mindőjüket feliratok borítják, vagyis (...) a hagyományt kodifikálják. Mindőjüket magas fal keríti el a külvilágtól, a lehető legérzékletesebben szemléltetve azt az „ércfalat”, melyet a törvény von a zsidók köré. Az egyiptomi templomfalak sem csupán szent rítusokat, képeket és iratokat zárnak körül, hanem egy orthopraktikus életformát is. A templomon belül szigorú tisztasági előírások szabályozzák az életet. Nektanébosz templomépítési programja is az elkülönüléssel megerősített és szakralizált nemzeti identitás esetét példázza. (...) Egyiptom szent, sőt 'a legszentebb országgént' (...) érti önmagát.”¹³⁰

A magyarországi templomépítések (akárcsak a nyugati civilizáció egyéb monoteista szakrális építkezései) párhuzamba vonhatók, jellegüknél fogva Assmann-nak az egyiptomi templomépítkezésekre vonatkozó megállapításaival¹³¹. Egy nem kifejezetten az írásbeliséggel jellemezhető feudális kultúrkörben a templomépítés nem pusztán a vallásgyakorlat értelmében hasonlítható az egyiptomi példához, hanem a nemzeti-politikai *szakrális* identitás létrehívásának, valamint megőrzésének tekintetében is. Nem csupán Magyarország Habsburg uralom előtti története vonható párhuzamba az ókori Egyiptommal, hanem figyelemreméltó egyezéseket

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ Harangozó Imre: *Radna fényes csillaga. A máriaradnai búcsújárásról és az újkigyósiak radnájárásáról*. A szerző kiadása Újkigyós, 1990.

¹²⁸ Im. 16.

¹²⁹ Im. 12-13.

¹³⁰ 13. jegyzet 157.

¹³¹ „A templom nem egyéb, mint monumentális, háromdimenziós kivételése egy bizonyos könyvnek, amely a kánon minden ismervét mutatja: égből aláhullott 'kinyilatkoztatás'”. I.m. 175.

találhatunk az Osztrák-Magyar Monarchia és az ókori Egyiptom között az „ország, a birodalom önazonosság tudatával” kapcsolatban is. Jan Assmann beszámol az egyiptomiaknak arról a szellemi magatartásáról, minek értelmében „rendíthetetlen meggyőződésük volt, hogy Egyiptom kulturális identitása és az univerzum fizikai fennmaradása egy és ugyanaz.”¹³² Amellett, hogy más Monarchia-írók (Arthur Schnitzler, Joseph Roth stb.) hasonlóképpen gondolták el, élték át a Monarchia-élményt, vagy jelenítették meg műveikben. Krúdy Gyula 1920-as, 1930-as évekből származó írásaiban szintén gyakorta megjelenik élmény, életbölcesség vagy akár vágy formájában az az elképzelés, mintha a Monarchia végével egyúttal a világnak is vége lett volna, és a kor embere egy világvége utáni embertelen, ideiglenes, vagy ahogy a Krúdyt idéző Móricz Zsigmond írja: „átmeneti” korban él.¹³³ Magyarország *szent* volta, szentsége Krúdy Gyula számára nem kétséges. A magyar királyok koronázásának és temetkezéseinek helyei szinte minden esetben kötődnek a Mária-tisztelethez, ezzel együtt: a Szent István – féle felajánláshoz. Később I. Ferenc József is, mint a „legkeresztényibb uralkodó” ül népei trónján. Az Osztrák-Magyar Monarchia a maga módján páratlan államalakulat. Ezúttal is valami olyan szakrális hatalmi aktusról van szó, mint például az ókori Egyiptom esetében.

„Az élet *orthopraktikus* megszentelésének az ország megszentelése felel meg (...) Egyiptom mint 'legszentebb ország' (...) eszméje, tehát a *páratlanságtudat* sajátos alakja, amely a különleges istenközelség elképzelésén, 'egész Egyiptom és az istenek életközösségén' nyugszik.”¹³⁴

Ez a rituális fölfogás tulajdonképpen megfeleltethető annak a mozzanatnak, melyben a Szent István-féle felajánlás nyomán Magyarország Szűz Mária hazájává válik, az ország „fővédnöke” kötődik a hazához, többek között a kultuszára rendelt szakrális építmények (templomok) és a bennük folyó rítusok kapcsán. Az is hallatlan fontossággal bír, hogy míg a zsidók szakrális szövetsége megelőzi honfoglalásukat, így nem kötődik felségterülethez, bárhol és bármikor érvényben marad, a diaszpóra idején és helyén is, addig első királyunk mitikus cselekedete hangsúlyosan földrajzi-történeti-politikai területet integrál.¹³⁵ Ez a tény jelentősen közrejátszhat abban, hogy a trianoni békediktátum utáni évek Krúdy-hősei számára a nemzeti önazonosság kérdése tragikus jelentéstöbblettel is bővíülhet, habár az 1921-ben megjelent *Magyar tükör* című könyvének első fejezetében, *Az égett emberhez* címűben éppen arról ír, hogy a magyarság ellenségei „nem tehetnek semmit, hogy Szűz Mária elvegye pártfogását a szegény magyaroktól.”¹³⁶ A nem mindennapi retorikai teljesítménnyel megírt cikkben Szűz Mária palástja, mely a magyarokat a vészek idején védte, átlényegül a „megfeszített köpenyegé”-vé, amelyen egy kis képzavarral a

¹³² I.m. 191.

¹³³ Lásd például 23. jegyzet 248.

¹³⁴ 13. jegyzet 193-194.

¹³⁵ I.m. 198.

¹³⁶ 103. jegyzet 5-6.

latrok osztozkodnak. Megjegyzem, az említett cikk, illetve a könyv megjelenésekor még ez a képzavar is rendkívül hatásos lehetett.

Az öregedés dokumentumai

1918-ban leköszönt a trónról az utolsó magyar király. Habsburg Károly, aki IV. Károly néven uralkodott Magyarországon két évig. Évezredes államforma és életrend semmisült meg néhány nap leforgása alatt. A változás jelei azonban nem abban a pillanatban jelentkeztek, hogy a nagy Habsburg császárt és királyt, I. Ferenc Józsefet a Hofburg kápolnájában (Krúdy tudósítása szerint a bécsi Szent István dómban) felravatalozták. Nagyon kevesen tudtak olvasni a jelekben, és az is megeshetett, hogy csak a század húszas éveire, esetleg sokkal később derült ki: néhány szemtanú pontosan látta az eseményeket. Talán azokkal a portrékkal kapcsolatban is ezt lehet elmondani, melyeket Krúdy Gyula 1925. és 1927 között vázolt föl a Habsburg dinasztia utolsó uralkodóiról és udvartartásukról. Ide sorolhatóak még azok a riportok, melyeket Bécsben és Budapesten készített 1916 folyamán I. Ferenc József temetéséről és IV. Károly koronázásáról. (Ez utóbbi riportsorozatot a későbbi években jelentősen kibővítette, valamint a '20-as évek Krúdy-prózájának megfeleltethetően átstilizálta.)

1916 novemberének végén Krúdy Bécsből tudósított I. Ferenc József temetéséről. A Barta András féle életműkiadás *Magyar tükör* című kötetébe *Utazás egy habsburgi temetés körül. A Bécsi levelek című sorozatból.* címmel kerültek bele ezek a Krúdy által naplójegyzeteknek is nevezett riportok¹. Az író már a császárvárosba érkeztekor megkezdte a különböző történelmi korok összemosását saját jelenidejével, és ebben családi legendáriumának „sánta várnagya” éppúgy segítségére van, mint Mária Terézia emléke, aki Krúdy szerint papucsot hordott, és néha biztosan megrakta vele a gyermekeit²; meg a több száz éve Bécsbe látogató bizalmatlan magyarok étkezési szokásainak ecsetelése; ezek mind azt hivatottak kifejezni, hogy a magyarok számára Bécs egyszerre idegen nagyváros, „külföld”, ugyanakkor az a hierarchia és szakralitás szempontjából egyaránt fontos hely, ahol uralkodójuk él. A hely idegen, lehet, hogy „ellenséges”, de a magyaroknak akkor is közük van hozzá történelmi-politikai szempontból, habár az *Álmoskönyv* szűkszavú megfejtése szerint is: „Bécsbe menni. Gond.”³ 1915-ös *Utazás Bécsbe* című írásában⁴ Krúdy kifejezetten ellenséges területként írja le a császárvárost, ahol a magyarokat becsapják, lenézik. A „törvényre érkező magyar” külvárosi fogadóknál húzódik meg, szálláshelyénél beljebb nem

¹ Krúdy Gyula: *Magyar tükör*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1984. 337-353.

² 1913-ban, *Magyar király-idyllek* című novellájában emlékezik meg talán leghosszabban és legszebben Mária Teréziáról. Egyúttal párhuzamba állítja Habsburg Máriával, II. Lajos feleségével, és – természetesen – Mária Nagyboldogasszonnyal is. Krúdy Gyula: *Magyar király-idyllek*. Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Veszprém, 1990. 30-35.

³ Uő.: *Álmoskönyv. Tenyérlásók könyve*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1983. 47.

⁴ 1. jegyzet 175-179.

is nagyon merészkedik a nagy városba. Ami azonban még ennél is meglepőbb: az író már 1915-ben temeti a régi „legendás”, kedélyes Bécset, amelyről egyébként annyit írt regényeiben és novelláiban. Arról panaszkodik, hogy nem találja sem a régi mulatóhelyeket, sem azokat a bécsieket, akik ezeknek a helyeknek jellegzetes hangulatát vidám, egyszerű jelenlétükkel megadták. Az olvasónak az a gyanúja támad, mintha a szerző azt sejtetné: a tipikus bécsi kedélyesség talán soha nem is létezett...

Töltött káposzta Bécsben című írásában⁵, egy évvel később már kifejezetten pimasznak, sőt bugrisnak írja le a magyarokon szórakozó bécsieket, no meg azokat az „álmagyarokat”, akik magyarkodni utaztak a császárvárosba, és most rajtuk nevet a bécsi nyárspolgárság, összetévesztve őket a magyar arisztokráciával. Szerzőnk rendkívül gúnyosan, ugyanakkor hírlapírói szabatosággal „magyarázza el” a „jó bécsieknek”, hogy hol vannak most az igazi magyarok: a harcmezőn. A magyarok Bécsből való babonás félelme már-már groteszkbe hajlik *A bécsi kalap* történetében⁶, ahol egy királyi audienciára igyekvő, „Bécset jól ismerő” magyarnak elvész a kalapja, amely nélkül nem jelenhet meg a Népek Atyja előtt, így nevetségessé, sőt hiteltelenné válik. Az pedig aligha lehet a véletlen műve, hogy a kalap elvesztése éppen azon a hidon történik, „amelynek közepén egy nagy Mária-szobor öröklik, éjjel-nappal mécsesekkel megvilágítva.”⁷ A magyarok Nagyasszonya talán úgy látta jónak, ha ez a bécsi magyar nem találkozik I. Ferenc Józseffel...

Szó esik a *Bécsi levelek* naplójegyzeteiben az ifjú trónörökös még ifjabb sógoráról és egy bizonyos Napallek (másutt Nepallek, Napalleck vagy éppenséggel Nepalleck, mint *A budai vár* című cikkben⁸) lovagról, aki egyszerű hivatalnokból lett szertartásmester, annak a sajátos karriertörténetnek megfelelően, amely a lassan végéhez közeledő Osztrák-Magyar Monarchiára oly jellemző volt, és a feudális erényeket a hivatali erényekkel kapcsolta össze. Krúdy következtetésére jellemző, hogy ugyanennek a ceremóniamesternek a neve a *Váci utcai szép napok*⁹ című műben már herceg Montenuovo, mint ahogy az ő nevével találkozhatunk az 1916. november 30-áról keltezett *Bécsi levélben* is¹⁰. A gyászoló Bécset úgy festi Krúdy, hogy arról a költőtárs, Ady Endre *Az eltévedt lovas* című, 1914. november 16-án, a *Nyugatban* megjelent költeménye¹¹ juthat eszébe az olvasónak. Bizonytalanná, veszélyessé vált a világ, kizökkent az idő. A szakrális – Isten kegyelméből regnáló – uralkodó eltávozott. Interregnum van, ha csak néhány napra, hétre is.

⁵ I.m. 243-246.

⁶ I.m. 486-489.

⁷ I.m. 487.

⁸ Krúdy Gyula: *Pesti album*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1985. 13.

⁹ Uő.: *Váci utcai hölgytisztelet*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1982. 63-171.

¹⁰ 1. jegyzet 351.

¹¹ Ady Endre: *Összes versei II. kötet*. Osiris – Századvég Budapest, 1994. 124-125., 629.

Krúdy történelmi emlékezete éppen azt az időt idézi föl, amikor I. Ferenc József trónra lépett: a forrongó 1848-as évet. Mintha azt sugallná: ugyanolyanok az állapotok a birodalomban most, mint akkor. Másrészről párhuzam vonható a kései évek történelmi trilógiája királyának, II. Lajosnak halála és I. Ferenc József között, még hozzá abban a tekintetben, hogy mindketten válságos helyzetben távoztak országaik éléről, egy, a nemzet szempontjából sorsfordító háború közepette. A riport központi része természetesen I. Ferenc József ravatalával foglalkozik, azonban úgy tűnik, mintha ezúttal kiüresedtek volna azok a formák, amelyekkel Krúdy ezeket a történelmi pillanatokkal általában festeni szokta. Ezúttal sem titkolja, hogy „Európa legelső gavallérja” sokkal inkább volt lelkiismeretes hivatalnok, mint gavallér vagy uralkodó. A „vala” archaikus kifejezés többször meglepő és zavaró anakronizmusként szerepel a szövegben. A résztvevők ruházatának leírása alapos, lapos, unalmas, néhol már primitíven publicisztikai hangvételű, nevetségesen aprólékos, mintha Krúdy számára valóban fontos lenne ez a sok haszontalan apróság. Az író inkább riporter, „közvetít” a Szent István dómból, olcsó pátozzsal. A talán túlzottan is publicisztikai nyelvezetűvé sikerült tudósítás a császár és király temetésével ér véget a Szent István Dómban, de a főszereplő a riporter számára már nem I. Ferenc József, hanem IV. Károly, a jövő király, akinek koronázásáról 1916-ban, az *Egy királyné albumába* című cikkében¹² korántsem olyan ironikusan és kételkedve-latolgatva tudósított az író, mint azokban a Habsburg-riportokban, amelyek 1925-1926 között gondolták újra, írták át a Habsburgok uralmának végnapjait, habár a bagatellek fontossága már itt is szembetűnő. A Krúdy által felidézett magyar hatalmi és történelmi jelvények-emlékek [rég királyaink, a csodaszarvas, a turulmadár, a Bakonyban (!) bujdosó táltosok] pontosan illeszkednek ahhoz a publicisztikus hangvételhez, ami a háború első felében elterjedt volt. Ebből a szemszögből nézve a királykoronázás az új élet lehetőségét, a megújulást jelenthetné a nemzetnek, legszentebb ünnepünk, és semmi köze nincs ahhoz az anakronisztikus, baljóslatú és groteszk ceremóniához, amivé a vesztes világháború és a trianoni békeszerződés után válik az elbeszélő számára. Ha azonban Krúdy későbbi értékelésének megfelelően, a húszas évek második felétől készülő „visszaemlékezéseinek” tükrében olvassuk az események idején készült szövegeket, sokkal kritikusabban kell szemügyre vennünk a tudósítást. Az *Egy királyné albumába* bevezetésének hazafiaskodó szólamai kiürülnek, semmitmondókká válnak. Az eseményt megörökítő másik korabeli riport, *A koronázás*¹³ ugyanazt az emelkedett, ünnepélyes hangnemet viszi tovább. Krúdy nem mulasztja el megjegyezni, hogy az

¹² 1. jegyzet 354-357.

¹³ I.m. 362-368.

alkalomból Liszt Ferenc koronázási miséjét játszották¹⁴. Megilletődött, (természetesen:) öreg magyar urak, akiknek kemény szíve ellágyul, mikor az angyali ifjú királyné vállára helyezik Szűz Mária palástját, ami természetesen egyenesen az égből ereszkedik alá. Habár a riporter Krúdy kellő iróniával jegyzi meg, hogy ő csak azért lát mindent a koronázásból – nem úgy, mint felsült hírlapíró társai –, mert „állandóan létrát hord magánál, amelyre feláll.” Később azonban IV. Károly „színeváltozása”, ami természetesen Szűz Máriának köszönhető¹⁵, eléggé nevetséges. Az ezt kicsivel később követő kép lehetne olcsó olajnyomat nyárspolgári hálósobák falán, vagy konyhai falvédőre hímzett giccs:

„A király lelke Istennél van. Talán mint egy hófehér galamb repült fel az égbe, mindig magasabbra emelkedvén fénylő szárnyain, túl a földön, túl a felhők borúján, majdnem olyan kicsiny már, mint egy fénylő csillagocska... És lendülő megadással veti magát az Úr zsámolya elé.”¹⁶

Hasonlóan giccses hangvétellé az 1913-ban, a *Századok Legendáiban* napvilágot látott *Magyar király-idyllek* című Krúdy műnek az Erzsébet királynéra vonatkozó részlete, még izléstelenebbé és főleg bennfentesen tudálékoskodóvá válik a szöveg attól, hogy a megjelenés évében I. Ferenc József még él.¹⁷

1925 augusztusában Krúdy Gyula az emigráns Hatvany Lajos báró meghívására több napot töltött a Bécshez közeli Lainz Hermes-villájában, mely Erzsébet királyné „vadász kastélya” volt, s a világháború előtt a császári és királyi családnak szolgált pihenőhelyül. Krúdy pénzt keresni, pihenni utazott Ausztriába, valamint azért, hogy régi mentorával és annak „művész” társaságával találkozzon. Habsburg-riportjainak egy részét kétségtelenül megérintette ez a környezet. Az ebben az időben családtagjainak írt leveleiben jellegzetes, kiábrándult, olykor ironizáló hangnemben számol be arról, hogy milyen kevés sikerrel kutatta az Osztrák-Magyar Monarchia – és a Habsburg dinasztia – nyomait az új Ausztriában. A leveleket Krúdy Zsuzsa közli *Apám, Szindbád* című könyvében. Néhány fontosabb részletet idézek itt:

„Mióta itt vagyok: kétszer voltunk el este. Egyszer a schönbrunni várszínházban, másodszor a Coblentzi nyaralóhelyen. Napközben autóztunk Laxenburgba vagy Hietzingbe. Benn Bécsben egyszer voltam én, a Burgot megnézni. (...) A kastélyról mit mondjak? Erzsébet és Ferenc József laktak benne. Az ő bútorikat használok. Odajárok, ahová Ferenc József is gyalogjárt. (...) 1925. augusztus 19.”

„Se löversenyen, se Bécsben nem voltam. (...) A királynő egy vas mosóteknőben fürdött, Ferenc József meg semmiben.. 1925. augusztus 20.”

Die Stunde 1925. VIII. 25.: „Ma, (...) mint fáradt, kimerült magyar író, üdülést keresek Bécs környékén, azokon a ragyogó helyeken, ahol a régi kastélyok

¹⁴ I.m. 366.

¹⁵ I.m. 365.

¹⁶ I.m. 366.

¹⁷ 2. jegyzet 35-36.

elpusztíthatatlan romantikáját élvezhetem. *Laxenburg*, ahol kis gyermekkoromban Rudolf trónörökösöt láttam, *Schönbrunn*, ahol a Kornevillei harangokat láttam, nagyszerű előadásban, *Linz*, ahol Erzsébet királynéval egyszer találkoztam a parkban. A bécsi Burg azokkal a Herkules-szobrokkal, amelyek képzeletemben némelykor megelevenedtek és burgzsandár uniformisban a szemben levő vendéglőből vitték a villásreggelit és a korsó sört, állítólag a császár számára. Freudenu, ahol valóságos angol fontokban fogadtuk a csikókat Szemere Miklóssal. (...) *A mai Bécs teljesen új előtttem*, ahol másféle német nyelven beszélnek, mint azelőtt. És annyi magyar van most itt, mint a háború előtt akkor volt, amikor Budapesten nem voltak lóversenyek és minden a Freudenauban összpontosult. –Az azt hiszem, most azért van itt annyi magyar, mert nincs pénzük, hogy megváltsák a jegyüket Budapestre és így nem tudják Bécsset elhagyni. A régi emlékeim felidézésére kimegyek a környékre, bejárom az erdőket, a hegyeket csak az utcára nem megyek, mert ott minden idegen nekem. Mióta itt vagyok kétszer voltam az Opera környékén, dacára annak, hogy a régi Bécs e környék nélkül a magyar ember részére elképzelhetetlen volt. –Még Rotschildot se láttam!”

„Drága kisleányom, Zsuzsika, (...) Itt mindenki emigráns és koldus. 1925. augusztus 26.”¹⁸

Ezeknek a napoknak további fontos dokumentuma az az interjú, amelyet Füsi József készített Hatvany Lajossal. Az interjú kivonatát közlöm:

A Hermes villa „óriási kaszárnyaszerű épület, dísztelen és csúnya, de hát belől, bár azért izléstelenül, mégis királyi pompával berendezve.” Mária Valéria lakosztálya „dísztelenebb volt, sőt izléstelennek mondható. (...) Egyszer csak belép hát Krúdy, (...) én nagyon örültem neki és az emigránsok is (...) tisztelték hazánk nagyját, aki (...) vacsora után (...) kiadta az utasításokat, hogy ő reggel ír, hozzanak neki bort 5 vagy 6 órakor.” Hatvany nem tudta mennyi bort ivott Krúdy, „de rengeteget – és leült mindjárt és fennakadás nélkül végtelen könnyedséggel kezdte írni a laínzi (...) naplóit, hogy ime ő most a királynak a szállásán van és a királynő figurája nagyon presszionálta. (...) felment megnézni az emeletet, mégpedig a szakértő alaposágával – az összes Andrássy képeket és Heine képeket meg a királynét. A hálószobában freskók voltak. A Szentivánéji álombeli jelenetekkel, Makart bécsi klasszikus festő festette. (...) ha kinyitottunk egy-egy szekrényt, kihullottak a töméntelen Heine kötetek svédül, magyarul, minden nyelven, németül. (...) Kutatgatott Krúdy és kutatásának napi eredményét megírta és különösen öröme telt egy mackóban, aminek a fejét le lehetett venni, csokoládé és bonbon volt benne (...) a dologról írt is. És nagyon foglalkoztatta a fantáziáját. A királyné W. C.-je különösen, mert az (...) akkor úgy látszik a legelőkelőbb (...) volt, amelyen a Szentivánéji álom egyes részletét lehetett látni.” Krúdy „minden nap írta ezeket az össze-vissza cikkeket a királyról, amelyben persze voltak szép részek. (...) Bementünk egyszer Schönbrunnba, (...) az udvari színházban a Rip van Winklét játszották. Ő rajongója volt ezeknek a régi operetteknek. Meghatódva sietett be.”¹⁹

Ha összehasonlítjuk a Krúdy-leveleket a Hatvany-interjúval, és mindkettőt az idevonatkozó szakirodalom egy képviselőjének, Somogyi Évának *Ferenc József* monográfiájával²⁰, akkor komoly ellentmondásokra bukkanunk, habár Somogyi Éva éppen Krúdyt idézi Erzsébet királyné lakosztályának leírásakor. Krúdy levelei nem pusztán Hatvany

¹⁸ Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1975. 145-149.

¹⁹ *Krúdy világa*. (Gyűjtötte és írta Tóbiás Áron.) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest, 1964. 236-240.

²⁰ Somogyi Éva: *Ferenc József*. Gondolat Budapest, 1989.

visszaemlékezéseivel kerülnek ellentmondásba, hanem saját Habsburg-tárgyú novelláival is. Saját tapasztalatait olyan beállításban örökíti meg, mintha azoknak még a császári és királyi pár életében lett volna tanúja, s velük közösen vett volna részt. Nyilvánvaló fikció például, hogy a gyermek Krúdy Laxenburgban Rudolf trónörökössel találkozott volna. Erre az „adatra” meglepően hasonlít a *Ferenc József egerei* című, gyermeteg módon adomázó novella²¹ 1914-ből, amelyben a gyermek Ferenc Józseffel játszadozik egy közelebről meg nem nevezett Esterházy-csemete, körülbelül olyan stílusban, ahogy a nyíregyházi kisgyerekek a Bujdos partján játszhattak Krúdy gyermekkorában. A *Ferenc József huszárjai* című, novellának semmiképpen nem nevezhető 1912-es „mese”²² is hasonló hangulatú, bár ott mintha jobban megfigyelhető lenne annak a Hans Christian Andersennek a hatása, akinek meséi Krúdy kedvelt gyermekkori olvasmányai közé tartoztak.

Sem Krúdy Zsuzsa, sem Krúdy Mária visszaemlékezéseiben nem találhatóak adatok arra nézvést, hogy a gyermek Krúdy szüleivel Bécsbe látogatott volna. Az író csak képzeletében találkozott továbbá Erzsébet királynéval a linzi parkban, mint ahogy a képzelet munkáját el is ismeri azzal a „ténnyel” kapcsolatban, hogy a burgzsandárok a Burggal szemben(!) lévő vendéglőből vitték a sört és a villásreggelit Ferenc Józsefnek. A császári és királyi pár fürdőkultúrájával és higiénés szokásaival kapcsolatban is igencsak ellentmondásos mindhárom vélemény. Hatvány beszámolója közelít Somogyiéhoz. Mindketten Makartnak tulajdonítják azokat, a Szentivánéji álom egyes jeleneteit megörökítő festményeket, melyekkel a királyné hálószobáját díszítették. Somogyi Éva művéből tudhatjuk meg a kultúrtörténeti érdekességet, miszerint a vázlatokat valóban a korban divatos Makart készítette, a tulajdonképpeni munkával azonban akkor még nem túlságosan ismert fiatal festőt bízták meg, Gustav Klimtet. Ferenc József kifejezetten feszélyezve érezte magát a felesége sajátos ízlésének megfelelően berendezett lakosztályban. Amikor Klimt alkotását meglátta, állítólag ezt mondta: „itt mindig félni fogok, hogy tönkreteszek valamit.”²³ Hatvány véleménye szerint ez az ízlés inkább ízléstelenség volt, de azt is hozzáteszi, hogy Krúdy nem osztotta véleményét. Izgatottan és elfogódottan vett számba mindent a kastélyban, a budoártól a cukorkaadagoló zenélő-mozgó játék mackóig, néha már-már gyermeki örömmel és megmosolyogtató igyekezettel imitálva azokat az időket, mikor még a Monarchia első házaspárjának adott otthont az emigráns báró szerint kissé üres, rideg és ízléstelen villa, melyet az 1880-as években építtetett Ferenc József Erzsébet számára. Nevét a kertben található, antik isteneket ábrázoló szobrok egyikéről, az Erzsébet

²¹ Krúdy Gyula: *Ferenc József rendet csinál*. K. u. K. Kiadó Budapest, 2000. 9-12.

²² I.m. 5-8.

²³ 20. jegyzet 210.

ízlésvilágához és fantáziájához legközelebb álló Hermesről kapta. Mindhárom forrás megemlíti a rengeteg Heine és Byron kötetet, melyek a művelt Európa számtalan nyelvén tartalmazták a szerzők műveit, valamint a számos képet, melyek közül nem hiányozhatott Andrassy Gyula grófnak, a „királyné lovagjának” portréja sem. Ebben a kastélyban játszódik a Habsburg-család századfordulós magánéletének egyik legjellegzetesebb eseményét elbeszélő Krúdy-novella, a *Ferenc József rendet csinál*, amely arról kellene szóljon, hogy I. Ferenc József miképpen mutatta be „barátnőjét”, Katharine Schrattot Erzsébet királynénak. Krúdy változata azonban inkább arról szól, hogy a búskomorságba burkolózó királyné miképpen talált szórakoztató barátnét férjének úgy, hogy a látszat az legyen, mintha Ferenc József találta volna magának. A cím tehát majdnem fordítva értendő: Ferenc Józsefnek rendet csinálnak; ahogy Somogyi Éva írja: amikor a királyné észrevette ura vonzalmát Katharine Schratt iránt

„Maga építette a barátságot. Ő hívta Ferenczy Ida lakásába a színésznőt, és vezette ide egy másik úton urát, és később ő kísérte Schrattot Franzi lakosztályába. (...) Sisi nem akart és nem tudott többé együtt élni urával, s az új kapcsolat nagyszerű megoldásnak kínálkozott.”²⁴

A számunkra legérdekesebb részletek azok, amelyekben Krúdy részletesen és nagy pontossággal bemutatja a Hermes-villát, különösen Erzsébet három szobáját az antik mitológiai alakokkal, a számtalan Heine-szoborral és a kamrákban felhalmozott tömérdek fésűvel. Az uralkodó pár személyes életének felidézése közé Krúdy váratlanul a következő mondatokat csempészi, mintha el sem térne a tárgyától:

„...És Ferenc József most már valóban nem lehetett hajlamos a boldogtalanságra, mert kilátása volt, hogy belső családi ügyeit is *ügy* rendezni, mint általában országos ügyeit. Ferenc József egyetlen dologtól undorodott szíve mélyéből. Ez pedig a rendetlenség volt.”²⁵

Hogyan *ügy*? *Ügy* mint 1849-ben vagy *ügy*, mint 1867-ben? Egyáltalán nem mindegy. Az író mindenestre kétségek között hagy minket. Az egyetlen, ami biztos, a refrénszerűen ismételt mondat általában a bekezdések elején: „Erzsébet boldogtalan volt, Ferenc József nem volt hajlamos a boldogtalanságra...”²⁶ Végül az „igazságos” uralkodó extra utazási lehetőségekkel jutalmazza örökké nyughatatlan és szomorú feleségét azért, mert hajlandó volt fogadni „barátnőjét”.

Hatvány arról is megemlékezik, hogyan alkotott tetemes mennyiségű bor elfogyasztása mellett Krúdy reggel öttől hétig, hogyan apportírozta a személyzetet, mintha ő lenne a házigazda, hogyan próbálta pumpolni a

²⁴ I.m. 213.

²⁵ 21. jegyzet 35-36. kiemelés tőlem K. Z.

²⁶ A konkrét idézet szintén I.m. 34. oldaláról való. További variációk a 28., 29., 37. és 39. oldalakon.

bárót, és végül arról is, hogyan fedezték fel egy, a családjának szóló, de véletlenül fel nem adott levelét olvasván: mennyire unja már a lainzi tartózkodást a vendéglátói kérdéseire egyébként mindig udvariasan válaszoló író. Egy 1932-ben keletkezett Habsburg-novellában is megemlékezik az író Laxenburgról, Ferenc József első unokájának születése kapcsán.²⁷ Ebben a remekbe szabott kis novellában Rudolf első gyermekének születését finoman ellenpontozza a szerző a Chamford gróf néven ismert V. Bourbon Henrik halálával, akinek ugyanabban az időben adták meg a monarchia hívei a végtisztességet Bécsben. Legutóbbi és valószínűleg legfonotsabb gyűjteményes kiadását Krúdy Habsburg-riportjainak *A XIX. század vizitkártyái* című kötet tartalmazza²⁸. Már az első arcképvázlat jelzi, hogy Krúdy ezúttal a szó nemes értelmében vett publicisztikus hangnemet üt meg, és a finom iróniával átitatott, állásfoglalás nélküli adomákból kibomló rajz már-már olyan mértékben dokumentatív, hogy egyes esetekben (*Ottó gyermekése*²⁹, *Ottó, avagy egy gyermek emléke*³⁰) már-már alig-alig érthető: miért is mondja el történetét a narrátor. Bár az ódon templomi falak és az évszázados nemesi öltözetek között állandóan kísért a dicső múlt, gyakori az utalás a szerző által éppen 1926-ban írni kezdett regénytrilógia korára (a *Királyregényeket* 1926-ban kezdte írni, és 1930-ban fejezte be). Maga a történelem és általa a riporter pontossággal rögzített tények ironizálnak a Habsburgok „daliás” idejének felidézésével. A *Magyar Köztársaság Almanachja* című könyvének egyik, 1918-ban keletkezett fejezetében egyenesen bolyongó, panaszos kísérteteknek nevezi a Habsburgokat³¹, akiknek a régi, bűnös Magyarországgal együtt lejárt az idejük. Ugyanitt „eszeveszett monarchiának” nevezi a sokat szidott, de legalább annyit dicsért Osztrák-Magyar Monarchiát, újra előtérbe kerülnek apai nagyszüleitől örökölt függetlenségi ösztönei. „A Habsburgok, ezek a tegnapi nebánsvirágok, betegek.” –írja *Új történelmet kell írni* című 1919-es cikkében³². A két kor (a XVI., illetve a XX. század) kitüntetett szerepe visszavonhatatlanná teszi: a *Királyregények* kora a dinasztia felemelkedését, az apró portrék pedig az alkonyt mutatják. A Monarchia összeomlásával jelentéktelenné vált nemesi öltözéket, a díszmagyart, mint a megrekedt feudalizmus jelképét szidalmazza *Almanachjában* Krúdy, és indulata odáig vezet, hogy újabb – ezúttal egyáltalán nem hízelgő – párhuzamot von a Jagellók és az utolsó Habsburgok magyarországi uralma között: „Meg kell semmisíteni Magyarország történetét 1867 óta. Ez volt a legaljasabb korszaka a magyar nemzetnek.

²⁷ Ferenc József nagyapa lesz, vagy hogyan született meg a villamosvasút Pesten? I.m. 88-105.

²⁸ Krúdy Gyula: *A XIX. század vizitkártyái*. Barta András válogatásában és gondozásában. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1986.

²⁹ I.m. 88-93.

³⁰ I.m. 94-98.

³¹ Krúdy Gyula: *Magyar Köztársaság Almanachja*. Zrínyi Kiadó Nyíregyháza, 1988. 54.

³² 1. jegyzet 666.

Aljasabb a Jagellókénál.”³³ *Böhm rózsáskertje* című cikkében³⁴ pontosan úgy kezdi, szinte invokációval a hadügyminisztert „meglátogató” hadirokkant hősök bemutatását, ami tulajdonképpen a történelmi emlékezet számára történő megörökítésükkel egyenértékű, ahogy 1925-ös *I. Ferenc József, Európa legelső gavallérja* című novellájában³⁵ keresi a szavakat, ugyanehhez a feladathoz, melynek a célja is ugyanaz, a nemzet történelmi emlékezetének formálása. Mindössze annyi történt, hogy időközben változott a szerző történelemszemlélete, pontosabban újra visszatért a háború előtti idők nemzeti történelemszemléletéhez. Modellje sem a hadirokkantak csoportja, hanem az egykori császár és király. Szörényi László ezt a visszatérést az 1921-es, befejezetlenül maradt *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban?* című regényben látja, megemlítve azt is, hogy ezen a ponton illeszkedik be I. Ferenc József képe Krúdynak a szerelem, az erotika által megalapozott világszemléletébe. Az öreg uralkodó már nem képes boldoggá tenni az ifjú Hungáriát: „A ki nem elégitett erosz pokoli orgiájaként bomlik ki a regényben a Monarchia szétesése.”³⁶ Ehhez kapcsolódik Vera Belousova véleménye, amely a freudi szexuálpszichológia felől is értelmezhetőnek véli a Habsburgok és „leghűségesebb” asszonyuk, Magyarország viszonyát.³⁷ A „leghűségesebb” asszony egy lovagkirályt érdemel. A lovagkirály szerepét azonban nem tudja eljátszani I. Ferenc József, aki a középszerűség hivatalnokmítoszának a megtestesítője. Mellesleg az anakronisztikus lovagmítosz a feudalizmusból itt maradt magyarok számára lehet csak autentikus. Ezt a vágyat az első világháború mindenestül elsodorja majd.

Krúdy feltűnően ragaszkodott Tacitus „sine ira et studio” elvéhez³⁸, és ez a törekvés a gyűjtemény összes darabjára vonatkozik, *Az utolsó negyvennyolcas honvéd: Fejérváry Géza. I. Ferenc József barátja*³⁹ címűre is, jóllehet annak fontos szereplője egy bizonyos idősebb Krúdy Gyula, aki alatt komáromi honvédtiszt korábban felrobbant a puszkaporos hordó, de ő egy kis pörkölődéssel megúsza... Legendák, mendemondák és anekdoták esetében meglepő, hogy objektivitást emlegetünk.

³³ 31. jegyzet 99.

³⁴ „Szeretném őket egyenkint leírni, lerajzolni, hogy sohase felejtsük el, hogy mi a háború. Nehéz elkezdni.” 31. jegyzet 101.

³⁵ 28. jegyzet 5-12.

³⁶ Szörényi László: „Multaddal valamit kezdeni” JAK füzetek 45 Magvető Könyvkiadó Budapest, 1989. 228.

³⁷ Vera Belousova: *Aneignung des Habsburger-Mythos in der ungarischen Literatur am Beispiel der Romane Gyula Krúdy's*. In: *Wien als Magnet? Schriftsteller aus Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa über die Stadt*. Herausgeberinnen: Gertraud Marinelli-König und Nina Pavlova. Verlag Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Wien, 1996. 356-357.

³⁸ Megjegyzem, Robin G. Collingwood véleménye szerint Tacitus éppen nem „sine ira et studio” alkotott. Az angol gondolkodó kétségbe vonja történész-voltát, szűk látókörűnek tartja, és érvekkel kellően megtámogatva azt állítja, hogy rendkívül elfogult volt a szenátori ellenzék iránt. In: Robin G. Collingwood: *A történelem eszméje*. Gondolat Budapest, 1987. 87-96., de különösen a 89. oldal. Természetesen én Tacitus elvét a laikus közönség körében elterjedt értelemben használtam Krúdyval kapcsolatban.

³⁹ 28. jegyzet 176-186.

A portrék között alig akad klasszikus „riport”. A Habsburg-ház szerelmi és gáláns ügyeiről vagy a vidéki magyar nemesség furcsa szórakozásairól szóló elbeszélések semmiképpen sem nevezhetőek annak. Rudolf királyfi szerencsétlen életének eseményei pedig még a Monarchia összeomlása előtt a detektívregényekkel kombinált legendák homályába veszttek. Mellesleg szerzőnk történelemszemlélete szempontjából, amely a nemzeti-politikai folytonosságot a családi-dinasztikus történettel kapcsolja egybe, egyáltalán nem mellékes, hogy Rudolf királyfi aranygyapjúja éppen az a rendjel volt, amelyet I. Ferdinánd viselt⁴⁰, akinek trónra lépésével megalapítódott a Habsburgok oly sokáig örökösnek hitt magyarországi hatalma. Mintha I. Ferdinánddal kezdődött volna az, ami nem is annyira Ferenc Ferdinánddal vagy IV. Károllyal, hanem – közvetlen családtörténeti szempontból (hiszen I. Ferenc József egyetlen fia Rudolf volt) – Rudolf királyfival ért véget. Krúdy objektivitása nem a ténytudásban rejlik, hanem a hallgattassék meg mindegyik fél elvének alkalmazásában. Megkísérli, hogy a különféle véleményeket összegyűjtse és híradó – közleményszerűen az olvasó elé tárja. Az olvasóra vár azután, hogy saját használatú igazságát e történetekből kibogozza, már ahol ezt lehet. Az 1914-ből keltezett *Franz főherceg* című novella⁴¹, mely tagja ugyan a Barta András szerkesztette gyűjteményes kötetnek, de stílusában eltér az általam vizsgált portréktól, úgy végződik, hogy a szövevényes történetből szinte minden homályban marad az olvasó előtt, bár a narrátor minden eszközzel igyekszik tájékoztatni őt...

Kelemen László írja Krúdyról, hogy harmincöt éves írói munkássága alatt körülbelül kétezer újságcikket írt, ezekből Kelemen Krúdy könyvének publikálásáig mintegy százötven kötetekben összegyűjtve is napvilágot látott⁴² (a Barta András gondozta és a Szépirodalmi Könyvkiadó által megvalósított legutóbbi életműkiadás kötetei ezt a számot jelentősen növelték, a Balassi Kiadónál az utóbbi években megjelent Krúdy kötetek pedig az életműnek többek között azt a részét is újra hozzáférhetővé tették, amelyik a kommunista kultúrpolitika gyakorlata miatt az említett életműkiadásban nem kaphatott helyet.) Kelemen két csoportra osztja Krúdy újságírói munkásságát⁴³. Az első csoport a napi eseményekre, aktualitásokra való közvetlen reakciókat tartalmazza, tulajdonképpen ez az életműnek az a része, amely a szó szerinti értelemben vehető publicisztika. A szegedi elemző szerint a második csoport „cikkei” „kor-jelenségek”-kel foglalkoznak. Ez utóbbi csoportba tartoznak az „évszak-cikkek”, a divatról, a közéleti személyiségekről (írók, politikusok, zsokék, hírhedt bűnözők, történelmi személyiségek stb.) és a társadalmi viszonyokról szóló eszmefuttatások. Ebbe a csoportba sorolhatóak a Habsburg-riportok is, annál is inkább,

⁴⁰ I.m. 58-59.

⁴¹ I.m. 68-73.

⁴² Kelemen László: *Krúdy Gyula*. Magyar Irodalomtörténeti Intézet Szeged, 1938. 79-80.

⁴³ I.m. 80-83.

mivel ez a csoport átjárót alkot a novellisztika és a zsurnalisztika között (ahogy erre egyébként Kelemen is utalt). Kelemen László szerint az tette Krúdyt a legjobb magyar publicisták egyikévé, hogy alkata „impresszív és emlékező, vagyis: érzékeny felvevő és jó megtartó”⁴⁴ volt, valamint az a családi öröksége, amely a nemzeti hagyományokhoz való szigorú ragaszkodásban határozta meg a személyiséget és a családot egyaránt megtartó erőt, egy olyan emlékező szimbiózisban, amelyben családi hagyomány és nemzeti történelmi emlékezet, valamint személyes – történelmi – nemzettudat és felelősség kölcsönösen biztosítják egymás fennmaradását, idő- és térbeli folyamatosságát. A jelen eseményei mindössze ürügyet képeznek a publicista Krúdy számára arra, hogy kedvelt régmúlt eseményeiről írhasson, elmélkedhessen. Publicisztikája – akárcsak a kor többi jelentős magyar írójának hasonló munkássága – pontosan azt, a jobb híján mitikusnak is nevezhető, ugyanakkor könnyed irodalmat teremt meg, amely egyszerre olvasható naprakész újságcikként és krónikás tudósításként, és amelyet Claudio Magris mégis egyértelműen és kizárólag bécsi jelenségnek tart.⁴⁵ Mintha csak Krúdy írói módszeréről, a rá oly annyira jellemző csöndes iróniáról olvasnánk a bécsi *feuilleton*-irodalom kapcsán, bár Magris föltehetőleg nem is ismerte Krúdy életművét, amikor mindezt papírra vetette. 1986-ban viszont, amikor *Danubio* című könyve napvilágot lát, már ismeri a nagy magyar prózaírót, ha föltehetőleg olyannyira felületesen is, mint például Babits Mihály művészetét és gondolatait.⁴⁶ A Magris által bemutatott írók jellemző tulajdonsága az impresszionisztikus szemlélődés, az apró tárgyak kiemelése a felejtés tengeréből, majd visszahullajtása. Magris nem titkolja, hogy ezt az írói módszert felületesen és középszerűen gyakorolják az általa elemzett osztrák szerzők⁴⁷, Krúdynál azonban, aki szintén szívesen mélyedt el a történelmi-társadalmi-politikai mikrokozmoszban, a látszólagos felszínesség az oknyomozó riporter szívósan makacs kutatásával párosul, tudván-tudva bár, hogy nyom, kutatni való akad bőven, az okok és az összefüggések azonban már senkit sem érdekelnek. Azon kevés okok, amelyek a magyarnak hagyott területeken komolyabb érdeklődésre tarthattak számot, a „valahol utat tévesztettünk” immár ismert, ám az Osztrák-Magyar Monarchia utáni korban a tragikus újdonság erejével bíró megállapítása köré csoportosultak.

Krúdy cikkeihez visszatérve: fontos lehet Kelemennek az az észrevétele is, hogy Krúdy Gyula publicisztikája már-már misszió jellegűvé válik a világháború idején, sőt

⁴⁴ I.m. 81.

⁴⁵ Claudio Magris: *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban*. (Részletek) Európa Könyvkiadó Budapest, 1988. 56-57.

⁴⁶ Claudio Magris: *Duna*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1992. 271-272.

⁴⁷ 45. jegyzet 61-63.

„Húsz éven keresztül az ő újságcikkei képezik a legjárhatóbb szellemi hidat, amely a háború utáni időket az újságolvasó közönség szemében a békeévekkel összeköti. (...) olyan években hirdet folytonosságot, amikor minden jelenség ez ellen látszik szólni.”⁴⁸

Az elemző ezt nevelő értékű cselekedetnek tekinti, és egyáltalán nem elhibázott módon, ha figyelembe vesszük, hogy egy olyan korban kellett megőrizni és átmenteni egy nemzet önazonosság tudatát, amelyben megsemmisültek a nemzeti integritás hagyományosnak mondható ezeréves formái, a történelmi emlékezetet fönntartó intézményeket súlyos sérülések érték, ráadásul mindezek következményeként az értékvesztés és –tévesztés lehetősége is reális veszélyként jelentkezett.

Szörényi László tanulmányából kitűnik, hogy Krúdy írásművészetére a nemzeti létet illető dilemma tett jelentős hatást. Ezt a nagyrészt politikusként, publicistaként egyaránt jelentős, bár meg nem értett Szemere Miklós hatásának tudja be, s az általa feltárt tényanyag, valamint az idézett Krúdy-szövegek értelmezése egyértelműen ezt támasztja alá. Az elfogulatlanságra való törekvés ezek szerint betudható az eredendő bizonytalanságnak, mely szerzőnk történelemszemléletét jellemezte. Az utolsó Habsburg-portrék esetében, azt hiszem, mégis másról van szó. Egyrészt arról a keresetlen és független szellemben fogant újságírói hangvételtől, mely szárazon tudósít, és hagyja, hogy az ünnepségen (legyen az koronázás vagy temetés) felvonuló díszmagyarok enumerációja vagy az öreg Ferenc József kedvtelése maguktól váljanak ironikussá és – tegyük hozzá – anakronisztikussá (hasonló anakronizmust jelenít meg *Az utolsó nemesi fölkelés* című novellájában is Krúdy⁴⁹). Ugyanez a finom humor lengi be Rudolf-Rezső királyfi tragédiáját – a számtalan magyarázat és „egyetlen igaz történet” kavalkádjában eltűnik a valóban megtörtént gyilkosság, sőt szegény trónörökös alakja is – és szerencsétlen sorsú édesanyjának históriája szintén. Másrészt a narrátor magát a riporter-tudósítói magatartást és életmódot is parodizálja. Erre legjellegzetesebb példa az *I. Ferenc József. Európa legelső gavallérja* című portréban található, ahol Krúdy – a többi között – I. F. J.-nek az újságírókhoz való viszonyáról is megemlékezik⁵⁰. Ír arról, hogy a végtelenül önhitt újságírók, akik magukat a magyar értelmiség vezetőinek gondolták, meg sem közelíthették a császárt, akinek miniszterei a következő jól ismert szavakkal küldték el őket, amikor az uralkodóval folytatott tárgyalásaikról visszatértek: „Őfelsége a legjobb egészségnek örvend.”⁵¹ Az a tény, hogy a császári és királyi fenség az *Extrablattot*, a bécsi kofák és fuvarosok lapját olvasta, annak a kedélyes, becsületes, de korlátolt bécsi nyárspolgárnak a portréjához

⁴⁸ 42. jegyzet 82-83.

⁴⁹ Krúdy Gyula: *Rákóczi harangjai. Történelmi elbeszélések*. Móra Könyvkiadó Budapest, 1975. 408-417.

⁵⁰ 28. jegyzet 5-7.

⁵¹ 20. jegyzet 170.

közelíti az uralkodóét, amelynek megrajzolására Krúdy oly gyakorta törekedett.

A portrék hangsúlyozottan a mindentudó vagy mindent tudni akaró elbeszélő szemszögéből készültek (ez újfent paradox, ha figyelembe vesszük a leplezetlen ironikusságot), olyan nézőpontból, mely az eseményekhez képest csakis belső lehet. Ugyanakkor az író hangsúlyozza kívülállását, a narrációban és a szöveg szerkesztésében, tagolásában egyaránt. Apró részekre szedi szét a portrékat, különösen az említett, I. Ferenc Józseffel foglalkozó szövegre jellemző ez. Bár valóban mindent megpróbál elmondani témájával kapcsolatban mégis többször utal magára az elbeszélés, tudósítás, az emlékek megőrzése tökéletességének vágyára:

„Kísértetnek kellene lenni Budán, a Várhegyen, hogy mindent pontosan elmondhatnék róla... [...] Szeretném elmondani a fiamnak vagy egyéb maradékomnak, hogyan emlékezünk mi, elhalványuló, tizenkilencedik századbeli magyarok F. J.-re, [...] A természetéről annyi mondanivalóm lenne, mint egy udvari fotográfusnak.”⁵²

Ez a kívülállás és mégis bennfentes tudás, bizonytalankodó pontosság (feltételes módú igék használata) származtatható abból a tényből is, hogy a magyarok királya Habsburg császár is volt, nem magyar nemesi család sarja, a birodalom fővárosa pedig bármennyire rokonszenvesen családias is, mégsem magyar földön terül el. Ez a kint-bent, külföld-haza kettősség is elbizonytalanító tényező lehetett a kortárs számára.

Krúdy művészetével kapcsolatban az előző fejezetben már említett buddhista hatás ezúttal is megfigyelhető. A Bódhiszattva által tanított békés lemondás, fájdalommentes emlékezés, rezignált humor jellemzi Krúdy Habsburg-riportjait, melyekben „az emlékeztető attitűd egybeolvad az emlékekkel magával, melyet felidéz” – idézem Szauder Józsefet, aki ugyan egy 1907-es novella kapcsán írja mindezt, de megfigyelése véleményem szerint ezekre a Krúdy-művekre is alkalmazható.⁵³ Valószínűleg a pártatlan szemlélet eszközt használva jutott el ezekhez a különös riportokhoz, melyeket ezután talán tanácsosabb volna inkább dokumentumokként kezelni. Csakhogy minek-kinek a dokumentumai ezek a kis írások? Rudolf-Rezső királyfi haláláé? A vénkisasszonyként megöregedett Ferenczy Idáé, aki egy magyar kishemesi család sarjaként 1864-ben lett Erzsébet királyné társalkodónője, és akinek alakja köré Falk Miksa legendák fátylát szőtte⁵⁴? Mi biztosat állíthatunk egy udvarhölgy titkos szerelméről, melynek talán egyetlen tanúja a szigorú császár? Mi történt azokon a délutánokon, amikor ugyanez a szigorú és

⁵² 28. jegyzet 5-12.

⁵³ Szauder József: *Tavaszi és őszi utazások. Tanulmányok a XX. század magyar irodalmáról*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980. 42-43. Ennek az „emlékező attitűdnek” a kialakulását Szauder 1907-re teszi, és elsősorban a Szindbád novellához köti. (I.m. 45.)

⁵⁴ Somogyi Éva tudósít arról, hogy Ferenczy Ida keltette föl a királyné érdeklődését a magyarok iránt, bemutatta neki Deákot, Eötvöst, Falkot és gróf Andrássy Gyulát. 20. jegyzet 137-139.

katonás ember látogatást tett Katharine Schrattnál? Krúdy mindent leír, ami talán megtörtént, meg ami történhetett, de éppen ez a teljességigény (az apró nyomok keresése a császári lak kertjében, a titokzatos sörözés és kártyázás a bécsi szépasszonynál Szemere Miklóssal a háttérben) kérdőjelezi meg a dokumentumok használhatóságát, ha hitelességét talán nem is⁵⁵. Megjegyzem az Osztrák-Magyar Monarchia kulturális-társadalomelméleti-történeti összefüggéseit-kapcsolatait kutatók egyik kedvelt metaforája, az alakmás, a Doppelgänger talán éppen itt használható. Vera Belousova utal arra Krúdyról szóló tanulmányában, hogy I. Ferenc Józsefnek is van Doppelgängere, s ez talán éppen Szemere Miklós.⁵⁶ Schratt művésznő minden érdekelttel konzultál a Ferenc Józsefet illető bánásmód tekintetében. Nemcsak Erzsébet királynéval, hanem Kerzllel, az udvari orvossal is (itt is felbukkannak a Krúdy fantáziáját olyannyira foglalkoztató, külön a császárnak gyártott, „gyengített” „virzsínia” szivarok)⁵⁷. Milyen újságnak, szerkesztőnek, olvasónak vagy titkosrendőrnek van szüksége ilyen adatokra? Éppen a *Ferenc József barátnője*⁵⁸ című történetből derül ki, hogy a császár titkosrendőrsége magát az uralkodót is megfigyelés alatt akarja tartani⁵⁹, mint ahogy szüntelenül meg is figyelik, még Ischlben is, ahová vadászni, kikapcsolódni járt, no és nem utolsósorban azért, hogy a Villa Felicitasban Katharine Schratt-tal találkozzon. Itt a gesztenyefa sor mögött bújtak a detektívek⁶⁰. Kérdés, hogy miért?

Van-e még olyan információ, történet, dokumentum a Monarchia kiterjedt területein, amely érdeklődésre tarthat számot, mióta 1889. január 30-án meghalt a trónörökös?⁶¹ A Habsburg-portrék szempontjából fontos adat lehet, hogy Szemere Miklós Rudolf halála után „békült ki”

⁵⁵ Jan Assmann írja a textuális koherenciával kapcsolatban *A kulturális emlékezet* című könyvében, hogy „Az írásbeliség (...) önmagában még nem biztosít folytonosságot. Épp ellenkezőleg, az írásbeliség a felejtés, az enyészet, az elavulás és a porosodás kockázatát rejtí magában, ami a szóbeli hagyományozástól idegen, és gyakran inkább jelent szakadást, mintsem folytonosságot.” In: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó Budapest, 1999. 101.

⁵⁶ 37. jegyzet 359.

⁵⁷ 28. jegyzet 43-44.

⁵⁸ I.m. 39-43.

⁵⁹ Somogyi Éva Ferenc Józsefről szóló monográfiájában tájékoztat Kempen rendőrminiszter módszereiről és azt sem titkolja el, hogy „teljes óvatossággal kellett működnie, mert Ferenc József egy kissé illetlennek érezte Kempen rendszerét. (...) a gyermek főherceg 1844-ben azt mondta elképedt nevelőjének:

‘...mindenütt titkos rendőrök vannak, az udvarnál is, és az udvari lakajok tulajdonképpen titkos rendőrök. A legmagasabb urak is pontosan meg vannak figyelve, kinyitják leveleiket.’ S Columbus kérdésére, hogy ki mondta ezt neki, a főherceg azt felelte: a ’mama’. Lehet, hogy a fiatal császár is megborzongott, mint a gyermek főherceg, de eltúrte ezt a szervezői számára is lealacsonyító rendszert. De Ferenc József a legújabb kori (nem örökletes) autokratáktól eltérően személyes biztonságáért semmit sem tett. Még a Libényi-merénylet után (...) is kifejezetten elutasította a rendőrminiszter óvó intézkedéseit.” 20. jegyzet 54.

⁶⁰ I.m. 227.

⁶¹ „A múlt annyiban tárgya az emlékezésnek, amennyiben használatban van, értelemmel és jelentőséggel telítődik, vagyis *szemiotizálódik*. A múlt értelemadása szempontjából lényegi tényezőként neveztük meg a ’konnektív igazságosság’ tanítását, tett és sors összefüggését.” (55. jegyzet 291.)

Ferenc Józseffel. Talán azért, mert meglátta – ez a többek által profétainak tartott ember –, hogy a Monarchia lassan, mint egy élő szervezet, sőt, mint egy személy, elindul azon az úton, melyen minden test elindul egyszer? Alvinczi Eduárd, aki Szemere Miklós alteregója Krúdy műveiben, váltogatja politikai nézeteit, ahogy erre Fábri Anna felhívja a figyelmet a postakocsi-regények kapcsán⁶², mintha az író ingadozna hősei aulikus magatartásának, illetve rebellis voltának ábrázolásakor, bár könnyen meglehet, hogy mindkét végletet kellően nevetségesnek és iróniájára méltónak találta, s a véleménykülönbségek vegyítésével mindössze a jellemeket árnyalja az író. Alvinczi-Szemerével kapcsolatban, aki egyébként az Árpáddal hont fogláló ősmagyarokkal egyidős (Huba?) család tagja, meg kell említeni a tényt: mesés vagyonát lovaival szerezte, akárcsak a honfoglaló ősök a hatalmukat. A lovak ereje összefügg azzal az ősi magyar erővel és hatalommal, amit Szemere-Alvinczi képvisel, és amit fintonogva bár, de elfogad Szemere korának „nyugati” (cseh, lengyel, osztrák, horvát) arisztokráciája, mint ahogy a hont fogláló és azt megtartó magyarság jelenlétét is el kellett fogadniuk annak idején.

Egy birodalom születésének, felemelkedésének emlékezete sokak figyelmére tarthat számot, csakúgy, mint a hirtelen, tragikus, de dicső vég. Nem így a lassú összeomlás, a gyengülés, az öregedés. Mendemondák, találgatások röppennek föl még a nagy öreg életében, bőven tenyésznek a tündöklésükön túljutott birodalmak földjében az anekdoták, ezek az anekdoták azonban már nem a Habsburg-monarchia hatalmát hivatottak jelképezni, éppen ellenkezőleg. Tisztán szépirodalommmá válnak, individualizálódnak, feladatuk, jelentésük megváltozik, öncélúvá válnak.

„Állam híján széthullanak a társadalmi emlékezés keretfeltételei, miáltal a halhatatlansághoz vezető utak is elrekednek.”⁶³

Márpedig az emlékezés, az emlékezet az emberiség számára nem kevesebbet jelent, mint a halhatatlanságot magát.⁶⁴

⁶² Fábri Anna: *Ciprus és jegénye. Sors, kaland és szerep Krúdy Gyula műveiben*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1978. 183-247.

⁶³ 55. jegyzet 72.

⁶⁴ Hannah Arendt így ír erről *A történelem fogalma. Ókori és modern*. című művében: „A nyugati filozófia kialakulásakor a történetírás hallgatólagosan feltételezte az emberek halandósága és a természet halhatatlansága, az ember alkotta dolgok és az önmagukban létező dolgok közötti különbséget. Mindazon dolgok, amelyek az embernek köszönhetően léteznek, így a művek, a tettek és a szavak, mulandóak, mintegy átítatja őket létrehozóik halandó volta. Ha azonban sikerülne a halandóknak bizonyos állandósággal felruházni műveiket, tetteiket és szavaikat, s ekképp útját állni az elmúlásnak, úgy ezek a dolgok, legalábbis bizonyos mértékig, bekerülhetnének az örökkévalóság világába, és ott otthonra lelhetnének, a halandók pedig megtalálnák helyüket a világmindenségben, ahol az embert kivéve minden halhatatlan. Az ezt megvalósító képességet, az emlékezetet, Mnemoszüné jelentette, akit ennél fogva a többi múzsa anyjának tekintettek.” In: Uő.: *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén*. Osiris Kiadó – Readers International Budapest, 1995. 51.

Egyszerre még az is érdekessé válik: honnan szerezte Kathärine Schratt a könnyű schwechati sört, és miképpen tartotta frissen az uralkodó látogatásainak idejére, ha lakása közelében sehol nem találtak mégoly körültekintő vizsgálatok sem valamirevaló sörfőzdet vagy italmérést. Ez a történet több ponton egyezik (és ezáltal további jelentéstartalommal bővül) az öt évvel később keletkezett *Az úriember, akinek szőlővirágszaga volt* című novella⁶⁵ végkicsengésével. L. tanácsos, a köztiszteletnek örvendő nyugalmazott királyi borszakértő a Rákleveshez címzett vendéglőben élete epizódjait meséli napról napra a törzsközönségnek. A fejezetekre osztott novella ötödik részében szinte észrevétlenül, mintegy „mellékesen” érkezik el az olvasó ahhoz a történethez, amelyért tulajdonképpen az egész mű létrejött. Ekkor jut el a narrátor annak a kérdésnek a taglalásához, amelyre kimondva-kimondatlanul várt a feltételezett írói elváráshorizont által létrehívható olvasó: a sokféle legendás bor közül melyik volt a legjobb? L. tanácsos úr egy pletyka hatására elutazik X-be, ahol bizonyos özvegy Ereszaljiné annak köszönhette hírnevét, hogy egész Magyarországon a legjobb borokat birtokolja. Érdeemes figyelni arra, hogy már maga a név hamisságot sejtet. Ereszaljinak, falmellékinek a hamis bort szokás nevezni. L. tanácsos meggyőződik arról, hogy

„Ereszaljinének még pincéje sem volt a házban. De, mint később kiderült, szőlőbirtoka se valamerre a határban.”⁶⁶

Nem lehet tudni, honnan varázsolja vendége éjjeliszekrényére estéről estére azt a mintegy hét deci bort, melynek karakterét sehogyan sem képes a borszakértő meghatározni, csak azt tudja, hogy ilyen jó bort még soha életében nem ivott. Mígnem egy szép szeptembervégi napon kiderül, hogy az özvegyasszony bora a ház háta mögötti kukoricásban terem, mégpedig asszonyi „segédlettel”, vaskos tréfára adván okot.

„A kukoricásból nem lépett ki más, mint a már említett barna asszony... Kilépett és magában nevetett. És ugyanazt a hétdecis borosbutéliát dugta a köténye alá, amellyel esténként engem megkínálni szokott. Egy villanásnyi idő alatt rájöttem, hol termett a bor, amelynek ízét, származási helyét, nevét nem tudtam meghatározni. Itt termett bizony a suhogó kukoricásban, egy asszony pajkossága révén. Víz volt az vagy ilyenféle.”⁶⁷

Ilyenféle, azaz vizelet. Könnyen elképzelhető, hogy a Kathärine Schratt által előkészített sör származási helye is ehhez a boréhoz hasonló lehetett Krúdy ironizáló történetében. Így nemcsak az uralkodó válhat nevetségessé az olvasó előtt, de a sör eredetének felderítésére irányuló lázas igyekezet, a „nyomozás” is. Másrészt éppen ennek a körültekintő

⁶⁵10. jegyzet 230-239.

⁶⁶I.m. 237.

⁶⁷I.m. 239.

nyomozásnak köszönhetően kerül a sör beszerzésének problémájával egy szintre Rezső királyfi halálának több furcsa körülménye. Mindezeknek a talányoknak és rejtélyeknek mélyén azonban valószínűleg egyetlen dolog rejtőzik: a vég közeledte, az öregedés unalmának kényszerű tudomásulvétele. Az uralkodó ruganyos léptei állóképbe merevednek, áldozatul válva Krúdy Gyula iróniájának, és a császár fején a katonasapka egyre nagyobb lesz, ahogy alatta a császár egyre jobban összemegy, míg végül egy gyermekkoporsónál alig nagyobb ládából fogadja az utolsó katonai tiszteletadást a Szent István dómban. A *Ferenc József búcsúja Pesttől* című 1930-as novella befejezése átesztétizálja, még pontosabban: átmitizálja az öregedést, a véget. Az őszöreg király piros ábrázata természetellenesnek tűnik, de ezúttal talán nem ironikus értelemben, inkább természetén túli, nem evilági ez a szín, amiként szemének kékje is az eget, az égen keresztül a tágas mennyet szimbolizálja.

„A túlvilág volt a király szemében, az ismeretlen színű túlvilág a hófehér és télpiros arc gödreiben, amelyeket többé nem környékeztek se a mosoly ráncai, se a könnyek árcai, mozdulatlanok és némák voltak azok, mint a holdbani hegyeknek a látképei.”⁶⁸

Ferenc Józsefnek ezzel a portréjával több tekintetben is komoly hasonlóságot mutat Joseph Rothnak *Radetzky-induló* című regényében szintén az uralkodóról megformált kép, legalábbis Claudio Magris értelmezésében. Egyrészt mindkét írónál jelentősen átmitizálódik a portré, másrészt az öregség és a vég, a személyes sors és a birodalom vége közösen értelmezik egymást az említett két alkotásban.

„Ferenc József (...) a háborúkat nem szerette (tudta, hogy csak elveszteni lehet őket), (...) porcelánkéek szeme már esztendő óta elveszetten nézett valami elveszett távolságba. Döbbenetes figura ez a császár: teljesen eltévedt az időben, érzékei eltompultak, a pusztulást azonban megjósolja (...); korlátolt és gyerekesen furfangos, és látszólagos együgyűségére még rá is játszik, 'mert a császárnak nem illik olyan okosnak lennie, mint amilyenek a tanácsadói'. Rothnál tisztelet, szeretet és gúny övezi az agg császárt, aki merev pompa mögé rejt gyerekes kis szenvedélyeit, a parádék és a csatazaj iránti rajongását. Letargikus ostobaság és fájdalmas bölcsesség dicsfénye ragyogja be.”⁶⁹

I. Ferenc József távozásával a XIX. század távozik Budapestről, Magyarországról a novella lapjain, és amit 1930-ból Krúdy már világosan láthatott: a történelmi Magyarország, a mondák és mítoszok drága ideje is elbúcsúzott a Habsburg uralkodóval a hazától, akinek habár két trónörökös halálát kellett megélnie, a birodalom pusztulását már nem. A pusztulás azonban még életében megkezdődött, s ezt dokumentálják a portrék, amiket Krúdy alkotott. Claudio Magris sokkal kritikusabban, a

⁶⁸ 21. jegyzet 208.

⁶⁹ 45. jegyzet 172.

történelmi-nemzeti folytonosságot fönntartó mítoszoktól mentesen látja és láttatja ezt a korszakot:

„A pontos, az unalomig kiszámítható császár öregkora legendás tükre az osztrák-magyar világ alkonyának, annak a patetikus önámításnak, amellyel szemet hunytak a dunai monarchiát érő sorozatos szerencsétlenségek fölött. 'Mir bleibt doch nicht erspart'⁷⁰: Ferenc Józsefnek ez a családi és politikai bajok láttán használt szavajárása tömören fejezi ki a finis Austriae tétlenül szemlélt drámáját és máris e hanyatlás mitikus átlényegítését sugallja azzal, hogy méltóságteli és bürokratikus kötelességtudattal leplezi.”⁷¹

A Habsburg-mítosz, első olvasásra meghökkentő módon, képes arra, hogy egyszerre legyen méltóságteli és bürokratikus, holott ez a két fogalom alapjelentésében mintha lényegesen különbözne egymástól, mivel a bürokráciához a kisszerűség, szürkeség szokott társulni, mint jellemzők. Krúdy Habsburg-írásai talán fölülkerekednek ezen, vagy eltekintenek ettől, midőn patriarchális szellemet sugallnak. Olyan intim dolgokat árulnak el az uralkodóház hétköznapijaiból, melyeket csak a családtagok tudhatnak. A szövegek mégsem pletykák, mivel a „dokumentumok” közlésével egyúttal azt a benyomást keltik: a Habsburg-birodalom egy nagy család volt, középpontjában a mindenható apával, az öreg, bölcs császárral, aki még ifjúi éveiben megpróbálkozott a bajuszviselettel, aztán egy rossz emlékű alföldi kaland után (mikor is – Krúdy elbeszélése szerint – szembesülnie kellett a magyarok valódi, tekintélyes bajszával) az oldalszakáll viselésére tért át, hogy az tekintélyes (azaz öreg) külsőt kölcsönözzön neki. A Habsburg patriarchalitás szempontjából különösen fontosak azok a részek, melyekben Krúdy igyekszik pontosan leírni azt a katonásan kínos precizitást, ahogy Ferenc József ruhaviselete, tartása, külseje, megjelenése „legendája” megszületett, gondosan ügyelve mind a kellő tekintély elnyerésére, mind arra, hogy a már-már puritán egyszerűség is csorbítatlanul megőriztessék⁷², valamint a császári pár lakosztályát bemutató rész, melyből kitűnik a birodalom első házaspárjának családi viszonya⁷³. Ezek a közlések tulajdonképpen nem is nevezhetők anekdotáknak. Már csak azért sem, mert maguk az anekdoták – azaz esetünkben a történetek – csupán egy apróság leírása kapcsán merültek fel a Monarchia kollektív tudattalanjából, hogy aztán Krúdy rögtön visszaejtse őket oda. Így a használati tárgyak leírása, számbavétele távlatot kap, fontosabbá válnak ezek a dolgok a rájuk való emlékezés által, mint a család története, az anekdoták. A királyné halála, mely minden bizonnyal fontos történelmi-történeti esemény, például mindössze egy viperabőrrel bevont sétapálca kapcsán kerül szóba – egy

⁷⁰ „Rám jár a rúd.” I.m. 237. 2. jegyzet

⁷¹ I.m. 32.

⁷² 28. jegyzet 7-11.

⁷³ I.m. 20-23.

félmondat erejéig⁷⁴. Az apró, jelentéktelen tárgyakra az elbeszélésben tulajdonított fontos szerep a mindennapi élet tragikumát is jelölheti Krúdynál, még pontosabban azt a tragédiát, hogy a királyi család élete mindössze mindennapi élet volt. Kemény Gábor írja 1974-es tanulmányában, hogy

„Krúdyt olvasva néha azt érezzük, hogy a képek gazdagsága, az aprólékosan gondos kidolgozás hihetetlenül mély *pesszimizmusból* fakad: az író számára már csak a mellékes a fontos, az élet Loncsos-módra szürcsölt apró örömei. (...) Nem a 'kisrealizmus diadala' ez; Krúdy rezignált és búcsúzó mosollyal gyűjti össze a darabjaira hullott egységes valóság csillogó mozaikköveit.”⁷⁵

A kiegyezés korabeli Magyarországon már nem történnek többé „országos” dolgok, legföljebb a publicisztika számára adódik néhány napos örökérvényűséggel bíró szenzáció, a nagy világegés után pedig még ez a boldog, békés unalom is eltűnik, hogy átadja a helyét és kiismerhetetlen, darabjaira hullott világ ürességének, melyben szinte régészeti leletekként hevernek a „boldog békeidők” rekvizitumai, az elmúlt cselekvéssorokat földidéző tárgyi világ.

Jól példázza ezt az elbeszélői technikát a *Mit ebédelt Ferenc József? (A bécsi csonthús legendája)* című 1933-as novella⁷⁶, amelyet Barta András *A gyomor örömei* című ciklusba sorolt, és amelyből legelőször is az derül ki, hogy legendáról szó sincs. I. Ferenc József spártai egyszerűséggel berendezett hivatali dolgozószobájában költi el ebédjét, egy tábori asztalkán, amely bútordarab mellesleg cinikus utalásként is olvasható arra nézvést, miszerint a hadi balszerencse kitartó társa volt egész életében, habár néha már megmosolyogtató módon ragaszkodott a katonás életstílushoz, például a katonai egyenruha viseléséhez⁷⁷. Somogyi Éva írja hivatkozott monográfiájában, hogy:

„Ferenc József mindig egyenruhában járt, e szokását jobb monarchikus körökben is rossz néven vették tőle.”⁷⁸

Krúdy nem titkolja a Habsburg-mítosz egyik legsajátabb vonását: a szigorú életrend, sőt napirend a dinasztia mitikus folyamatosságának fönntartásához elengedhetetlenül szükséges:

⁷⁴ I.m. 23.

⁷⁵ Kemény Gábor: *Krúdy képköltésének alakulása*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1974. 101.

⁷⁶ 4. jegyzet 553-560.

⁷⁷ „Ferenc József ugyan elsősorban katonának tekintette magát, de sem az 1859-i olasz, sem az 1866-i porosz háborúhoz nem tudta megtalálni a megfelelő hadvezért. Másodízben is félrefogott annak a személynek a kiválasztásában, akire nemcsak hadseregét, de birodalma sorsát is bízta. (...) Ferenc József a königgrätzi vereséget nem viselte méltó módon. A vereség felelőségének teljes súlyát Benedekre hárította (...) azt sem vette tudomásul, hogy Benedek két nappal a vereség előtt sürgős békekötést javasolt.” Gonda Imre – Niederhauser Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. Gondolat Budapest, 1977. 226-227.

⁷⁸ 20. jegyzet 51.

„Az udvarnál (...) természetszerűleg évszázados fegyelmet és hagyományt kell tiszteletben tartani. Már az első Ferdinánd és Lipót és Ferenc császárok alatt így imádkoztatták meg ebéd előtt az első Kriegsau plébános urak az inasokat.”⁷⁹

Mindazonáltal Krúdy igen nehezen megörökíthető témára talált a császár és király ebédjében, mivel, ahogy novellájának egyik fejezetcímében ő maga is írja, az uralkodó: „Nem csinált a húsevésből kultuszt.”⁸⁰ Ferenc József „mitosza” az unalmas és pontos hivatalnok mitizálásából jöhetett létre, amely mítosz párosul a már a korlátoltságig egyszerű kispolgár mindennapjainak leképeződésével, valamint a birtokára féltőn és abszolút jóindulattal vigyázó gazda vagy atya alakjával.

„Ferenc József kiváló hivatalnok lett volna a maga kabinetirodájában, abszolút megbízható (...) a legendás szorgalom gyakran önmagáért való pótcselekvés volt. Ketterl írja, hogy megesett, ha a napi aktákat elintézte és még túl korán volt, a kabinetirodából újakat hozatott. (...) A feladat, a kötelesség kitöltötte mindennapjait, szabad ideje alig maradt. A napi beosztás élete központi témája.”⁸¹ –írja Somogyi Éva, de talán még ennél is fontosabb lehet a következő közlés: „A világháború alatt az ellenséges lapokban alig jelenik meg róla karikatúra. A jellegtelenségen nehéz csúfolódní. Arca olyan, mintha a birodalmában használatos pénzermékről kölcsönözte volna. Hasonlítani akar önnön mítoszára és hasonlít is. Ferenc József mindig a Monarchia császára és királya volt, és már nem hihető, hogy a világ utána is lesz. Senki sem hisz ebben.”⁸²

Azon uralmi mítosz teljes és tökéletes megvalósulásának lehetünk a tanúi Ferenc József esetében, amelyről Jan Assmann ír idézett művében, a legfurcsább azonban az, hogy ez a mítosz nélkülözi a klasszikus értelemben vett fenségesnek és a patetikusnak minden megnyilvánulási formáját vagy jellemző tulajdonságát. I. Ferenc József uralmi mítoszának a kulcsszavai az unalom és a magány lehetnek.

„A vasszigor és a kijelölt poszthoz való megingathatatlan hűség mítosza ez, és valódi létjogosultság híján a Habsburg-rendszer ezt a mítoszt próbálja felhasználni a végső csaták során. Ez a szigor és a magány mítosza, mely mindenkit igyekszik büszkévé tenni minden olyasmire, ami nincs.”⁸³

A császár és király magányáról, amely szándékos elszigeteltség, illetve elszigetelődés lehetett, fia, Rudolf és Hofmannsthal egyként megemlékeztek. Házasságon kívüli társas kapcsolatai (szerelmi kapcsolatról, azt hiszem, nem lenne helyénvaló beszélni) kisszerűek, végtelenül egyszerűek és kiszámíthatóak voltak, ugyanakkor mégis az a pedáns és kínosan becsületes hivatalnoki fegyelem jellemezte őket, mint az uralkodó politikai-hatalmi tevékenységét. Rudolf királyfi leveleiből, főnmaradt írásaiból is az derül ki, amit Krúdy „krónikás” elemzései

⁷⁹ 4. jegyzet 557.

⁸⁰ I.m. 559.

⁸¹ 20. jegyzet 163., 220-221.

⁸² I.m. 280.

⁸³ 45. jegyzet 70.

sejtetnek: az uralkodó egy a birodalommal, és a birodalom egy az uralkodóval. Együtt virágoznak, élnek, mint ahogy elpusztulni is majdnem együtt fognak. Fülöp László Krúdyról szóló könyvében arról ír, hogy

„Krúdy egész művészetének természetéből és epikusi magatartásának, valamint alkotói világképének törvényeiből következik, hogy végeredményben a Monarchia-élményanyagot sem tudta – talán nem is nagyon akarta – fölemelni (...) élet- és társadalombölcseleti szintre. Az intellektuális szemléleti formák és elemzési elvek kevésbé vesznek részt a tükrözési rendszer kialakításában és működtetésében. Az összefoglaló igényű és körképszerű nagyepikai elbeszélő forma hiánya mellett bizonyára ebben a negatívumban kereshető az itt érintett epikusi témavilág művészi kidolgozásának leginkább feltűnő gyengesége, némileg felemás jellege, az így is jelentékeny értékek teljes kibontakozásának bizonyos korlátozottsága.”⁸⁴

Ez a vélemény cáfolni látszik az előbb elhangzottakat, valamint az alább következőket, pedig Krúdytól nem állt távol sem a történeti ismeretek kutatása és fölhasználása (történelmi regényei kapcsán utalok majd arra, milyen alaposan ismerte azon történelmi koroknak a szakirodalmát, amelyeket regényeiben földolgozott), sem a bölcseleti igényű gondolati megalapozottság. Persze meg kell jegyezni, hogy ez a bölcselet nem annyira a klasszikus európai filozófiai iskolák ismeretében nyilvánult meg, sokkal inkább a páli buddhizmust ismertető Lénárd Jenő *Dhammó* című, a korban alapvetőnek tekinthető bevezető műve szolgálhatott az író számára fontos gondolati párhuzamokkal. Azt is meg kell itt jegyezni, hogy habár legsikerültebb műveiben ösztönösen, ráérezve használta a pszichoanalízis kínálta lehetőségeket, utalásrendszereket, metaforákat; ezzel együtt meglepően pontosan ismerte a freudi és különösen a Ferenczi Sándor nevéhez fűzhető pszichoanalitikus kutatásokat, utóbbi tudóssal meghitt barátságban volt. Ismereteit fölhasználva egy széles panorámájú és a maga nemében egyedülálló Monarchia-képet alkotott, mely meglehet, rendkívül személyes és konkrét, azonban sokkal inkább olyan műalkotás, amely az Osztrák-Magyar Monarchia történeti-földrajzi-politikai képét, sőt, ami fontosabb: hagyományát, lakóinak, történelme alakítóinak sorsán keresztül irodalmi, társalmi, történeti, mitológiai és etnografikus analógiák hosszú során át vetítette rá annak a dunai birodalomnak az egészére, amelyet szintén személynek, élő organizmusnak képzelt el és ábrázolt, mintegy önmagában tükrözve alkotásának modelljét.

Krúdy „krónikáirói feljegyzéseiből” természetesen szinte semmi nem igaz. Sem az a rosszindulatú félmondat, amit fiához intézett leveléből főntebb idéztem, sem a kuglófos reggelik, sem a „mitikus gábelfrüstök” szertartása, mely reggelit állítólag I. Ferenc József „saját vendéglőjéből”, vagy egy „közeli vendéglőből” hozták volna föl mindennapi rendszerességgel az uralkodónak a „burgzsandárok”. A legkevésbé az

⁸⁴ Fülöp László: *Közelítések Krúdyhoz*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1986. 258.

ebéd előtti korsó sör igaz, aminek elfogyasztását az aznapi bécsi csapoláshoz igazította volna a császár és király, avagy éppen fordítva: az ő sörivási szokásaihoz igazították volna a császárvárosban a csapolást. Az író saját igazolására jegyzetben utal ugyan bizonyos Berzeviczy altábornagyra, aki „toporci magányában” beszélte volna el ezen adatokat⁸⁵, én azonban mégis inkább a történésznek hiszek, Somogyi Évának, aki arról tudósít, hogy, miután Ferenc József négykor felkelt, súlyos fadézsában fürdött napi rendszerességgel; reggelije kávéból, később erős teából, péksüteményből, a böjti napokon kívül sonkából és vajból állt, és mire – legtöbbször spártai egyszerűségű – ebéde pontban délre megérkezett dolgozószobájába a Burg egyik távoli részéből, már rendszerint elhűlt. Sörről avagy borról szó sincs, talán csak a főétkezésnek számító ötórás „vacsora” alkalmával.⁸⁶ A kedélyességet és puritán, hivatali egyszerűséget egyszerre tartalmazó fiktív uralkodókép, amelyet Krúdy rajzol, összhangban volt azzal a mítosszal, amely I. Ferenc József hosszú élete folyamán kialakult az uralkodó körül, és amelynek egyik legfontosabb tulajdonsága talán éppen annak az elvnek a hangsúlyozása volt, miszerint az uralkodó nem különbözik lényegesen alattvalóitól, tehát érthető, elképzelhető, alakja megformálható, még pontosabban „közeli”, közvetlen a birodalom lakói számára. Csak a magyarok lehetnek az okozói annak, ha a „Népek Atyjának” szigorú életrendje felborul, mint ahogy a Kossuth Ferenc-féle függetlenségi koalíció fogadásakor is ez történt, akiknek kedvéért a király egy alkalommal a vasárnapját is feláldozta, hogy fogadhassa őket, habár, ahogy Krúdy írja: „Azt mondják, ezt nem bocsátotta meg a koalíciós uraknak.”⁸⁷ Krúdynál a jellegzetesen „monarchista”, a birodalom Lajtán túli felére jellemző Habsburg-mítosz a magyar népmesék és népkönyvek királyfi figurájával, illetve az uralkodó korának előrehaladtával, a bölcs, öreg király jellemével gazdagodik. Jó példa erre az 1913-ból származó, *Ferenc Jóska* című novella⁸⁸, amely az ifjú király lányregénybe illő – sosemvolt – kalandját beszéli el, egyúttal éppen a korban hagyományosan a magyar irodalom populáris regiszteréhez tartozó, bájosan suta, pletykaízű történetecske a példa arra, hogy – legalábbis 1867 után – a magyarok elfogadták uralkodójukul Habsburg Ferenc Józsefet, beillesztették abba a primitív hagyományba, melyből Krúdy többször merít, persze az esetek többségében úgy, hogy közben ironizál forrásával. A *Jó Pajtás* című lapban 1916. szeptember 10-én az előzővel azonos címen megjelent novella⁸⁹ szintén a népszerű mondák, mesék hangulatát idézve beszéli el az ifjú uralkodónak és hitvesének debreceni

⁸⁵ 4. jegyzet 555. oldalán található jegyzet.

⁸⁶ 20. jegyzet 217-218.

⁸⁷ 4. jegyzet 559-560., de különösen az utóbbi.

⁸⁸ Krúdy Gyula: *Szerenád*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1979. 227-230.

⁸⁹ 21. jegyzet 13-16.

látogatását olyannyira aulikus hangnemben, mintha a látogatás nem is a passzív rezisztencia idején történt volna.

A Habsburg-mítosznak, abban a formájában, ahogyan ezeken a lapokon tárgyalásra kerül, szinte semmi köze nincsen ahhoz a mítosznak nevezett irodalomtörténeti panteonhoz, amely Claudio Magris magyar nyelvre sajnos csak részleteiben lefordított művének, *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban* című könyvnek alapját képezi. Magris a következőképpen határozza meg a mítosz fogalmát:

„A mítosz fogalma, (...) már önmagában a valóság eltorzítására és meghamisítására utal, olyan szándékra, melynek célja valamiféle állítólagos lényegi igazságot, egy mindennél igazabb jelentést hordozó feltételezett és történelmileg állandó magot kihámozni a valóságból. A Habsburg-mítosz tehát nem egyszerűen a valóság átlényegesítési folyamata, mely minden költészet sajátja, hanem a történelmi-társadalmi valóság teljes behelyettesítése egy fiktív, illuzórikus valósággal. (...) Magától értetődik, hogy ez a mitizálás nem elvont képzelődés; olykor-olykor képes rá, hogy ábrázolja a Habsburg-kultúra néhány valóságos vonását, mégpedig finoman és mélyrehatóan. (...) Mert a Habsburg-világ mitizálása, mely oly egybecsengően hangzik föl a birodalom összeomlása után írt művekben, nem egyszerűen a múlt felidézése, hanem szerves része egy hosszú tradíciónak, az osztrák-magyar valóságot eltorzító történelmi folyamatnak (...) az a tény, hogy e társadalmat eltűnése után festik meg, mutatja a kitérés szándékát, a valóság előli menekülést, mely az osztrák látásmódot, a Habsburg-mítoszt mindig is jellemezte”⁹⁰

A mítosznak ez a meghatározása legalábbis ellentétes azokkal az értelmezésekkel, amelyeket Mircea Eliade, Robin G. Collingwood, Hayden White vagy akár Jan Assmann idézett művei nyomán használok; és azt a látszatot kelti, mintha az általunk megélt valóság és a művészeti alkotások által teremtett világok között még lenne „valami”, ami sem ide, sem oda nem tartozik, ráadásul a „torzítás” és „hamisítás” szavak mintha valamilyen negativitást közvetítenének a befogadónak, mintha a mítosz éppen hogy nem a történelem kristályosodási folyamatának egyik terméke lenne, történelmen túli (vagy inneni?) tudatforma, hanem mindössze a hazugságok kategóriájába tartozó fogalom a valóság előli meneküléssel és a kitéréssel együtt. Magris számára a Habsburg-mítosz történelmen belüli kategória, olyan értelemben, hogy olyan eszközt lát benne, amely által a mindenkori történelmi tudatokat a mindenkori hatalom igényeinek megfelelően alakíthatja; nem pedig egy olyan jelenséget, amely általában leírja, megjeleníti és tartalmazza a történelmi tudatformák összességét, az emlékezésre vonatkozó aktusokat is beleértve.⁹¹

⁹⁰ 45. jegyzet 8-9.

⁹¹ A Habsburg-mítosz „mindenekelőtt egy előrelátó politikai elidegenedés bölcs és hatásos eszköze volt, annak az erőfeszítésnek a megnyilvánulása, hogy sikerüljön életben tartani a mind lehetetlenebb és anakronisztikusabb államegyütttest, és ily módon ne maradjon energia a valóság pontos érzékelésére. A mindenáron megőrzendő értékekhez való őszinte és szenvedélyes ragaszkodásból fakadt ez a patetikus erőfeszítés, mely természetesen nem maradt meg az általános politikai propaganda szintjén, hanem leereszkedett az érzelmek és a mindennapi értékek, az életstílus világába. (...) nemcsak a szokásrendben és

Magrisnak tulajdonképpen nincs mit a szemére hányni (például azzal kapcsolatban sem, hogy Magyarország, amely területileg a birodalom legnagyobb részét alkotta, jóformán Werfel szép idézetében szerepel csak a műben⁹²), hiszen már művének címével kijelölte vizsgálódásának irányát. Azt az általa Habsburg-mítosznak nevezett, inkább tisztán irodalmi, mintsem társadalmi-lélektani-történeti-etnográfiai-gazdaságföldrajzi és irodalmi jelenséget óhajtotta vizsgálni, amely a *császári korona birtokain élők* sajátja volt, közülük is főként a németajkúaké, azok között is inkább csak az osztrákoké. De még ezen a körön belül is kifejezetten különleges az érdeklődése, hiszen számára a Habsburg-mítosz nem annyira az uralkodói ház mítosza – mint ahogy például Krúdynál ez egyértelműen így van –, hanem annak az Ausztriának a mitikusnak nevezhető, illetve általa mitikusnak nevezett irodalomtörténetét elemzi inkább, amelynek államisége az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után született meg. Arra figyel, hogy a nagyrészt osztrák szerzők műveiben – főképpen a pozitív vagy negatív előjelű nosztalgia által megélten – miképpen esztétizálódik újra-meg-újra át annak az Ausztriának a képe, amelynek a szellemisége a Habsburgok uralkodásának évszázadaihoz köthető ugyan, de maguk az uralkodók, főképpen pedig családjuk, valójában egyáltalán nem fontosak Magris számára, hiszen fölismeri, hogy az általa vizsgálandó terület egy adott nyelven létrejött kultúra teste, nem pedig az a különféle társadalomtudományok segítségével leírható, habár főként mégis művészeti-irodalmi szempontból elemezhető, „mitikus” környezet, amely magyar, szláv, olasz, osztrák, lengyel és román szerzők egész seregét „ihlette meg” az elmúlt században, nagyrészt az Osztrák-Magyar Monarchia bukása utáni évtizedekben. Ennek a tájnak a mítosza elválaszthatatlan volt attól a konkrét családtól, amely ennek a birodalomnak a vezetőit adta, már az Osztrák-Magyar Monarchia létrejötte előtti bő háromszáz esztendőben is. Kritikus hozzáállása mellett Magris mintha mégis azt sugallná, hogy az elpusztított Osztrák-Magyar Monarchia a nyugati (európai) kultúra elveszett, vidám fiatalságának szimbóluma lenne. Mindezekkel együtt azt is figyelembe kell venni, hogy olykor érthetetlen módon tekint el a magyar kultúrkör – akár csak utalásszerű – említésétől. Ilyen például a birodalom keleti határaival foglalkozó fejezet, amelyből például arra lehetne következtetni, hogy magyarok soha nem éltek Erdélyben, ott magyar kultúra nincs jelen és

a politikai eszmerendszerben jutott kifejezésre, hanem személyes eszményekben, valamiféle sajátos szellemi atmoszférában is.” I.m. 9-10.

⁹² Claudio Magris: *Der habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur*. (Vom Verfasser autorisierte Übersetzung von Madeleine von Pásztor) Otto Müller Verlag Salzburg, 1966. 12. A birodalom egyesítette a „tiroli Alpokat, Salzkammergut tavait, Csehország szelíd lankáit, a Karsztok fennsíkkeit, az Adria dús partvidékeit, (...) A pusztát, (...) a Kárpátok havasi lejtőit és a Duna síkságait, a Duna-medence valamennyi csodáját és mellékfolyójának, a Tiszának madárdallos, vad csalitjait meg hatalmas szigeteit.” a fordítás lelőhelye: 45. jegyzet 12.

soha nem is volt.⁹³ Az, hogy a komótos, kimért kaszárnyahangulatot tartja a Habsburg-mítosz legelterjedtebb motívumának⁹⁴, föltehetőleg megint csak abból származhat, hogy nem ismeri kellőképpen az olyan szerzők műveit, mint például Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső vagy Márai Sándor, akik azokban a műveikben is képesek újraélni az Osztrák-Magyar Monarchia „mítoszáit”, amelyek nem kifejezetten történelmi tárgyúak, sőt igen gyakran egyáltalán nem azok. Általánosságban igen gyakran használja Magris az osztrák-magyar jelzöt eredendően és kizárólagosan osztrák jelenségekkel kapcsolatban, pedig erre nem lenne szüksége, hiszen művének címével már meghatározta vizsgálódásának körét: az osztrák irodalmat. Erre a problémára Vera Belousova is utal Krúdynam a Habsburg-mítoszra vonatkozatható műveit elemző dolgozatában. Miközben természetesen megpróbálja megérteni a jelenséget, nem hallgathatja el azokat a jeleket, amelyek Magris rendkívül sajátosnak nevezhető értelmezői hozzáállását legalábbis különössé teszik.⁹⁵ Vera Belousova egyébként nem I. Ferenc Józsefet teszi a magyar Habsburg-mítosz központi alakjává, de még csak nem is I. Ferencet, akire pedig ő maga utal ezzel kapcsolatban, hanem Rudolf trónörökös, és pedig éppen azoknak a Krúdy-regényeknek – a postakocsi-regényeknek – a kapcsán, amelyeket ezúttal pontosan azért nem elemzek, mert a Krúdyval foglalkozó irodalomnak már hosszú évtizedek óta homlokterében állnak. Rudolf és I. Ferenc József kapcsolata nem a jó és a rossz harcaként jelenik meg Krúdy vagy a Belousova által szintén elemzett Jókai írásművészetében. Krúdynam Rudolf királyfi a természetesség, az eleven élet megtestesítője, vadász, vagabund, költő, vándorlegény, de legfőképpen magyar, sőt valamilyen módon a régi magyar fejedelmek és királyok szellemiségének megtestesítője, ebből a szempontból természetesen adódik a párhuzam a postakocsi-regények és Jókai *A jövő század regénye* című műve között.⁹⁶ A postakocsi-regények Mr. H-jával Szörényi László és Vera Belousova eléggé behatóan foglalkoztak⁹⁷, ezzel kapcsolatban csak arra szeretném föl hívni a figyelmet, hogy a regények egyik hősnőjének, Irmának a vezetékeve éppen *Krónprinc*, koronaherceg. Mintha Krúdy csupa apró utalás mozaikjából rakta volna össze azt a rejtett tartalmat, hogy ezek a regények tulajdonképpen az utolsó magyar uralkodóról szólnak, illetve arról, aki jog szerint az utolsó magyar uralkodó lehetett volna a magyarokat gyűlölő Ferenc Ferdinánd, meg az álmatag és tehetetlen IV. Károly helyett. Rudolf királyfi testesíthette meg a regényben a mítoszok, a mesék, a történelmi „daliás idők” Magyarországot, amelytől az első világháború után fájdalmas búcsút kellett venni, akárcsak az Osztrák-

⁹³ I.m. 157-162.

⁹⁴ 45. jegyzet 153.

⁹⁵ 37. jegyzet 347-348.

⁹⁶ I.m. 352-353.

⁹⁷ I.m. 353-359. és 36. jegyzet 227.

Magyar Monarchiától, és velük attól az egyszerre riasztó és vágyott feudális-arisztokrata szigorú erkölcsiségtől, amely egy esztétikai jellemzőktől sem mentes, gáláns társadalmi-etikai rendet biztosított Közép-Európában. A Magris által tételezett Habsburg-mítosztól a magyar Habsburg-mítoszt Belousova szerint nemcsak a Szemere – I. Ferenc József – féle doppelgänger pár különbözteti meg, ami kifejezetten Krúdy műveinek a sajátja, hanem az is, hogy a magyar Habsburg-mítosz lényegesen régebbi eredetre tekint vissza, föltehetőleg régebbire, mint maga a Habsburg dinasztia. Vera Belousova rámutat arra, hogy a Habsburg-mítosz magyar nyelvterületen beleízesült egy jellegzetesen magyar uralkodói mítoszba, amely a magyarság legrégebbi uralkodóinak tiszteletével és a hozzájuk fűződő mesékkel, regékkel és mondákkal egyidős. A magyar Habsburg-mítosz tehát nem más, mint az ősi magyar mitikus hagyomány adaptációja, alterációja, variánsa.⁹⁸

A Krúdy által fontosnak, említésre érdemesnek tartott „tényekhez” járul még az a lemondó közöny, ahogy az író a történetből általa kiemelt apró mozzanatok, melyeket előzőleg a legfontosabb dolgoknak kijáró figyelemben részesített, elengedi, és megmutatja a mulandóságukat⁹⁹. A *Rezső királyfi*¹⁰⁰ című portréban újra felbukkan a boldogtalan királyné valamely sétatálcája – talán éppen az említett viperabőrös? ki tudja? – de csak azért, hogy örökre eltűnjön a szemünk elől:

„A lainzi kastély, amelyben véletlenül otffelejtett, régi császárságbeli erdészek mutogatják a császárné szobáit a vasárnapi látogatóknak, és egykedvűségükön az sem változtat, ha a császárné számos sétatálcái közül egyet köpenye alá csúsztat a turista (annyi minden elveszett a régi világból, hogy egy sétatálcát azt amúgy sem pótolhatja).”¹⁰¹

Erzsébet királyné egyébként ismert volt sétatálcá-gyűjteményéről is. Krúdy műveiben általában búskomor, szomorú, borongó kedvű a magyarok királynéja. A sétatálcá gyűjtés és a szomorúság, mint egymással összefüggő tulajdonságok említetnek szerzőnknek *Egy régi ember vallomása* című – föltehetőleg önéletrajzi ihletettséggű – cikkében is: „Ha nagyon fáj a szívem: sétatálcákat kezdtem gyűjteni, hogy felejtsek.”¹⁰² Krúdy először a szerinte fontos dokumentumokra irányozza figyelmünket, aztán sajnálkozás nélkül mutatja fel azok mulandóságát: hiába is mennénk utánuk a kanyargó időben, menthetetlenül eltűnnek a szemünk elől, elpusztul a múlt emléke is. Krúdy, aki első olvasásra

⁹⁸ 37. jegyzet 363.

⁹⁹ „A múlt igazi képe *elsuhan* előttünk. Egy felvillanó képben lehet csupán a múltat megragadni; abban a soha vissza nem térő pillanatban, amelyben éppen megismerhető” –írja Walter Benjamin *A történelem fogalmáról* című művében. In: Uő.: *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*. Magyar Helikon Budapest, 1980. 963.

¹⁰⁰ 28. jegyzet 53-57.

¹⁰¹ I.m. 54.

¹⁰² Krúdy Gyula: *Kánaán könyve*. Balassi Kiadó Budapest, 1998. 27.

fegyelmezetten kapaszkodik a "tények"-be, valójában arra vállalkozik, hogy elbeszélje: hogyan szóródik szét a dokumentatív bizonyosság, átadva helyét a találgatásnak, vélekedésnek, legendáknak. A császári kastélyok és vadászlakok is az enyészetnek vettetnek, elfoglalja őket az erdő, vagy közhivatalnak adnak otthont, így lényegüket veszti el. A császári család tagjainak létét ilyenformán mindennapi, jelentéktelen használati tárgyak határolják be, s ezek elhasználódásával párhuzamosan hullik ki az emlékezetből. Az apró kedvtelések, a vadászatok, udvarlások először felértékelődnek a társadalmi emlékezet számára: mondává, anekdotává, pletykává, esetleg – valamely profán értelemben – mítosszá válnak, majd a szó eredetinek tekinthető, szakrális értelmében vett mitizálódásra való képtelenségük miatt, vagy főszereplőkkel együtt tűnnek el az emlékezetből vagy főszereplők emlékezetének lehetőség szerinti pontos és szabatos megőrződését gátolják meg, valahogy úgy, ahogy Krúdy a *Ferenc József vadászai* című 1927-es novellájában írja:

„A gödöllői vadászatok F. J.-t hosszú uralkodása alatt mindig mélyebben vitték ama legendák őserdejébe, amely legendák maholnap úgy elfödik a következő nemzedékek előtt a nagy király alakját, hogy maholnap azok sem ismernek rá, akiknek szerencsájük volt őt színről színre láthatni. Nem kár tehát róla feljegyezni látszólag semmitmondó apróságokat sem.”¹⁰³

Az apróságokat fölnagyító, vagy ellenkezőleg: jelentős eseményeket és személyeket bagatellizáló pletyka egyébként ősrégi kommunikációs forma. Krúdy egyik legkedveltebb történeti munkájában, Jászay Pál *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* című könyvében a szerző beszámol azokról a pletykákról, amelyek a mohácsi vész után kaptak szárnyra, összeboronálva Mária özvegy királynét leggyűlöletesebb ellenségével, a tót király Szapolyaival vagy arról adva hírt, hogy Szapolyai már szinte egész Magyarországot bírja, s Habsburg Ferdinánd csak gyöngye gyermek hozzá képest. A legvaskosabb pletyka azonban mindenképpen az, amelyben a venzonei kapitány és a város tanácsa arról tudósítanak, hogy az osztrákok valamely víz melletti helyet elfoglaltak a magyaroktól, akiket le is öldöstek Pozsony közelében. (Ennek alapja az a pozsonyi hatalmaskodás lehetett, midőn Ferdinánd Pozsonyba rendelt pribékjei a várból a városba érkező magyarokat jogos hadi utánpótlásuk átvételekor megtámadták, és a pozsonyi *Vízitorony* mellett kegyetlenül lemészárolták.)¹⁰⁴ A társadalmi tudatnak ezek a dilettánsnak nevezhető megnyilvánulásai hűen tükrözik a történelem formaváltozásait, ha elfogadjuk, hogy a történelmet tulajdonképpen valamilyen módon éppen ez a tudatforma alakítja. Nincs tehát olyan apró közlés, észrevétel, amely

¹⁰³ 21. jegyzet 55.

¹⁰⁴ Jászay Pál: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Pest, 1846. 308-309.

akár hírértékének jelentőségénél, akár esztétikai színvonalánál fogva – Krúdy számára – elhanyagolható volna.

Krúdy riportjaiból tulajdonképpen az derül ki, amiről Hannah Arendt ír főntebb idézett művében a halhatatlansággal és a halandósággal kapcsolatban. Az emberi tettek vannak, emlékezet híján, a legjobban kiszolgáltatva a felejtésnek, az enyészetnek.

„Nem élük túl magát a cselekvést és önmagukban sohasem törhetnek arra az állandóságra, amellyel még a készítőjük életén túl megmaradó közönséges használati tárgyak is rendelkeznek, nem beszélve az évszázadok távolából hozzánk szóló műalkotásokról.”¹⁰⁵

Arendt tovább viszi ezt a gondolatmenetet, mikor kimutatja, hogy az emberi cselekvés nemcsak, hogy mulandó, hanem célját tekintve rendkívül bizonytalan is.

Jan Assmann véleménye szerint a kollektív felejtést „az életfeltételekben és a társadalmi viszonyokban beállt fordulat váltja ki.”¹⁰⁶ Krúdyval kapcsolatban különös jelentősége lehet annak a ténynek, hogy Assmann szerint, aki az exodus zsidósága kapcsán értekezik a felejtésről „A múlt érvényét felfüggesztő vadonatúj valóság szimbóluma és foglalatja az evés.”¹⁰⁷ Persze, ebben az esetben éppen arról van szó, hogy nemcsak kenyérral él az ember a sanyargatottság idején, így ez az idézet éppen ellenpontozza azt a képet, amelyet Krúdy a világháború első éveiben is „babiloni züllöttségben” habzsoló Budapestről rajzol korabeli újságcikkeiben¹⁰⁸, vagy a mohácsi vészt megelőző és közvetlenül követő nemesi Magyarország féktelen falánkságban tántorgó képét, mely a *Királyregényekben*¹⁰⁹ jelenik meg. Mindenesetre az életkörülmények és a társadalmi viszonyok megváltozásával kapcsolatos párhuzamot figyelembe kell venni. Mind Collingwood, mind Rudolf Bultmann egyetért abban például, hogy a történelem szempontjából éppen az evés ténye igen nagy fontossággal bír a különböző tárgyalt korokban.¹¹⁰ Mindezt a magyar történelem két említett válságos időszakára vonatkoztatva éppen azt kell látnunk, hogy a bőségben elfelejtődnek a dicső vagy tragikus múlt értékei, a tespedő jelenen keresztül lerombolódik, vagy legalábbis veszélybe kerül a jövő. Holott nem lenne szabad semmilyen körülmények között sem megfélekeznie a nemzetnek önazonosság tudatáról. Az emlékezés mindenképpen a fennmaradást, a politikai-nemzeti-hatalmi folyamatosságot szolgálja.¹¹¹ Ez az emlékezés szakrális aktus,

¹⁰⁵ 64. jegyzet 94.

¹⁰⁶ 55. jegyzet 219.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Krúdy Gyula: *Magyar tükör*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1984., Uő: *Magyar tükör*. Balassi Kiadó Budapest, 1998. (Nem azonos az előzővel!) és Uő: *Kánaán könyve*. Balassi Kiadó Budapest, 1998.

¹⁰⁹ Krúdy Gyula: *Királyregények*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1979.

¹¹⁰ 38. jegyzet 277. és Rudolf Bultmann: *Történelem és eszkatológia*. Atlantisz Budapest, 1994. 154.

¹¹¹ A *Szentírásból* éppen az a jósiási reform (2 Kir 22-23.) példázza ennek fontosságát, melyre Jan Assmann is utal. (55. jegyzet 221.)

ragaszkodás olyan kötelességekhez, melyeknek a jelenben nincs visszaigazolása, rendelkezik azonban azzal a megtartó erővel, amely az identitás megőrzéséhez elengedhetetlenül szükséges.¹¹²

Magát a császárt, népeinek atyját is a tőle függetlenül szerveződő körülmények befolyásolják. A felelősség, mellyel „népeinek” tartozik, azok alá, szolgálatukra rendeli. Krúdy erre többször is rávilágít: Ferenc József nem utazhat el Görögországba, Nagy-Britanniába vagy Svájcba, mint Erzsébet királyné, neki vigyáznia kell birodalmát, mint egy csósznek a rábízott földet. Meg kell zaboláznia azokat a fékeveszetteen gögös magyarokat, akikkel elődeinek is sok gondjuk akadt (Krúdy *Királyregényeinek* a magyar urak Habsburgok iránti engedetlensége és ingatag hűsége központi témája lesz). Krúdy elbeszéléseiből nem az derül ki, mintha a magyaroknak túlságosan ellenükre lett volna ez a zabola, amely azt is biztosította, hogy lényeges különbség ne legyen a felvidéki magyar városkák nemesi „házikói” meg a Schönbrunn és Lainz közti bécsi külváros épületei között, mindenhol ugyanaz a béke honoljon.

I. Ferenc József halálával ez a világ megdermedt, jelentéstelen állóképpé vált, értelmét elvesztette. Ezt jelenítik meg Krúdy Habsburg-portréi közül azok, melyek a nagy császár halála utáni két dicstelen év Habsburg-krónikáját beszélnek el. Pedig a monarchia nemzetiségi sokszínűsége párhuzamba állítható azzal a modellel, melyet Jan Assmann Babilon „nemzetiségi”, nyelvi sokszínűségével kapcsolatban említ, tudniillik, hogy a hagyomány – és most esetünkben a hatalmi hagyományról, konkrétan a Habsburg mítoszról van szó – megőrződésének szempontjából igen kedvező lehet a multikulturáltság, a többnyelvűség¹¹³. A probléma ezzel kapcsolatban az, hogy sem a magyar uralkodó körök, sem az osztrák politika résztvevői (a magukat „német”-nek valló osztrákok csoportja vagy a császárság radikális liberálisai) nem pozitív, kiaknázandó lehetőségként élték meg a soknemzetiség, a többnyelvűség és multikulturalitás tapasztalatát.

A temetésen, amely által tulajdonképpen beteljesedett „a méltó halál mítosza, a Habsburg-alkony utolsó erkölcsi eszménye”¹¹⁴, és a koronázáson megállt az idő, régi korok kísértetei bolyongtak jelentésüket és jelentőségüket vesztett ünnepélyeken, korszerűtlen kosztümökben, miközben az öreg falakon messze túl dült az a háború, mely nem sokkal később elsöpörte önmagát túlélte világukat, melyben kétes egzisztenciák, szerencselovagok, kalandornők és kisstílusú sznobok egyaránt megtelepedtek élősködők gyanánt, az udvarhoz fűződő erősen vitatható kapcsolataikat kihasználva, vagy éppen csak fitogtatva, mint az *Egy pár ritka szép harisnya eltűnése a koronázáson* című Krúdy novella „hősnője”

¹¹² Lásd ezzel kapcsolatban 55. jegyzet 223.

¹¹³ I.m. 163.

¹¹⁴ 45. jegyzet 72.

Kikericsy Immaculata (valójában Johanna, sőt: „Jancsika”).¹¹⁵ Krúdy nem hagy kétséget afelől, hogy ez a mi Immaculatánk nem volt azonos a Habsburg főhercegasszonnyal, de ami fontosabb:

„még kevésbé a legnagyobb Asszonnyal, akit sok szép neve mellett Immaculatának (szeplőtelennek) is szólítanak a hívek, akik ajkukra vették drága nevét.”¹¹⁶

Tehát, habár sok Krúdy-hősnő azonosítódik időnként vagy állandó jelleggel a magyarok Nagyasszonyával, Szűz Máriával; Immaculata-Jancsika esetében erről szó sem lehet:

„Ez az Immaculata amolyan pesti Immaculata volt, mint amilyen falsok voltak azok a hölgyek, akik Ferenc József halála és az új király koronázása közötti időben oly mély gyászban jártak, mintha legalábbis édesapjukat veszítették volna el Ferenc Józsefben, a Népek Atyjában. Immaculata mindenesetre divatban volt.”¹¹⁷

A temetési ünnepség elhúzódó gyászmiséi segítették áthidalni az időtávot a koronázásig az immaculaták számára, akik jelentéktelen életüket a nagy „Atyához” képest próbálták – ha csak időlegesen is – megörökíteni, jóhiszemű sekrestyések, hivatalszolgák és egyházfik naivitását kihasználva. Szempontból az bírhat fontossággal, hogy Krúdy rámutat: életük elbeszélését a nagy hierarchikus, sőt hieratikus elbeszélésbe, az uralkodói-uralmi történetbe sodorva próbálták értelmessé, értelmezhetővé és ilyen módon elmúlhatatlanná, emlékezetessé, még pontosabban: *emlékezetté* tenni. A szertartások sorozatának éppen az emlékezet folyamatosságának a fönntartása és legitimálása a legfőbb célja; egyáltalán nem véletlen tehát, hogy eposzi cselekedetek híján egy fokozatosan kiüresedő, értékvesztéssel és – tévesztéssel küszködő világ, az Osztrák-Magyar Monarchia az egykor volt hieratikus rendet őrző és rituálisan ismétlő eseményeket – főként a temetéseket használja föl arra, hogy át- és megörökítse magát, folyamatosan tovább építve és erősítve emlékezetét. Miután az emlékezés szertartásának eseményei kezdetüket vették „Immaculata elindult az áramlattal.”¹¹⁸ IV. Károly koronázását többször, több szempontból megörökítette Krúdy, ebben az 1931 és 1932 között írt novellában egy korlátolt és becsvágyó pesti hölgy történetén keresztül szemlélhetjük a régi Magyarország egyik utolsó jelentős eseményét. Persze kétséges lehet a „jelentős” kifejezés jogosultsága, hiszen az utolsó magyar uralkodó nem tudott cselekedeteivel *jelentőséget*, azaz *jelentést* társítani a szakrális rituáléhoz.

¹¹⁵ A novella a *Váci utcai szép napok* című 1931 és 1932 között keletkezett novellaciklus része, amely Barta András tájékoztatása szerint 1933. június 29-én jelent meg a *Nyíl* című regényújságban. Lelőhelye a legutóbbi életműkiadásban: 10. jegyzet 86-110.

¹¹⁶ I.m. 88.

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ I.m. 90.

A sem szentnek sem áldozatkésznek nem nevezhető asszonyok között a koronázáson is ott kísért Mária Nagyboldogasszony („régii selymekről nézegetett alá Szűz Mária fakult arc képe”¹¹⁹), de ezúttal ő is a történelmi Magyarország önmagukat túlélte rekvizitumai közé sorolódik, egészen pontosan a banderális lobogók közé. Krúdy Immaculáta-Jancsika megfigyelői és narrátori pozíciójából poentírozza a koronázást, ezzel nem csupán a szertartást értelmezi saját céljainak megfelelően, hanem Immaculáta elbeszélői aktusával a női szereplő személyiségét is tovább árnyalja. Nevetséges, fiktív és néma „beszélgetése” az egyik magyar arisztokratával, mint más Krúdy művekben oly sokszor, ezúttal is az új király hamvas fiatalóságát állítja ellentétbe a rá váró feladatok súlyával. Jellemző módon az az Immaculátának, mint narrátornak tulajdonítható kijelentés is ezt az ellentétezt szolgálhatja, amely kijelentésnek igazságtartalmát Krúdy korában bárki könnyen kétségbe vonhatta, tudniillik, hogy: „emberemlékezet óta mindig öregember szokott király lenni Magyarországon.”¹²⁰ Ferenc József éppen csak hogy tizennyolc éves volt, midőn Habsburg uralkodó lett, de Krúdy másik két kedvenc királya, I. Ferenc és II. Lajos is igen ifjan ültek a trónra. Az persze nem kétséges, hogy a sznob Kikericsy kisasszony (neve is beszélő név, hivalkodó, ríktó, ugyanakkor közönséges hangulatú, neve végén az „y”, amelynek arra a nemesi származásra kellene utalnia, amellyel a név viselője nem rendelkezik, feltehetően ugyanúgy nevetségessé tevését szolgálja, mint például a *Királyregények* Szerémy káplánja esetében) tudása és ezzel szoros összefüggésben történelmi emlékezete nem terjed olyan messzire, illetve mélyre, hogy érvényes kijelentést fogalmazhasson meg az uralkodók koráról, és uralmuk idejéről, habár ezek az egyáltalán nem elhanyagolható részletek a hierarchikus és hieratikus emlékezet alapkövei. Ilyen módon az uralmi formák folytonossága tovább örökíthetőségének a letéteményesei. Már az elbeszélésnek ezen a pontján világossá válik, hogy aki nincs birtokában az emlékezet örökítés szakrális rituáléjáról rendelkező tudásnak, az nem tarthat igényt az ebben az emlékezeti aktusban való részesülésre, sorsa a kisszerűség, a félreértések sorozata, végül a kisszerű bukás (harisnyalopással gyanúsítják meg a rátarti pesti sznob kisasszonyt). A társadalomnak abban a csoportjában, amelyik az idő szerint még birtokolja a hatalmi struktúrákat, nincs és nem is lehet helye, még ideiglenesen sem a Kikericsy Immaculátáknak. Mindezzel párhuzamosan megdöbbenő az a párhuzam, ami az 1930-ban befejezett *Királyregények* és a IV. Károly koronázását elbeszélő novella között található. A ceremóniával ki tudja miért elégedetlen Kikericsy kisasszony így fakad ki: „Igaz volna, hogy csak olyan ez a magyar koronázás, mintha egy erdélyi vajdát koronáznának.”¹²¹ Szapolyai János

¹¹⁹ I.m. 95.

¹²⁰ I.m. 96.

¹²¹ I.m. 97.

koronázásának emlékezetére utalva a sznob Immaculáta, mint elbeszélő pusztán saját kisszerű és primitív történelmi fantáziájáról tesz tanúbizonyságot, az Immaculátát „elbeszéltető” Krúdy Gyula azonban távolabbi, tragikus összefüggésekre utal. 1931-32-ből nézve a Szapolyai-párhuzam arra a két – időben egymástól távoli – tragikus történelmi eseményre utal (Mohácsra és Trianonra), amelyek Magyarország földrajzi-történelmi-politikai folyamatosságának megszakításához-megszűntetéséhez vezettek. Másrészt Krúdy sejteti azt is, hogy a királyi udvarban mindenki vagy majdnem mindenki züllött, romlott, nevetséges, természetellenesen önző életmódot folytat és éppúgy a mértéktelen evés-ivás okozta betegségektől, elváltozásoktól szenved¹²², mint a *Királyregények* szereplőinek jó része (például Báthori nádor.)

Számottevő gondot okozhat az is, hogy az új király koronázásának éppen a régi világ megújulását kellene jelentenie, egy olyan „új kezdetet”, amilyenről Mircea Eliade értekezik éppen az uralkodóváltások mitikussága kapcsán:

„Az új uralmat szinte mindenütt a nép vagy az egész világ megújulásaként fogták fel. Bármilyen jelentéktelen is az új uralkodó személye, trónra lépésével 'új korszak' veszi kezdetét.”¹²³

Ebből a szempontból Krúdy igen jól értesültnek tűnik, lát mindent, de csak alig láttat. Úgy tűnik, Ottó királyfi rakoncátlan unatkozása a két ünnepélyen (melyeken szenzáció, hír vagy újdonság éppen ezekből a kis rendbontásokból származik) fontosabb mint a háború, mely az új királyra való tekintet nélkül zajlik a birodalom határszélein, s amely aztán elsöpri ezt – az elbeszélő beállításában akkor is értetlen és szomorú – új királyt. A *magyarok Szent Ilona szigete*¹²⁴ című novellában maga a háborgó Balaton is megdermedni látszik, s az ország, melyen a forradalom szele söpör végig, moccanatlan és csendes e borongós leírásban, melyet újfent az irónia koronáz: a gondjai között tépelődő, bánatos király elfelejti, hogy nincs nála pénz, még az éhes koldusfiúnak sem tud adni az, aki valaha „a legelső magyar ember” volt. A világ újra félelmetessé és kiismerhetetlenné változott, mint valaha Zápolya úr

¹²² I.m. 105-108.

¹²³ Mircea Eliade: *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1993. 121. A továbbiakban Eliade történelem és örök visszatérés viszonyában állapít meg megszívlelendő dolgokat az uralkodóváltás rituáléja és a megújulás egyéb hagyományos (természeti) aktusai kapcsán: „a primitív felfogásban 'új korszak' nemcsak az új uralkodóval kezdődik, hanem minden házasság beteljesedésével, minden gyermek megszületésével stb. Mert a világmindenség és az ember szüntelenül megújul, megannyi eszköz segítségével, a múlt elpusztításával, a gonosz és a bűn megsemmisítésével stb. Noha alakjukban különböznek e megújító eszközök, mindegyik arra az egy dologra irányul, hogy semmissé tegye az elmúlt időt, hogy eltörölje a történelmet a teremtés megismétlésével, az örök visszatéréssel.” (122.)

¹²⁴ 28. jegyzet 83-87.

korában. A társadalmi élet rendje, kánona megváltozott, pontosabban eltöröltetett.¹²⁵

„Minden kánon arra a kérdésre felel: 'Mihez kell igazodnunk?' Ez a kérdés mindig olyankor válik sürgetővé, ha a válasz nem helyzetről helyzetre adott, hanem alkalmanként megkeresendő, azaz ha a valóság túlcsondul a hagyományos, magától értetődő valóságkonstrukció nyújtotta szituációtípusokon, a megörökölt 'mércek' pedig erejüket veszítik. A lehetőségtér erőteljes bővülésének jellegzetes következménye a fokozódó komplexitás iránytalansága.”¹²⁶

Mindezen megállapítások különösen elgondolkodtatóak lehetnek a Trianon utáni Habsburg-tárgyú Krúdy-novellisztika kapcsán, de a régi viselkedési kánon beidegződéseinek továbbélése szempontjából a *Boldogult úrfikoromban* című regény is izgalmas terület lehet majd egy ilyen típusú elemzés számára. Krúdy számára az első világháború és a trianoni békediktátum utáni idők magyar társadalma éppúgy értékválsággal küzd, vagy ami még súlyosabb: megadja magát ennek a válságnak; mint a mohácsi vész és az azt követő idők magyar társadalma, melyet *Királyregényeiben* mutat majd be. Az anarchikus tendenciákat magyarázhatja az is, hogy

„Olyan értéktávlát hiján, amely a motivációk dolgában eligazítana, senki fia nem vetné magát alá semmilyen kánon normatív követelményeinek.”¹²⁷

Márpedig ez a bizonyos értéktávlát a polgári és a feudális társadalmak legitimációjának szempontjából egyaránt elengedhetetlenül fontos.

A kanonizáció szakrális és hatalmi vonatkozásaival kapcsolatban azt is szem előtt kell tartanunk, hogy egy adott (hatalmi-szakrális) kánon létrejötté hasonló vonásokkal rendelkezik, mint eltöröltetésének, az emlékezetből történő kihullásának folyamata.

„A kanonizáció annyit jelent, hogy mindazt, amit idegennek és lényegtelennek minősítenek, kiirtják, ami pedig normatív és formatív értelemben jelentősnek számít, azt szakralizálják, vagyis feltétlenül kötelező, kikezdzhetetlen instanciának minősítik.”¹²⁸

A szervezett kulturális emlékezet a felelős azért, hogy a nemzeti identitást létrehozza és gondoskodik annak folyamatosságáról. Az etnikai önazonosságtudat folytonosságát legnagyobb mértékben a vallás garantálja.¹²⁹ Assmann véleménye szerint népcsoportok, nemzetek, uralmi formák hanyatlását általában „kollektív és kulturális felejtés idézi elő.”¹³⁰

¹²⁵ A „kánon” szót Jan Assmann meghatározásainak megfelelően használom, aki négy alapvető jelentésváltozatát különbözteti meg a szónak: 1. mérték, irányvonal, kritérium; 2. mintakép, modell; 3. szabály, norma és 4. táblázat, lista. 55. jegyzet 103-120.

¹²⁶ I.m. 122.

¹²⁷ I.m. 125.

¹²⁸ I.m. 157.

¹²⁹ I.m. 158

¹³⁰ I.m. 157.

Ez a felejtés pontosan a kanonizáció csatornáit támadja meg, mégpedig nem kizárólag az uralom gazdasági-politikai vonatkozásaira való tekintettel, hanem a kánon mitikus eredetére vonatkozóan is. Első olvasásra nevetségesnek tűnhetnek Krúdy Gyulának azok a koravén-kisöreges-álöreges megnyilatkozásai, melyek az 1920-as, 1930-as években elfeledett világok krónikásának, „nagy idők tanújának” állítják be szerzőjüket, a kanonizáció visszaszorulására, visszavonódására és különösen a Habsburg uralmi mítosz eltűnésére való tekintettel azonban kevésbé lehetnek megmosolyogtatóak. Ő maga írja annak a *Magyar Köztársaság Almanachja* című művének *Előszavában*, amely 1918 és 1919 között keletkezett – maga az *Előszó* 1919. január elsején! –, hogy:

„Rég elmúlt emberekről s emlékekről szól könyvem, hisz óránként változik a világ képe.”¹³¹

Azt az igyekezetet is felismerhetjük a krónikaíró Krúdyban, amelyről Walter Benjamin *A történelem fogalmáról* című művében így ír:

„A krónikás, aki sorra-rendre elbeszéli az eseményeket, és nem tesz különbséget kicsi és nagy között, arra az igazságra tekint, hogy semminek, ami egyszer megese, nem szabad elvesznie a történelem számára.”¹³²

A Ferenc József idejében megszokott, bevált mozdulatok, viselkedési formák kiürültek, jelentésüket elvesztették. A temetési és koronázási ceremónián résztvevő Krúdy pontosan rögzít minden fontos, de még inkább: minden kevésbé fontos jelenséget, mozdulatot, de ezek már nem állnak össze értelmes egészzé. Baljóslatú jeleknek sincs már jelentőségük, s a tudósító valójában unalmát fejezi ki azzal, hogy a kis Ottó királyfi megfigyelésével foglalkozik, ahelyett, hogy „országos események”, „történelmi pillanatok” felé fordítaná tekintetét. A Habsburg-történet nem folytatódik, legalábbis világtörténelmi méretekben nem. A krónikás Krúdy, mielőtt végleg a múlt felé fordulna, belekezdve történelmi

¹³¹ 31. jegyzet 8. Megjegyzem, Krúdynak ehhez hasonló kijelentéseiben Karinthy Frigyes észrevette, és ki is aknázza a paródia lehetőségét az *Így írtok ti A negyvenkettes zenélő mordály* című részletében (mely egyúttal Krúdynak a *Negyvenkettős mozsarak* című háborús regényére is utal): „lehet, hogy már egy vagy két hónap is eltelt azóta, hogy ezt a könyvet valami régi levente vagy írődeák megírta (...) Régi, nehéz ezüstkanalak csilingeltek finoman régi csészékben, melyekben régi, ódon kávé füstölgött – egyesek régi, patinás sonkát ettek tojással. (...) nagyapja szölt neki valami háborúról, ami nagyon régen volt ezen a vidéken, talán két éve, vagy még több. (...) milyen szépek voltak ezek a régi dolgok... Istenem... a huszadik század... ezerkilencszáztizenhat... mért nem éltem akkor...” Karinthy Frigyes: *Így írtok ti. Paródiák Első kötet*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1986. 644-647. Elképzelhető – persze nem minden esetben –, hogy a Krúdy-szöveg már létrejöttkor magában rejti az önparódia lehetőségét. Az író közismert ironikus hangoltsága nem egyszerűen sokrétűen értelmezhetővé teszi a szöveget, hanem – feltehetőleg szándékosan – lehetetlenné teszi az olvasó számára a témával való patetikus-fenséges azonosulást. Erre az egyik legjobb példa talán az 1913-ban a *Századok Legendáiban* megjelent *Magyar király-idyllek* című szövegnek egy, Erzsébet királynéra, I. Ferenc József feleségére vonatkozó részlete: „Egykor, századok múlva, bizonyára énekelnek róla a lantosok.” In. 2. jegyzet 36.

¹³² 99. jegyzet 962.

regénytrilógiájának írásába, még összeállítja az utolsó Habsburg uralkodók pályafutásának, egy birodalom öregedésének dokumentumait. A módszer, ahogy ezt végzi, jellemző arra a Krúdyra, aki ismerte és írásművészetében fel is használta a buddhista tanokat. Lénárd Jenő *Dhammó* című könyvéből az derül ki, hogy a buddhista vallásfilozófia analógiás gondolkodásmódja hasonlít Krúdy hasonlatrendszerére (például a mikrovilág és a „belső” valóság párhuzamba állítására gondolhatunk, amit Huszárik Zoltán és operatőre, Sára Sándor is fölhasznált *Szindbád* című filmjében). Ez a hasonlatrendszer segíthet abban, hogy a romantikus pátoszt a végső történésekben való megnyugvás váltsa föl. Az elkerülhetetlen romlás, átalakulás, öregség, betegség, halál nem negativitás, hanem szükségszerűség. A nyugalmi állapotra való törekvés: „Szívünk mélyén ugyanis minden gyönyörök forrása a nyugalom.”¹³³

1930-ban, a *Várjuk II. Ferenc Józsefet* című novellában I. Ferenc József egykor volt birodalmával azonosul, s az Osztrák-Magyar Monarchia helyén létrejött kis országok, mint „elárvult Népek” keresik „gazdájukat”, habár az utód eljövetelére, aki újra rendet, stabilitást és tisztességet hozhatna a Duna-menti nemzeteknek, nincs remény. Arról, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia milyen szerepet játszott az európai irodalom történetében, éppen I. Ferenc József tett figyelemre méltó megállapítást:

„A Monarchia nem mesterséges képződmény, hanem szerves, és mint ilyen, kétségtelenül szükséges. Menedék, azilum a Közép-Európába vetődött nemzeti töredékek számára, amelyek pusztán magukra utalva szánalomra méltó nyomorúságra lennének ítélve, hatalmas szomszédok játékszerévé válnának, míg így, egymással szövetségben nemcsak összességükben képviselnek tiszteletre méltó hatalmat, hanem a kölcsönös szociális és gazdasági segítség által sokkal biztonságosabb és kedvezőbb feltételt nyernek létük és fejlődésük számára.”¹³⁴

A novella születésének időpontjában azonban mindez már a múlté.

„Elborulva, elgondolkozva, a múlt idők emlékcizmáival kezében és mellén Ferenc József kitüntetéseivel, szalagjaival, érdempénzeivel vándorol a ciprusfák alatt temetője felé egy egész ország, amelynek többé nincs visszatérése, miután a történelem kapuját bezárták mögötte.”¹³⁵

¹³³ Lénárd Jenő: *Dhammó. Bevezetés a Buddhó tanába. I-II.* Budapest Lampel R. Könyvkereskedése (Wodianer F. és fiai) Rt. 1911.

¹³⁴ Lelőhelye: 20. jegyzet 241.

¹³⁵ 21. jegyzet 219.

A Ferenc József születésének századik évfordulójára készült írásból eleinte még úgy tűnhet: egykori uralkodóját látogatja meg a hajdanvolt ország a temetőben. Az elbeszélés végére válik világossá, hogy a menet afelé a sír felé tart, „hol nemzet sűlyed[t] el.”

Az Árnyékkirály és a Mohács

Barta András közlése szerint¹ *Királyregényeknek*, avagy más kiadásokban *Három királynak* nevezett történelmi regényeit 1926 és 1930 között írta Krúdy Gyula. A gyűjteményt általában regénytrilógiaként tartják számon, ez azonban pontatlan megnevezés. A „trilógia” első kötetét ugyanis megelőzte egy kisregény, mely *Árnyékkirály* címmel 1926. augusztus 8. és október 7. között tizennégy folytatásban jelent meg a *Pesti Napló*-ban. Ennek első kiadása könyvformájában 1958-ban látott napvilágot. Egyesek szerint azért nem jelent meg a szerző életében, mert Krúdy csupán előtanulmánynak tartotta, de még így is meglepő ez a megoldás, ha figyelembe vesszük Krúdy ingatag anyagi helyzetét, mely miatt minden kiadást szívesen kieszközölt volna. 1913-ban, a *Századok* lapjain *Magyar király-idyllek* címmel már napvilágot látott egy szöveg Krúdytól, amely előtanulmánynak tekinthető². Címválasztásában minden bizonnyal hatott rá a pályatárs és jóbarát, Bródy Sándor 1904-es *Királyidillek és egyéb vázlatok* című műve³. Kozocsa Sándor, aki a Magvető Könyvkiadónál 1958-ban az életműsorozat részeként megjelent négy történelmi regényhez írt utószót, úgy látja, hogy a kiadás a kiadó miatt nem jöhetett létre⁴. A Pantheon Irodalmi Intézet Rt. ugyanis csupán egy 15 íves kötet megjelentetésére vállalkozott, Krúdy *Mohács* című műve kapcsán, melynek folytatásokban történt közlése még 1926. szeptember 15-én megkezdődött és a negyvenedik rész után október 31-én zárult. Krúdy mindenképpen szeretne volna, ha még abban az évben, vagyis a mohácsi tragédia négyszázadik évfordulóján megjelenik, erre azonban – eddig ismeretlen (bár valószínűleg anyagi jellegű) okokból – nem volt lehetőség (a Pantheon 1927 januárjában adta ki a művet, 1926-i dátumozással). A *Pesti Futár*-ban 1927 május 11-én megjelent *Mohács vagy kavarodás egy Krúdy-regény körül* című riport⁵, amely minden bizonnyal öninterjú, részletesen foglalkozik a kiadás és a terjesztés viszonytársaival⁶. Ebben a cikkben nyilatkozik az író a történelemírásra és a történelmi regényre vonatkozó nézeteiről:

„Meg kell ismerkedni minden magyarnak hazája történetével, nemcsak azokból a szempontokból, ahogyan az iskolákban tanítják. Be kell nézegetni a történelmi

¹ Krúdy Gyula: *Királyregények*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980. 471-472.

² Uő.: *Magyar király-idyllek*. Magyar Irodalomtörténeti Társaság Veszprém, 1999.

³ Bródy Sándor: *Királyidillek és egyéb vázlatok*. Singer és Wolfner Budapest, 1904.

⁴ Uő.: *Három király*. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1958. 739-740.

⁵ Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1975. 201-206.

⁶ „A regény Mohács címmel megjelent. Persze, nem a tavalyi négyszázéztendő évfordulón, nem is vásáros karácsonykor, hanem csendesen, hirdetés nélkül, januárban, amikor állítólag senki sem vesz könyvet, hogy jámbor lelkét azzal megfertőzze. Az újságok is csak szordinóval írtak az új regényről. (...) valószínűleg a nekrológ számára tartogatták annak megemlítését, hogy Mohács című történelmi regényt is írtam.” I.m. 205. Krúdy nem is próbálta titkolni csalódottságát, sértettségét.

függönyök mögé is. Mi van ott, amit a gyermeknek, ifjúnak nem szabad még tudni?”⁷

Ez a történelemfelfogás talán a francia realizmus némely alkotójának (Balzacnak, Flaubertnek) azon regényeit idézheti az olvasó emlékezetébe, amelyek a jelent történelemként felfogva örökítik meg. Állításom alátámasztására álljon itt egy idézet Rudolf Bultmanntól:

„Balzac nemcsak az őket meghatározó kortörténeti és társadalmi feltételek közé helyezi el alakjait, de igyekszik a miliőt, a környezetet jellemző egységes hangulatot is lefesteni. Számára minden életszféra erkölcsi és érzéki atmoszférává válik, mely átítatja a tájat, a lakást, a bútorokat, szerszámokat, ruhákat, az ember testét, jellemét, ismeretségeit, érzelmeit, cselekedeteit és a vele megtörtént eseteket. Az általános korhelyzet pedig mindeme életterek átfogó atmoszférájaként jelenik meg.”⁸

Ezzel párhuzamba állíthatóak Kozma Dezsőnek azok a gondolatai, amelyeket a *Rózsa Sándor, a betyárok csillaga Magyarország történetében* című Krúdy regény kapcsán fogalmazott meg:

„A Rózsa Sándor némileg előképe Krúdy régebbi múltba elvezető történelmi regényeinek. Cselekményszövésben, epikai jellegben, mindenekelőtt pedig a fantázia mögött fel-felsejlő életességben. A tárgyias megfigyelésnek és a lírainak olyanfajta ötvözete, amelyet az utolsó korszak műveiben folytat majd, emel művészi magaslatra.”⁹

Azt is meg kell említeni, hogy Krúdy egyik történelmi forrása, Jászay Pál *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* című művének *Előszavában* Krúdy történelemfelfogásához igen sokban hasonlító történelemszemléletről tesz tanúságot:

„Nem tudom nem ott fekszik-e a baj, hogy eddig, a nemzet életét viasztüszkölő történetek helyett, nagyrészt csak hadak és háborúk, politicalai zajongások s vallási türelmetlenségek czivódó felvonásait kapta olvasmányul a közönség. (...) A valódi történetírat a regénytől csak annyiban különbözik, hogy amaz a valóságos tények mezején kalászol, ez önmaga alkot világot magának. (...) Ne álljon a történetírat csupán hadi, vallási és politicalai tények száraz elősorolásából, hanem legyen hű tükre a múltnak, legyen hiteles emlékkönyve a leélt napoknak.”¹⁰

Kelemen László az író utolsó alkotói korszakának tartotta azt az időszakot, amelyik a történelmi regények írásának ideje volt, és amelyik szerinte egyértelműen a történelmi regény jegyében indul¹¹. Krúdy történelmi tárgyú írásait kronológiai szempontok alapján felosztva három korszakot különböztet meg Kelemen. Az elsőről, amelybe *A magyar jakobinusokat* is sorolja, a *Tragikus vértanúság – komikus árulás?* fejezetben lesz szó. A második csoportba a XIX. századi Magyarország történelmét földolgozó művek kerültek (*Álmok hőse, Repülj fecském, Ál*

⁷ I.m. 202.

⁸ Rudolf Bultmann: *Történelem és eszkatológia*. Atlantisz Budapest, 1994. 118.

⁹ Kozma Dezső: *Krúdy Gyula postakocsiján*. Dacia Könyvkiadó Kolozsvár, 1981. 129.

¹⁰ Jászay Pál: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Pest, 1846. Az *Előszó* oldalai számozatlanok.

¹¹ Kelemen László: *Krúdy Gyula*. Magyar Irodalomtörténeti Intézet Szeged, 1938. 34.

Petőfi), mégpedig abból az egyedi szemszögből, amely a Krúdy család XIX. századi történetét egybeolvasztja Magyarország történelmével, összekapcsolva családtörténetet és nemzeti történelmet. Ezeket a műveket Kelemen jóval sikerültebbeknek tartja, mint az előző korszak kemény kritikával illetett írásait, mindazonáltal nem mulasztja el megjegyezni, hogy Krúdy valójában képtelen történelmi regény írására, mivel nem képes jellemfejlődést ábrázolni műveiben.

„Alakjai típusok, sztatikus egyéniségek, fejlődésre képtelenek. A történelmi regényben pedig nem alkotni kell eseményeket, hanem megokolni s az események oka mindig: a jellemek alakulása, változása, kiteljesedése.”¹²

Nem kevesebbet mond itt az elemző, mint azt, hogy a történelmi regény írójától meg kell vonni a fikció lehetőségét, ami azért is meglepő kijelentés, mivel már az elbeszélő módszer maga – pusztán a stilizáció által – magában hordozza a fikció magvát, a történelmi tények történettudományos igényű *elbeszélése* is már szükségszerűen stilizált formában jelenik meg. Arról nem is beszélve, hogy léteznek olyan történelem-, illetve időszemléletek, amelyek eleve kizárják a fejlődés, így a jellemfejlődés lehetőségét. Kelemen László számára a Rózsa Sándor-regény sem több „sikerületlen regény”-nél, bár elismeri, hogy Krúdy alapos előtanulmányokat végzett a mű megírásához. Kelemen László tulajdonképpen az elsőnek tekinthető a kritikusoknak abban a hosszú sorában, akik a Krúdy életműben szép számmal található alteregók serege által följosítva érzik magukat az írói hasonmás tételének ad absurdum vitelére, mintha a szerző összes hőse valamely, az életrajzzal kapcsolatba hozható módon homályosan, ugyanakkor mégis közvetlenül megfeleltethető lenne annak a Krúdy Gyuláról kialakított képnek, amelynek hitelessége legalábbis erősen megkérdőjelezhető, és már Krúdy életében is inkább közelebb állt a legendák világához, mint az író által megélt valósághoz¹³. Kelemen László a Krúdy életműből csak azt az egy történelmi regényt tartja említésre méltó minőségűnek, ahol a főhősben Krúdy-alteregót vél fölfedezni, ez pedig *A templárius*, amely a Kelemen László féle beosztás szerint már a történelmi regények harmadik csoportjának az első tagja. Sajnos a kritikus számára ezúttal nem annyira az a megfigyelése fontos, amely Krúdy *intuitív emlékezésére* vonatkozik: ez az emlékezet imbolygó álomszerűségével lehetővé teszi azt, hogy az író *személyesen emlékezzen a magyar történelmi múlt eseményeire*.¹⁴ Sokkal több figyelmet szentel annak a zsoldos-figurának, amely szerinte Krúdy korai alteregóinak alapja. Szerinte ez a személyessé érlelt figura teszi lehetővé azt, hogy *A templárius* „irodalmunk egyik

¹² I.m. 60.

¹³ Persze, ha következetes akarok maradni, akkor azt is be kell ismerni, hogy az írásművek felől tekintve végképp nem lehet kijelentéseket tenni egy lehetséges Krúdy-életrajzról sem, de föltehetőleg erre nincs is szükség.

¹⁴ 11. jegyzet 61.

gyöngyévé” válhasson. Jómagam nem vagyok meggyőződve általában a zsoldos-figura alteregó voltáról (a korai Krúdy művekben szívesen választja főhősét az író a – gyakran kitalált – középkor jellegzetes figurái közül; ezek egyike – a felvidéki kereskedő, az utazó zsidó, a szerzetes, a kocsmáros, a végzet asszonya, az ártatlan hajadon, az apáca figurái között – kétségtelenül a zsoldos, akinek azonban *nincs* kitüntetett szerepe, sőt a kocsmáros vagy a fiatal szerzetes alakjai sokkal jogosabban nevezhetőek alakmásoknak) a konkrét regény esetében pedig különösen föl kell hívnom a figyelmet arra, hogy Roger, a főhős *nem zsoldos*.

A *Királyregényekről*, habár nem tartja sikerült alkotásoknak őket, Kelemen László megállapítja, hogy

„Krúdy első és utolsó nagyobb szabású koncepciója. A voltaképpeni főhős Mária, akiben Krúdy (...) (kedvelt nőtipusát) akarja megrajzolni.”¹⁵

Az író alapos történeti kutatásai szerint „tudákos” jelenetekben merülnek ki, illetve mutatkoznak meg. Jellemfejlődés vagy jellemrajz helyett a kritikus szerint aprólékos, külső leírást kapunk a műben, „Mintha valami festményt elemezne!” –kiált föl Kelemen László. Valóban, mintha... Ha Krúdy leírásait összevetjük azokkal az igen jó minőségű metszetekkel, amelyek Jászay Pál *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* című könyvében találhatóak (ez a könyv volt Krúdy egyik legfontosabb forrása), akkor egyértelművé válik, hogy az író ezeket a történelmi-képzőművészeti portrékat ültette át az irodalomba, „belemásolva” őket regényeibe¹⁶. Kelemen László Bálint György nyomán a dickensi reális romantizmust említi Krúdy „jellemfestése” kapcsán. Zseniális részleteket emel ki az elemző a trilógiából, de nem mulasztja el megjegyezni, hogy a mű összességében súlyos problémákat fedez föl. A *Királyregények* nem igazodnak az elemző korának történelemfölfogásához, sem az ezzel párhuzamosan a történelmi regényekről megformált elvárásokhoz.

Lehet, első olvasásra különösnek tűnhet, de Krúdy, forrásait a maga ítélete szerint átírva, valami ahhoz nagyon hasonlót művel, amire Voltaire gondolhatott, amikor a „történetfilozófia” elnevezést a XVIII. században kitalálta.¹⁷ Krúdy Gyula számára, feltételezésem szerint, a történelmi regény (akár a közelmúlt eseményeiről szól, akár félévezredes vagy még régebbi történetekről), alkalom arra, hogy a szerző saját – történelmi – mitológiát hozzon létre. Ezzel a teremtő művelettel természetesen inkább

¹⁵ I.m. 62.

¹⁶ 10. jegyzet 1-2. oldalak között (Habsburg Mária képe), 96-97. oldalak között (Szapolyai János képe), 480-481. oldalak között (Pozsony képe).

¹⁷ Robin G. Collingwood nyomán említem, aki így fejt ki Voltaire meghatározását: történetfilozófián „egyszerűen kritikai vagy tudományos történetírást értett, vagyis olyan típusú történeti gondolkodást, melynek során a történész maga ítélkezik ahelyett, hogy elismételne mindenféle, régi könyvekben található történetet.” Robin G. Collingwood: *A történelem eszméje*. Gondolat Könyvkiadó Budapest, 1987. 49.

összefér a forrásokhoz való építő jellegű hozzáállás, mint a szolgai követés, még akkor is, ha szerzőnk nem „szakirodalmat” ír. Persze a történelmi megismerés nem képzelgés, hanem megismerés¹⁸, a történelmi tények fikcionálására törekedő szépirodalmi stilizáció azonban a maga módján legalább olyan mértékben törekszik a megismerésre, mint a történettudomány, még akkor is, ha céljaik mások¹⁹. Georges Duby ezzel kapcsolatban úgy véli, hogy

„Egy történelmi munka, a történetírás irodalmi műfaj. Olyan műfaj, amely – legalábbis tág értelemben – a ’szórakoztató irodalom’ körébe sorolható.”²⁰

Victor Hugo (a romantikus regények írója!) pedig véleménye szerint „a múlt életre keltésének művészetében (...) felülmúlja Michelet-t.”²¹ Mindezzel együtt Duby természetesen különbséget tesz regényíró és történész között, mégpedig abban a tekintetben, hogy a történész nem hagyhatja figyelmen kívül a történelmi tényeket, és inkább az objektivitás, az „igazság” kutatása foglalkoztatja, mint az elvont, általános „valóság” kifejezése. Azonban

„Egy álom nyoma legalább annyira ’valóságos’, mint egy lépése vagy egy barázdáé, amit az eke kiszántott. (...) a tudat legalább annyira *valóságos*, mint az anyag.”²²

Johan Huizinga is úgy értelmezi a történet szót, mint ami eredeti jelentését tekintve nem a modern értelemben vett tudománnyal azonos. A történet

„Jelent (...) valami megtörténtet, (...) valami megtörténtnek az elbeszélését, és jelenti (...) ezt az elbeszélést összefoglalni igyekvő tudományt. Azt mondhatjuk, hogy az általános szóhasználatban a második jelentés uralkodik.”²³ „A tudományok régi rendszerében a történelemnek sohasem volt külön helye. Műzsája viszont van.”²⁴

Karl Löwith megállapítja, hogy „a történelem csak az egyszerivel és a véletlennel foglalkozik, a filozófia és a költészet viszont az Örökkévalóval.”²⁵ Hayden White azon az állásponton van, hogy „a történelmi diskurzus legalább annyira poétikai konstrukció, mint kognitív

¹⁸ I.m. 51.

¹⁹ Arisztotelész történettudományra vonatkozó nézeteiről elmélkedve Collingwood így fogalmaz: „A költészet (...) a történelem tanításának párlata. A költészetben a történelem tanításai továbbra sem válnak az értelem tárgyává, továbbra is bizonyíthatatlanok, ennél fogva pusztán valószínűek, de összefogottabbak, s ezért hasznosabbak.” I.m. 74.

²⁰ Georges Duby – Guy Lardreau: *Párbeszéd a történelemről*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1993. 36.

²¹ I.m. 85.

²² I.m. 37.

²³ Johan Huizinga: *A történelem formaváltozásai. Válogatott tanulmányok*. Maecenas Holding Rt. Budapest, 1997. 7-8.

²⁴ I.m. 6. jegyzet a 219. oldalon.

²⁵ Karl Löwith: *Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei*. Atlantisz Budapest, 1996. 43.

tevékenység eredménye.”²⁶ Huizinga szerint óvatosan kell bánnunk a fogalmakkal. Meg kell különböztetnünk történetírást, történelemkutatást és történelemszemléletet. Már ha ez a megkülönböztetés egyáltalán lehetséges.

„A történelem mindenkor formálás a múlttal szemben, és nem is tarthat igényt arra, hogy több legyen. Mindig egy, a múltban keresett szándék megragadása és értelmezése. Már a pusztá elbeszélés is egy szándék, egy jelentés közlése, és e jelentés befogadása félig esztétikai természetű is lehet.”²⁷

Szellemi formának nevezi a történelmet, mivel ezzel megakadályozhatónak véli, hogy szétválasszuk a történelemkutatást és a történetírást, valamint a történelem és a művészetek kapcsolata is árnyaltabbá válhat.²⁸

„A történelem régebbi korszakai ténylegesen magukban hordták azokat a tényezőket, amelyek kellett, hogy a történelemnek mint szellemi alkotásnak az epikai-drámai formát kölcsönözzék.”²⁹

Huizinga úgy látja, hogy ezek a tényezők sajnálatos módon egyre inkább elvesztették jelentőségüket a történelmi kutatások számára, és ez okozza azt, hogy az újabb történelem egyre inkább megformálatlanok, amorfnak tűnik a számára.³⁰

„Egy olyan történelem, mely nem emelhető, nem sűrithető már tragédiává (...) elvesztette formáját.”³¹

White korántsem ennyire borúlátó, mivel szerinte a történész már azáltal, hogy a történetinek nevezett tényeket történelmi elbeszélésébe beleilleszti, alkalmazza, mindazokat a reprezentációs eljárásokat, amelyeket a fikcionális írásművészet is használ.

„Mindez nem azt jelenti, hogy a valós események narratív megjelenítése inkább fikcionáló, mint azok nem narratív megjelenítései (...) 'Valós' esemény, személy, folyamat, kapcsolat vagy bármi egyéb nem alakítható egy diskurzus 'funkciójává' fikcionálás nélkül. (...) Nem gondolom, hogy az eseményeket a nyelv határozza meg, azt azonban igen, hogy bármely jelentést is tulajdonítsunk egy bizonyos eseménynek, az a nyelvben és a nyelv segítségével jön létre. Ez azért van így, mert – nézetem szerint – a természeti vagy történelmi eseményekben soha nincsen elrejtve a jelentés.”³²

White ez utóbbi kijelentése mindenesetre utalhat a Collingwood-féle görög-modellre, és ezáltal igazolhatná a Trianon utáni maradék

²⁶ Hayden White: *A történelem terhe*. Osiris Kiadó Budapest, 1997. 7.

²⁷ 23. jegyzet 10-11.

²⁸ I.m. 15.

²⁹ I.m. 25.

³⁰ I.m. 25.

³¹ I.m. 27.

³² 26. jegyzet 11., illetve 15.

magyarságnak azt az igyekezetét, hogy okulást keressen a történelemben, amely ilyen módon sem nem eleve elrendelt, sem nem alakíthatatlan. Megjegyzem, a determináció és a befolyásolhatatlanság éppen azért nem szinonimák ezúttal, mert White a fentiekben nem pusztán a történelem ok-okozati összefüggésektől mentes létrejöttére és fönnállására mutatott rá, hanem arra is, hogy a történelmi jelentést az emberi létező, mint értelmező viszi bele a történelmi mozzanatsorba, tehát az értelem az „olvasási” módszertől, az „olvasói” hozzáállástól függ, nem pedig a sorstól vagy az istenségtől, és a legkevésbé valamely elvont tudományosságtól.

Rudolf Bultmann feltehetőleg tovább közelíti a történelem fogalmát a művészetekhez, konkrétan az epikához, amikor így ír:

„A történelem nem más, mint az a terület, amelyen a lélek megnyilvánulásai alakot öltenek a kultúra műveiben, a társadalmi és politikai rendekben, amiként a filozófiában, vallásokban, világnézetekben, a képzőművészetben és költészetben. A mű a lelki-szellemi élet kifejeződése; élményeink és emlékeink benne foglalódnak értelmes egységbe.”³³

A történelmet kutató tudomány ezek szerint tulajdonképpen műveket értelmez, csak hogy ebben az esetben az értelmező szubjektum és az értelmezett objektum között nincs távolság, sem átmenet, mivel a mindkettőjükben meglévő személyes vonatkozások egyesítik őket.

Krúdy esetében, feltehetőleg a (történelmi) magánmítosz kialakítása az egyik cél, a mítosz pedig Robin G. Collingwood számára „kvázi” történetírás³⁴, így tehát még mindig a szaktudományhoz jár közel a történelmi epika meghatározása. Ráadásul a történésznek is kellően jó képzelettel kell rendelkeznie. Collingwood bevezeti az *a priori* képzelet fogalmát a történetírással kapcsolatban, és ugyanakkor rámutat arra, hogy az *a priori* képzeletnek történelmi funkcióján kívül még két igen lényeges funkciója van. Az első a művészi képzelet, amely

„tisztá vagy szabad, de semmiképpen sem önkényes. (...) Aki regényt ír, az olyan történetet komponál, amelyben (...) az alakok és az események egyaránt képzeletbeliek, a regényíró minden erőfeszítése mégis arra irányul, hogy úgy mutassa be az alakok tetteit és az események alakulását, mint ami szükségszerűen belőlük fakad.”³⁵

A második funkció az észlelő képzelet, amely a tapasztalat útján megismert tényeket az elsődleges spekuláció adataival egészíti ki, melyek nyilvánvalóan következnek a megfigyelésekből. A képzelet itt is *a priori*: nem tudjuk nem elképzelni azt, aminek ott kell lennie. A történelmi képzelet nem *a priori* jellegében különbözik ezektől, hanem abban, hogy sajátos feladata a múlt elképzelése, ami nem a lehetséges észlelés tárgya, minthogy most nem létezik, viszont e tevékenység révén gondolkodásunk

³³ 8. jegyzet 135-136.

³⁴ 17. jegyzet 64.

³⁵ I.m. 304.

tárgyává lehet.³⁶ A továbbiakban így ír a történetírásról Collingwood:

„A történeti gondolkodás következtetéseinek igazolása végett nem folyamodhatunk máshoz, mint magához a történeti gondolkodáshoz. (...) más szóval, a történetírásban valójában nemcsak tekintélyek, de adatok sincsenek.”³⁷

Ezzel a kijelentésével, amellet, hogy cáfolja azt a saját megállapítását, amelyet a *Két atya-kép* között című fejezetben idézek, valójában tovább közelítette egymáshoz a regényírói és a történészi gyakorlatot.³⁸

Ide kapcsolódik a mítosz és történelem közti viszony is, pontosabban az, ahogyan a mitikus történetírás a történelemhez, valamint a szépirodalomhoz kapcsolódik: „Az igazi mítosz mindig *teogóniai* jellegű.” – írja Collingwood. Egy ilyen típusú történetírásban „az emberiség nem alanya, hanem részint eszköze, részint elszenvédője a feljegyzett cselekedeteknek.”³⁹ Krúdy hőseinek passzivitásáról, arról, hogy a Krúdy-féle szövegvilágra a történészek elszenvédése a jellemző, Szauder József véleményét a 20. oldalon idéztem. Ez a vélemény és Collingwoodé voltaképpen együttesen igazolhatják feltevésemet Krúdy epikájának mitikus vonásait illetően.

* * *

A *Mohács* első kiadása a két első Jagelló-regény összedolgozott változata lett. Az *Árnyékkirály* majdnem teljes egészében kimaradt, annak az utolsó öt fejezetnek a kivételével, mely időben a *Mohács* befejezése után játszódik, vagyis a mohácsi csata előkészületeit, magát a csatát és a királyné menekülését beszéli el. A Barta András által gondozott legutóbbi életműkiadás, igazodva ehhez az első megjelenéshez, csupán három regényt közöl a négy helyett, ezek: a *Mohács*, a *Festett király* és *Az első Habsburg* (a cím valójában tévedés, magyar trónon az első Habsburg-uralkodó Albert osztrák herceg volt, aki Albert néven

³⁶ I.m. 305.

³⁷ I.m. 305-306.

³⁸ „A történész és a regényíró (...) olyan képet akar létrehozni, amely részben események elbeszélése, részben helyzetek leírása, indítékok bemutatása, jellemelemzése. Mindkettő arra törekszik, hogy e képet összefüggő egészé tegye, melyben minden jellem és minden helyzet úgy összefonódik a többivel, hogy ez a jellem ebben a helyzetben csak így cselekedhet és el sem tudjuk képzelni, hogy másként is cselekedhetne. Mind a regénynek, mind a történelemnek értelemmel kell bírnia; egyikben sem kaphat helyet más, mint ami szükségszerű, és e szükségszerűségről mindkét esetben a képzelet dönt. Mind a regény, mind a történetírás önmagáért beszél, önmagát igazolja mint egy önmagát hitelesítő tevékenység terméke, s ez a tevékenység mindkét esetben az *a priori* képzelet. (...) mindkettő a képzelet műve. Különböznek viszont abban, hogy a történész a maga alkotta képet igaznak gondolja. A regényírónak csak egy feladata van: egy értelmes és összefüggő kép megalkotása.” I.m. 308-309.

³⁹ I.m. 64. Collingwood később a zsidó szent könyvek nagy részét a teokratikus történelem és mítosz megvalósulásainak tartja, abban az értelemben, ahogy ennek a mitikus történetírásnak a jellemzőit fentebbi idézetében megfogalmazta. (I.m. 66.) Szembeállítja ezt az ógörög történetírással, melynek legfontosabb tulajdonsága e szerint az, hogy „nem legenda, hanem kutatás; olyan dolgokról szóló konkrét kérdésekre keres választ, amelyekkel kapcsolatban az ember elismeri tudatlanságát.” (I.m. 67.)

uralkodott a magyarok felett 1437. december 18-tól 1439. október 27-ig; az ő gyermeke volt Zsigmond király Erzsébet nevű lányától született posztumusz László, aki később V. László néven vált a magyar történelem alakítójává). Az *Árnyékkirály* befejező öt részét a *Mohács* lezárásaként illesztették a „trilógia” első darabjához, igazodva a szerző életében megjelent egyetlen kiadáshoz. A két első regényt a következőképpen dolgozza egybe a jelenleg véglegesnek tekinthető 1980-as kiadás: a *Mohács* negyedik részének címe *A király íródeákjának jegyzetei* (Barta szerint helyesebb lenne a király íródeákja helyett immár a királyné íródeákjáról beszélni, hiszen az utolsó rész nagyobbik felében a király már halott)⁴⁰. Ez a cím az eredeti kisregényben még nem szerepel. Krúdy illesztette az utolsó öt fejezet elé összefoglalásul az 1927. januári kiadásban. A továbbiakban a szerző az *Árnyékkirály* tizedik, *Sápadt út Mohács felé* és tizenegyedik, *Szegény Magyarország* című fejezeteit összevonta, bár szövegükön nem változtatott, és cím nélkül 1. számjellel látta el. Innen viszont megőrizte a kisregény eredeti cím- és fejezetkompozícióját, csak a sorszámokat változtatta meg – értelemszerűen – a *Mohács*nak megfelelően. A további kiadásokból (kivéve a Móra Könyvkiadó 1975-ös *Rákóczi harangja* című kötetét) hiányzik a kisregény első tizenegy fejezete. 1975 óta új kiadás nem született. Barta tájékoztatójából kiderül, hogy a Szépirodalmi Kiadó életműkiadásában (melyet a továbbiakban a *Mohács*sal kapcsolatban alapul veszek) nem is tervezik ennek a Krúdy-opusznak a megjelentetését (az *Árnyékkirály*val kapcsolatos észrevételeket tehát a Magvető 1958-as kiadása alapján teszem.)

Bármennyire nehéz is volt azonban a *Mohács*ot kiadatni, a *Királyregények* következő darabjával, a *Festett királlyal*, ha lehet, még nehezebb volt a helyzet. A *Pantheon Irodalmi Intézet Rt.* már nem vállalkozott erre a feladatra⁴¹. Megírása után egy évvel adta ki a *Franklin Társulat*, miután a *Magyarság* című napilap 1929. június 26. és augusztus 14. között negyvennégy folytatásban közölte az utolsó, *János király választása* című fejezet kivételével, mely először a *Franklin Társulat*nál jelent meg⁴². Ugyancsak a *Franklin*nál jelenik majd meg 1931-ben *Az első Habsburg*, miután a *Pesti Napló* huszonhét folytatásban, 1930. június 29. és július 31. között közölte.⁴³

A *Királyregények* befogadástörténetével, korabeli értelmezési irányjaival kapcsolatban feltétlenül meg kell említeni néhány adatot. A *Mohács*ot 1927 és 1929 között tizenkét alkalommal ismertették, illetőleg recenzeálták. Többek között Benedek Marcell a *Korunkban* (1927. 5. szám 382-386.), Kürti Pál a *Nyugatban* (1927. 8. szám 680-681.),

⁴⁰ 1. jegyzet 472.

⁴¹ 5. jegyzet 242.

⁴² 1. jegyzet 471.

⁴³ 5. jegyzet 278. (Földi Mihály levele) és 1. jegyzet 471.

Németh László a *Protestáns Szemlében* (1927. 262-263.) és Kozocsa Sándor a *Magyar Világban* (1929. 13. szám). Kürti Pál mintha megtalálná a tragikus összefüggést a mohácsi magyar idők és saját kora között⁴⁴. „Realisztikus” regénynek tartja a Mohácsot, de felhívja a figyelmet arra, hogy Krúdy aprólékos történelmi kutatásai nem kifejezetten a XIX-XX. századi Magyarországon megszokott irányba mutatnak, sokkal inkább a művelődés- és gasztronómiatörténet, a hétköznapok történelme felé. A regénynek Kürti szerint nincs cselekménye, a magyar történelem sorsfordító napjairól alig esik szó. Szapolyai mellékszereplő, „a mohácsi csata leírása másfél oldal”. Amit a kritikus a regény legfőbb erényének tart, az a nyelvezete⁴⁵. Németh László is elismeréssel ír a regényről, de nem mulasztja el megjegyezni, hogy „Az író annyiban szól Mohácsról, amennyiben nem szól róla.” Krúdy Gyula legkiválóbb művei közé sorolja a regényt.

A *Festett királyt* már csak nyolcan recenzeálták 1930. és 1931. között. A recenziók közül azonban kiemelkedik Bálint György, aki a *Nyugat* 1931. 4. számában írt erről a regényről. Ő is amellett teszi le a voksát, hogy ez a regény nem történelmi regény. Annál több is, kevesebb is. A mű tulajdonképpen jellegét szerinte a karakterek megjelenítése adja. Meg is indokolja, hogy miért nem jelöli a *Festett királyt* az öt egyébként megillető történelmi regény címkével:

„Történelmi’ az a regény, amelyben összesűrítve megtaláljuk a történelmi fejlődés egy fejezetét, amelyben mozog az idő, amelyben kollektív erők áramlanak valahonnét valahová. A történelmi mozgás, a történelmi regény: dinamikus. De Krúdynak ez a könyve statikus jelenség. Az író kiemel egy pontot a történelemből, elkülöníti és egy pillanatra megállítja az időt, kizárólag a térben vizsgálja és igyekszik leírni. Nagyon közelről vizsgálja: kiszakítva a történelmi perspektíváktól.”⁴⁶

Eddig gyakorlatilag azonos véleményen van Bálint György a *Mohács* idézett recenzenseivel, a folytatás azonban lényegesen eltér Kürti Pál véleményétől és legföljebb Németh Lászlóéhoz hasonlítható:

„A könyv (...) nem mondható regénynek sem. Hiszen a regény princípiuma végeredményben azonos a történelemével: a regénynek is az idő az anyaga, a regény is dinamikus.”

Bálint rámutat arra, hogy a könyv tulajdonképpen főszereplője nem is a címszereplő Szapolyai, hanem Mária özvegy királyné. A kritikus véleménye szerint a mű lélekrajz, mégpedig nem is annyira Szapolyai János, mint inkább Habsburg Mária lélekrajza, „miniatűr”, ahogy ő

⁴⁴ „Az igazi Magyarország, az édes, nagy Magyarország pusztul, halódik.” Kürti Pál: *Mohács. Krúdy Gyula regénye*. In: *Nyugat* 1927. 8. szám 681.

⁴⁵ Uo. „Mondatainak különlegesen friss zamata elragadó. Mérsékelt archaizál és nem nagy szókinccsel dolgozik. Mégis: gyökeres, ősi nyelvléhetőségeket aknázó, fűszeres a magyar beszéde. Új könyvének szépsége elsősorban pazarló bőséggel osztogatott nyelvi szépségeiben van.”

⁴⁶ Bálint György: *Festett király*. In: *Nyugat* 1931. 4. szám 265.

nevezi. Bálint úgy véli, hogy Krúdy egyedül áll kora történelmi regény – írói között, hiszen nem portrékat rajzol, hanem sokkal inkább hangulatokat jelenít meg. Kürtivel szemben – aki még „megvédi” a romantizmus vádjától a magának Jókait példaképpül választó szerzőt – romantikus lélekábrázolóként tartja Krúdyt, aki „egy-egy vonást erősen megnagyít, fokoz, a színeket nagyon megélnélti.” Azonban éppen a Jókainak tulajdonított prózapoétikai elvárásokkal szemben „védi meg” Krúdyt, végül is nem azonosítja narratív eljárásait Jókaiéval. Inkább Dickenshez hasonlítja a szerzőt és ez annál is érdekesebb, mivel Krúdy önmaga számára követendő példaként állította a Dickens névéhez köthető angol realista prózát, melytől a kaland romantikus fogalma sem állt éppen távol. Amit egyértelműen Krúdy művészetének tud be a kritikus, az az „egészen különös, sajátos ízű és színű, millió- és epizódfestés.” Krúdy egyesíti művészetében a mesét, az anekdotát, az életet és a történelmet. Hevesi András számára

„Nyilvánvaló, hogy élet és régiség Krúdy számára elválaszthatatlan fogalmak, csak olyan emberek és tárgyak iránt tud érdeklődni, amelyek körül a múlt kísértetei rajzanak. Ez a különös kapcsolat nem Krúdy sajátja, hanem lenyűgöző erejű romantikus motívum...”⁴⁷

A romantikus elbeszélői technikák és a történelmiség azonban nem pusztán a Jókai Mórtól tanult módon kapcsolódik össze Krúdy írásművészetében, hanem feldúsul a csak Krúdyra jellemző lírizálás által, amely jelentős mértékben átpoetizálja a múltba forduló történetiséget.

A *Királyregények* harmadik (illetve, az *Árnyékkirály*al együtt: negyedik) részét, *Az első Habsburgot* már csupán hárman ismertették, közülük is ketten feltehetőleg már csak a szerző halála után tették ezt. Irodalom és történelem viszonyának felfogása időközben megváltozott. Illés Endre a *Nyugat* 1933. 6. számában *A történelmi regény konjunktúrája* című cikkében egyértelműen leértékeli a *Mohácsot*.⁴⁸ Szerb Antal a *Nyugat* 1941. 5. számában megjelent *Magyar irodalmi almanach az 1941. évre* című cikkében nem távolodik el Illés Endre felfogásától, amikor így ír:

„Krúdy írásainak alapja: a *tegnapélmény*. Ez a tegnap Krúdynál is bizonytalan időszak. Zsigmond királytól a világháború kitöréséig húzódik, legfőbb stílusjegye a polgári méla biedermeier.”

Pedig ha például Kosztolányi Dezső Krúdy írásművészetével kapcsolatos cikkeit tekintjük, akkor látható, hogy az írónak a múlthoz, és ezzel együtt

⁴⁷ Szabó Ede: *Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1970. 137-138.

⁴⁸ „van, akinek a történelem is csak saját magát juttatja eszébe. Mintha szimfónikus zenekarral egy pásztorfiú vékonyka sípját akarná megszólaltatni valaki: ilyen megvesztegetően reménytelen kísérletek Krúdy Gyula s Zilahy Lajos leheletszerű történelmi pasztelljei *A Mohács* a kor fűszeres, szagos, párálló, szinte monumentális *kulináris képe*.”

a történelemhez fűződő vonzódását megértő szemek is figyelték.

„Krúdy Gyula szereti a múltat, s ez már majdnem azt jelenti, hogy költő. Csak egy túlfinomult, friss és egész lélek érezheti vissza így a letűnt századokból mindazt, ami archaikus szépség, bájos és intim ódonság (...) sohasem anekdotáz, hanem mesél (...) és magyarsága ősi, vérségi, a legjobb fajtából való szilaj és mégis európai magyarság. A múltat mindig a jelenen keresztül érzi át, s ha régi portrékat fest, színt, ecsetet a mától lop (...) Nála a múlt mese. A mese pedig szent.⁴⁹ (...) Krúdy (...) őszerejét is a múlttól kapja. A múlt nagyhatalom. Ami elmúlt, örökre él. Minden szép, ami elmúlt⁵⁰. (...) Ez a világ, amit ő álmodik (...) máris mese és történelem.⁵¹ Az, hogy régen történt nem jelent történelmi dátumot, csak a fiatalság idejét, mely mindig régen, nagyon régen volt.”⁵²

A továbbiakban azt lehetne megállapítani, hogy a XX. század első felében olyan tendenciák jelentkeztek a magyar irodalomesztétikában, melyek történelem és történelmi regény viszonyában a modern próza esztétikai törekvéseit próbálták igazolni, eltekintve azoktól a későmodernnek nevezhető irányoktól, melyek Joyce, Proust, Powys nevével jelezhetők, és amelyekre Mircea Eliade is felhívja a figyelmet, éppen annak az időszemléletnek a védelmében, amely feltehetőleg jóval idősebb annál a történelemszemléletnél, amelyet Krúdy utóbb idézett kritikussai vallottak, és amelynek a leváltására az európai történelemelméletekben ekkor már régen megtörténtek az első kísérletek. Fenyő Miksa a teremtő fegyelem hiányával, lazaságával magyarázza azt, hogy Krúdy elbeszélései nem szuggesztívak.

„Emberei nem elég érdekesek. Áll ez különösen történelmi regényeire. A történelmi regény feltétlenül megkövetel valamely studiumot, ha nem is olyan alaposat, mint amelyet Flaubert vagy Móricz Zsigmond végzett. Fantázia is kell hozzá, de ezt valamely konkrét állványzatra kell ráépíteni. Enélkül az állványzat nélkül összeomlik, mint Krúdy II. Lajos regénye.”⁵³

Mindenesetre érdemes lenne a fent megadott szempontok alapján összevetni a *Királyregényeket* például az említett Móricz Zsigmond Erdély trilógiájával, annak tudatában, hogy Krúdy milyen sokrétű és kiterjedt kutatást végzett, nem pusztán a történelem, de a művelődéstörténet területén is. Történelmi regényei hőseinek „érdekességét”, ami – valljuk be – eléggé ködös esztétikai meghatározás, még legszigorúbb kritikussai sem vonták kétségbe, éppen ellenkezőleg: fölrották Krúdynak a túlzottan vadregényes romantikát (például a *Festett király* Máriájának Bakonykalandját). Mindenesetre *A magyar történettudomány kézikönyvében* Dézsi Lajos a történelmi eseményeket földolgozó szépirodalmi munkák között megemlíti Krúdy *Mohács* című regényét is, mint olyan művet,

⁴⁹ *A Hét* 1907. december 22-i számában jelent meg a cikk. Lelőhelye: Kosztolányi Dezső: *Egy ég alatt*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1977. 242.

⁵⁰ *Az Élet* 1910. október 2. számában jelent meg a teljes cikk. I.m. 244.

⁵¹ A cikk *A Hét* 1912. július 21-i számában jelent meg. I.m. 249.

⁵² *A Pesti Napló* 1916. október 8-i számában közölte a cikket. I.m. 250.

⁵³ *Krúdy világa* (Gyűjtötte és írta Tóbiás Áron) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest, 1964., 358.

aminek köze van a történelemhez⁵⁴.

„Korunk két legjelentősebb írójának – T. S. Eliotnak és James Joyce-nak – munkásságát át- meg áthatja a visszavágyódás az örök visszatérés mítoszához és végső soron az idő eltörléséhez.” –írja Eliade.⁵⁵ Ezek a szavak nem egyszerűen „igazságot szolgáltatnak” Krúdynak egy kortárs irodalmi vitában, sokkal inkább arról van szó, hogy kijelölik a helyét, abban az európai irodalomtörténetben, ahol több elemzője szerint Proust regényfolyama elé kerül a rangsorolásban az életműve⁵⁶. A korabeli hazai kritikai álláspontok azonban valamiféle fából vaskarikát vártak, mint történelmi regényt: legyen fiktív az a regény, de *történelmi* kutatásokon alapuljon (honnan lehet megállapítani, hogy kutatói módszerünk *történelmi?*), ugyanakkor mégis határolódjon el a történettudománytól, hogy félreértés ne essék. Ráadásul ugyanez az ellenkező irányból is elmondható: a történészek is megpróbálták védeni állásaikat a szépirodalommal szemben, habár nemzeti viszonylatokban szereplő következtetések igencsak metaforikusak, sőt talán mitikus-misztikusak voltak. Kosztolányi értő kritikája föltehetőleg abból táplálkozik, hogy fölismerete: a Krúdy-szöveg átértékeli és átértelmezi a *múlt* és a *történelem* fogalmát, mégpedig oly módon, hogy egységként is érti őket, és ezzel ellentétben olyan különbségként is, amely éppen az eltérésekkel fogalmazza meg a jelölő szavak lényegi értelmét. Eisemann György *Az emlékezés ízei* című tanulmányában kifejti, hogy szerinte az az általa közkeletűnek nevezett megállapítás, miszerint

„A történetvezetés metonimikus karakterét a modernitásban egyre inkább felváltja a metaforikus észjárás, az emlékezés formáira is kiterjeszthető. Az evés rituáléja tehát különösen kedvelt eseménye a Szindbád-novelláknak ahhoz, hogy a múlt-jelen kapcsolatok kauzalitását feloldják, s a mitikus ismétlődéshez hasonló szövegpanorámát teremtsenek.”⁵⁷

Megjegyzem, Roman Jakobson véleményét követve, a metonimikusságot általában véve a prózára, míg a metaforikusságot a lírára jellemzőnek tartó Kemény Gábor is inkább metaforikusnak tartja Krúdy művészetét.⁵⁸ Eisemann szerint

„A Szindbád-szövegek reflektálnak az emlékezet nyelvbe írt mivoltára, fikcionalitásuk kiaknázza az e reflexióban született jelentésmegoszlásokat és 'határátlépéseket', miközben nagy leleménnyel, gazdag poetizáltsággal (például a

⁵⁴ Bartoniek Emma – Gárdonyi Albert – Dézsi Lajos: *A magyar történettudomány kézikönyve*. Könyvértékesítő Vállalat Budapest, 1987. 411.

⁵⁵ Mircea Eliade: *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1993. 221.

⁵⁶ Baránszky Jób László szerint élményidő és mechanikus idő közti különbség tekintetében Bergson időfölfogása Krúdyéhoz közelebb áll, mint Proustéhoz. In: Uő.: *Krúdy és Proust. Híd* 1965. 1423-1432.

⁵⁷ Eisemann György: *Az emlékezés ízei. (Krúdy Gyula Szindbád-novelláinak mnemotechnikájáról.)* In: Uő.: *A folytatódó romantika*. Orpheusz Könyvek Budapest, 1999. 118-119.

⁵⁸ Kemény Gábor: *Krúdy képalakítása*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1974. 28.

vendégség-evés motívumkörét kiaknázva) tartja fenn az elbeszélői szubjektivitással megjelenített emlékező személyiség integratív képességeit: önmagát a nyelvben, és a nyelvben önmagát felfedező lehetőségeit.”⁵⁹

Mindenesetre, a Kosztolányi értelmezésétől eltérő, talán historikusnak nevezhető törekvéseknek a gyökere valószínűleg abban az igyekezetben keresendő, amelyet Hayden White így írt le:

„A 19. században a történészek – annak érdekében, hogy munkájukat objektívnek, tudományosnak vagy legalábbis realiztikusnak mutassák – a történeti szövegeket a 'regénnyel', a 'románccal', általánosságban a szépirodalommal szemben határozták meg. Ugyanakkor a történetírás megtartotta a történetformát (...) a történeti események megjelenítésére alkalmas diszkurzív módként, illetve olyan technikaként, mely előbb leírja az eseményt, majd utána közli azt, hogy mi s miért történt, s az elbeszélő módot alkalmazza (fabuláció). Ez azt jelentette, hogy a történészek továbbra is a mítoszokkal, a fikcióval és általánosságban a szépirodalommal közös megjelenítési módot alkalmaztak. Így, szövegeik formáját tekintve, a 19. századi történészek vajmi kevésbé különböztek azoktól a szépiróktól, akik a tudományág bevett megjelenítésekor az ellentéteikként szerepeltek.”⁶⁰

Ha ehhez még hozzávesszük azt, hogy a kronológiai-narratív egymásutániségba belelátott és belelátatott ok-okozatiság problematikája is felmerülhet a történetírásnak a White által idézett módjával szemben, akkor nem látom be, hogy mennyiben kérhető számon etalonként Krúdy munkásságán az ilyen típusú szakirodalom, illetve a hozzá való bármilyen igazodás (jöllehet szerzőnk nagyrészt felhasználta korának, azaz a XIX. századnak, a leírtak szerint működő szakirodalmát).⁶¹ Kozma Dezső 1981-es kismonográfiájában már mintha azokat a jegyeket dicsérné a *Királyregényekben*, amelyek előtte elmarasztaltattak. Mária királyné az ő értelmezése szerint

„Olyan asszony, aki kötöttségektől felszabadultan humanista módon szeretne élni. Életelve azonban nem valósulhat meg – csak vágyaiban, elképzeléseiben. A szenvedések útját egyedül járja végig, magányosan vívja meg harcát 'élethervasztó' gondolataival. (...) Jól felépített jelenetekben, izzóan szenvedélyes párbeszédekben rajzolódnak ki a regény pszichológiai igénytel megteremtett jellemei. (...) A hű megfigyeléseket és a fegyelmezett részletleírásokat gyakran szakítja meg az író (...) lírai szenvedélyű betéttel, pszichologizmusával pedig a romantikus líraiság új lehetőségeire mutat példát.”⁶²

A fönti sorok Krúdy nemzedékére is vonatkoztathatóak: ez a generáció nem futhatta be azt a pályát, amelyet kondíciói alapján kikövetelhetett volna magának, ahogy maga Krúdy írja egyik volt nyíregyházai osztálytársához a harmincöt éves érettségi találkozó kapcsán:

„Mi azt a korszakát éltük Magyarországnak (...) amikor olyan horizontok

⁵⁹ 57. jegyzet 128.

⁶⁰ 26. jegyzet 18.

⁶¹ Vö. ezzel a 26. jegyzet 19-20. oldalait.

⁶² 9. jegyzet 133-135.

mutatkoztak ifjú lelkünk előtt, amely horizontokra nem érkezhünk el. De talán nem is egészen a mi hitványságunkból, hanem a történelmi végzetnek akaratából. (...) Történelmi kort értünk meg, amely balszerencsével végződött. A mi hódítónak indult nemzedékünk megrekedt az életpályájának fele útján, mert még bölcs tanáraink sem tanítottak meg arra, hogyan lehetne közülünk egy is a szerencse kiválasztottja, amikor szerencsétlen lett mindenki Magyarországon... Nyugodjunk meg a végzetben. (...) A mi nemzedékünk, bár jobb sorsra érdemes: elmúlik, mert nem tehetett semmit a katasztrófák idején, lelkünk szárnyát levagdosta az idő.”⁶³

* * *

A filológiai adatokból könnyen lehetne arra következtetni, hogy a feltehetőleg 1926 elején született *Árnyékkirály* nem tartozik a Krúdy-életmű jelentős darabjai közé. Pedig föltehetőleg ott a helye, akárcsak a vele együtt tetralógiává bővülő trilógiának, a *Királyregények*nek. Szabó Ede Krúdy-monográfiájában valószínűleg helyesen jegyzi meg, hogy Sötér István téved, amikor a történelmi realizmust köszöntve „túlértékeli” (Szabó kifejezése) a trilógiát (az *Árnyékkirály*ról Szabó Ede jóformán említést sem tesz). Szabó Ede véleménye szerint Sötér az 1954-es év „nagyrealizmus” bűvöletében írta, amit írt, s a *Királyregények* nem hoznak újat *A magyar jakobinusokhoz képest*⁶⁴. Czére Béla jóindulatúan azon a véleményen van, hogy a *Mohács* még értékes műnek tekinthető, mivel a „Habsburg-szimpátia ellenére, a történelmi anyag realiztikus módon bontakozik ki”⁶⁵ benne. Valójában arról lehet szó, hogy sem Szabó, sem Sötér, sem Czére nem ismeri fel ezeknek a műveknek a jelentőségét. Tudomásom szerint egyedül Márai Sándor *Naplóiban*⁶⁶ történt eddig kísérlet arra, hogy ezeket a műveket az általuk megjelenített történelmi korból kiragadva interpretálják. Pedig maga Krúdy is felhívta a figyelmet: „Szapolyai Jánosról és koráról, amelyet sokban hasonlatosnak ítélek a mai időkhöz: írok új regényt, folytatását a 'Mohács' című regénynek”.⁶⁷ Márai így ír 1960 elején:

„Krúdy »történelmi« regényei. A mohácsi vészt közvetlenül megelőző és követő idő történetét akarta megírni. Meg is írta mágikus erővel: mint a varázsló, úgy mutatja meg a »történelmi valóságon« túl azt, ami a történelemben mindig álomszerű is. Megmutatja a »cselekmény« mögött a mítoszt... [...]. A mohácsi vészt közvetlenül követő időben bemutatja a korszakot, amikor a királynő, a főurak és az érsekek egyetlen gondja, hol, mikor lehet valami falnivalót találni. Zápolya a regényben tíz ujjal zabál bográcsgulyást. Olvasás közben az embernek farkasétvágya támad.”⁶⁸

Ezek szerint szó sincs realista történetiségről, „nagy” gondolatokról, átkokról és még nagyobb fohászzkodásokról. A megjeleníteni kívánt

⁶³ 47. jegyzet 226-227.

⁶⁴ I.m. 218.

⁶⁵ Czére Béla: *Krúdy Gyula*. Gondolat Kiadó Budapest, 1987. 246-247.

⁶⁶ Márai Sándor: *Napló 1958-1967*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó Budapest, 1992. 77-78.

⁶⁷ 5. jegyzet 192.

⁶⁸ 66. jegyzet.

történelmi múlttal az a legnagyobb baj, hogy – ahogy Georges Duby írja – „A múlt – ha úgy tetszik – nem létezik, csak a múltból fennmaradt nevek vannak. A történelem – ahogy Croce mondotta – egy csapásra a kortársunk lesz.”⁶⁹ Ráadásul a történelmet, mint tudományt, szakirodalmat teremtő írói aktus is saját korához köti a történészt.

„A szöveg a mindenkori jelenben íródik, s annak a világnak minden zaja visszhangzik benne, amelyben a történész él, s ez elől nem zárkozhat el (...) bármit tegyen is.”⁷⁰

II. Lajos és Mária elsősorban nem uralkodók, vagy „árva gyermekek”, miként Krúdy a *Mohács* alcímében jelzi, hanem fiatal szerelmesek, akik minduntalan el akarnak menekülni a magukat mindenkinél okosabbaknak tartó önző vénemberek elől, és ki akarják játszani azokat a szentséges törvényeket, melyeket ezeknek az öregeknek öregapjai szerkesztettek. Az életkor fontos tényező Krúdy történelmi tárgyú írásaiban-publicisztikájában. A mohácsi vész előtt játszó *Mohács*ban fontos kontraszt az ifjú Mária számára, hogy a magyar urak, akik Budára kísérik, kivétel nélkül öregek, Budán csak Ludovicus ifjú. *Sneider Fáni* című 1913-as cikkében pedig így ír Krúdy a kiegyezés korabeli Magyarországról (ami körülbelül a Trianon előtti Magyarországnak felel meg):

„Fiatalembert nem lehetett látni Pesten az időben, és Podmaniczky Frigyesnek fehér szakálla és piros szegfüje képviselte a nagyvilági látszatot a városban.”⁷¹

Claudio Magrisnál pedig azt olvashatjuk, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia olyan állam volt, amelyen egy ősz császár uralkodott, és amelyet öreg miniszterek kormányoztak⁷². Később a züllöttség, a bűn, a – főképp politikai – korrupció mintha összekapcsolódna Krúdy publicisztikájában az öregség fogalmával. *Szemere de genere Huba* című cikkében például így ír:

„Az ifjúság, akihez Szemere fellebbezett, olyan romlott kezdett lenni, mint az öregek.”⁷³

Sturm László írja *Hagyományok metszéspontján* című művében a Krúdy hősök korával kapcsolatban, hogy

„A vitális értékek lehetőségek sokaságát nyitják meg, ezek helyes kihasználásához azonban szükséges a 'modus vivendi', a megfelelő élettechnikák kialakítása (...) a kedvező lehetőségek tartós megragadását, a bennük való berendezkedést, egyben az

⁶⁹ 20. jegyzet 33.

⁷⁰ I.m. 44.

⁷¹ Krúdy Gyula: *Magyar tükrök*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1984. 42.

⁷² Claudio Magris: *Der habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur*. (Vom Verfasser autorisierte Übersetzung von Madeleine von Pásztory) Otto Müller Verlag Salzburg, 1966. 7.

⁷³ Krúdy Gyula: *Magyar tükrök*. Balassi Kiadó Budapest, 1998. 80.

ezekén való túllátást és a mindezzel járó lemondás vállalását jelenti a bölcsesség. (A lehetőségek sokasága főként az ifjúságot, a bölcsesség pedig az érettebb kort jellemzi.)⁷⁴

Sturm az író munkásságából a tényregények csoportját vizsgálva jutott erre a következtetésre, amely Krúdy I. Ferenc József-képével kapcsolatban mindenképpen igaz. A *Mohács* öregjei viszont éppen hogy gonoszak, kapzsiak, önzők és korlátoltak. A fiatalok lehetőségei beszűkültek, II. Lajos esetében az életlehetőségek is. A fiatal Mária rátermettségével és „bölcsességével” kapcsolatban viszont mindenképpen megfontolandók Sturm sorai, mert ha a királyné önmagán túlmutatva Szűz Máriát, a magyarok Nagyasszonyát jelképezi, abban az esetben igencsak ősi bölcsességről van szó. Ide kíváncsoznak még Claudio Magris észrevételei is, aki a *finis Austriae* életérzését növeli dekadens korhangulattá, legalábbis a XIX-XX. század fordulójának osztrák irodalmában. Az Osztrák-Magyar Monarchiából így lesz nála mozdulatlan dermedt ország⁷⁵. Magris konklúziója Krúdyéhoz nagyon hasonló: „az öregség már nem bölcsességet és méltóságot jelent, hanem romlást, szétesést.”

A *Mohács* ifjú főhősei pénztelenségükben és tanácstalanságukban, ahogy az ágyon heverészve tervezgetnek, lehetnének akár Rezeda Kázmér vagy Szindbád is, amint egy színésznőcske társaságában azt fontolgatja: miképpen lehetne ma pénzt szerezni Magyarországon. Krúdy egyik forrása, Fraknói Vilmos is megemlíti⁷⁶. Minden gondolat és ármány a pénz körül forog a Jagellók udvarában, akár csak a Krúdy korabeli Magyarországon. A különbség „csak” annyi, hogy Lajos országa Mohács előtt áll, Krúdy hazája pedig Trianonon túl. Az okok között azonban, melyek a két történelmi sorsfordulóhoz vezettek, mindkét esetben számottevő súllyal esik latba a magyarság széthúzása. 1924. március 2-án, a *Magyarországban* megjelent *Vallomás* című cikkében Krúdy többek között arról ír, hogy meg szeretné alkotni azt a nagy regényt

„amelyben benne volna mindaz, ami eddig megjelent könyveimben itt-ott szétszórva benne van (...) arról a korról, amelyet átéltem, amelyet saját szememmel láttam létrejönni és elmúlni. Benne az ó-Magyarország, benne az új-Magyarország, és a legújabb Magyarországból csak annyi, amilyen lapidáris egy sírfelirat szokott lenni.”⁷⁷

Szabó Ede véleménye szerint ezt a nagy regényt a *Hét bagoly*, a *Rezeda Kázmér szép élete*, a *Valakit elvisz az ördög*, a *Zöld Ász*, a *Purgatórium* című műveiben és végül, de nem utolsó sorban a *Három király* történelmi

⁷⁴ Sturm László: *Hagyományok metszéspontján. Források, műfaji klisék és elbeszélismódok Krúdy Gyula egy regénycsoportjában*. Anonymus Kiadó Budapest, 2000. 145.

⁷⁵ Claudio Magris: *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban*. (Részletek) Európa Könyvkiadó Budapest, 1988. 43.

⁷⁶ Fraknói Vilmos: *Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján*. Szent-István-Társulat Budapest, 1884. 218.

⁷⁷ 5. jegyzet 116.

trilógiájában alkotta meg⁷⁸.

Krúdy megélt korával gyakran megdöbbenő párhuzamokat látat. *Elveszett Miatyánk* című cikkében egyenesen „második Mohács”-nak nevezi az első világháborút, valamint az azt lezáró békéket⁷⁹. A *Déli Hírlapban* 1918. október 27-én megjelent *A honleányhoz* című cikkében az első világháború kapcsán írja a következőket:

„Könnytelen, de mindenre elszántan áll a magyar katona a végső nap előtt, amely azután olyan történelmi jelentőségű lehet, mint a nap amaz ifjú Lajos király korában volt, akinek sápadt árnyékát feltűnedezni látjuk e gyorsan, iramodva haladó napok kísértetjárásában. Egy új Mohácsot mutat a kalendárium. Hiú főurak balgató vitáján és büszke mérkőzésén vérzik (...) a nemzet hetek óta. Rozsdás címeres csapatok össze, kiskirályivá növekedett önérzetek szállnak síkra (...) Azt hiszik, hogy senkinek sem kell vezekelni (...) négy esztendő (...) nemzetpusztító politikájáért.”⁸⁰

Az író úgy látja, hogy ebben a kilátástalan helyzetben csak a magyar nők legendás nemzetmentő erejére számíthat az ország, mint már annyiszor a történelem folyamán. Jókai regényhősének, Baradlaynének a történetét állítja a „honleányok” elé követendő példaként. Egy 1927-es interjúban így szól a Mohács-Trianon párhuzamról:

„Ennek a mai kornak az őse a négyszáz esztendő előtti Mohács és a Mohács után következő idő volt. Csak a zsidókat kezelték radikálisabban, azokat egyszerűen kizsupolták a városokból. De majd visszaengedi őket a legkatolikusabb Mária királyné, amikor szüksége lesz a kölcsöneikre. Még a külső országokkal is hasonló sorrendben békülgettünk, barátoktunk, mint napjainkban. Először az olasz Velencébe mentek követeink, aztán Lengyelország megnyerése következett. (...) a Mohács (...) a pártoskodás, a gyűlölködés, a testvérháború története, amelyben Magyarországnak a közelmúltban is része volt!”⁸¹

Kulcsár Péter írja *A Jagelló-kor* című munkájában, hogy a mohácsi vész és az azt évekkel később követő török hódoltság kiváltó okainak keresése közben már a kortársak is hasonló módon elmélkedtek, mint a trianoni tragédia utáni magyarság⁸². Kulcsár műve azért lehet fontos ezúttal, mivel ellentmondani látszik a Krúdy által is sugallt isteni igazságtétel

⁷⁸ 47. jegyzet 209.

⁷⁹ Krúdy Gyula: *Pesti album*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1985. 118.

⁸⁰ Krúdy Gyula: *Magyar Köztársaság Almanachja*. Zrínyi Kiadó Nyíregyháza, 1988. 23.

⁸¹ 5. jegyzet 204., 205-206. E. N. Maszlennikova *Iztoricseszki roman v vengerszkoj literature naprvoj polovinü XX. v.* című tanulmányában (In: *Razvitie prozaicseszkihi zsaurov v literaturah sztran Central'noj i Jugo-Vosztocnoj Evropü*. Redkoll.: I. I. Kapitanov, A. P. Szolovjeva, B. F. Sztahjev. Moszkva, 1991. 229-247.) ír arról, hogy véleménye szerint 1919 után nő meg Krúdy Gyula érdeklődése a történelem és a történelmi regény iránt. Számára ezt az 1922-es *Ál-Petőfi* jelzi elsőként. Szerinte az 1919-es események tanulságai is beleépülnek az 1926-ban a *Moháccsal* kezdődő történelmi trilógiába. Ő is megemlíti, hogy Krúdy kortársai is felfedezték a párhuzamot a történelmi kor és az 1919 utáni események között. Realista elemeket fedez fel Krúdy regényeiben, de ugyanakkor olyan írónak tartja, aki nem szakad el a XIX. század prózai hagyományaitól sem, különös tekintettel a romantikára. Feuchtwanger 1920-as években írt műveivel vonja párhuzamba Krúdy tárgyalt regényeit. (idézett mű 236-237. A nyersfordítás Fried István szíves segítségével.)

⁸² Kulcsár Péter: *A Jagelló-kor*. Gondolat Budapest, 1981. 5-6.

elképzelésének, valamint a magyar trónon utolsó Jagellók közmondásos léhaságának és gyávaságának, amikor kimutatja: hazánk gazdasági, és ebből fakadóan katonai alaphelyzeténél fogva eleve képtelen lett volna arra, hogy megállítsa a törököt.

Mária pénzt hamisítana – vesztére; a mai olvasó az 1925. decemberében kirobbant frankhamisítási botrányra gondolhat, ami egyébként nagyon foglalkoztatta Krúdy fantáziáját. Egyúttal néhány régi nyírségi pénzhamisítóról is írhatott így, valamint Benedek Aladárról, aki annak idején Erzsébet királyné közbenjárására szabadulhatott a börtönből, ahová azért került, mert ügyesen lerajzolt egy bankót... A legjelentősebb a sok novella közül talán az ironikus felhangoktól sem mentes, korabeli utalásokkal tűzdelt *Jenei bácsi ötforintosai* című szöveg, 1926-ból⁸³.

A párhuzamosnak vélhető történelmi korokkal kapcsolatban írja a Jacob Burckhardtot idéző Rudolf Bultmann, hogy „illúzió erkölcsi haladásról beszélni (...) 'A szellem teljes volt már a legkorábbi időkben.'”⁸⁴ Az ember erkölcsi habitusa ezer évek alatt mit sem változott. Haladás sincs a történelemben, legfeljebb változás⁸⁵. „Az emberiség minden változás után ugyanaz marad. (...) minden korszakban és minden emberi egyedben egész.”⁸⁶ Úgy tűnik, a történelmi analógiák keresgélése nem egészen elhibázott tevékenység, persze a motivációk és az eredmények nagyban befolyásolhatják a tevékenység megítélését...

Krúdy eljárása – a különböző történelmi korok, események párhuzamba állítása – megegyezik azzal a törekvéssel, ahogy Jan Assmann szerint a zsidóság a babiloni fogság idején megőrizte identitását⁸⁷. Az ókorban egy nép elhurcolása a kollektív identitás elvesztését jelentette. Az írásbeliség kultúrájában a könyv, a szakrális történetek és törvények gyűjteménye azáltal nem engedte a feledésbe hullani a nemzeti önazonosság tudatát, hogy emlékeztetett az exodusra és Jeruzsálemre és a nemzet történelmének két legválságosabb mozzanata között párhuzamot vont. A régmúlt egyiptomi kivonulás és az emlékezés jelenideje, a babiloni fogság egymásra olvasva hozza létre és

⁸³ 79. jegyzet 312-314.

⁸⁴ 8. jegyzet 88-89.

⁸⁵ Burckhardt történelemszemlélete kifejezetten pesszimista Bultmann szerint. A rossz, mint a történelem legfőbb mozgatóereje szükségszerűen minduntalan balszerencsés eseményekhez vezet. I.m. 89.

⁸⁶ I.m. 139.

⁸⁷ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Kiadó Budapest, 1999. 288. Assmann szerint ez a folyamat a zsidó nép esetében a következő lehetett: „a történelem a kollektív önreflexió egyik formája, jellegét tekintve gyónás. Annak érdekében rekapitulálja a nép tévelygéseit, nehogy a jelen ínségei közepette szem elől tévésszék az értelmet. A balsors értelme a büntetés. Minél katasztrofálisabb és áttekinthetlenebb a jelen, annál életmentőbb a történelem emlékezete, amelynek logikája fényt sugároz a sötétségbe.” (I.m. 290.) A török háborúk évszázadaiban mind a katolikus magyar gondolkodók és alkotók, mind a reformáció hívei isteni büntetésként értelmezték a török csapásait, s ezt a felfogást a későbbi korokban is megőrizték a viszontagságos történelmi időszakokban.

erősíti meg a hazatérés reményének eszméjét, és ami még fontosabb: fenntartja a nemzeti integritás fogalmát egy olyan helyzetben, ahol gyakorlatilag sem földrajzi, sem gazdasági, sem politikai lehetőségek nem állnak rendelkezésre ehhez a feladathoz. A zsidóságnak meg kellett vallania a múltját, és ez tipikusan történelemteremtő helyzet volt. „*Történelem az a szellemi forma, amelyben egy kultúra számot ad magának múltjáról.*” – írja Johan Huizinga⁸⁸.

A történettudomány szempontjából mindezt egzakt módon Giambattista Vico írta le. Robin G. Collingwood szerint Vico

„Azt tartotta, hogy egyes történelmi korszakoknak van valamilyen általános jellegük, amely minden részletüket áthatja. Ez a jelleg más korszakokban is feltűnik, úgyhogy két különböző korszaknak lehet ugyanolyan az általános jellege, ezért analogikusan következtetni lehet egyikről a másikra.”⁸⁹

Az elmúlt korok történelmét tanulva, így következtetni lehet bizonyos eseményekre, illetve okulni lehet a múlt történelmi eseményeiből. Ebben az esetben a „tanulás”, „okulás” és a „következtetés” nem rokon értelmű szavak, hanem szorosan összetartozó, logikailag összefüggő fogalmak. Az igazi történész azonban sohasem jövendől, feladata a megfigyelés, összefüggések keresése és rögzítése-láttatása. Vico, mint hívő katolikus a történelmet az isteni gondviselés irányításával képzelte el, Rudolf Bultmann szerint Vico fejlődést látott a történelemben (Bultmann-nak ez a véleménye nem biztos, hogy helytálló, ha Vico időszemléletét tekintjük, valamint az általa kidolgozott ciklikus történelemszemléletet), amelyet a természeti törvények és a gondviselés egyszerre igazgat⁹⁰.

Az *Árnyékkirály* íródeákjának alakjába jócskán belefaragta saját vonásait Krúdy. A deák a szó embere, az írott szóé. Ingyenc, borissza, kedveli a vidám társaságot, és sűrűn látogatja a bormérő helyeket mind Bécsben, mind Pozsonyban – ha épp van pénze. A legtöbbször azonban nincs, és ennek okáért lófuttatásokra is eljárógat (bár veszít a lovakon), de megpróbálkozik egyéb szerencsejátékokkal is. Hatásosan árnyalja az író a narrátori szerepkört. Az elsődleges narrátor, a deák, természeténél fogva nem lehet ott mindenhol (éppen ezért némely intim helyzet megrajzolása ki is marad az első műből, a *Mohács* előzményéből), másutt viszont az egyes szám első személyű elbeszélői módot elhagyva viszi tovább Krúdy a mese fonalát, a hangvételen azonban nem változtat, így aztán – jóllehet az eseményeknél a deák nincs jelen – ezek az epizódok (például a királyné menekvése a mohácsi csata után) is a királyi íródeák szavajárása szerint ízesülnek a „feljegyzések”-be. Meg kell azonban vallani, hogy a deák stílusa egyáltalán nem áll messze annak az elbeszélőnek a stílusától, aki Szindbád, Alvinczi úr vagy Rezeda Kázmér

⁸⁸ I.m. 15.

⁸⁹ 17. jegyzet 119. Viconál: Giambattista Vico: *Az új tudomány*. (Fordította Dienes Gedeon és Szemere Samu.) Akadémiai Kiadó Budapest, 1963. 515-606., különösen az *Ötödik könyv* (583-606.)

⁹⁰ 8. jegyzet 76.

viselt dolgait tárja az olvasó elé. Fábri Anna írja Krúdy Rezeda-történeteivel kapcsolatban, hogy „Irodalom és hírlapírás (...) mint az eszményi és a profán áll egymással szemben.”⁹¹ Ha azonban a krónikás és a riporter szerepe közötti párhuzamokat tekintjük a Krúdy életműben, akkor a fentiek alapján legalább két jellemző elbeszélői pozíciót különíthetünk el Krúdy Habsburg-tárgyú, illetve történelmi írásaiban, ez a kettő pedig a krónikás-riporter gyakran naprakészsége miatt elfogult, mégis ironikus beszédmódja, illetve a történelmi eseményeket átmitizáló, a jelent a mindenkori múltból értelmező történelemteremtő alkotó elbeszélése, amely tulajdonképpen: regény, nagyepika. A krónikás-riporter – helyzeténél fogva – nem rendelkezhet azokkal a mindenható elbeszélői tulajdonságokkal, amelyekről Fülöp László ír Krúdy elbeszélői technikája kapcsán⁹², a történet háttérében megbúvó narrátor annál inkább.

A *Mohács* vadászlakomája és az azt követő finom erotikával átítatott bál leírása akár a Krúdy-alteregők kalandjai közé is beférhetne. Érdeemes közelebbről is figyelembe venni ezt a mozzanatot⁹³. Mária és Lajos az előrelátó királpárti főuraknak köszönhetően kettesben poroszkálnak a visegrádi Duna-parton, míg előttük és körülöttük folyik a vadászat. Nyíltan, őszintén beszélgetnek egymással, Mária vigasztalja gondterhelt szerelmesét. Talpraesett gazdasszony módjára pénzszerzési lehetőségeken töri a fejét, mert az első pillantásra látszik, hogy élveteg, álmodozó szerelmese helyett neki kell két lábbal állnia a földön. Valójában tanítja a nálánál egy évvel fiatalabb királyt, de nem kioktatja. Márai gunyorosnak tartja azokat a jeleneteket, amelyekben Mária a trón lépcsőjén ül, Lajos előtt⁹⁴ pedig lehet, hogy ez is a szerelem és az elaggott szokások közti feszültség egyik megnyilatkozása – Mária eleinte nem érti, hogy miért ne viselkedhetne kedve-kedvük szerint jövődöbelijével. A már az *Árnyékkirály* írása idején is anyagi gondokkal küszködő, beteg, étvágytalan Krúdy aprólékosan írja le a visegrádi lakoma számtalan fogását, gondosan ügyelve a kellő étkezési sorrend betartására, és nem feledkezik meg a borrendről sem, de mivel Krúdy inkább a fehér borokat kedvelte, és ezek között is meglehetősen válogatós volt, vörösbor nem szerepel a királyi ebéd italai között⁹⁵. Böven található anakronizmus az étel- és az itallapon. A tokaji aszú korabeli létezése nem bizonyítható, Somló sem volt a korban ismert borvidék, az egyetlen valóban korhű bor

⁹¹ Fábri Anna: *Ciprus és jegénye. Sors, kaland és szerep Krúdy Gyula műveiben*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1978. 120.

⁹² „Krúdy narrátorként teremtményei – létrehozott világa – fölött áll, voltaképpen a mindenható elbeszélő típusának egy változatát teremt meg, a szerzői teljhatalom jogát fenntartja magának.” Fülöp László: *Közelítések Krúdyhoz*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1986. 262. Fülöp később a narratív stratégiák gazdagságát mutatja ki Krúdy műveiben, jelentős mértékben árnyalva ezzel a „mindenható elbeszélő” megállapítást.

⁹³ 1. jegyzet 94-120.

⁹⁴ 66. jegyzet és 1. jegyzet 68-73., 79-91.

⁹⁵ 1. jegyzet 106.

a szerémségi⁹⁶. Mintha az egészét csupán a saját szórakoztatására találta volna ki az egyszer jobb napokat látott margitszigeti „íródeák”, maga is mesterszakácsok kései őse, kik pedig a családi legenda szerint „Corvin Mátyástól kapták nemesi címüket konyhaművészetük elismeréséért, melyet olasz földről hoztak magukkal.” Az *Árnyékkirály* íródeákja, minden irónia nélkül (!) a mohácsi ütközet reggelén, kevéssel a magyarság sorsdöntő órái előtt panaszkodik, hogy aznap elfelejtett reggelizni⁹⁷. A fiatal uralkodói pár Szindbád „kollégájához”, az *Ezeregyéjszaka* híres kalifájához, Hárún ar-Rasidhoz hasonlóan álruhában járja saját fővárosát, sőt Lajos még egy halászcserhába is el akarja csábítani ifjú feleségét, hogy az megkóstolhassa az egykori apósáról elnevezett lacipecsenyét⁹⁸.

A történelmi Magyarország ábrázolásának másik oldala ehhez hasonló, mégis más. A nyakas főurak is isznak: a merev részegségig, hogy aztán dülöngélve, barmok módjára nagyokat dobantva „táncoljanak”. Zabálnak, de csak azért, hogy gyomruk újra kívánja az alkoholt. Szapolyai, a „tót király” már messziről bűzlik a hagymaszagtól. A főpapok bacchanáliákat rendeznek félig kurtizán, félig udvarhölgy szeretőik tiszteletére⁹⁹. Ehhez képest Lajos ártatlan hedonizmusa (a fürdőzéssel egybekötött vacsorák) a helyes életvezetés példája. Fontos ellentét a két regény között, hogy míg az *Árnyékkirályban* Lajos éhezéséről olvasunk, addig a *Mohácsban* többnyire megtalálja a módját a két fiatal, hogyan tömje meg a bendőjét. Krúdyt ekkorra már elhagyta hajdani híres étvágya, fiatal főhőseinek adta hát, s az *Árnyékkirály* íródeákja is többször megjegyzi a király arájának tekintélyes étvágyát, mint a Habsburgok általános jellemzőjét.

Már a *Királyregényeket* megelőző Habsburg portrékkal, -riportokkal kapcsolatban megjegyeztem, hogy Krúdy úgy kezelte ezt a dinasztit, mely a magyar történelmet hosszú évszázadokon keresztül kísérte, mint egy élő szervezetet. Riportjaiban megírta az öregedés dokumentumait, melyekből egyértelműen kiolvasható véleménye: a birodalom és vele a régi Magyarország meghalt Ferenc Józseffel együtt.

A gyermek és az agg uralkodó egyaránt erőtlen Zápolyával vagy a háború párti tanácsadókkal szemben, még ha csak metaforikusan fogalmazunk is. De az mindenesetre tény: sem a lengyel Jagellók, sem az osztrák Habsburgok nem ismerték fel lehetséges szövetségeseiket a nyakas magyarok között, sem Tomorit, sem a XX. század elejének a Monarchiát összetartani akaró politikusait. A *Mohács* tulajdonképpen

⁹⁶ Granasztói György *A középkori magyar város* című művében (Gondolat Budapest, 1980.) a következő XV. századi magyar bortermő helyeket említi: Szerémség, Hegyalja, Pozsony, Sopron és Buda. 191-195. Kulcsár Péter a 80. jegyzetben említett művében a szerémi bor mellett megemlíti még a korban igen híres váci, valamint a somogyi bort. (16.) Somlairól vagy tokaji aszúról ő sem tud.

⁹⁷ 1. jegyzet 173., valamint 2. jegyzet 714.

⁹⁸ 1. jegyzet 154.

⁹⁹ I.m. 143-144.

befejezésekor, vagyis "A király menjen a másvilágra uralkodni..." című fejezet zárlatában a történelmi sorsszerűség szólal meg II. Lajos szavaival. Jóslat, jó tanács, melyet az utolsó előtti nem Habsburg magyar király mond egy Habsburgnak, de melyet talán soha, egyetlen Habsburg sem fogadott meg:

„Az volt a baj, hogy csak gyűlölni tudtam ezt az országot, nem pedig szeretni. A magyarokat szeretni kell – ez a titka az uralkodásnak”

Krúdy mintha azt a történelmi, fizikai idő mögött rejtőző eszmeidőt láttatná, melynek percei egymásra másolják azokat az eseményeket, melyeket kerek négyszáz esztendő választ el egymástól. A király deákja hálás II. Ulászlónak, hogy ifjúként a podolini kolostorban nevelkedhetett, mint ahogy négy évszázaddal később Krúdyt is Podolinba küldi apja tanulni. Később ő is a történelem íródeákja lesz – újságíró. Semmi sem változik négyszáz év alatt – ennyi egy dinasztia vagy egy ember életideje? – a szerelem szerelem marad, a gyűlölet és ostobaság gyűlölet és ostobaság, a pénz pedig pénz. Hatvány Lajoshoz írt, 1925. július 14-én kelt levelében Krúdy arról ír, hogy ezen a hosszúra nyúlt emberéleten csak Ady Endre életköltészete ível át.

„Kedves Laci, Ön ma indul Gasteinbe, ahol az öreg Ferenc József annyi jó időt eltöltött, mikor még azt hittük, hogy mindnyájan örökké élünk. Az Öregúr nem megy többé Gasteinba. (...) Mindnyájan meghaltunk, kedves Laci, Ferenc Józseffel együtt. Furcsa, de így van, hogy ez a magyarul se elég jól tudó öregember jelentette a magyar irodalom többé soha vissza nem térő fénykorát is. [...] Talán az egy Adyn kívül senki sem maradt meg a mi korszakunkból.”¹⁰⁰

Ennek a korszaknak az esszenciáját tartalmazzák a négy királyregény sorai is. Mellesleg a XIX. század befejeződésének felismerésében (mely összefügg majd a mohácsi korról) közrejátszhatott apja halálának időpontja is, aki 1900. december 30-án hunyt el. „Nem jött át a XX. századba” –írta apjáról Krúdy.

A Mohács előtti magyar éveket áttekintő két regény – bár egészen eddig hasonlatosságaikat vettük szemügyre – felütésében jellegzetes különbséget mutat. A *Mohács* hosszú bevezető mondata történetírói pontossággal, szabatosan, mégis árnyaltan határozza meg azt a helyzetet, melyből az elbeszélés eseményei kiindulnak. Az *Árnyékkirály* ezzel szemben a következő mondattal nyit: „A király már megint egyedül bolyong a palota kertjében.” Mária, a későbbi királyné csodálkozik Magyarország édenkerti gazdagságán (no persze azért, mert ennek a földnek a királya szegény). „Mária országának” gazdagsága egyébként is legendás, gyakori eleme Krúdy prózájának, az *N. N.*-ben csakúgy, mint a világháború idején született publicisztikáiban és különösen a húszas-harmincas évek „gyomornovelláiban”. Ennek a mesebelien termékeny

¹⁰⁰ 5. jegyzet 141.

földnek az összefonódása a magyar nemzet ősi mivoltával a Krúdy-életműben szorosan hozzátartozik a magyar történelem szakrális-rituális vonásaihoz, főképpen abból a szempontból, hogy „Mária országa”, azaz Magyarország rendkívül ősi, keletkezése a mítoszok és a történelem első találkozásának idejére és helyére tehető, ezzel együtt különösen nagy szerepet kap annak hangsúlyozása is, hogy ez az archaikus történelmi lét folytonosságot mutat földrajzi tekintetben is. A gazdasági, egészen pontosan mezőgazdasági bőségnek ez a szerepe egyezést mutat Hérodotosznak azzal a tudósításával, amely Egyiptom rendkívül ősi voltát próbálja a görögök számára érzékeltetni, s amelyet Jan Assman is fontosnak tart idézett művében¹⁰¹:

„Elbeszélésük szerint ez alatt az idő alatt a Nap négyszer változtatta meg pályáját, kétszer kelt fel ott, ahol most lenyugszik, s kétszer nyugodott le ott, ahol most felkél. *Míndez azonban nem hozott változást Egyiptomra sem a földekben, sem a folyók hozamában, sem a betegségben, sem a halál módjaiban.*”¹⁰² (Kiemelés tőlem. K. Z.)

Élet és halál mitikus változatlansága állandó jelző Krúdynál a régi – vidéki – Magyarország méltóságteljes, keleti nyugalmának illusztrálására a *Napraforgóban* éppúgy, mint a *Kleofásné kakasában* vagy az említett *N. N.*-ben. A vadban gazdag, kiterjedt erdők, dúsan termő szántók, az elegendő hordó híján gödrökbe öntött temérdek bor vagy a híres, vödör bemeletésével történő halászat-rákászat nem minden esetben legenda Krúdy szövegeiben. Mind Granasztói György *A középkori magyar város*¹⁰³, mind Kulcsár Péter *A Jagello-kor*¹⁰⁴ című könyvében alátámasztja (persze kellő kritikával) „Mária országának” mesés gazdagságát.¹⁰⁵ Végezetül azt sem felejtethetjük el, hogy a „kánaáni” gazdagság és olcsóság éppen a Mohács előtti időszak és a kiegyezés korabeli Magyarország jellemzője, s ez a Krúdy-életműben helyenként nemcsak pozitív jellemző, hanem a „babiloni”, végítéletre érett, „bűnös” ország tulajdonsága. *Pest aranykora* című 1917-es cikkében (amely bizonyos szempontból már előlegezi az 1918-1919-es évek rendkívüli társadalom- és politikakritikáját) mintha valóban a bűnös Babilon lenne a főváros előképe¹⁰⁶ Két évvel később a *Szüreti dal* című cikkében így ír Krúdy:

„A háború olyan fertőt zúdított az emberiség nyakába, hogy nagyon sokáig kell tanítani az iskolákban a mosakodást. Posvánnyá változott a világ, rablók, hamispénzverők országa lett a föld. A csaták mögött erőteljesebben fosztogat a békés

¹⁰¹ 87. jegyzet 74.

¹⁰² Hérodotosz II. 142.

¹⁰³ 96. jegyzet 155-203.

¹⁰⁴ 82. jegyzet 16-26.

¹⁰⁵ Megjegyzem, a vödörhöz feltűnően hasonló primitív eljárással sikeresen halásztak még a II. világháború előtti években is, például a Sión, mint ahogy erről egy Molnár József szekszárdi lakossal folytatott beszélgetés során értesültem.

¹⁰⁶ Krúdy Gyula: *Kánaán könyve*. Balassi Kiadó Budapest, 1998. 55., 57., 59.

lakosság, mint az oláhok Erdélyben.”¹⁰⁷

A túlzott gazdagság, a mértéktelenség a szükségszerű bukás előjele lehet.

„Történjék mértéktelenség bármiben, az önmaga ellentétét kiváltó heves változáshoz vezet” – írja Robin G. Collingwood a régi görögök történelemszemléletéről. – „Hogy miért van így, nem tudták megmondani, de azt tapasztalták, hogy azokat, akik nagyon gazdagok vagy erősek, éppen ezért különösen fenyegeti az a veszély, hogy nagy szegénységbe vagy gyengeségbe süllyednek. Nincs itt szó oksági elméletről. (...) Krózus gazdagsága nem oka bukásának, hanem pusztán jelzés az értelmes megfigyelő számára, hogy ennek az életnek a ritmusában valami olyasmi történik, ami valószínűleg bukáshoz vezet.”¹⁰⁸

Hayden White *A történelem terhe* című művében szintén üzenetként vagy irányjelzőként felfogható metaforának tartja a történetírást¹⁰⁹. Megjegyzem, Bultmann véleménye szerint az antik felfogás a történelmi folyamatot ciklikus mozgásként értelmezte¹¹⁰, de ez az elképzelés sem Eliadéval, sem Collingwoodéval nem egyeztethető össze, ehelyt inkább az utóbbi két szerző kijelentéseit tartom mértékadónak. A babiloni bűnös várost ostromozó Krúdy-idézetekhez illeszkedően *Budapest, 1900* című művében John Lukacs, mintha összekapcsolná Krúdy történelmi érzékenységét műveinek társadalomkritikai élével:

„Krúdy, meghökkentően modern prózai stílusa ellenére, nagyon is történelmi beállítottságú író volt, ha úgy tetszik, reakciós, e sokat becsmérelt szó legjobb értelmében. Alkalomadtán ostromozta is a hangos, üzleties szellemű, leplezetlenül mohó nagyvárost – összehasonlítva 1900 szellemét a lassúbb, higgadtabb, tekintélyes, csaknem vidékies múlttal. A város ekkortájt veszítette el erényét, állapította meg olykor – talán 1896-ban a milleneumi nagy kiállítás esztendejében (...), abban az esztendőben, amelyben Krúdy Budapestre érkezett. Egy helyütt arról ír, hogy Ferenc József 1896-ban látogatást tett Budapesten, ahol”¹¹¹ meglepődött a nagyváros romlottságán.

Krúdy Gyulának a múltat és a történelmi korokat megjelenítő írásművészetéről pedig a következőket írja:

„Korai írásait átítatja a nosztalgia a régebbi, jobb Magyarország után. Elsüllyedt emlékek itt-ott még sejthető ösvényeit követte, a még élő múlt foszlányait, színeit, formáit, árnyait. Neki nem volt szüksége a prousti *madeleine* ízére. Az ő finomságai mindig készen, frissen voltak lelkében elraktározva. (...) Mindig álmok foglalkoztatták. Tudott valamit, amit még a század lélekbűvárjai se sejtettek: azt, hogy álmainkban tulajdonképpen nem másként *gondolkodunk*, hanem másként *emlékezünk*. Nem csupán magyar Proust volt, hanem Homérosz is: nem bizonyos tájak, hanem meghatározott idők, a végéhez közeledő újkor nagy, felszín alatti mozgásának – a történelmi öntudat

¹⁰⁷ 79. jegyzet 10.

¹⁰⁸ 17. jegyzet 72-73. Friedrich Nietzsche szintén elismeri a történelemnek ezt a szerepét az emberi életben, de megjegyzi róla, hogy nem tiszta megismerési folyamat, ezért történelmietlenné válhat. In: Uő.: *A történelem hasznáról és káráról*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1989. 34-36.

¹⁰⁹ 26. jegyzet 87-88.

¹¹⁰ 8. jegyzet 91.

¹¹¹ John Lukacs: *Budapest, 1900. A város és kultúrája*. Európa Könyvkiadó Budapest 1999. 27.

kialakulásának – magyarul író Homérosza.”¹¹²

A történelem létrejöttének és a történelmi tudat születésének mítoszát írta meg ezek szerint Krúdy, azt a genezist, amelynek tragikus szükségszerűsége végzetesen átformálta Magyarország politikai-földrajzi-gazdasági-kulturális térképét. Prousttal kapcsolatban egyébként Eisemann György is olyan értelmű megjegyzést tesz, mely szerint jelentős magyar elődök mondhatott volna magáénak a francia prózáiról, és nem pusztán Krúdy személyében:

„A magyar irodalomban már 1912-ben, Proust művének publikálása előtt olvasható volt Kaffka Margitnak például a következő mondata, a *Színek és évek*ben: 'Ennek a nyárnak az emléke olyan elevenen megmaradt bennem, mindig és különös módon kapcsolódik a málna szagával, mely igen sok volt akkor a kertünkben és felért a verandáig, ahol szép, késő délutánok bronzos napfényében üldögéltem.’”¹¹³

A Jagellók – akárcsak később a Habsburgok – értetlenül állnak szemben a kapzsi, önző magyarokkal, bolyonganak köztük. Pedig a király – mint később ez Ferenc József esetében is így lesz – népeinek-népének atyja. Ez a királyi atya bolyong értetlenül országa kertjében, s ki tudja, talán erről a bolyongásról szól a Habsburg Máriától I. Ferenc József-ig ívelő történet. II. Ulászló alakjának festésében Krúdy a korában közkézen forgó népszerű történelmi munkákat vehette alapul, valószínűleg nem kutatott személye után olyan alaposan, mint fia és különösen menyee, Habsburg Mária után. Pedig a tunya, öreg, gondozatlan külsejű, tehetetlen király alakja nem biztosan hű kép. Kulcsár Péter mélyen vallásos, jószívű, megjelenésében tekintélyt és tiszteletet parancsoló, trónra teremtett férfiszepekségeként jellemzi Ulászlót, aki Mátyással szemben húsz évig mind a harcmezőn, mind a tárgyalóasztalnál kitartott. Másrészt az is nyilvánvaló volt, hogy nem ismeri a magyarokat és a török elleni hadviselést sem.¹¹⁴

A nemzetek számára szinte minden időben fontos volt a történelem, mint meghatározottság, mint olyan viszonyítási rendszer, melynek segítségével a múlthoz igazodva megalapíthatják saját helyzetüket a jelenben. A történelmi, az igazi Magyarország elvesztével, a trianoni békediktátum utáni helyzetben a történelemnek ez a szerepe rendkívüli módon felértékelődött. A történelem bizonyíték, igazolása a rangnak, az elvesztett dicsőségnek, esetenként az elvesztett becsületnek, sőt új életlehetőség azoknak, akik soha nem tartoztak a „nemes magyar nemzethez”. Ennek egy beszédes bizonyítéka az a levél, melyet Krúdy Zsuzsa közöl¹¹⁵ édesapjáról írt monográfiájában, egy lajoskomáromi

¹¹² I.m. 171.

¹¹³ 57. jegyzet 118.

¹¹⁴ 82. jegyzet 47.

¹¹⁵ „Nagyságos Uram! Mint az 'Újság' napilap előfizetője én is megkaptam, a Nagyságos úr által írt 'Mohács' című történelmi regényt mejet nagy érdeklődéssel el is olvastam. A regényben a történelmi

asszonyságtól, aki nevelt fiának nagyravágyó nemesi terveihez kéri Krúdy segítségét, mivel úgy véli, hogy a szerző történelemírása adekvát szakszöveg, vagy legalábbis konkrét, ellenőrizhető, bizonyítékokkal alátámasztott szakirodalmon alapul. Krúdy véleményét mindenestre híven tükrözi kitérő válasza, melyet szintén megtalálhatunk Krúdy Zsuzsa könyvében¹¹⁶.

Mindezen önlegitimációs törekvések mellett Krúdynam és korának a történelmet illető további érdeklődési pontjait sem szabad figyelmen kívül hagynunk. Legfontosabb és – mint a magyarság XX. századi történelmének során később kiderült – leghiábavalóbb talán a tanítás, az okulás törekvése-elvárása az ebből a szempontból példaként, az erkölcsi-politikai mondanivaló illusztrálására használt történelemmel kapcsolatban. Ugyanakkor ezzel szorosán összefonódik a kor történészeinek, művészeinek, irodalmárainak egyik alapvető érzése, amely kutatási programként is megfogalmazódott, a „valahol utat vesztettünk”¹¹⁷.

Székfű Gyula (aki éppen az előbbi Ady idézetet adta egy későbbi írásának) *Három nemzedék* című híres könyvében, mely a világháború lezárultakor keletkezett, a magyarság utóbbi három nemzedéke folyamatos minőségromlását tartja a nemzeti tragédia okozójának. Akárcsak Krúdy Budapest-Babilon írásaiban, ő is elutasítja a főváros önteltségét, kultúráját sekélyesnek ítéli¹¹⁸. Ebben a történelmi korban (is) adott volt a lehetőség a magyarság számára, hogy levonja azt a

nevek között Sárffy Ferencnek neve is előfordul (regény 226. oldal.) Örökbe fogadott fiam Sárffy Béla szerént ez ágból származott... Fiam aki a regényt szintén elolvasta, a nemesség iránti vágy egészen kihozta a sodrából, esküvel fogadott elhatározása, hogy számára a nemességet ősi joga alapján meg fogja szerezni... Kért, hogy ezügyben Nagyságos urat kérjem meg, hogy a regényben megnevezett Sárffy Ferenc győri várparancsnokra vonatkozó a regényhez beszerzet adatokat velem közölni kegyeskedne. Jól tudjuk hogy az író urak művük megírásához rendszerint az istenadta kivételes eszük arzenáljából (fantáziából) szokták meríteni az adatokat, de a 'Mohács' regény annyira történelmi miként föltehető, hogy az abban foglalt történelmi nevek valamej hadi múzeumlevéltárából lettek kijegyezve, ha ez így volna, úgy a magam részéről is a legméjebb alázattal kérem Nagyságos uramat lenne kegyes velem közölni, hogy... adatokat honnét méltóztatott beszerezni... *Lajoskomárom 1933 május 5.* Veszprémmegye. maradtam Nagyságos Uramnak kiváló tisztelője özv. *Topán Lajosné magánzó*” 5. jegyzet 344-345.

¹¹⁶ 5. jegyzet 345.

¹¹⁷ A történelem iránti érdeklődés legtanulságosabban és legszámottevőbben talán az oktatás követelményrendszerében nyilvánult meg a legutóbbi évtizedekig. Nemcsak a nemzeti legitimációs törekvésekkel kapcsolható össze a történelem oktatásának a fontossága, hanem az egykor létezett, a jelen időnél autentikusabbnak tekintett történelmi múlt megismerésének kötelezettségével is, amely általános közép-európai vonás és a horvátokra, románokra éppúgy érvényes mint a szerbekre vagy a magyarokra, sőt a német parasztságra is, ahogy erre például Mircea Eliade is többször felhívta a figyelmet. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy a közoktatásban szerzett történelmi ismeretek kifejezetten „műkedvelő jellegűeknek” tekinthetők, ahogy Robin G. Collingwood ír erről: „Manapság voltaképpen mindannyian történészek vagyunk. Minden művelt ember olyan oktatásban részesül, amelyhez bizonyos mennyiségű történelmi gondolkodás is hozzátartozik. De ettől még nem alkalmasak arra, hogy a történelmi gondolkodás természetéről, tárgyáról, módszeréről és értékéről nyilatkozzanak (...) mert a történelmi gondolkodásról szerzett tapasztalatuk valószínűleg nagyon felületes (...) a közönséges oktatási csatornák révén szerzett tapasztalat (...) mindig elavult.” 17. jegyzet 56.

¹¹⁸ 111. jegyzet 191.

következtetést történelmének meghatározásával kapcsolatban, melyről Bultmann így ír:

„A felelősség, mellyel az ember (...) mindenért, ami általa és vele történik, tartozik – ez adja meg a történelem egységes mivoltát.”¹¹⁹

A Trianon utáni magyarság szinte menekült a történelembe, ott kereste nemzeteszmejének tanúit és tanúsítványait¹²⁰. A magyar történelem válságos XVI. századának tanulságai között nemcsak Krúdy próbálta keresni a választ a XX. század eleje magyar történelmének tragédiájára. A magyarság megpróbálta a megváltozott körülmények között a saját történelmét létrehozni, mégpedig úgy, hogy abba lehetőleg hiánytalanul átmenthessen mindent a „történelmi” Magyarország történelmi hagyományából, még pontosabban úgy, hogy az „eredeti” Magyarország történelme hiánytalanul fennmaradjon, megőrződjön. Mindezen egyáltalán nem szabad csodálkozni. „Minden kultúra és minden kultúrkör *saját* történelmét kell, hogy igaznak tartsa, és ezt meg is teheti abban az esetben, ha olyan kritikai követelmények alapján építi fel azt, amilyeneket kultúrlelkiismerete megkövetel” –írja Johan Huizinga.¹²¹ Az 1926-ban napvilágot látott *Mohácsi emlékkönyv 1526. Előszavában* Klebelsberg Kúnó párhuzamot von a trianoni és a mohácsi tragédia között¹²². Ezenkívül a hősök iránti kegyelet szükségességére is felhívja a figyelmet, s ez is egy fontos történelmi mozzanat, hiszen „annyi kegyeletet várhatsz el az utókortól, amennyit magad tanúsítasz elődeid iránt. A

¹¹⁹ 8. jegyzet 184. oldalán a 179. jegyzet.

¹²⁰ Hannah Arendt véleménye szerint a történelem kifejezésére a régi görögök olyan szavakat használtak, amelyeknek jelentése a „vizsgálódás” és a „tanúskodás” lehetett. „Hérodotosznak, az első történetírónak még nem állt rendelkezésére olyan szó, amellyel a történelmet megnevezhette volna. A ιστορειν szót használta, de nem a ’történelmi narratíva’ értelmében. Az εἶδεναι, a tudni szóhoz hasonlóan a ιστορια is az ’ú-’, látni szóból ered, s a ιστορω eredetileg ’szemtanút’ jelent, majd később azt, aki a szemtanúkat kikérdezi és a vizsgálódás eredményeképpen az igazság birtokába jut. A ιστορειν ennek következtében kettős jelentésű: tanúskodni és vizsgálódni.” Hannah Arendt: *A történelem fogalma. Ókori és modern*. In: Uő.: *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén*. Osiris Kiadó – Readers International Budapest, 1995. 289. oldal 1. jegyzet.

¹²¹ 23. jegyzet 15.

¹²² „Trianon után a mai magyar nemzedék hasonló helyzetben van, mint a XVI. század első felének nemzedéke volt Mohács után. De a mai helyzet mégis vigasztalóbb, mert míg akkor hazánknak éppen a magyarságlakta részei, a Dunántúl és a Nagyalföld kerültek török uralom alá, addig Trianon után ez az áldott magyar föld megmaradt nekünk, amelyből erőt szívunk a regeneráció és a rekonstrukció nagy művéhez. De a nemzet hangulata komor és a Trianont átélte generáció, éppen a tragikus helyzet párhuzamos voltánál fogva, sokkal inkább meg tudja érteni és meg tudja becsülni a mohácsi hősök áldozatkésztségét, mint azok a korábbi nemzedékek, amelyek Nagy-Magyarországban jó módban és megelégedettségben élhettek. (...) Az elmondottakhoz képest kettős célt szolgál ez az emlékkönyv. Meg akarjuk mutatni, mit köszönhet Európa a magyar nemzetnek, a mohácsi áldozatnak. És le akarjuk róni a nemzet kegyeletét II. Lajos, Tomori és több „ezer társa iránt, akik vérüket ontották a hazai föld védelmében.” *Mohácsi emlékkönyv 1526*. Szerkesztette: a Magyar Történelmi Társulat megbízásából Lukinich Imre, egyetemi tanár, az Országos Széchenyi Könyvtár igazgatója. Kiadja: A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, VIII., Múzeum-körút 6-8. 1926. 3-4.

kölcsönösség társadalmi hálója itt örök alakot ölt” –írja Jan Assman¹²³, aki a korai magaskultúrák történelmi-politikai identitásáról elmélkedve sok olyan megállapítást tesz, melyek véleményem szerint Krúdy történelemfelfogásának szempontjából is fontosak. A történelem faggatásának legfontosabb eredménye az lehetett volna Krúdy korának magyarsága számára, amelyről Collingwood írt a görög történelemszemlélet kapcsán, a mértéktelen gazdagság – mértékvesztés és a bukás példáira utalva: a (pártatlan) szemlélő okul a történeti-politikai eseményekből:

„Értékesek az ilyen példák annak, aki okul belőlük, mivel (...) megállíthatja életében ezt a ritmust, mielőtt elérkezne a veszélyes ponthoz, és inkább visszafogja a hatalom és a gazdagság iránti vágyát, nehogy az túlzásokra ragadtassa. A történetírásnak tehát értéke van. Tanításai hasznosak az emberi élet számára, egyszerűen azért, mert változásainak ritmusa általában ismétlődik, s hasonló előzmények hasonló következményekhez vezetnek. Azért érdemes emlékezni a nevezetes események történetére, hogy az előrejelzések alapjául szolgálhassanak, amelyek (...) nem azt szögezik le, ami majd bekövetkezik, hanem ami valószínűleg be fog következni, jelezve az éppen zajló ritmusok veszélyes pontjait.”¹²⁴

Ezzel az elképzeléssel a determinista szemlélet állítható szembe, de nem hinném, hogy Krúdy Gyula történelemszemléletében ez utóbbi érvényesült volna. Sokkal inkább a Collingwood által értelmezett régi görög felfogáshoz közelít¹²⁵, például a 82. jegyzetben említett 1924 március 2-án, a *Magyarországban* megjelent *Vallomás* című cikkében. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt az elbeszélői mozzanatot sem Mohács és Trianon párhuzamában, melyről Mircea Eliade ír *Az örök visszatérés mítosza* című művében, mikor a sámán gyógyítói és elbeszélői gyakorlatát fűzi egybe: a mitikus történet *elmesélésével* gyógyít a sámán, a személyt vagy a nemzetet sújtó *betegség-tragédia mitikus történetének elmondásával*.¹²⁶ „Csak olyan történetíró képes az elmúlt dolgokban fölszítani a remény szikráját, akit egészen áthat az, hogy még a halottak sem lesznek biztonságban, ha győz az ellenség. És eddig még mindig győzött”¹²⁷ – írja a történeti elbeszélés gyógyító-vigasztaló szerepéről Walter Benjamin, aki komolyan tartott attól – Flaubert-t is tanújául állítva –, hogy a történelmi elbeszélés joga szinte kizárólag a győzteseké,

¹²³ 87. jegyzet 62.

¹²⁴ 17. jegyzet 73.

¹²⁵ „Semmi sem elkerülhetetlen, ami megtörténik. Aki a tragédia felé sodródik csak azért válik áldozattá, mert túl vak ahhoz, hogy észrevegye a veszélyt. Ha látná, óvakodhatna tőle.” (17. jegyzet 73.) A régi görögökkel kapcsolatban végezetül meg kell még jegyeznünk azt, hogy „A görög történészek számára tehát Görögország története nem is létezhetett. Lehet története az események meglehetősen terjedelmes sorának, például a perzsa háborúnak vagy a peloponnészoszi háborúnak, de csak két feltétellel. Először is ennek az eseménysornak önmagában teljesnek kell lennie: legyen kezdete, közepe és vége, mint Arisztotelésznél a tragédia cselekményének. Másodsor, legyen ευσυνοπτος (jól áttekinthető K. Z.) .” (77.)

¹²⁶ 55. jegyzet 126-127.

¹²⁷ Walter Benjamin: *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*. Magyar Helikon Budapest, 1980. 964.

legalábbis lelki szempontból az.¹²⁸ Mindezekre való tekintettel jócskán felértékelődhet és rituális jelleget kaphat Krúdy olykor ironikus-humoros „krónikás szerepe”. Az „Emlékezz!” parancsa a megújulást segítő medicina lehet a nemzet számára, ha abba a helyzetbe kényszerül, hogy földrajzi-politikai integritásáról le kell mondania. A történelmi tudat, ha úgy lép fel, mint az integritás őrzésének formája könnyen ellentmondásba keveredhet önmagával. Figyelme a múltra irányul, s ebben a Karl Löwith által klasszikusnak nevezett történetírást követi, amelyik így kérdez: „hogyan jött létre?” Az őrzés, a hagyományozás célja azonban éppen a folytonosság fönntartása, tehát valami olyasmi, ami a jövőbe irányul, kérdése a „hogyan folytatódik?” Márpedig ez a kérdés – legalábbis Löwith szerint – már a modernnek nevezhető történetírás kérdése.¹²⁹ Másrésztől – sajnos – Hayden Whitenak a történelem létrehozásáról írott megjegyzései is utalhatnak az élete végéhez közeledő Krúdy korának történelemteremtő aktusaira, arra az 1930-as, 1940-es években kiépülő nemzeti történelmi mítoszra, amelynek nem sok köze van a Krúdy teremtette nemzeti mítoszhoz.

„Múltunkat ugyanúgy választjuk, mint jövőnket. A történelmi múlt ezért, különböző személyes múltjainkhoz hasonlóan, legjobb esetben is mítosz, valamely sajátos jövőre való fogadásunkat igazolja, legrosszabb esetben pedig hazugság, utólagos racionalizációja annak, amivé választásaink révén valóban váltunk.”¹³⁰

A történelmi analógiák keresésének, fellelésének és létezésének van az eddigiekkel szemben egy egyszerűbb, egzaktabb, a megismerési folyamatokkal kapcsolatos magyarázata is Robin G. Collingwoodnál. Történelmi gondolkodásunk képzeletünk terméke. Megjegyzem Huizinga is valami ehhez hasonlóról ír: a történelem „meg akarja érteni a világot a múltban és a múlt által. A történelemforma alapját képező szellemi törekvés az, hogy a korábban történtnek az értelmét próbáljuk felfogni.”¹³¹ Jürgen Habermasnak a témával kapcsolatos véleménye is ide sorolható:

„Míg az értelem kategóriái szerint a jelenségek általános törvényeknek megfelelően 'természetté' konstituálódnak, 'kultúra' a tényeknek az értékek valamilyen rendszerére vonatkoztatásával jön létre. A kulturális jelenségek mindegyike ezen individualizáció értékvonatkoztatásának köszönheti megismételhetetlen történelmi értelmét.”¹³²

Képzeletünk arra törekszik tehát, hogy tartalmat adjon a történelem eszméjének. Ehhez saját jelenünkre reflektálunk, mint alapra, illetve igazolásra.

„Minden jelennek megvan a saját múltja, és a múlt bármely képzeletbeli

¹²⁸ I.m. 965. és a Flaubert-re vonatkozó jegyzet az 1059. oldalon.

¹²⁹ 25. jegyzet 56.

¹³⁰ 26. jegyzet 46-47.

¹³¹ 23. jegyzet 11.

¹³² Jürgen Habermas: *A társadalomtudományok logikája*. Atlantisz Budapest, 1994. 12.

rekonstrukciója a mindenkori jelen múltját igyekszik rekonstruálni, amelyben a képzeletbeli tevékenység folyik: az itt és most észlelt jelen múltját. (...) Egy tapasztalat újraélése vagy egy gondolat újragondolása kétféle jelenthet: vagy egy olyan tapasztalat átélését, illetve egy olyan gondolati aktus végrehajtását (...), amely szó szerint azonos az eredetivel. De soha egyetlen tapasztalat sem lehet a szó szoros értelmében azonos egy másikkal, így a szándékolt viszony feltehetőleg csak hasonlósági lesz.”¹³³

Ezek szerint alapvetően egy reflexív tudati tevékenységről van szó, amelyet ideálisan vagy mitikusan próbálunk magyarázni. Sőt Hegel véleménye szerint az is fontos, hogy értelmet lássunk a történelem valójában nem létező ok-okozati sorában, hiszen „az észbe vetett hit nélkül nézve a történelem ’ijesztő képet tár az ember elé, (...) és a legkilátástalanabb szomorúságot ébreszti.”¹³⁴ Elismerem, hogy a főt ismertetett eszmefuttatás a történelmi tudattal, illetve annak létrejöttével kapcsolatban sokkal kevésbé kalandos vagy emocionális mint az eddigi magyarázatok, viszont egyszerűnek és logikusnak tűnik, és ami talán a legfontosabb: egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy kizárná az őt megelőző elképzeléseket, sőt lényegesen gazdagíthatja, elsősorban a történelem eszméjének ismeretelméleti megokolása szempontjából. Ehhez kapcsolódhat Collingwoodnak az a fejtegetése, miszerint annak a sok száz évvel ezelőtt élt embernek a gondolkodását befolyásoló tényeket hasonlítja össze a jelenkorunk történészenek gondolkodását befolyásoló tényekkel, akinek nehéz átkelnie a hegyeken, mert ott ördögök élnek. A történész a hegyi ördögök létezésének tényét nem tekintheti babonának, sem helytelen gondolkodási módnak, hiszen:

„A helytelen gondolkodásmódok ugyanannyira történelmi tények, mint a helyesek, (...) meghatározzák azt a helyzetet (ami mindig gondolkodási helyzet), amelybe képviselőjük került. A tények attól kemények, hogy az ember képtelen másként elgondolni helyzetét.”¹³⁵

A hegyeken félve átkelő ember félelmei valóban babonán alapulnak ugyan, ez a babona azonban ebben az esetben tény. Akire ez a tény hat, arra éppen azáltal hat, hogy magáévá tette az ebben a tényben való hitet. „Ha a mai történész azt hiszi, hogy a hegyekben nincsenek ördögök, az is csak hiedelem, amit ő pontosan ugyanígy tett magáévá.”¹³⁶ Tehát mindazok akik valamilyen módon a történelmi analógiákban gondolkodnak – ahogy bevallottan Krúdy Gyula is ezt tette –, szintén tényekkel dolgoznak, és elemzőiknek ezt mindenképpen figyelembe kell venniük. Múlt és jelen egymásra vonatkoztathatóságát Krúdy egyik Szindbád novellájában Eisemann György a régmúlt kategóriája felől gondolja el, amikor úgy határozza meg azt, „mint a jelmezben adódó másság-azonosság játékának szemantikai kettőssége és szüntelen

¹³³ 17. jegyzet 310. és 348-349. Ugyanezt Bultmann is idézi Collingwoodtól: 8. jegyzet 146.

¹³⁴ 8. jegyzet 87.

¹³⁵ 17. jegyzet 384.

¹³⁶ I.m. 385.

egymásra vonatkozása.”¹³⁷ Ha ezt az észrevételt az életmű egészére terjesztjük ki, akkor a szerző által kiválasztott történelmi múlt, és a múltat, mint példázatot, tanulságot vagy analógiát továbbélő-továbbértelmező jelen (amely az elbeszélés jelenideje és az értelmezés, az olvasás megvalósításának jelenideje is lehet) szintén eljátszhatja a szüntelen egymásra vonatkozás utalásrendszerrel teremtő játékát.

A történelemtudomány legitimitásával kapcsolatos vizsgálódás lezárásául hadd idézzem újra Karl Löwithet, aki szerint a történelem által felvetett kérdések nem válaszolhatóak meg a történelem keretein belül. Azok az események, amelyeket történelminek tartunk, egyáltalán nem utalnak átfogó, végső, önmagukon túlmutató értelemre.

„A történelemnek nincs végeredménye. Problémáira sohasem volt és sohasem lesz belülről származó megoldása, mert az ember történelmi tapasztalata a tartós kudarc tapasztalata. A kereszténység mint történelmi világvallás szintén zátonyra futott. A világ ma is ugyanolyan, mint Alarik korában; csak az erőszakra és rombolásra – s az újjáépítésre – szolgáló eszközeink tökéletesedtek számottevően.”¹³⁸

Az ókori Egyiptomról írva jelenti ki Assmann, hogy „a kölcsönösség erényei, vagyis a háládatosság, a családi és polgári érzület, a szolidaritás, a lojalitás, a felelősség- és kötelességtudat, a hűség és a kegyelet az egyiptomi etikában is központi szerepet játszanak.”¹³⁹ Mindezek a magatartásformák a halál előtti életet is megszabják, hiszen csak akkor képesek biztosítani az életet követő állapot folytonosságát a lét szempontjából, ha az élők a halottakra is kiterjesztik őket, élővé teszik a – történelmi – múltat. A „Gondoljatok egymásra!” és az „Emlékezzetek!” nem kizárólag az egyiptomi társadalom történelmi tudatát irányító kijelentések, az Assmann által idézett egyiptomi szólás pedig – „Az ember addig él, ameddig felemlegetik a nevét” – Krúdy Nyírség-novelláiban is megtalálható. Arra az elbeszélői eljárásra gondolok, amelynek során az elődök, ősök utódaik révén újra és újra részesülnek az örök visszatérésben, melyről Mircea Eliade *Az örök visszatérés mítosza* című könyve kapcsán még bőven lesz szó. Másrészről Krúdy jellegzetes, Mikszáthétól eltérő, anekdotázása, mely sokkal inkább a szabolcsi kurtanemeseket beszélői pozícióba helyező módszer; nem Krúdy anekdotázik, hanem a „hősei”; nos ez az anekdotikus emlékezet nagyon könnyen kapcsolatba hozható az említett egyiptomi szólással.

Krúdy történelemszemléletével, de még inkább a történelmi emlékezet módjának Krúdyra jellemző kiválasztásával kapcsolatban arra a Lévi-Strausstól származó elképzelésre érdemes ügyelni, melyet Assmann értelmezett át, közvetlenül a történelmi emlékezetre alkalmazva. A „hideg” és „forró” társadalmak lévi-straussi fogalompárja¹⁴⁰ mentén Jan

¹³⁷ 57. jegyzet 123.

¹³⁸ 25. jegyzet 243.

¹³⁹ 87. jegyzet 62.

¹⁴⁰ Idézi Assmann, I.m. 68-69.

Assmann kidolgozza a „hideg” és „forró” emlékezés ellentétpárját, amelyből az előbbi egy olyan emlékezés, mely védi a történelmi múltat a múlttá váló jelen még igen gyakran aktuális vagy aktualizálható voltának fenyegetésétől, míg utóbbi a történelmi emlékezetet a múlt rögzítése szükségszerűségének mámorában éli meg (saját példáim ennek alátámasztására a jelenleg forgalomban lévő történelemkönyvek, melyek az utolsó kétszáz-százötven év történelmének ugyanannyi, vagy valamivel nagyobb terjedelmet szentelnek, mint ötezer év történéseinek, és egyáltalán nem azért, mintha arról az ötezer évről *arányaiban* ennyivel kevesebb információ maradt volna fenn...). A Krúdy által képviselt történelmi emlékezet mintegy a „hideg-forró” tartományok határán körvonalazható, annál is inkább, mivel maga Assmann is kijelenti: egy adott időben azonos civilizáció eltérő földrajzi-társadalmi rétegeiben mindkét emlékezet-típusra bőven van példa. Krúdy felvidéki és nyírségi kurtanemesek állóképpé merevedett életét, valamint történelmi regényeinek miliójét egyértelműen a „hideg” emlékezés határozza meg, míg Ferenc József – korabeli riportjai, a *Kossuth fia*, a *Primadonna* vagy a *Tiszaeszlári Solymosi Eszter* a „forró” emlékezés iskolapéldái. Mindezzel összefügg, hogy az Erdheimet idéző Assmann szerint a „forró” társadalmak erős késztetést éreznek az államalakításra. „A történelem linearizálása meg a központosítás egy és ugyanazon folyamatnak, az uralom konstitúciójának időbeli és térbeli aspektusai.”¹⁴¹ A kurtanemesek és a mohácsi kor nemesi rétege között mintha mélyebb összefüggés is lenne. A Mohács előtt álló ország magyar urainak ábrázolásához Krúdy korai korszakainak dzsentri figuráitól veszi a mintát.

A *Váci utcai hölgytisztelet* című kötetben, mely Krúdy Gyula utolsó éveiből származó, illetve posztumusz megjelent novelláit tartalmazza, található egy, a sajtóban a szerző halála után napvilágot látott novella, melyet Barta így az 1933. év termései közé válogatott. A címe: *L. M. vagy a szerelem a királyi palotában*.¹⁴² Tematikailag az 1926-os *Mohács* című regényhez kötődik, az is előfordulhat, hogy nem 1933-ban íródott, hanem jóval előbb és a regény születése körüli műhelymunka eredménye, olyan fejezet, amely a végleges változatba talán narratológiai okokból nem kerülhetett bele. Valójában ez a novella azért sem válhatott a *Mohács* egyik fejezetévé, mert az a már-már anakronisztikus cselekménybonyolítás, melyet kritikusai felröttak Krúdynak, és amely elsősorban abból adódott, hogy szinte alig volt közvetlen cselekménye történelmi műveinek; nos a regénynek ez a vonása a novellában sokkal erősebben van jelen. Ludovicus és Mária ezúttal végképp nem uralkodók, hanem szerelmes fiatalok, vagy még inkább: szerelmes gyerekek. A mű elején a szerző egyenesen arról tudósít, hogy „Mária csókolódnai tanította

¹⁴¹ I.m. 72.

¹⁴² Krúdy Gyula: *Váci utcai hölgytisztelet*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1982. 439-446.

Lajos királyt.”¹⁴³ A könnyed erotika, ami körülengi Habsburg Mária alakját, legalábbis meghökkentő. Mintha Szindbád egyik szép, félvilági szeretőjéről írna Krúdy, nem pedig egy „hús-vér” történelmi-politikai személyről. Ráadásul, míg a *Mohács*ban kézzelfoghatóan jelen van a közlő tragédia, ez a kis novella inkább mesebeli, mikor Krúdy arról ír, hogy ifjú hősnője, a „húszesztendős virágszál” „Felesége lett a legszebb, legkedvesebb ifjú álmokirálynak.” Amikor pedig Mária azt rebegi, hogy: „Ilyennek képzeltelek mindig”, akkor a későbbi olvasónak óhatatlanul is eszébe jut Karády Katalin azonos című-szövegű slágere a század negyvenes éveiből. Ebben az elbeszélésben a szerzőt szinte semmi nem köti a történelemhez, kivéve talán a témát, de ezúttal az is inkább csak díszlet. Említést érdemel viszont a Mária-kultuszra történő utalás. A műből kiderül, hogy nincs olyan hónap a naptárban, amelyikben ne lenne Máriának neve napja, az ifjú Mária meg is jegyzi, hogy ez azóta van így, amióta asszonyok vannak a világon.

Szörényi László *Bécs szimbolikus szerepe Krúdy műveiben* című tanulmányát¹⁴⁴ *Az utolsó garabonciás* című Krúdy novella említésével kezdi, mégpedig azért, mert az író „Hamisítatlan, a barokk költészetből származó földrajzi misztikával személyesíti meg Hungáriát.”¹⁴⁵, a történelmi Magyarországot. Természetesen nőalakként, egészen pontosan *menyasszonyként*. Szörényi mindezt párhuzamba vonja Szatmár-Németi Pap István *Magyarország versekben való rövid leírása* című művével¹⁴⁶, ahol a költő Európát írja le szűzleányként. A költeményben Magyarország helyzete-szerepe, hogy úgy mondjam *központi*, a szó erotikus értelmében; ugyanakkor a szeretetteljes anyaságra, az anyaöl védelmező-óvó-tápláló-megtartó voltára szintén asszociálhat az olvasó:

„Három ország ült fel térde kalácsára,
Dánia, Svécia és Norvég hátára,
Muszkák szoknyájára ragadtak s lábára,
Ne tágíts e szüzön, jutsz Magyarországra.”

A Habsburg Mária és Jagelló Lajos közti viszony, szerelem is hasonló jelentéssel telítődik a *Mohács* témáját újragondoló novellában. Mintha Habsburg Mária személyesítené meg a magyarok, az ország és az uralkodó, II. Lajos számára egyaránt az országot, illetve az országgal azonos óvó-védő-fenntartó női közbenjárót: Szűz Máriát.

„Lajos király (...) Mária karját valahogy úgy vette hosszú fürtű feje alá, amelyben elbújhatott, mint egy fészekben. A fészek egyik oldala volt a fiatalasszony melle, amely anyáskodva simult Lajos arcához. A fészek másik része volt Mária hóna, amely

¹⁴³ I.m. 439.

¹⁴⁴ Szörényi László: „*Multaddal valamit kezdeni*” JAK füzetek 45 Magvető Könyvkiadó Budapest, 1989. 222-229., 288-295.

¹⁴⁵ I.m. 222.

¹⁴⁶ Forrásmegjelölés Szörényi Lászlónál: 152. jegyzet 288. oldal 106. jegyzet.

biztonságosabb volt a legerősebb várnál. És az ajakpárnák felfogták Lajos szavait.”¹⁴⁷

Mária királyné nemcsak a Boldogasszonnyal azonosul, hanem az ő személyén keresztül az istenszülő anya már a mindenséget jelenti az ifjú uralkodónak: „Mária, mintha te volnál az apám, az anyám, az országom. Az oldaladon, ahol a szíved ver: ott van Buda, ahol én lakom benned.” Természetesen mindezt úgy is értelmezhetjük, mint szenvedélyes szerelmi vallomást, a történelmi szempontból amúgy is profán, történetietlen elbeszélés keretein belül, de nem szabad elfeledkezni arról, hogy ha mégis a magyarok Nagyasszonyának szakrális hagyományára való tekintettel olvassuk a szöveget, akkor nem csupán megőrződik annak történelmi jellege, de belesimul a Krúdy-életműnek abba a részébe, mellyel a *Magántörténelem – mitikus történet* című fejezet foglalkozik bővebben: Krúdy nőalakjainak egy jelentős része (még ha nem is Mária a nevük) kapcsolatban áll a nemzet szakrális királynőjével, ha életvezetésükre az önfeláldozás, a megtartó-tápláló anyaság a jellemző. Ezt támaszthatja alá II. Lajos hitvesének „vallomása”¹⁴⁸, amely meglepő módon hasonlít a Krúdy ábrázolta magyar parasztmenyecskék vagy vidéki nemes kisasszonyok gondolatmenetéhez, beszédstílusához. Legyen elegendő ezúttal az *N. N. Juliskájára* vagy a *Napraforgó* Evelinjére utalnom. A palotában az az „árva” kakas jelzi kukorékolásával az új nap hajnalát, amelyet Mária hozott az innsbrucki zárdából, „mert a budai órákban nem bízott.”¹⁴⁹ Akárcsak a hozzá hasonló Krúdy hősnők, Mária is – jó gazdasszonyként – többre becsüli a finom fehérműt a legdrágább selyemnél is¹⁵⁰. Az a népmesékből ismert vonás bukkan fel Krúdy munkásságában, amely az uralkodók életvitelét az ország többi lakosának mindennapjaihoz hasonlóan láttatja, még hozzá jellegzetesen a földművelő-állattenyésztő paraszti réteghez hasonítja azt, ahogy a kisenemesi családok élete valóban hasonlított a parasztságéhoz (ezt Krúdy is többször megörökítette). Ezzel párhuzamosan utalhatunk azokra a Habsburg-novellákra, ahol Krúdy Gyula már-már megmosolyogatóan és szinte szándékosan bárgyú módon mossa egybe I. Ferenc József alakját a korabeli népkönyvek, kalendáriumok, mesék, anekdoták uralkodóalakjaival, akik gyermekkorukban csintalan parasztgyermek módjára játszadoznak, ifjúkorukban pedig operetthősökként lángolnak a szerelem oltárán, hogy aztán „öregürcént”, mint a falusi csószók vagy a nyugdíjazás előtt álló állami hivatalnokok lelkiismeretesen öröködjenek az Isten által kezükre bízott nemzetek felett.¹⁵¹

¹⁴⁷ 142. jegyzet 440.

¹⁴⁸ I.m. 440-441.

¹⁴⁹ I.m. 441.

¹⁵⁰ I.m. 444.

¹⁵¹ Különösen a *Ferenc József rendet csinál* című gyűjtemény azon novelláira jellemző ez, amelyek a gyermek vagy az ifjú Ferenc Józsefről szólnak. (Krúdy Gyula: *Ferenc József rendet csinál*. K. u. K. Kiadó Budapest, 2000.)

A nyílt, kendőzetlen erotika mellett a négy fejezetre osztott novella utolsó fejezetében Mária neveli II. Lajost, mint ahogy egy gondos, szerető asszony korholja a kissé léha élvezeteknek hódoló férjét. Ez a jelenet a fiatal pár öltözködésének leírásával immár teljesen anakronisztikus, még akkor is, ha a kínos aprólékossággal felsorolt ruhadarabok valóban korhűek, mint ahogy II. Lajos inkább ártatlan mulasztásoknak, mint veszedelmes léhaságoknak tetsző kedvtelései már életében közmondásosak voltak például a pápai udvarban. Országos dolgok-gondok helyett azonban kizárólag a szerelem és a házaseset a témája ennek a novellának, mégpedig a Krúdy (nem történelmi) regényeiből és novelláiból már ismert módon. Ez a novella, amellet, hogy nem illeszkedhetett volna bele a *Mohácsba*, mégis esszenciája annak. Olyan narrációs stratégia keresztülvitele, amelyet az író más vonatkozásban az 1924-es *Vallomás*, illetve az 1927-es *Mohács vagy kavarodás egy Krúdy-regény körül* című riportjában határozott meg.

Falánkság és anarchia

Krúdy Gyula 1929-ben még a Margitszigeten fejezte be *Királyregényeinek* második kötetét, a *Festett királyt*¹, melynek Szapolyai János királlyá választása kellett volna, hogy a témája legyen, valamint ezzel párhuzamosan a trónviszály, Krúdy azonban – bár saját nyilatkozata szerint alapos történeti kutatásokkal készítette fel magát – a történeti szereplők lelkének meztelenre vetköztetésével foglalkozik, oly alaposan, hogy figurái át-meg átcsúsznak a realitás és a nevetségesség határán. A *Mohácsban*, a trilógia első darabjában több mint tíz év dicstelen eseményei peregnek évre év, mint napra nap. Az ifjú II. Lajos uralkodása (melynek időtartama jogilag többszöröse volt például a legtöbb jelentős Árpád-házi magyar uralkodóénak) nem tűnik fontosnak a margitszigeti „krónikaíró” szemszögéből. A második kötet történeti ideje ezzel szemben a legóvatosabb becslés szerint is alig két hónap, bár valószínűleg még ennél is kevesebb, ha belegondolunk abba, hogy a Szapolyai vajda által a tokaji várba összehívott csonka rendi gyűlés 1526. október 14-én ült össze. Így a regényidő egyetlen hónapnál kisebbre zsugorodik, a november 10-11-i székesfehérvári királyválasztó rendi gyűlésig, illetve az azt követő koronázásig. Fülöp László Krúdy Gyula műveit elemző könyvében figyelemre méltó megállapításokat tesz az író időkezelésével kapcsolatban:

„Az elbeszélés mód, az ábrázolástechnika felől nézve feltűnő a (...) történet idejének – a regénybe foglalt, az elbeszélte időnek – nagymértékű megrövidítése, s az elbeszélés idejének ehhez viszonyított rendkívül lassú tempója és megduzzadása. Ez (...) szinte statikus állóképszerűséget eredményez. Hasonlóképp nyilvánvaló sajátság a történet múltjának s az elbeszélés jelenének – az elkülönítés, távolságnövelés helyett – különös egymáshoz közelítése, mégpedig a közvetlen jelenlét imitálásával s az egyidejűség fikciójának sugalmazásával. Az elbeszélő a történet alapidejét – a korszak értelmében való idejét – elvontan, közvetetten s hozzávetőlegesen jelöli ki, ugyanakkor a belső idősíkok és időviszonyok konkrét és aprólékos meghatározására törekszik. (...) A történetírás lineáris és kronologikus, de a megjelenített emlékezések és a narrátori közlések révén a közelebbi s a távolabbi múlt egységei beékelődnek az elbeszélte történet jelenébe.”²

Ennek az írói eljárásnak köszönhetően jelenik meg az az idősík az elbeszélésben, amelyet a „tegnap” kifejezéssel lehetne jellemezni, ez a „tegnap” azonban – Szerb Antal szavaival élve – Zsigmond király uralkodásától (vagy a tatárjárástól?) az első világháború végéig húzódik. A szereplők élete „körülbelül örökké tart”, mivel a történelmi, múltó időbe bele nem helyezett hősök és a rájuk is vonatkoztatható metaforák között elmosódik a határ, analogikussá válik a cselekmény interpretációja,

¹ Krúdy Gyula: *Királyregények*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1979. 189-351.

² Fülöp László: *Közelítések Krúdyhoz*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1986. 358-359.

előadása.

A regény főszereplője nem a címszereplő Zápolya, hanem Habsburg Mária, „Magyarország özvegyasszonya”. Igaz Czére Béla azon kijelentése, mely szerint az egész regénytrilógiának ez a törekeny, de határozott „szarvasünnő járású” fiatal hölgy a főhőse³. Krúdy jó érzékkel választotta ki „hármaskönyvének” történeti korát. Nem pusztán arról van szó, hogy a magyarság életét egészen napjainkig meghatározó nemzeti tragédia ideje a XVI. század első fele – harmada. A Habsburg-hegemónia kialakulásának pillanata az a néhány év, melyet Krúdy krónikájának idejéül választott. Közvetve az a status quo is felidézhető a trónviszályok idejéből, mely az Osztrák-Magyar Monarchia létrehozását eredményezte és gyökerei abban a politikai-hatalmi megosztottságban keresendők, mely a XVI. századi magyar uralkodó osztály állhatatlan és anarchikus politikai etikájának lett a következménye. Krúdy is fontosnak tartotta ezt a kapcsolatot, hiszen így ír:

„Mindig beljebb hatoltam annak a labirintusnak kiismerésébe, amely szövevény I. Ferdinándot, az első Habsburgot, végre magyar trónra segítette, hogy maradékai elmulasztásához megint egy második Mohácsnak kellett jönni.”⁴

Czére szemére hányja Krúdynak, hogy azzal, hogy Habsburg Máriát tette meg a *Királyregények* főszereplőjéül, Habsburg-párti művet alkotott egy olyan országban, ahol 1921-ben immár harmadszor, ezúttal azonban véglegesen detronizálták a Habsburg-házat⁵. A nyíltan Szapolyaival szimpatizáló fejtegetés során azonban majdnem feledésbe merül a tény, hogy Krúdy történelmi könyvet írt és nem történelemkönyvet⁶. Műve szépirodalom és nem szakkönyv. Czére kifogásolja, hogy Krúdy könyvében a mohácsi és a Mohács előtti idők Magyarországra vonatkozóan

„valódi ítélet nincs, valódi felelősök sincsenek a regényekben, csak bűnbakok, nem a Habsburg udvart kiszolgáló és az országot (...) eláruló főurakat marasztalja el Krúdy, hanem Szapolyait és a mellette kitartó nemeseket.”⁷

Úgy vélem a szépírón nem kérhető számon a történelmi igazságszolgáltatás föladata. Másrészt a *Királyregények* szereplői sokkal inkább „civiliek”, magánszemélyek egy történelmi korban, mintsem ezt a

³ Czére Béla: *Krúdy Gyula*. Gondolat Kiadó Budapest, 1987. 240.

⁴ Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1975. 203.

⁵ 3. jegyzet 240-254., de különösen a 240-241 oldalon található részlet: „a Mária királyné iránti rokonszenv a Mohács utáni kor ábrázolásakor már preconcepciót, Habsburg-szimpatíát is jelent, s ez a rokonszenv nem hagyja, hogy a kor reális helyzetei, tényei valódi arányaikban bontakozzanak ki előttünk, tények összefüggő láncolatából azokat a láncszemeket vizsgálja Krúdy, amelyek a saját elképzeléseit erősítik, a többi szándékos homályba burkolja.”

⁶ Talán tanulságos lehet e helyt Collingwoodot idézni, aki Benedetto Croce történelemszemléletével kapcsolatban írja: „A történetírásnak (...) csak egy a feladata: a tények elbeszélése.” Robin G. Collingwood: *A történelem eszméje*. Gondolat Kiadó Budapest, 1987. 249.

⁷ 3. jegyzet 242.

történelmi kort alakító történelmi személyiségek. Érzelmek legalább annyira vezetnek tetteiket, mint a józan megfontolás. Szapolyai viszonzatlanul szerelmes, erőszakos és haragvó. Mária szerelmes hitvesétől megfosztott asszony, aki férjének gyilkosaként gyűlöli az őt szerelmével üldöző Zápolyát. Környezetük tobzódik a kicsinyes önzésben és a szinte akaratlagos történelmi-politikai vakságban. Az országot kormányzó elit hiénaként veti magát az interregnum és a súlyos vérvészesség miatt hatalmi vákuumban támolygó nemzet kiváltságokkal és birtokokkal kecsegtető hivatásaira, címeire, nem éppen azért, hogy hivatali kötelezettségeiknek megfelelően szolgálják a hazát, sokkal inkább egy olyan féktelen, falánk éhség parancsára, melynek parabolisztikus ábrázolására vállalkozik Krúdy. Másrésztől nem hagyható figyelmen kívül Sturm Lászlónak az a véleménye, hogy a *Budapest vőlegénye* című Krúdy regény szerint az irodalom „nem csak életmintát adott a korabeli embereknek, hanem meg is örököltette a kort.”⁸, tehát történelmi igénytel lépett föl.

Czére Béla véleményének ellentmondani látszik Szörényi László is, aki árnyaltabb viszonyt tételez Krúdy Habsburg-képével kapcsolatban⁹. A nyírségi kismemesi család sarjára nagy hatással volt az a Szemere Miklós, aki nyíltan beszélt és írt többször is a magyar trónra való igényéről a Habsburg-házzal, konkrétan Ferenc Józseffel szemben, a nemzeti uralkodó szükségességét hangsúlyozva. Szemerével egyébként, Krúdy Zsuzsa tanúsága szerint, Pilisy Rózának, a kor híres kurtizánjának Magyar utcai szalonjában ismerkedett meg az író. Ugyanakkor megbocsátó szeretettel és atyai derűvel írt a magyar szabadságharcot leverettető uralkodóról Krúdy, a komáromi honvédtiszt unokája. Azt hiszem, nem indokolatlan részemről az „atyai” jelző használata azzal az íróval kapcsolatban, aki ugyan lényegesen fiatalabb volt Ferenc Józsefnél, de életművével egy olyan nemzetet képviselt, mely magánál az „ostmarkti” dinasztianál is sokkal idősebb, mint ahogy éppen ez a témája *A svábok magyar királyt akarnak választani. Levél a szerkesztőhöz.* című 1925-ös novellájának¹⁰, amelyben a szabolcsi urak Árpád idejéből származó nemesi címere mellett egy bizonyos „Croy” (sic!) család is megemlíttetik, amely családnak az Árpád-házzal való esetleges rokoni kapcsolatáról még a legutóbbi időkben is cikkeztek a szakemberek, igaz, többnyire elutasító hangnemben¹¹. Gonda Imre és Niederhauser Emil A

⁸ Sturm László: *Hagyományok metszéspontján. Források, műfaji klisék és elbeszélismódok Krúdy Gyula egy regénycsoportjában.* Anonymus Kiadó Budapest, 2000. 89.

⁹ Szörényi László: „Multaddal valamit kezdeni” JAK füzetek 45. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1989. 226.

¹⁰ Krúdy Gyula: *Pesti album.* Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1985. 300-301.

¹¹ Lásd legutóbb Zsoldos Attila: *Törvényes uralkodó vagy szerencsés kalandor? Az Árpád-ház kihalása, 1301.* című tanulmányát a *História* XXIII. évfolyamának 1. számában, 9-11. Vele szemben Terplán Zoltánnak az *Élet és Tudomány* 1998/17. számában megjelent *A Crouy-Chanel család* című tanulmánya (522-523.) nem tartja kizártnak a francia nemesi família rokonságát az Árpád házzal.

Habsburgok című könyvéből ezzel kapcsolatban az derül ki, hogy 1090-ből származik az első hitelt érdemlő közlés a később európai fontosságú uralkodói házról. Egy Ottó nevű úr ekkor nevezi magát először Habsburgnak a svájci Aargau kantonban található Habichtsburg nevű vára után. A család története ennek előtte a legendák homályába vész¹², mint ahogy Krúdy szövegeiben oda is tér majd vissza a XX. században, az első világháború után. Mindezzel együtt is mosolyogatóan hangzik Stefan Zweignek az a megjegyzése, amely Claudio Magris *A Habsburg-mítosz* című könyvének szinte a nyitánya, és amely a „majdnem ezeréves osztrák Monarchiára”¹³ vonatkozik.

Krúdy jó érzékkel látja és láttatja olvasóival, hogy a magyarság további történetének minden jelentős eseménye megelőlegeződik – ha csak jelzésszerűen is – a XVI. század zavaros korában. A „nemzeti” király hatalomátvételének kiindulópontja földrajzilag a Hegyalja, ahonnan majd a kuruc felkelés(ek) zászlai röppennek fel nem egészen két évszázaddal később. Mária és a lojalitást választó főúri csoport töredékes és groteszk gyűlésezései a pozsonyi Fischer ház „tróntermében”¹⁴ a pozsonyi rendi országgyűléseket előlegezik, valamint utalhatnak arra a tényre is, amelyet Krúdy Supka Gézától tudhatott meg, tudniillik, hogy, midőn az akkor 46 éves III. András királyunk nőül vette Habsburg Albrecht 16 éves leányát, Ágnest, Pozsony városát és annak környékét adta jegyajándékba jövendőbelijének az Árpádok fájának utolsó „Aranyágacskája”¹⁵. Az ország hatalmi megosztottsága azzal a földrajzi eloszlással párosul, mely aztán majd’ négyszáz esztendeig jellemezte Magyarországot: a Tiszántúl, Erdély és a Bodroghöz-Hegyalja „rebellis-nemzeti”, a Dunántúl és a Felvidék (bár éppen ott állnak Szapolyai várak!) royalista. Krúdy látja, hogy a magyarok és az őket nem értő idegen uralkodók ismeretlenül is megfelelően az örök visszatérés törvényszerűségének a századok hosszú során át újra és újra ugyanazokat a hibákat követik el. A meggyőződésüket, hűségüket ruhadarabjaiknál gyakrabban váltogató magyar urak nem látnak tovább és nem is akarnak tovább látni pillanatnyi hatalmi érdekeiken. A szent korona is úgy vándorol kézen-közön a kufárkodó nemesek kezében, mint

¹² Gonda Imre – Niederhauser Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. Gondolat. Budapest, 1977. 5.

¹³ Claudio Magris: *Der Habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur*. (Vom Verfasser autorisierte Übersetzung von Madeleine von Pásztor) Otto Müller Verlag Salzburg, 1966. 7. „Csaknem ezeréves Osztrák Monarchiánkban mintha minden örök életűnek készült volna.” Claudio Magris: *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban*. (Részletek) Európa Könyvkiadó Budapest, 1988. 5.

¹⁴ Meg kell jegyezni, hogy ez utóbbi adat Krúdy teremtő képzetének a szüleménye csupán. A királynét és kíséretét semmiképpen sem szállásolhatta el saját házában Pozsony város korabeli bíróját, akit Fischer Mihálynak hívtak. Jászay Pál megemlíti, hogy mindössze annyi történt: az 1526. decemberében megrendezésre került gyűlés idején a bíró saját házában látta vendégül a követ urakat. In: Jászay Pál: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Pest, 1846. 303. Ortvy Tivadar rendkívül ködös körülírásából pedig jóformán csak az derül ki: hol *nem* lakott az özvegy királyné, midőn Pozsonyban tartózkodott. In: Ortvy Tivadar: *Pozsony város története. IV*. Kiadja a Pozsonyi Első Takarékpénztár Pozsony, 1912. 20-21., valamint az 52., ahol ő is megemlíti a követek vendégségét Fischer-bírónál.

¹⁵ Supka Géza: *Habsburg-krónika*. Helikon Kiadó Budapest, 1986. 16-17.

ahogy az Árpád-ház véres testvérháborúinak idején, vagy a későbbi századok zűrzavarában.

Krúdy Gyula, az író szinte felmenőitől kapta örökségként a nemzeti elkötelezettség és a Habsburg-dinasztia iránti royalitás által megosztott személyiséget. Nagyapja, Krúdy Gyula, '48-49-es komáromi honvédtisztból lett Szabolcs megyei főügyész előbb Nagykállóban, majd Nyíregyházán, az új megyei székhelyen, s a rossznyelvek szerint fontos szerepe volt Krúdy Kálmánnak, saját öccsének a kézre kerítésében, aki honvédtisztból lett gerillavezérként Világos után sem tette le a fegyvert. Habár ennek a pletykának ellentmond az egykori honvédszázados tántoríthatatlan hűsége Kossuth Lajos és a negyvennyolcas eszmék iránt. Szörényi László így értékeli ezt a helyzetet:

„Ezt a belső vitát akkor értjük meg igazán, ha Krúdy műveiben végigkísérjük annak a Kossuth-párti, függetlenségi, mintegy családilag örökölt világnézetnek a küzdelmét a dekadencia, sőt a nemzethalál gondolatával, amely sehogyan sem fért össze azzal az elképzeléssel, hogy a magyar függetlenség majdani teljes kivívása egy csapásra megoldja majd a nemzet bajait, tehát Bécs az ősellenség, és nem lehet olyan helyzet, amikor bármilyen politikai megfontolásból össze lehet fogni a Monarchia Lajtán túli felével.”¹⁶

Ezt a viszonyt bonyolítja továbbá az, hogy a Habsburg-ház uralma Magyarországon ekkor már több mint háromszáz éve törvényes, és így Habsburg Ferenc József is a nemzet felkent uralkodója, viszont ez az uralkodó, uralkodásának már első évében nyílt, fegyveres erőszakhoz folyamodott a magyar nemzet ellen. Krúdy nagyapja, a legendás „gróf”, a negyvennyolcas honvédtiszt megrögzött Kossuth-párti volt, gyűlölte a Habsburgokat, de még azoknál is jobban az áruló – vagy árulónak vélt – magyarokat, akiknek legfőbb bűnük az aulikuság volt. Fiáról, az író atyjáról így ír Krúdy Mária:

„Az apa tagja volt az Országos Kaszinónak, amely Budapesten működött, és híve az úgynevezett 'nemzeti pártnak', amely a kiegyezést támogatta. Az nem zavarta különösebben, hogy szinte az egész megye szélsőbaloldali. Saját apjával sem értett egyet, aki konokul ragaszkodott a negyvennyolcas eszmékhez, s a kiegyezést – Kossuth véleményét követve – károsnak ítélte.”¹⁷

Ennek az erkölcsi-történelmi-politikai ellentmondásnak a Krúdy életmű egy viszonylag korai novellája állít emléket, az 1913-ból származó *Árvalányhaj*¹⁸, amelynek hőse az öreg magyar nemes, akinek fiai a hazáért áldozták életüket a császár elleni szabadságharcban, veje ugyanezért várbörtönben ül, ő mégis segítségére siet a Felső-Tisza mentén keréktörést szenvedő ifjú királyi pártnak, mivel nemcsak a magyar nemzetnek tagja, hanem uralkodójához hű nemes is. Azt is

¹⁶ 9. jegyzet 226.

¹⁷ Krúdy Mária: *Szindbád gyermekkorá*. Móra Ferenc Könyvkiadó Budapest, 1975. 132.

¹⁸ Krúdy Gyula: *Ferenc József rendet csinál*. K. u. K. Kiadó Budapest, 2000. 17-22.

figyelembe kell vennünk, hogy mintha Krúdy a korabeli polgári-liberális nézőpontot magáévá téve nemegyszer leszámolt volna, főképpen a századfordulón írt műveiben, a „történelmi osztállyal”, a nemességgel, nagyapja és apja osztályával, ahogy erről Szauder József értekezik.¹⁹ Szauder szerint a történelmi eszméiben megcsalt, megsértett ember keserősége szól Krúdynak ezekből a műveiből. Joggal vélhetjük úgy, hogy az író ekkor úgy érezte: az országot vezető társadalmi réteg elárulta a nemzetet. Két évtizeddel később föltehetőleg ugyanennek a véleményének adott hangot *Királyregényeiben*. Szauder ugyancsak ezt a szerzői véleményt látja²⁰ *A történelmi osztály* című Krúdy-cikkben is²¹, amely azonban éppen ezzel ellentétes hangvételű. A kiegyezés (föltehetőleg vélt) hibáinak tudomásulvételével, tanulságainak levonásával együtt Krúdy mesterének, mentorának, a cikk megjelentekor már három éve halott²² Szemere Miklósnak eredeti elképzelése szerint nemzeti király megválasztására, egy új kezdet lehetőségére tartja megérettnek az időt. A *Királyregényeket* író Krúdy tehát történetileg-politikailag pártatlan próbál maradni, és nem valószínű, hogy leplezetlen szimpátiája a női főszereplő, Mária iránt Habsburg-orientációjáról tenne tanúbizonyságot, mint ahogy az Czére bevallottan Szapolyai-nemzeti orientációjú elemzéséből kiderülhetne²³. Egyébként nemcsak Czére osztotta a nemzeti király elsőbbségének Habsburg-ellenes véleményét, de az a Krúdy baráti köréhez tartozó Supka Géza is, akinek történelmi kutatásait Krúdy egyébként szívesen használta föl, így például azt a közlést, amit Supka Jeszenszky János, prágai magyar orvostanárnak tulajdonít, miszerint II. Lajos „felhám nélkül jött a világra.”²⁴ Supka egyébként a következőkkel vádolja a hatalomért mindenre képes Habsburg testvérpárt, Máriát és Ferdinándot: Mária vakon követte fivére utasításait, személyesen gondoskodott arról, hogy férje az ország végveszedelmének idején délig hálószobájában kéjelegjen, országos ügyekkel ne törődjön; a magyar királyné összeveszítette az uralkodót a magyarokkal, és elérte, hogy ne bízzék bennük, tartson tőlük. Mária föladatai közé tartozott továbbá,

¹⁹ Szauder József: *Tavaszi és őszi utazások. Tanulmányok a XX. század magyar irodalmáról*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980. 47. Később ezt fűzi még hozzá Szauder: „Viszonylag könnyű eljutni a dzsentrí – mint társadalmi réteg – életképtelenségének felismeréséig, s kimondani róla az iróniánál erősebb kritikát; nehezebb azonban leszámolni azzal az erkölccsel és életérzéssel, melynek dekadenciáját felismerheti, sőt ironikusan le is leplezheti a benne élő, attól még benne marad, mert saját erejéből egyszerűen nem változtathatja meg magát. A dzsentrít (...) lehet kíméletlenül bírálnia a polgár eszmei álláspontjáról; de a polgári dekadencia feudális maradványokkal elnehezített életét semmiféle eszmeiség jegyében nem múlhatja felül.” (I.m. 65.)

²⁰ I.m. 177.

²¹ Krúdy Gyula: *Magyar tükör*. Balassi Kiadó Budapest, 1998. 88-91.

²² Tehát a mű nem 1922-ben jelent meg, ahogy Szauder írja. Ezt egyébként a Tóbiás Áron – Kozocsa Sándor – féle bibliográfiai gyűjtés sem támasztja alá. In: *Krúdy világa*. (Gyűjtötte és írta Tóbiás Áron) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest, 1964. 427-430. A kérdéses Krúdy-mű 1921-ben látott napvilágot. I.m. 426.

²³ 3. Jegyzet 248-249.

²⁴ 15. jegyzet 87.

hogy II. Lajos minél hamarabb örökös nélkül haljon el. Supka „freudi értelmű” elírásra bukkan Máriának Ferdinándhoz írott levelében, midőn az „szerencsére” elhunyt férjéről beszél²⁵. A *Habsburg-krónika* írója lényeges történelmi tényként kezeli saját lélektani, valamint öröklődéstani fejtegetéseit, akárcsak azt a közlést, hogy Ferdinánd attól tartott: nővére Szapolyait választja második férjéül, mivel a vajda „daliás”²⁶. Művének 109-111. lapjain kiderül, hogy Supka valójában „egy rettenetesen tragikus reneszánsz drámá”-t látott a mohácsi vész idején lejátszódó magyar történelmi eseményekben, amely drámának az ő értelmezésében Habsburg Mária a főszereplője, akárcsak Krúdy *Királyregényeiben*, az özvegy királyné azonban ezúttal a családjához végletekig hűséges, zseniális, de terhelt tragika szerepét játssza, reneszánsz ember, aki belebukik intrikusi minőségben végzett alakításába, családja sem hisz neki többé, végül teljesen egyedül marad. Meglepő, hogy Czére Béla is, mintha Supka fejtegetéseit követné Krúdy monográfiájában, amikor arról ír, hogy Máriát „nem érdekli a magyarság sorsa: dinasztikus keretekben gondolkodik, mint bátyja.”²⁷ A regénytrilógiából egyértelműen kiderül, hogy Krúdy Supkának főnti közléseit nem vette figyelembe a *Királyregények* megalkotásakor.

Zápolya Szeged környéki, tiszántúli táborozása a mohácsi csata idején, majd közvetlenül utána a gyors és határozott visszavonulás kétfelől is magyarázható (s mindkét magyarázat objektívnek és elfogulatlanak tűnik): Szapolyai nem akart még nagyobb vérveszteséget okozni az ország haderejének, másrésztől 1526. augusztus 29-i táborában is éppen úgy várakozott csupán (a hatalomátvételre?), mint az 1505-ös rákos mezei rendi gyűlés nemzeti király választását proklamáló törvénycikke óta egészen 1526. november 10-ig. (Kulcsár Péter véleménye szerint a vajda, aki seregével augusztus 15-ig Tordán táborozott, erőltetett menetben 25 nap múlva érhetett volna a hadszíntérre²⁸.) Krúdy mindkét változatról tájékoztatja az olvasóját, arra bízva, hogy melyikkel azonosuljon, de semmiképpen sem azzal a szándékkal, hogy a szerző hazafias nézeteivel kapcsolatos preconcepciót építsen magának. Beszámol arról, hogy a vajda édestestvére, György is hősi halált halt Mohácsnál. Ugyanakkor arról is tudósít a *Festett király* szerzője, hogy nem csupán Szapolyai erénye volt a várakozás a mohácsi csata idején. Brandenburgi György örgróf (aki már a Mohács lapjain is feltűnt aulikus jó barátként, de egyúttal intrikusi minőségben is) a Habsburg Ferdinánd által küldött sereggel a Morva határszélen várakozott, míg „legkedvesebb” uralkodója Ludovicus, és annak nemzete élethalál harcát vívta. Krúdy nem éppen Habsburg-párti elfogultságról tesz tanúbizonyságot akkor, amikor ironikusan sejteti olvasójával: hol állomásoztak egészen pontosan

²⁵ I.m. 100.

²⁶ I.m. 103-106.

²⁷ 3. jegyzet 250.

²⁸ Kulcsár Péter: *A Jagelló-kor*. Gondolat Budapest, 1981. 223.

a Brandenburi vezette Habsburg seregek:

„- A Habsburg-címer! – folytatta Brandenburi, (...) - Amerre jöttünk a haddal a morva határon, majd a Duna völgyében, takaros kis falvakkal találkoztunk, amelyek olyan csendesek voltak, mintha itt senki sem tudná, hogy a szomszéd országban a török jár, mint valami keleti dögvész. És a helyes kis fogadók, ahol barátaimmal megtelepedtem, egytől-egyig a Habsburg-címerről voltak elnevezve.”²⁹

Krúdy később sem hallgatja el: a dicső őrgrof serege a határszéli kocsmák pintes korsói mögé bújva várta a csata kimenetelét, éppúgy sorsára hagyva a Jagelló-házat, akár Zápolya, bár részükről még a nemzetföltés magyarázatát sem lehetne megemlíteni, mint a vajda esetében³⁰. Ez utóbbi adathoz Krúdy Jászay Pál és Ortway Tivadar történeti munkáiban egyaránt forrást lelt, ha nem is ilyen poentírozottan, amint a szépíró előadja. Ortway Jászayt használva forrásul ezt jegyzi meg:

„György brandenburi őrgrof, ki Lajos király segítségére volt menendő, de ehelyett a határszéli vidéken vesztegelt.”³¹

Jászay Pál így ír az esetről:

„A nevezett őrgrof tehát nem nagyon siethetett Mohácshoz a török ellen, sőt talán inkább el Mohácstól, Bécs felé. És hogy az ütközet gondja sem igen nyugtalanította, mutatja az, mert a város által (Pozsony K. Z.) küldött boros kannákat 15 pintig még újra töltette.”³²

A szerző szemszögéből a *Festett király* mindkét pártja a törvényes királyi hatalom megsértője, nyíltan annak vesztére tör, s kicsinyes céljait a nemzet alapjainak lerombolása árán is keresztülviszi. Krúdy minden nemzetiségi, társadalmi vagy vallási réteg viselkedésében felfedi és felfedezi a korrupciót, és végső soron magukat a Magyar Korona alattvalóit okolja az ország pusztulásával. A török inkább csak vak erőnek tűnik, mely végzetszerűen időről-időre megjelenik, hogy megadja a kegyelemdőfést a megosztott országnak. A szakrális értelemben vett nemzet, a haza ellen követik el a bűnt a *Királyregények* szereplői, elárulják Mária országát. Jan Assmann véleménye szerint a történelmet a bűn dekódolhatja, értelmezhetővé teheti.

„Ez azt jelenti, hogy megfakul az idő rituális ornamentikája, elhalványul az ugyanannak örök visszatérését mutató vége-nincs motívum, helyette előtérbe kerülnek a folytonosságon esett szakadások, törések, fordulatok, a fejlődés vonulata és az

²⁹ 1. jegyzet 234.

³⁰ Kulcsár Péter erről a következőképpen tájékoztat idézett művében: 1526. augusztus 28-án „Szapolyai és 25 ezer embere Szegednél járt (...), Frangepán Kristóf Zágrábban, a csehek Székesfehérvárnál, Brandenburi György Györmél.” 28. jegyzet 230.

³¹ Ortway Tivadar: *Pozsony város Története. IV.* Kiadja a Pozsonyi Első Takarékpénztár Pozsony, 1912. 24-25.

³² Jászay Pál: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után.* Pest, 1846. 48.

események láncolata.”³³

Vagyis kizökken az a boldog moccanatlanságban pergő idő, amely Krúdy számára a mindenkori „boldog békeidőket” jellemzi, legyen szó akár a kiegyezés koráról, akár a mohácsi vést megelőző Magyarország „paradicsomi gazdagságáról”. A történelem szakrális értelemben tulajdonképpen a bűnből fakad, a bűn pedig reakcióként éppen abból a törvényből, amely a kozmosz, a hely és az idő stabilitását és ezzel együtt természetesen a nemzeti identitástudat rögzítettségét szavatolja.³⁴ Maga a történelem eredete is a szakrálishoz köthető, habár éppen a profanizálódás vonatkozásában.

„A legelső bűn lendítette mozgásba a történelmet, a paradicsom ugyanis a történelem elő-története.”

A történelem azzal a harccal együtt kezdődött, ami a jó és a rossz között az ádami bűnbeesés óta tart, „a gonosz hozza mozgásba a történelmi folyamatot.”³⁵ A történelem alanyává a nép, a népcsoport válik, később a nemzet. Érthető tehát, hogy a modernitás előtti társadalmak, pontosabban az archaikus társadalmak, amelyek közé Közép-Európa földművelő társadalmi a feudalizmus, és a XIX. században még továbbélő feudalizmus korában tartoztak – legalábbis Mircea Eliade szerint – igyekeztek megóvni magukat „az újat és visszafordíthatatlant hozó történelemtől.”³⁶ A történelmen kívül maradvá továbbra is autentikus, archaikus életet élhettek, vagy fenntarthaták ennek a látszatát, mind gazdasági, mind történelmi-politikai, mind lélektani szempontból. Krúdy 1930-ban *A magyar király csillaga* című novellájában pontosan ezt az átörökített örökkévalóságot fogalmazza meg, amikor arról ír, hogy az óbudai lakosok közvetlen, családi emlékezetében még él II. Lajos menyasszonyának Magyarországra érkezése, hiszen az esemény és a jelen között nem múlt el sok emberöltő.³⁷ A történelemben vetettség egyenértékű az időbe vetettséggel, ami nyilvánvaló büntetés, tehát bűnnek kell megelőznie, mégpedig kollektív, nemzeti bűnnek. A történelem az ember tanítómestere, ahogy Löwith írja:

„Az ember szenvedésekből tanul; és akit az Úr szeret, bünteti azt.”³⁸

³³ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó Budapest, 1999. 238.

³⁴ I.m. 248.

³⁵ Rudolf Bultmann: *Történelem és eszkatológia*. Atlantisz Könyvkiadó Budapest, 1994. 79.

³⁶ Mircea Eliade: *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1993. 78.

³⁷ Krúdy Gyula: *Magyar király-idyllek*. Magyar Irodalomtörténeti Társaság Veszprém, 1990. 53-54.

³⁸ Karl Löwith: *Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemtudomány teológiai gyökerei*. Atlantisz Könyvkiadó Budapest, 1996. 52.

Szent Ágoston szerint a történelem Isten által „berendezett *paedagogium*, mely főként szenvedésekkel nevel.”³⁹ Eliadétól tudjuk, hogy

„Még a legegyszerűbb emberi társadalmakban sem viselik el a 'történelmi' emlékezést, vagyis a nem archetípusokból eredő vagy személyes események (a legtöbb esetben 'bűnök') emlékét. (...) a nem történelmi népek szemében a 'szenvedés' azonos a 'történelemmel'. Ezt az azonosítást megfigyelhetjük ma is Európa paraszti kultúráiban.”⁴⁰

A kereszténynek nevezett népek többsége Eliade szerint ma is igyekszik távol tartani magát a történelemtől. Vagy nem vesznek róla tudomást, vagy eltűrik, de semmi esetre sem fogják fel negatív vagy pozitív teofániaként. Jellemző lehet, hogy Claudio Magris, Alexander Lernet-Holeniáról írván rámutat: az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlását elsirató osztrák írók egy része szintén elutasította a történelmet.⁴¹ Eliade szerint ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy ezek a – javarészt máig földműveléssel foglalkozó népek – nem vallásosak, hanem a keresztény vallási tapasztalat archetipikus átértékeléséről van szó.⁴² Ezzel kapcsolatos lehet Georges Dubynek az észrevétele, miszerint a „Karoling reneszánszot” követően, vagyis a virágzó középkor első felében Európa földművelő társadalmaiban újra teret nyer a szóbeliség az írásbeliség rovására, különös tekintettel a hagyományozás, az őrzés aktusaira.⁴³

Eliade nézete szerint az említett társadalmak a történelmet úgy fogják föl, mint változást, mint törést az archetípusok rendjében; el kell viselni, mint egy csapást, betegséget vagy kudarcot. Az emberiség tulajdonképpen menekül a történelem elől, ha pedig nem veszi észre a történelmi tudatban rejlő veszélyeket, akkor előbb-utóbb áldozatává válik a történelemnek, mint ahogy ez az Osztrák-Magyar Monarchiával is megtörtént, éppen úgy, mint a Jagellók kormányozta későközépkori Magyarországgal, mikor olyan történelmi helyzetbe került, amikor a világban (hatalmi-politikai) változás következett be. Lehet, hogy végül is Nietzsche-nek van igaza, aki úgy vélte, hogy egy személy, egy kultúra vagy egy nemzet „egészségéhez” a történelemre és annak hiányára egyaránt szükség van.⁴⁴

Hannah Arendt ír arról, hogy a halandó emberek egyenes vonalú

³⁹ Löwith Szent Ágoston *De civitate Dei* című művéből idéz. I.m. 222.

⁴⁰ 36. jegyzet 114. és a 145. oldalán a 2. jegyzet. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni azt a magatartást is, amelyet egy messianisztikus ideológiát valló nemzet, az ókori zsidóság tanúsított a történelemmel szemben. Eliade szerint a zsidók szintén negativitásként, büntetésként fogták fel a történelmet, „A messianisztikus próféták azonban rendíthetetlen akarattal néztek szembe a történelemmel, amelyet Jahvéval való rémítő párbeszédként fogtak fel.” (158.)

⁴¹ Claudio Magris: *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban*. (Részletek) Európa Könyvkiadó Budapest, 1988. 151-153., ugyanerről a témáról, egzaktabban: 205-206.

⁴² 36. 162-163., illetve a 35. jegyzet a 163. oldalon.

⁴³ Georges Duby – Guy Lardreau: *Párbeszéd a történelemről*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1993. 64. oldal, első jegyzet.

⁴⁴ Friedrich Nietzsche: *A történelem hasznáról és káráról*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1989. 32.

élettörténete, βίος-a megszakítja, megtöri a biológiai, természeti élet, a ζωή körkörös mozgását. Nos, a halandók egyedülálló tettei, amelyek a történelem alapanyagául szolgálnak, ugyanígy megszakítják a természet, a φύσις napi-örök életének örökkön visszatérő körkörös mozgását.

„A történetírás anyagául ezek a megszakítások – vagy más szóval a rendkívüli dolgok – szolgálnak.”⁴⁵

Az Arnold Toynbeet idéző Rudolf Bultmann szerint

„A történelem mozgását egy megjósolhatatlan (...) tényező indítja be, tudniillik az adott *society* viselkedése egy kritikus helyzetben. (...) a történelem folyamán minden *society* szembekerül válságos helyzetekkel, melyek kihívást jelentenek, a kihívottak számára pedig próbakövet. Attól függően, hogy a *society* milyen választ ad a kihívásra, hogyan állja meg a próbát, lép be a történelembe vagy sem. A 'kihívás' ingert, ösztönzést jelent.”⁴⁶

Azok a társadalmak, amelyeknek számára a 'kihívás' már önmagában szükségtelen és veszélyes változást jelent, természetesen a legkevésbé sem értékeli (pozitivitásként) ingerként vagy ösztönzéseként ezt a történelmi jelenséget. Másrészt mind Toynbee, mind Bultmann úgy véli, hogy a 'kihívás' hősöket hoz létre. Jogosan merül fel a kérdés: hol vannak a Mohács vagy a Trianon korabeli Magyarország történelmében a hősök? Krúdy mindkét korban csupa mellékszereplőt talál, s ezen ő maga is megdöbben, amint azt *Magyar Köztársaság Almanachja* című művében olvashatjuk. Habsburg Mária alakja talán ezért nagytódik föl a *Királyregényekben*? Hősök hiányában? A hősök hiánya a mitikus-szakraális szereplők „hősök”-„hősnők” *jelenlétével* is magyarázható.

Eliade véleménye szerint a történelem elszenvedése nagyon is emberi, és pedig nem pusztán azért, mert értelmileg megragadható cselekvés-illetve történés-sorozat, hanem mert szükségszerűnek is tekinthető.⁴⁷ Ezzel együtt az archetipikus gondolkozást és világszemléletet valamilyen módon átörökítő (közép-) európai népek körében még mindig él a történelem elleni védekezés reflexze.

„Európa hagyományos paraszti társadalmi máig ezzel vigasztalják magukat, és makacsul ragaszkodnak történelemellenes felfogásukhoz. Ennek következtében messzemenően ki vannak téve a forradalmi ideológiák dühödt támadásainak. A kereszténység sohasem tudta – főként a népi rétegek tudatából – kitörölni az archetipikus szemléletet (mely a történelmi személyiségből példaadó hőst, a történelmi eseményből pedig mitikus kategóriát alakított), de a ciklikus tanokat vagy a csillaghitet sem (amelyek a szenvedéseknek eszkatológiai értelmet tulajdonítva igazolták a történelmet.)”⁴⁸

⁴⁵ Hannah Arendt: *A történelem fogalma. Ókori és modern*. In: *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén*. Osiris Kiadó – Readers International Budapest, 1995. 50.

⁴⁶ 35. jegyzet 99-100.

⁴⁷ 36. jegyzet 192.

⁴⁸ I.m. 204-205.

Eliade forradalmi ideológiákról elmélkedik, Guy Lardreau Georges Dubyvel folytatott idézett beszélgetéseiben pedig éppen a marxizmussal kapcsolatban jut arra a következtetésre, hogy

„A marxizmus nem eszméinek köszönheti befolyását, hanem annak, hogy élvezetet okoz az embereknek akkor, amikor azt állítja: 'a történelemnek jó vége lesz'; (...) a bajba jutottaknak, akiket mindenfelől csapás ér, akik felfordulnak, betegek, nemi életre képtelenek stb., azt mondják: 'Nyugalom, a végén minden rendbe jön.' (...) Értelmet adnak valaminek, aminek nincs értelme, s ezt azért teszik, hogy az emberek elviseljék az elviselhetetlent.”⁴⁹

Krúdy a primitív népi bölcselkedést – gondolkodási szisztémát imitálva, erre az ősi „védekezési, menekülési mechanizmusra” játszik rá, mégpedig meglepően ösztönös módon, ha belegondolunk abba, hogy 1918-1919 között meggyőződésekkel politizált, sajnálatos módon éppen annak a forradalmiságnak kötelezve el magát, amelytől Eliade főntebb idézett művében óvja az általa vizsgált társadalmakat. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Eliade elemzése arra a következtetésre fut ki, miszerint csakis az istenhit hitelesítheti (akár mitologikus értelemben, akár rituálisan, akár a népi hagyományok mentén) a történelmet. Rudolf Bultmann pontosan erről ír az ószövetségi emberrel kapcsolatban, aki a törvények irányította természeti rend helyett Istenben hisz, a világ teremtőjében, aki az emberre bízta a világot. „Ez az Isten a történelem ura, aki a történelmi folyamatot saját terve szerint tereli egy bizonyos cél felé.” Az ószövetségi ember hisz a történések összességében meglévő rendben, amelyet a racionalista megközelítése nem képes felfogni.⁵⁰

Bűn lehet már maga az individuális emlékezet is, amely nem hajlandó alárendelni magát a kollektív emlékezet identitásformáló gyakorlatának. Ha pedig egy egész nemzet vagy népcsoport esik a történelem bűnébe, akkor óhatatlanul megjelenik az apokaliptikus történelemszemlélet. Eliade a jellegzetesen történelmi szemlélettel bíró ókori római népre utal, „melynek rögeszméje volt 'Róma pusztulása', s a város *renovatiojára* számtalan elméletet dolgozott ki.”⁵¹ A rómaiakról Collingwood is megjegyzi, hogy

„Számukra a történelem folytonosságot jelentett: öröklését a múlt intézményeinek, amelyeket a rájuk maradt formában gondosan megőriztek; az életnek az ősi szokások szerinti alakítását. (...) Nemcsak őseik arcmását tartották házukban saját életüket irányító elődeik éber jelenlétének látható jelképeként, de (...) őrizték közös történelmük ősi hagyományait. (...) Ezeket a hagyományokat kétségtelenül színezte az az elkerülhetetlen tendencia, hogy a kései köztársasági Róma jellegzetességeit visszavetítsék korai történetébe.”⁵²

⁴⁹ 43. jegyzet 140-141.

⁵⁰ 35. jegyzet 16.

⁵¹ 36. jegyzet 115.

⁵² 6. jegyzet 84.

Collingwood számára az apokaliptikus történelemszemlélet a Krisztus születésével kettéosztott idő és történelem⁵³, amelyet pozitívként értékel⁵⁴. Persze az apokalipszissal maga az idő is megszűnik, akárcsak a történelmi emlékezés, a történelem és a történelmi idő⁵⁵. Rudolf Bultmann, mintha Collingwood gondolatmenetét folytatná, mikor kimutatja a különbséget az *Ószövetség* archaikus, és az *Újszövetség* apokaliptikus történelemszemlélete között. Az *Ószövetség*

„*Műsterion* volt, mely immár lelepleződött. Ez a szándék nem az izraeli történelem irányításában áll, mint azt a deuteronomikus történetírás értelmezte, hogy tudniillik Isten igazsága megismerhető lenne a történelem visszatekintő vizsgálatából. Az isteni szándék tartalmát azok az eszkatológiai események adják, amelyek Krisztus megtestesülésével, keresztre feszítésével és megdicsőülésével vették kezdetüket, és amelyek a nem-zsidók megtérésével és az egyháznak mint Krisztus testének megteremtésével folytatódnak, s a várt végső dolgokkal érik majd el végpontjukat.”⁵⁶

Érdekes lehet az is, hogy ahogy Carl Friedrich von Weizsäcker *A német titanizmus* című könyvében⁵⁷ a titanizmussal, illetve sokkal inkább a messianisztikus világnézeti tendenciákkal hozza kapcsolatba a marxizmust, a kommunizmust, úgy Rudolf Bultmann is elképzelhetőnek tartja ennek az ideológiának apokaliptikus-messianisztikus értelmezését is⁵⁸. Másrészt az is el kell ismernünk, hogy Krúdy kapcsolata – például – a szociáldemokráciával: vitathatatlan.

A fejlődésbe vetett vakhit és ószövetségi zsidó értelmezői logika kapcsolódik össze a Karl Löwith által interpretált Calabriai Joachim történelemszemléletében is, aki a Talmud és a Zóhár alkotói által már sok ezer éve ismert analógiás szövegfejtő módszer segítségével „megértette”, hogy a világtörténelem pusztán annyiból fontos a hívő keresztény számára, hogy abban az üdvtörténet valósul meg.

„Így prófétaként előre föltárhatta a történelem egész folyamában kibomló providenciális fejlődés stádiumait.”⁵⁹

Az apokaliptikus elragadtatásnak ez a formája nyilvánvalóan idegen Krúdy történelemszemléletétől, sőt primitívnek tekinthető haladáshítével – mely szakrális értelemben nehezen alátámasztható – éles ellentétben van az örök visszatérés elképzelésével, de bizonyos mértékben a történelmi világ vége felé haladó krisztusi kereszténység apokaliptikus elképzeléseivel is.

Habár Krúdy hősei nem éppen az üdvtervet tartják szem előtt

⁵³ I.m. 102.

⁵⁴ I.m. 99.

⁵⁵ 35. jegyzet 41.

⁵⁶ I.m. 47.

⁵⁷ Carl Friedrich von Weizsäcker: *A német titanizmus*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1989.

⁵⁸ 35. jegyzet 81.

⁵⁹ 38. jegyzet 199.

életvezetésükben, életszemléletük mégis Collingwood konklúzióját látszik követni a véletlen történések tiszteletben tartásával, vagy akár éppen azzal, hogy nem tudják eldönteni (nem értik), hogy van-e akarattalan cselekvés vagy történés a világban és ha van: mi végre? (Sőt: van-e értelme az utóbbi kérdésnek?) Különösen fontosak lehetnek ezek a kérdések a Krúdy által megjelenített valós történeti szereplők, egészen pontosan az uralkodók szempontjából. A feudális keresztény uralkodók (II. Ulászló, II. Lajos, Szapolyai János, I. Ferdinánd, II. Lipót, I. Ferenc, I. Ferenc József) Isten kegyelméből, az isteni gondviselésből kifolyólag uralkodnak. Azzal kapcsolatban, hogy I. Ferenc József mindezt komolyan vette, és valóban az isteni gondviselés kiválasztottjának tekintette magát, sem Somogyi Éva, sem Supka Géza, sem a Gonda Imre – Niederhauser Emil szerzőpáros nem hagy kétségben minket⁶⁰. I. Ferenc József volt az, aki *bele is törődött* ebbe a ténybe, sorsaként fogta fel. Ahogy Rudolf Bultmann írja:

„Az emberek cselekedeteinek úgy kell szolgálniuk az isteni tervet, hogy közben nem tudnak róla. (...) mindazok, akik kormányoznak, egy nagyobb hatalom alávetettjeinek érzik magukat. (...) Sem ama múltból örökölt diszpozícióknak nem urai, amelyek által a múlt idők az emberek dolgait meghatározzák, sem azt nem látják előre, hogy milyen irányt fognak venni az események a jövőben; még kevésbé képesek erővel hatni rá.”⁶¹

Mindezeket figyelembe véve elmondhatjuk, hogy Krúdy Gyula epikájának történelemszemlélete a történelem nélküli és a történelmet kiküszöbölni igyekvő, „archaikus” földművelő-állattenyésztő társadalmak hagyományán alapul, de úgy valósítja meg saját elbeszélői mítoszát, hogy ezt az archaizmust – amely főként az időszakos szemléletben, a hősök személyiségének megformálásában és a szülőföld, a nemzet és a mindkettőt fenntartó-teremtő-tápláló szakrális nőalak mítoszának kidolgozásában jelentkezik – ötvözi a történelmi tudatú nemzetek gyakorlatával, amely meglepő módon éppúgy a nemzet vagy népcsoport politikai-ontológiai-földrajzi folyamatosságának fönntartását tartja legfontosabb föladatának, mint az archaizálónak nevezhető gyakorlat. Ezzel kapcsolatban talán elegendő a *Két atya-kép között* című fejezetnek arra a részletére utalni, amelyben a XIX. századi magyar történelem sorsfordító szereplői arcképeinek (Kossuth Lajos, Ferenc József, az aradi tizenhárom mártír tábornok) szinte vallásos tiszteletéről van szó. A párhuzam a római ősök Collingwood által leírt tiszteletével, azt hiszem, nyilvánvaló. Az a tény, hogy Krúdy Gyula a keresztény mitológia egyik központi alakját választotta egy olyan mítosz alapítójául, amely mind céljait, mind rítusait tekintve a kereszténység előtti szakralitás idejébe nyúlik, és ahhoz képest „pogány”, könnyen ellentmondásokat eredményezhet szerzőnk magánmitológiájában, hiszen

⁶⁰ Somogyi Éva: *Ferenc József*. Gondolat Budapest, 1989. 22., 41., 221., 280-282., 15. jegyzet 370-371. és 12. jegyzet 189.

⁶¹ 35. jegyzet 76.

„Ellentétben a klasszikus pogányság (...) kultúráival, a keresztény vallás nem egy nemzeti kultúrát szentesítő kultusz volt, és ma sem az, hanem az eljövendő megváltás transzcendentális hite.”⁶² – írja Karl Löwith.

Csakhogy Krúdyhoz sokkal közelebb állt egy olyan „pogány” mitológia, mely a személyes üdvterv helyett nemzeti mitikus – babonás, azonban kifejezetten szakrális módon nyilatkozik meg és így is értelmeződik, mivel csakis így értelmezhető. Ezenkívül bármennyire ellentmondásos is ennek a mítosznak a beillesztése az európai kereszténység szakrális gyakorlatába (bár Eliadénak az európai paraszti társadalmakkal kapcsolatos érveire gondolva korántsem nevezhető ellentmondásosnak), a nemzeti hagyományok megőrzéséhez elengedhetetlen szakrális legitimáció szempontjából mindenképpen helyesen döntött Krúdy Gyula, mikor magánmítoszát megformálta.

A bűn és a történelem szempontjából példaszerű, ahogy Krúdy Gyula fel- és kihasználja Szerémi György episztolaszerű visszaemlékezését, melyet az udvari káplán 1545-1547 között állított össze *Epistola de perditione regni Hungarorum* címmel. Bár Szörényi utal rá, hogy Krúdy történeti kutatásai során Jászay Pál *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* című munkáját használta⁶³, nem zárható ki, hogy a Szapolyai párti és önmagát elv- és ízléstelenül az események középpontjába erőltető Szerémi „vallomását” is ismerte, azt azonban Jászay művének megfelelően formálta át. A történetileg-politikailag jelentéktelen Szerémi viselkedésének gúnyos kommentárú vázolója (Habsburg Máriának a zsidókhöz fűződő, rendkívül ellentmondásos viszonyát tekintetbe véve egyáltalán nem lehet véletlen, hogy éppen egy zsidó számol be az esetről Mária királynénak!) közvetve Szapolyai viselt dolgaira utal, groteszk megvilágításba helyezi az erdélyi vajda és a szepesi gróf honfoglaló Árpád vezért majmoló, „ősi gyökerekhez” kapcsolódó szertartásait. Elegendő legyen itt Kun Gotthárd hét buzogányos „magyar”-jára gondolni, akik a török által tönkretett és kirabolt Budán „ősi szokás” szerint körülvették vezérüket és (török módra) térdet, fejet hajtottak előtte. Szörényi feltételezése szerint⁶⁴ a szerző itt korának törökös-magyar kardcsörgetését is rámásolja a groteszk jelenetre. Ha közvetlenül hasonlítjuk össze a Szerémi szövegének és Krúdy *Festett király* című regényének egy azonos mozzanatát, a Tokajból Budára induló Szapolyai útjának Szerencs és Buda közötti részletét, valamint Jászay Pál történeti munkájának idevonatkozó részét. Székely György Szerémi művének magyar fordításához írott kíséret tanulmányából⁶⁵ kiderül, hogy már Szerémi teljes szövegét tanulmányozhatta Krúdy magyar nyelven, s talán

⁶² 38. jegyzet 70.

⁶³ 9. jegyzet 294-295.

⁶⁴ I.m. 229.

⁶⁵ Székely György: *Élmény, néphit és valóság Szerémi műveiben*. In: Szerémi György: *Magyarország romlásáról*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1979. 5-24.

ezzel magyarázhatóak az író sajátos betoldásai ellenére is (melyek a *Festett király* regényszerkezetébe illeszkednek) tapasztalható egyezések. Figyelemreméltó továbbá az is, ahogyan Jászay Pál használja Szerémi közléseit: forrásként is igénybe véve, de kritikával is illetve azokat. A XX. századi író szinte pontról pontra cáfolja – gyakran csak sejtetve Szerémi bormérő helyekre való menekülési kísérleteit (v. ö. ezt Brandenburgi György őrgróf seregének viselkedésével!) – a kortárs „történelemcsináló” próbálkozásait, s ehhez minden bizonnyal Jászay adatait is fölhasználja. A szerémségi Kamonc mezővárosában született Szerémi korábban nyíltan rokonszenvezett Székely Dózsa György parasztfelkelőivel, akiket Szapolyai vajda „tanított úri tisztességre” a lázadás leverése után. Jobbágyi sorból származott maga is, mégsem átalott önként sietni Tokajba a vajdához, kezét szorítani sorstársai hóhérával. Mindkét szövegből kiderül az is, hogy a Jagelló-ház utolsó képviselőjét is elárulta halálában, valamint annak özvegyét, Máriát. II. Lajos haláláról szóló pletykaízű beszámolóját pedig elegendő egy másik kortárs, sőt szemtanú, a mohácsi csatában részt vett Brodarics István *Igaz leírásával*⁶⁶ összevetni, hogy meggyőződjünk a káplán történetírói hitelességéről. A kor nemzetközi nyelvét, a latint sem bírta megnyugtató biztonsággal a „csacska káplány” –ahogy Ortway nevezi őt művében. Jászay egy alkalommal nem állhatja meg, hogy könyvében példákat ne hozzon Szerémi „latinságára”:

„Nem tartóztathatom meg magamat, hogy Szerémynek ide-vonatkozó szavait, szokott rossz latinságával is, elő ne adjam. Így hangzanak azok: 'extraflavere dederunt' (kilöhöltek=kilöttek) (...) extraassavit' (kisütötte az ágyút!)”⁶⁷

Mindenesetre meglepő, hogy a híres történelmi pletykát a II. Lajos holttestének oldalán talált három szúrt sebről Szerémi is, Supka Géza is osztja (utóbbi éppen előbbi fantasztikus meséjére támaszkodik: egy „ismeretlen” magyar katona mesélte el Szeréminek a királygyilkosság – ami ezek szerint hármasság volt, hiszen Szapolyai György megölte a királyt, őt Tomori érsek ölte meg, azt pedig György úr egyik katonája – Shakespeare hullákat halmozó rémdrámáiba illő történetét), Krúdy pedig úgy tűnik, nem akar a kérdésben dönteni regénytrilógiájában. Gunyoros zsidó narrátorát olvasva szinte nyíltan kitetszik: Szerémi (a Krúdynál neve mögé biggyesztett „y” valószínűleg szintén az irónia eszköze) fut a vajda „szekere”, majd lova után, illetve amellet. A szó szoros értelmében. Az 1919-es híres Krúdy-riport, *A kápolnai földosztás* tartalmaz több olyan párhuzamot, amely a jóval később megírt *Festett király* azon részét ellenpontozza, melyben Szapolyai vajda „új honfoglalásáról” van szó. Krúdy számára 1919-ben Károlyi Mihály földosztása volt a második,

⁶⁶ Brodarics István: *Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1983.

⁶⁷ 32. jegyzet 113.

hiteles honfoglalás, ezt pontosan rögzíti is cikkében⁶⁸. Nem felejtkezhet el az olvasó a kápolnai káplánról sem, aki Krúdy szerint két mázsát nyom, akárcsak a szerencsi apát Szapolyai korából, és ő sem fér fel Károlyiék szekereire, lemarad róla, akárcsak több száz évvel azelőtti elődje, Szerémi⁶⁹. Az eset Heves megyében történik, közel van Eger, ahogy azt a riporter is megemlíti (a kövérséget magyarázandó), a helyszín is majdhogynem egyezik Szapolyai vonulásával. A két történelmi esemény lényege, értéke azonban akkor és ott Krúdy számára, össze sem hasonlítható. Figyelemreméltó lehet az is, amit Szerémi bormérő helyekre való meneküléséről megtudunk. Gyalázatos árulása és hazugságai után keresi, feltehetőleg eszméletvesztés céljából ezeket a helyeket a káplán. A zsidó narrátor szerint

„Az árulónak az első büntetése az, hogy keresi azokat a helyeket, ahol eszméletét elveszítheti és állati sorsában nem okoznak neki fájdalmat a gondolatok.”⁷⁰

Ezzel párhuzamosan felvetődhet a kérdés, hogy a Mohács korabeli arisztokrácia Krúdy által megjelenített züllöttsége nem magyarázható-e éppúgy az árulás bűnének bűnhődésével, már tudniillik a haza elárulásának a bűnéről lenne ez esetben szó. S hogy miért foglalkoztam ilyen behatóan ennek a mellékszereplőnek a sorsával, amikor az említett Brodarics püspök úr is a maga – szó szerint – meztelen, esendő emberi „valóságában” jelenik meg Krúdynál, csakúgy, mint szinte minden szereplő? Mert véleményem szerint ebben a korban Szerémi viselkedése példázatértékű, s ki tudja, talán Krúdy is így gondolkozott, mikor mondatról mondatra végigkövetve az episztola számára fontos részleteit új megvilágításba helyezte azokat. Mellesleg a zsidók szerepe egyáltalán nem mellékes a kor történelmében, így Krúdy *Királyregényeiben* sem. 1931. december 25-én a *Magyar Hírlapban Egy élve eltemetett város regénye. Óbuda múltja, jelene és jövője*. címmel Krúdy hosszú cikket írt.⁷¹ Megemlékezik benne többek között az óbudai zsidóság történetéről is. A cikknek ebben a részében olyan részleteket közöl a *Királyregények* koráról és szereplőiről, melyek a regénytrilógiában nem találhatóak, de jellegzetesen oda illenek. A zsidók egyként kölcsönöztek a szomorú II. Ulászlónak, II. Lajosnak, az özvegy Mária királynénak (mivel Krúdy szerint a dölyfös magyar urak nem voltak hajlandóak kölcsönözni nekik), sőt I. Ferenc Józsefnek is „a bécsi krach idején”. Arról is ír, jöllehet túlzó eufemizmussal, hogyan követték Mária özvegy királynét az óbudai zsidók Pozsonyba és a közeli Sopronba. Sajnos, a korabeli helyzet a valóságban nem volt ilyen „édeni”. Kulcsár Péter *A Jagelló-kor* című munkájában beszámol arról, hogy Magyarországon éppen Mária apósa uralkodásának

⁶⁸ Krúdy Gyula: *Magyar tükrök*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1984. 700-701.

⁶⁹ I.m. 691.

⁷⁰ 1. jegyzet 274.

⁷¹ 4. jegyzet 309-321.

idején, Nagyszombaton merül fel az első „vérvád”, (az egyik utolsóról, a tiszzaeszláriról éppen 1931-ben írt regényt Krúdy⁷²), és azt sem titkolja, hogy kiváltó okai között első helyen szerepelt az anyagi megfontolás, az erőszakos pénzszerzési lehetőség. Aki tehette, pénzzel megválthatta a máglyahalált...⁷³ Mária özvegy királyné pedig a pozsonyi zsidók kiutasításával és házaik kiárusításával próbált pénzhez jutni a kényszerű pozsonyi tartózkodás idején, ahogy erről Krúdy is értesülhetett Jászay Pál művéből⁷⁴. Egyetlen elmosódott utaláson kívül Krúdy nem foglalkozik ezzel a határozattal, talán azért, mivel már saját korában ellentmondásos volt. Mária királynétól soha nem volt idegen zsidó pénzemberek segítségét kérni. II. Lajos idején a királyné pénzügyi tanácsadója az a zsidó származású Szerencsés Imre volt, akit az úrnő többször is megvédett a támadásokkal szemben.⁷⁵

A *Mohács vagy kavarodás egy Krúdy-regény körül* című interjúban⁷⁶ Krúdy említést tesz néhány történelmi, féltörténelmi, áltörténelmi forrásról, melyeket felhasznált a *Királyregények* írása során. A listához persze hozzáfűzi a maga humoros-ironikus megjegyzéseit is. Jászay Pál, Ortvyay Tivadar, Fraknoi Vilmos, Istvánffy Miklós, Fessler és egy bizonyos Sacher-Masoch nevét említi (utóbbi szerző Leopold von Sacher-Masoch galíciai származású osztrák író [1836-1895.], akinek föltehetőleg *Maria von Ungarn* című könyvéről lehet szó). Mindezekon kívül minden bizonnyal ismerte Nagy Iván műveit⁷⁷, Szerémi György *Emlékirat Magyarország romlásáról* című munkáját⁷⁸, Fraknoi Vilmos *II. Lajos király számadási könyve 1525.* című kiadványát⁷⁹, Szalay László *Adalékok a Magyar nemzet történetéhez a XVI. században* című munkáját⁸⁰, Horváth Mihály *A magyarok története rövid előadásban* című könyvét⁸¹, az 1874-1917 között kiadott *Magyar Országgyűlési Emlékek I. kötetét*, amely az 1526-1536 közötti évekkel foglalkozik⁸², valamint a magyar jakobinus mozgalomban résztvevő Szentjóni Szabó László 1865-ben megjelentetett *Mária magyar királyné* című drámáját⁸³. Gyakorta előfordul, hogy forrásaiból Krúdy szó szerint idéz, az idézet megjelölése, hivatkozás

⁷² Krúdy Gyula: *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1975.

⁷³ 28. jegyzet 102-103.

⁷⁴ 32. jegyzet 90-91.

⁷⁵ 28. jegyzet 181., 205.

⁷⁶ 4. jegyzet 202-203.

⁷⁷ Nagy Iván: *Családtörténeti Értesítő 1899-1901.*, Uő.: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 1857-1868. Az adatok Bartoniek Emma – Gárdonyi Albert – Dézsi Lajos: *A magyar történettudomány Kézikönyve* című könyvéből valók. Könyvértékesítő Vállalat Budapest, 1987.

⁷⁸ A mű magyar fordítása először 1857-ben jelent meg. A forrás a 77. jegyzetben megadott.

⁷⁹ 1876-ban jelent meg a *Történeti Tár XXII. kötetében*. I.m.

⁸⁰ Szalay László: *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században*. Ráth Mór kiadása Pest, 1859.

⁸¹ Horváth Mihály: *A magyarok története rövid előadásban*. VI. kiadás. Sajtó alá rendezte, bővítette és jegyzetekkel ellátta Sebestyén Gyula. Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Budapest, 1887.

⁸² 77. jegyzet

⁸³ Uo.

nélkül (kivételet talán csak a *Királyregények* egy helye képez⁸⁴). Erre az írói gyakorlatra Sturm László is utal *Hagyományok metszéspontján* című könyvében⁸⁵.

Istvánffy Miklós (1538-1615.) művéből több helyütt kitetszik az elfogulatlanság. A Habsburg párton lévőköt és Szapolyai vajda híveit egyként elfogulatlanul próbálja megörökíteni⁸⁶, II. Lajosban ugyanazt az ígéretes tehetséget láttatja, mint a regényíró Krúdy, s azt a Brandenburgi György örgrófot okolja az uralkodó henye életmódja miatt, aki Krúdynam is inkább intrikusi minőségben van jelen, semmint az író alteregójaként, ahogy erre a szakirodalomból például Kelemen László is utal⁸⁷. Istvánffy Sárkány Ambrus sárvári vendéglátásáról is beszámol, sőt – Krúdy szerencséjére – nem mulasztja el azt sem, hogy megjegyezze: ott

„A királyné a különféle kivált tengeri halakat, különösen a Fekete tengerből a Dunába jövő, közönségesen toknak nevezett czeteket csodálta.”⁸⁸

A történetíró meglepő életszerűséggel örökíti meg az eseményeket (egy alkalommal beszámol például II. Lajosnak az őszi gyümölcsök okozta betegségéről...⁸⁹), s ez a módszer nyilvánvalóan megfelelt Krúdynam és kiváltotta a tetszését. Pontosán azokat a tényeket tudhatta így meg, azokat az apróságokat, amelyek az ő magántörténelmének felépítéséhez elengedhetetlenül fontosak voltak. Ráadásul Mária királyné szerepe Istvánffynam korántsem negatív. A főurak egymás közti, tettlegességig fajuló ellentéteire, valamint az országban uralkodó anarchikus hangulat festésére is szép számmal találhatott itt példát Krúdy (a Frangepán és Szalkai, Bornemissza és Batthyány közötti összecsapásokra, valamint a Budán uralkodó lincshangulatra lehet gondolni, amely utóbbinak főként a zsidók voltak kitéve)⁹⁰. Az esztelen pusztítás és rombolás, amelyért Istvánffy és Fraknói Vilmos egyaránt a köznemességet, valamint a budai lakosokat teszi felelőssé, abban a gyűjtogatással végződő fosztogatásban tetőzött, amelyet Krúdy is megörökít a *Mohács* egyik infernális jelenetében⁹¹. Ugyancsak Istvánffynam olvashatott Krúdy arról, hogy Báthori nádort köszvény kínozta, valamint arról, hogy az esztergomi várnagy kifosztotta a menekülő királyné hajóit⁹². Ami azonban föltehetőleg a leglényegesebb lehetett Istvánffy művében Krúdy számára,

⁸⁴ 1. jegyzet 402.

⁸⁵ 8. jegyzet 46.

⁸⁶ Istvánfi Miklós: *Magyarország Története 1490-1606. I-II.* (fordította Vidovich György) Debreczen, kiadja ifj. Csáthy Károly Gazdasági Akadémiai Könyvtár. 1871. 6-7., 75., 89., 94., 95-97., 100.

⁸⁷ Kelemen László: *Krúdy Gyula*. Magyar Irodalomtörténeti Intézet Szeged, 1938. 63.

⁸⁸ 86. jegyzet 109.

⁸⁹ I.m. 120.

⁹⁰ I.m. 135-137.

⁹¹ 1. jegyzet 149-150. Fraknói Vilmos *Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján* című könyvében Szent-István-Társulat Budapest, 1884., a 110-111. lapokon ír ezokról az eseményekről.

⁹² 86. jegyzet 145., 157-158.

az a semlegesnek is nevezhető történészi hozzáállás⁹³, amely pontosan megegyezhetett a szépíró elképzeléseivel azt illetően, hogy sem a vajda pártja, sem a Habsburgok nem alkalmasak arra, hogy kezükbe vegyék Magyarország sorsát.

Fraknói Vilmostól, aki a XIX. század második felének egyik legjelentősebb magyar történésze volt, az alábbi három történeti munkát is fölhasználhatta Krúdy: *A magyar nemzet története*⁹⁴, a *Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján*⁹⁵ és a *Tomori Pál élete és levelei*⁹⁶ címűeket. Az utóbbi munka csupán a Mohács egyik fontos mellékszereplőjének, Tomori érseknek a szempontjából lehet fontos, kiváltképpen azért, mert Krúdy minden bizonnyal innen veszi Tomorinak a pappá szentelése előtti, erősen romantizált, szerelmi életére vonatkozó homályos utalásokat, amelyekből mindössze annyi igaz, hogy a nemes úrnak két mátkája is elhalálozott, röviddel a házasságkötés előtt; azért lehet még lényeges ez a rövidke történelmi munka, mivel *Az első Habsburg* című regényben föltűnik egy bizonyos Tomori Lőrinc, akiről azonban Fraknói *nem tesz* említést. *A magyar nemzet története* című munkájában Fraknói szintén megemlékezik Tomori kudarcba fült házassági terveiről⁹⁷, valamint erőskezű, uralkodásra termett asszonyként ábrázolja Habsburg Máriát, aki ura érdekeit képviselve annak megtépázott tekintélyét próbálja visszaállítani⁹⁸. Ebben a művében kifejtett véleménye szerint a mohácsi tragédiáért II. Lajost csak részben terheli felelősség, a pusztulás a nemzet „önfiainak romlottsága folytán”⁹⁹ következett be. Későbbi munkájában, a *Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján*-ban majd meg fogja változtatni a királyi párt illető, pozitív véleményét. Még *A magyar nemzet története* című művében olyan megállapítást tesz, amelynek következményei Krúdy történeti fölfogását is mélyen érintették. Arról ír Fraknói, hogy Ferdinánd király többszöri ígéretei ellenére sem tette át székhelyét Bécsből Budára, holott ez a gesztus Fraknói szerint az ország és a király harmóniájának elengedhetetlen föltétele lett volna. Az, hogy a Habsburgok mindvégig Bécsset részesítették előnyben Budával, később Pozsonnyal, majd Budapesttel szemben, Krúdy műveiben kitapinthatóan a függetlenségi, elszakadási törekvéseknek adott tápot, és a magyarság lojális részének is problémát okozott¹⁰⁰.

⁹³ Habár Istvánffy I. Rudolf 1582-ben nádori helytartóvá nevezte ki.

⁹⁴ Fraknói Vilmos: *A magyar nemzet története*. Szent-István-Társulat Budapest 1873.

⁹⁵ Uő.: *Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján*. Szent-István-Társulat Budapest, 1884.

⁹⁶ Uő.: *Tomori Pál élete és levelei*. Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája Budapest, 1881.

⁹⁷ 94. jegyzet 234.

⁹⁸ I.m. 244-245.

⁹⁹ I.m. 255.

¹⁰⁰ „Azonban, bár a későbbi országgyűlések ismételve sürgették, hogy az országban lakjék (ti. Ferdinánd K. Z.), és többször ígérte, hogy e kívánságnak eleget teend, ezentúl hazánk határain kívül bírta állandó tartózkodási helyét; hazánkban csak ritkán és rövid időre jelent meg. Példáját követték utódjai. És ezen

A mohácsi vész előzményeivel foglalkozó művében Fraknói Vilmos II. Lajost és Mária királynét felelőssé teszi azért, hogy Magyarország ereje meggyöngült a nagy megmérettetés előestéjén¹⁰¹, s azt a véleményét sem rejti véka alá, amelyből kiderül, hogy inkább Szapolyaival és különösen Werbőczivel szimpatizáló történésszel van dolgunk Fraknói esetében¹⁰². Arra, hogy II. Lajos egyáltalán nem szimpatizált a magyarokkal, sőt félt tőlük, mint ahogy erről *Mohács* című regényében meg is emlékezik, Fraknóinak ebben a művében található Krúdy bizonyítékot¹⁰³. a történész behatóan foglalkozott Máriának a lutheranizmussal kapcsolatos szimpátiájával, habár végül a forrásoknak engedelmessé megállapítja, hogy „Mária utóbb fölismerte, hogy veszélyes útra lépett, és a katolikus egyház tanításához benső szeretettel tért vissza.”¹⁰⁴ Máriáról alkotott képe összetett. „Jóakarátát”, uralkodói rátermettségét nem vonja kétségbe, de nem mulasztja el megjegyezni, hogy

„A viszonyokat és egyéneket kellőképpen nem ismerve, a nemzet jogai és sajátságai iránt kegyeletet nem érezve, számos hibát kellett elkövetnie, melyeket a népszerűtlen, sokak által gyűlölt fejedelmhölgynek kétszeresen számítottak be.”¹⁰⁵

Ortvay Tivadar (1843. november 18. Csiklovabánya – 1916. július 8. Budapest.), aki *Pozsony város Történetét* hét kötetben írta meg, művének negyedik kötetében olyan gasztronómiai adatokat közölt, amelyek Krúdy számára rendkívül fontosak voltak. Fellapozván ugyanis a korabeli városi elszámolásokat, Ortvaynak azt kellett látnia, hogy a pozsonyi polgárok minden egyes adományt, kölcsönt és ajándékot feljegyeztek az utolsó kis potykáig, csepp borig, rézpénzig, amellyel a városukban meghúzódó menekült özvegy királynét és a kíséretében lévő urakat ott tartózkodásuk idején ellátták. Mielőtt azonban Ortvay aprólékos forrásfeldolgozó munkájának ezt a részét bemutatnám meg kell jegyezni, hogy Mária királyné Budáról történt menekülését Krúdy nagyjából-egészéből úgy írja le, ahogy az Ortvaynál szerepel, ami nem is csoda, hiszen ebben egyet ért Ortvayval például Jászay Pál is, Krúdy talán legfontosabb forrása. Ortvay a Mária és kísérete számára kedvező politika-földrajzi fekvés mellett még azt is megemlíti Pozsonnyal kapcsolatban, hogy az ottani lakosság „ragaszkodik az osztrák házhoz.”¹⁰⁶ Pozsony város története szerint 1526.

körülmény nagy fontossággal birt; a mennyiben egyik oka volt annak, hogy a nemzet és uralkodója között nem jött létre azon benső viszony, mely a nyugodt állami létnek és biztos haladásnak föltétele.” I.m. 10.

¹⁰¹ 95. jegyzet 14., 118-121.

¹⁰² I.m. 60., 61., különösen az 1. lábjegyzet a 61. oldalon.

¹⁰³ II. Lajos királyt idézve írja Fraknói Vilmos: „Az érsek – úgy mond – mindig híven szolgált nekem, én nem fogom engedni, hogy bántás érje. Még ha a hűtlenséget valóban rá lehetne bizonyítani, az egyház iránti tekintetből kimélném őt; mert jól tudom, hogy ha az egyház tekintélye megingattatik Magyarországon, nem telik el három esztendő és a magyarok az ősi pogánysághoz térnek vissza.” I.m. 101-102.

¹⁰⁴ I.m. 207. fontos még a 206. is.

¹⁰⁵ I.m. 250.

¹⁰⁶ 31. jegyzet 9.

szeptember 3-án érkezhettek a királyné Pozsonyba, mivel másnap már a város számadókönyveiben az szerepel, hogy a királyné „10 potykával, 16 csukával, 3 keszeggel, 1 harcsával néhány sigérral, meny-, márna-, süllős egyéb hallal, 200 zsemlyével és 1 akó majorsági borral”¹⁰⁷ megvendégeltetett. Ezek az adatok Jászay Pál művében is hajszállra ugyanígy szerepelnek, tehát valószínűsíthető, hogy Ortvay Jászytól is szerezhette adatait, hiszen lábjegyzetekben többször utal rá, de, ha a város számadókönyvei még az ő korában is hozzáférhetőek voltak, akkor közvetlenül onnan is átvehette azokat. Krúdy viszont mindkét művet elolvasta. Az étel- és italneműekre vonatkozó följegyzéseket Krúdy szinte kivétel nélkül átveszi, ezért is, valamint terjedelmi okokból nem közlöm ezeket az idézeteket¹⁰⁸. Mindössze annyit érdemes megjegyezni, hogy a szépíró rendkívül komoly filológiai kutatásokat végzett, ellentétben azzal a vélekedéssel, amellyel korabeli kritikusan illették őt, és legfőképpen ellentétben a szintén tőlük származó történetietlenség vádjával.

Jászay Pál *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* című műve nevezhető Krúdy legfontosabb történelmi forrásának. Egyértelműen kritikus Szapolyaival szemben¹⁰⁹, bár az elfogult Szerémi György művét többször idézi. Műve olyan mértékben ihletőjévé vált Krúdy regényhármásának, hogy némely esetekben, mint amilyen Horváth Gáspár „leánykérési kalandja” Szapolyai parancsára Máriánál¹¹⁰, II. Lajos Szapolyai-féle székesfehérvári temetése¹¹¹, Szapolyai követeinek csúfos kudarca Bécsben Ferdinándnál¹¹² vagy Magyar Benigna története¹¹³, gyakran szó szerint idéz Jászytól. Történelmi munka és történelmi regény szimbiózisára a legszebb példa minden bizonnyal Krzyczky Endre przemysli püspök Brodarics István püspökhöz írt levelének fölhasználása a *Királyregényekben*. A levelet Jászay teljes egészében lefordítja és közli, s Krúdy a számára leglényegesebb részeket átveszi, s egy Bécsben szolgáló lengyel százados szájába adja, akit azzal bíznak meg, hogy őriztesse az illetlen magyar követeket, akik magyarul merészeltek szóba állni Habsburg Ferdinánddal. Szinte változtatás nélkül sűríti egyetlen bekezdésbe a több oldalas missilis levelet az író:

„Mi, lengyelek egy századéven át szenvedtünk Németországtól, szenvedtünk a

¹⁰⁷ I.m. 20. oldal 3. jegyzet

¹⁰⁸ 32. jegyzet 48-49., 69., 89-90., 134-135., 303., 411., 437. és 31. jegyzet 23., 25., 51., 52., 147., 150.

¹⁰⁹ A „két testvér Szapolyai soha egyszerre a királyi udvarnál meg nem jelent, miként, ha az egyik törbe esnék a másik segedelmeire siethessen; meggondoljuk végre, hogy a török, a merre ment, az ő jószágait mindenütt sértetlenül hagyta, ő viszont igen rossz néven vette, hogy némely szolgálai a törökök ellen harcolnak, s belőlük néhányat levágtak; a közvélemény kárhóztatását legkisebb részben sem bírjuk felette könnyíteni.” 32. jegyzet 60-61.

¹¹⁰ I.m. 136-141.

¹¹¹ I.m. 152-153.

¹¹² I.m. 297-299. érdemes még a történelmi igazság kedvéért a 344. oldalt elolvasni, ahol kiderül: azért bánt olyan cudarul és sértően Ferdinánd Szapolyai követeivel, mert az is hasonlóan bánt az övéivel a székesfehérvári királyválasztó gyűlés alkalmával.

¹¹³ I.m. 374-386.

rettenetes muszkától, tatár hordáktól és elkalandozó törököktől. De épségben és egészségben vagyunk. Míg nektek csak egyetlenegyszer nyúlt köldökötökhöz a török, már azt se tudjátok, hogy mit csináljatok. (...) Nagyszerű szomorújáték ez.”¹¹⁴

A Jászay által közölt levélben ugyanezek a részek a következőképpen találhatók:

„Egy hosszú századig ingerkedett velünk Németország, és mi ennek, nem tunyául álltunk ellent. Rémítő erővel támadt meg a muszka; leveretett ez is, és visszaüzetett. Hasonló babért aratott a moldva. Gyakran megrohannak a törökök, de nagyobb veszteség mint nyereséggel mennek el, s ekkorig: csak egyetlen várunkat sem bírják. Be-becsapkodnak a tatárok, de hogy ezt már hajdanóta gyakorolják, Ovid szomorú verseiből is világos (...) A török csak egyszer nyúlt köldökötökhöz, és im! úgy látszik, már mindnyájan odavagytok. (...) Nézői leszünk mi, noha nem nagy örömmel, ama *nagyszerű szomorú-játékaitoknak*, mellyeket szerepelni kezdtek.”¹¹⁵

Az 1926-ban, a szomorú évfordulóra megjelent *Mohácsi Emlékkönyv 1526-1926*¹¹⁶ szép számmal tartalmaz olyan tanulmányokat, amelyek már valamivel az első világháború előtt is rendelkezésre álltak az olvasóközönségnek. Ezek egy részét Krúdy Gyula szintén ismerhette és fölhasználhatta *Mohács* vagy *Árnyékkirály* című műveiben, amelyeket az emlékkönyv szerkesztése és megjelenése előtt, illetve azzal egy időben alkotott. Ilyen lehetett dr. Fogel József *II. Ulászló udvartartása* című 1913-as tanulmánya, melyből II. Ulászló jellemzéséhez szükséges adatokat találhatott a szépíró; az említett Ortway Tivadar *Mária, II. Lajos magyar király neje 1505-1558* című, először 1914-ben megjelent műve is kifejezetten fontos lehetett Krúdy számára, aki az *Emlékkönyvben* található tanulmányok nagy részével ellentétben nem a külhoni segítség hiányának tulajdonította a nemzet tragédiáját (habár dr. Török Pálnak *A mohácsi vész diplomáciai előzményei* című tanulmányából az derül ki, hogy a mohácsi tragédia talán Franciaország kivételével szinte egész Európának örömhír volt¹¹⁷), hanem a magyarok széthúzásának és politikai erkölcstelenségének. Érdekes lehet Rédey Tivadar *Mohács emléke költészetünkben*¹¹⁸ című dolgozata, amely a kezdeti históriás énekektől (illetve azok hiányától) saját koráig tekinti át a mohácsi vészt megéneklő szépirodalmi alkotásokat, sőt, munkájának elején még egy bátortalan kísérletet is tesz az etnografikus hagyomány irányába. Krúdy műveit – természetesen – nem ismertetheti.

Krúdy kapcsolatot tartott fenn az említett Supka Géza régész-művészettörténésszel is, aki szintén fontos adatokat szolgáltatott neki a Habsburg-házzal kapcsolatban, hiszen *Habsburg-krónika* című könyvét

¹¹⁴ 1. jegyzet 404.

¹¹⁵ 32. jegyzet 293-295.

¹¹⁶ *Mohácsi Emlékkönyv 1526-1926*. (Szerk. Lukinich Imre, az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója.) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1926.

¹¹⁷ I.m. 189.

¹¹⁸ I.m. 313-333.

1932-ben fejezte be, de részleteket a *Világ*, illetve a *Lantos Magazin* is közölt már a műből a húszas-harmincas évek fordulóján¹¹⁹. Barátságukat egy levél is igazolja, melyet Supka Géza küldött az írónak 1926 augusztus 24-én, az általa szerkesztett *Literatúra* kiadóhivatalából.¹²⁰

Kozma Dezső Krúdy monográfiájában megemlíti, hogy az író temetésekor Supka Géza gyászbeszédet tartott¹²¹.

* * *

A *Királyregények* kíméletlenül éles tükröt tartanak a Trianon utáni magyarság elé. Egyrészt percig nem hagynak kétséget afelől, hogy a nyugati nemzetek közönye (sőt talán rosszindulata) igen nagy szerepet játszott a bukásban, másrészt azonban arra a sokkal fájóbb tényre is rámutat – ugyanolyan világosan –, hogy a magyarok egymás közti gyűlölsége és korlátolt becsvágya korlátlan önzéssel és hataloméhséggel párosulva vezetett a megosztottságon, török-Habsburg elnyomáson keresztül a gyűlölt-szeretett, később visszavágyott Osztrák-Magyar Monarchiához, majd annak felbomlásához is, Magyarország szétszaggatásához és kiszolgáltatásához.

A hataloméhség fogalma Krúdynál közvetlenül párosul a testi falánkság fogalmával. A *Festett királyban* már nyoma sincs a Jagellók ingyenc vacsoráinak, a vadászatokat követő reneszánsz mértékű lakomáknak. Mindenki ott, úgy és annyit zabál, amennyit, ahol és ahogy tud. Szapolyai a számára készült, ízletes bográcsgulyás elfogyasztása után még arra a hitvány – és valószínűleg beteg – disznóhúsrá is ráveti magát, melyet a szőlőszüretelőknak készítettek. Az országban nincs többé életrend, tehát ételrend sincs. Vecsernye idején ebédelnek. Az árulók – vagyis az ország nagyobbik fele – vak mámorban rohan az italmérő helyek felé, hogy eszét veszítve a végső pusztulás előtt még utoljára kitombolja magát. A lélek békéjét és a test alázatát őrizni hivatott egyház képviselői mint hizott ökrök cipelik gyakran mázsás hájtömegeiket. Az említett szerencsi apát után hat nagy fatuskót hordoznak állandóan, mert másfél mázsáját nem bírja huzamosabb ideig cipelni, útközben le kell ülnie. Ilyenkor combjaira teregeti hájas hasát. Báthori nádorispán, aki Mária mellett marad a pozsonyi „emigrációban”, semmire sem használható, ha nincs a szervezetében alkohol. Az ország első emberei szinte kivétel nélkül a falánkság, a túlzásba vitt evés és ivás okozta elváltozások miatt szenvednek. A nádorispán álltában is térdére támasztva próbálja tartani lassan kőkeménnyé váló máját. Harmónia és rend helyébe az anarchia lép, meg az állati indulatok. Szapolyai gúnyneve, a *Festett király* onnan ered, hogy harcosai előtt vadszölő

¹¹⁹ Steinert Ágota: *Supka Gézaról, a Habsburg-krónikáról és a kötet összeállításáról*. 15. jegyzet 433.

¹²⁰ 4. jegyzet 183.

¹²¹ Kozma Dezső: *Krúdy Gyula postakocsiján*. Dacia Könyvkiadó Kolozsvár, 1981. 155-156.

levélvel bekent, vadállati benyomást keltő ábrázattal szokott megjelenni. Mindez idézheti Krúdy gasztronómiai novelláit is, abból a nézőpontból, amelyik a vegetatív, ételekbe menekülő élet ábrázolását látja bele az írónak ezekben a novelláiba (megjegyzem, ezt a véleményt a novellák túlnyomó részével kapcsolatban nem tudom elfogadni, sokkal inkább a csendes, egyszerű hedonizmust vélem felfedezni az olyan novellákban, mint *A pénteki vendég* vagy *az Isten veletek, ti boldog Vendelinek!*), ebben az esetben a lakoma előre elköltött halotti tor, és a végpusztulást jövendőli. Szauder József így ír erről: "Akik csak enni tudnak már, egyebet semmit sem, halálraítéltek."¹²² De ugyanilyen szigorúan-szomorúan vélekedik Fülöp László is: „Az ’étel az élet’ szomorú hitvallása tehát a legtöbb esetben nagy életbajokra enged következtetni”¹²³ Krúdy műveiben. A Mohács utáni magyarság tétovázó, országvesztő vezető rétege ítélte halálra a *Királyregényekben*¹²⁴. Az *Árnyékkirály* című Krúdy regényben, amellyel, hogy a nevéhez kötődő „dobzse!” jámbor kijelentése fokozatosan fenyegetéssé válik, II. Ulászló egy hosszú monológban akképpen szidalmazza a magyar arisztokratákat, hogy a túlzásba vitt étkezés hasonlatait alkalmazza rájuk. Bakócz csak megenni tudja az aranyakat, de csinálni nem, Perényi Imre, a nádor, „veresborképű, (...) aki nagy orrán viseli minden vadpecsenyének a színét, amely ebben az országban található (...) Egy vaddisznócombért eladná étvágyosságában az összes Jagellókat.”¹²⁵ Hasonló hangulata van az 1919-es *Magyar hasak* című novellának¹²⁶, mely *A forradalom napjai* című 1918-ban megjelent cikkkel¹²⁷ együtt olvasva a nemzetvesztő tunyasághoz köti a jóltápláltságot. Az egy évvel korábbi mű, amely az őszirózsás forradalom idején keletkezett, az éhezést jeleníti meg, naturalisztikus eszközökkel. Úgy tűnik, mintha ezekben a műveiben az „ízes írások” mestere haszontalan, sőt káros falánkságról elmélkedne. Az egyén testi egészsége itt összefügg a nemzet egészségével, az ország „nemzeti nagy létével”. Habár a gazdag és művészi hagyományokat magáénak tudható magyar konyhakultúra szinte mindig Krúdy írásművészetének fókuszában található, a szerzői-narrátori vélemény, illetve hozzáállás nem nevezhető egyértelműen pozitívnek a gasztronómia tekintetében. Pontosabban arról van szó, hogy Krúdy az étkezési kultúrában olyan kapcsolódási pontot látott, ami összeköti az ember fizikai, lelki és szellemi, vagy ha úgy tetszik, társadalmi, történelmi, politikai és gazdasági megnyilvánulásainak területeit. Szindbád, Péntek

¹²² 19. jegyzet 142.

¹²³ 2. jegyzet 208.

¹²⁴ Szauder József szerint a trianoni békediktátumot megelőző időszakot is hasonló módon, kíméletlen jeremiádokban mutatja be Krúdy élete utolsó évtizedében írt regényeiben. 19. jegyzet 178.

¹²⁵ Krúdy Gyula: *Három király*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1958. 646.

¹²⁶ 10. jegyzet 5-7.

¹²⁷ Krúdy Gyula: *Magyar Köztársaság Almanachja*. Zrínyi Kiadó Nyíregyháza, 1988. 48-50. különösen: 49.

úr vagy a debreceni uraság az *Isten veletek ti boldog Vendelinek!*-ből szertartásos étkezéseiben nemritkán érosz és thanatosz kapcsolódik össze, ebből a szempontból a legjellegzetesebb Krúdy szöveg minden bizonnyal a *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban?* című regénytöredék tor jelenete. A *hasbeszélőhöz* című 1923-as cikkében Krúdy egyszerre teremt kapcsolatot a gasztronómia, az elmúlás és az írásos emlékezés kultúrája között, és ez utóbbi mögött ott sejthetjük a történelmi emlékezés kultúráját is, legalábbis úgy, ahogy azt Krúdy elgondolta:

„Szemérmes dolog volt, hogy a magyarok a temető férgeinek való kedvezésnek nevezték a konyhaművészetet, de a molyette, avas könyveket vajon kiknek írják, ha nem a mulandóság láthatatlan megbízottainak?”¹²⁸

Ebből a szempontból különösen elgondolkoztatóak a Krúdy Mária visszaemlékezéseiben található sorok, mivel cáfolják azt a közkeletű, de irodalomtörténetileg nem alátámasztható „legendát”, amely Krúdyt „nagyevőként”, „étlapevőként” tünteti föl (habár az „étlapevetés” oda-vissza, kedvenc szórakozása volt az írónak):

„Apám, aki nagyon keveset evett, az étkek által nyújtott örömeket és emlékező hangulatot meséléssel idézgeti, beavatja olvasóját a bécsi csonthús, fácánmadár vagy meleg tepertő ízének, zamatának finomságaiba, és az ízekkel felbukkanó, régen volt emlékekbe, szétfoszlott hangulatokba...”¹²⁹

Ehhez még érdemes hozzátenni annyit, hogy – habár többször kacérkodott szakácskönyv írásával, és a család birtokában lévő recepteket leánya, Krúdy Zsuzsa ki is adta később¹³⁰ – nem lehet bizonyítani, hogy valaha is süttött-főzött volna, habár, közvetlen baráti környezetében szép számmal voltak híres szakácsok, mint például Bródy Sándor. Krúdy, aki értett ahhoz, hogy történelmi, fél- vagy áltörténelmi személyek életét miképpen sodorja egybe a nemzet sorsával, középső *Királyregényében* saját családja egyik fiktív ősének állít emléket. Kelemen László, Krúdy első monográfusa művének bevezetését azzal kezdi, hogy az írot mint emlékezőt állítja elének. Olyan alkotóként, aki emlékekben gondolkodik.

„Minden élménye, szinte már az élmény pillanatában emlékké finomul és szellemének mozgalmait az emlékek járása idézi elő.”¹³¹

Az emlékezésnek ebbe a bensőséges, személyes körébe emeli bele Krúdy

¹²⁸ 10. jegyzet 156.

¹²⁹ Szabó Ede: *Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1970. 74.

¹³⁰ Krúdy Gyula: *Az emlékek szakácskönyve. Ízes írások és régi receptek*. Krúdy Zsuzsa kiadása Budapest, 1983.

¹³¹ 87. jegyzet 9.

családjának, sőt nemzetének történetét is. A nemzeti múltat –Kelemen László szerint – a családtörténet kisebb egységének segítségével szubjektivizálja, teszi személyessé, míg a személyes, gyakorta fiktív életsorsot nemzeti, sőt olykor kozmikus méretűvé nagyítja.

„Valósággal személyes kapcsolatban van a magyar múlttal. Innen ered történelmi regényeinek legfőbb varázsa. Az árpádházi királyokról, a tatárjárásról, a XIX. század nagy magyar alakjairól az öregember hangján beszél, aki ifjúkori kalandjait meséli el.”

Ezt a nagyfokú történelmi érzékenységet, amelyet akár a történelem rendkívül intenzív, személyes megélésének is nevezhetnénk, a Krúdy család múltjából és rokonainak erős történelmi tudata segítségével sajátítja el az író. A családi legendárium szerint a reneszánsz Beatrice királynővel Olaszországból érkező Crudyk, akik szakácművészetükért vagy a Fekete seregben tanúsított vitézségükért nemesi rangot kaptak Mátyás királytól, a Krúdy család ősei. Czére Béla rámutat arra, hogy a család – melynek ősi fészke Zólyomban volt – csak a XVII. században kapott nemesi oklevelet¹³². Krúdy Pál ügyvéd 1775. előtt költözik Zólyomból a nógrádi Szécsény-Kovácsiba, birtokosnak. Dédunokája a legendás nagyapa, legidősebb Krúdy Gyula lesz, aki a szabadságharc után Debrecenbe költözött, s ott ügyvédi irodát nyitott. Az 1867-es kiegyezés után Szabolcs vármegye főügyésze lett Nagykállóban, hogy végül Nyíregyházán telepedjen le, visszatérve az ügyvédi hivatáshoz. Gyula fia is ezt a pályát választja, és Gyulának, az író unokának szintén ezt a hivatást szánja kezdetben a család.

Krúdyt mindez nem zavarja, s durva csuhája alatt olaszos (reneszánsz?) ruházatot viselő Crudy „őse” tanúsága szerint Nagy Lajos király uralkodásának idejére teszi a Krúdy-dinasztia születésének pillanatát. 1913-ban, a *Századok* című lapban *Magyar király-idyllek* néven megjelent népszerű történelem szemléletű írásában, amelyet Praznovszky Mihály kisregénynek nevez, valóban az Anjou-korba helyezi azt a Crudi lovagot, aki „százöles mélységbe” ugratott a királyné kegyeiért¹³³. Crudy a királyné testőre. Ellentmondásos lovag egy ellentmondásos korban. Kiváló törvívó, de utcai verekedő. Habsburg Máriához hű, de bevallottan lutheránus, azaz Luther „doctor” híve, személyes ismerőse; az új hit „püspöke”, s hogy a helyzet még tovább bonyolódjék: halála előtt megtér a katolikus hithez, mivel szerelmes a királynéba, szerelmét azonban mélyen szívébe zárva rejti el, mint a kerek asztal lovagjai a legendákban. A királyné iránti hűség és a lutheránus hit egyébként nem volt a korban olyan ellentétes, amint azt Krúdy ezúttal romanticizáló ábrázolása sejteti. A királyné jó kapcsolatokat ápolt a reformáció híveivel, sőt azt a Cordatus Konrádot tette meg udvari papjául, aki nyíltan a reformáció híve volt, és akit többször meg is kellett

¹³² 3. jegyzet 14.

¹³³ 37. jegyzet 10.

védelmesnie a pápai küldöttel szemben¹³⁴. Krúdy barátja, Supka Géza is megemlíti Habsburg-krónikájában, hogy „Mária például határozottan szimpatizált a lutheránusokkal.”¹³⁵ Az általam ismert források közül egyedül Horváth János tesz említést *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus* című könyvében arról az egyébként nem elhanyagolható tényről, hogy Habsburg Máriának volt egy Erzsébet (Izabella) nevű nővére (1501-1525), aki II. Keresztély dán király feleségéeként mint lutheránus hunyt el. A helyzetet bonyolítja, hogy testvérének elhunytakor Szalkay László bíboros írt vigasztaló epigrammát a királynénak¹³⁶. Mellesleg nem biztos, hogy Crudy Róma tiszteletének adózva választja élete végén a katolikus hitet, hiszen Mária tisztelete is ehhez a valláshoz köthető. Másrészt az ellenreformáció során a katolikusok éppen a protestánsokat vádolják azzal, hogy a török csapás azért érte Magyarországot, mivel az „újhitűek” elfordultak az egyháztól, sőt az ország szakrális védelmezőitől is, elsősorban az istenszülő Nagyboldogasszonytól. Crudy lovag vezeti Máriát titokban Székesfehérvárra, halott férjével való utolsó találkozására (a *Festett király* lapjain még utolsónak tűnik ez a találkozó), hogy ott életét áldozza királynőjéért és a koronáért (mely akkor még nem Habsburg főn ült!). Ez a vadromantikus, kalandokban bővelkedő betoldás egyrészt az író nemzeti önigazolásának része, bizonyos értelemben kolofon, mellyel a krónikáiról Krúdy (a *Királyregények* előzményében az *Árnyékkirályban* nyíltan felvállalja a narrátor ezt a szerepet, mint íródeák) a korabeli (XVI. századi) szokásoknak megfelelően magát a történetek lejegyzőjét is beleírja a szövegbe, ezúttal azonban úgy, hogy nem távolítja el magától, a *Festett király* című regény XX. századi lejegyzőjétől a négyszáz esztendővel azelőtti eseményeket¹³⁷. Szauder József fedezte föl, hogy a Krúdy novellisztika *Ábrándozás* című darabjának¹³⁸ vezérmotívumát írja újra a szerző a *Festett király* székesfehérvári jelenetében. Mária királyné és Crudy lovag a templom mennyezeti gerendáin kúszva megismétlik az *Ábrándozás* hősének a tettét, aki ama felvidéki kolostor templomának párkányzatán kúszik a főoltárhoz gyermekként, ahol kisdíák korában tanult (nyilvánvaló utalás Podolinra), tragikus románcot álmodva egy bizonyos „Julián barátról” és apáca kedveséről. Szauder így ír erről:

¹³⁴ 28. jegyzet 183-184. Cordatus Konrádról Fraknoi Vilmos is megemlékezik, mint Körmöczi lelkésztől. 94. jegyzet 115-116., és 119-120.

¹³⁵ 15. jegyzet 83.

¹³⁶ 31. jegyzet 240.

¹³⁷ Ortway Tivadar műve is Mária özvegy királyné afeletti haragjáról tudósít, hogy Szapolyai II. Lajos 1526. november 9-én történt eltemetésével megfosztotta őt özvegyi jogától és kötelességétől. 31. jegyzet 74-75. Szapolyai tettét az vezethette, hogy elődjének ünnepélyes sírba tételével teremtheti meg saját uralmának legitimitását, a hierarchikus folytonosság bizonyításával. A bakonyi, illetve székesfehérvári kalanddal kapcsolatban Jászaynál természetesen semmit sem találhatunk, sőt éppen arról tudósít, hogy a kérdéses időben Mária Köpcsényben tárgyalásokat folytatott. 32. jegyzet 188.

¹³⁸ Krúdy Gyula: *Pókhálós palackok*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1977. 490-492.

„Az elbeszélés (...) hőse a felidézett gyermekkori emléken keresztül egy még mélyebb rétegben fekvő emlékre tekint vissza, arra, amelynek mintájára szinte reprodukálódott a gyermekkori. (...) Ez a személyes eset szubjektivitásával és különösségével, segíti elő azt a fordulatot, mely a novella végén a múlt emlékével árasztja el jelent.”¹³⁹

A mélységbe való lezuhanás veszélye a *Királyregényben*, a novellában, valamint a *Magyar király-idyllekben* egyként jelen van, mint feszültségkeltő elem. Krúdy nem egy sosemvolt ősenek állít emléket, hanem egy fiktív és éppen fikcionalitása által az egész családot, annak több száz éves létét általános egészében képviselni tudó archetípust állít elő, aki egyszemélyben testesíti meg az összes Krúdy őst, labancokat, kurucokat, betyárt és főügyészt az író emlékezetében, mely együtt látja a Krúdy-család és a magyar nemzet történetét. Erről az emlékezésről írja Jan Assmann, hogy

„A jelentéssel felruházás, a szemiotizálás aktusa. (...) Csak a *jelentőségteli* múltra emlékezünk, és csak az *emlékezetben tartott* múlt telik el jelentőséggel.”¹⁴⁰

A családnak a Krúdy életműben betöltött fontos szerepéről pedig a *Szindbád hazamegy* íróján, Márai Sándoron – aki a klasszikus, európai, polgári értékek szempontjából meghatározó fontosságúnak tartotta a családot – kívül Kosztolányi Dezső írt figyelemreméltó módon:

„A családot bámulja és szereti ő (...) Ezen a körön ritkán emelkedik túl. De nem a nyárspolgári család krónikása, hanem a misztikus családé. Annak (...), amely a kedély és a titkok melegágya, születések és halálok szemlélője, bemutatója a fiatalok kezdő csókjainak s az aggok utolsó pillantásának és hordozója az életnek, minden édes és mély emberi misztériumnak.”¹⁴¹

Ez a család a történelmi múlttal, a nemzet történelmi múltjával fonódik össze, még pedig oly módon, hogy kölcsönösen legitimálják egymást. A nemzet, mint nagyobb egység biztosítja a gazdasági-politikai-földrajzi folytonosságot a családnak, amely viszont biztosítja a történelmi-szellemi-kulturális önazonosság tudat folytonosságát a nemzetnek.

Még 1926-ban, a *Mohács* írásának évében Krúdy Gyula elkészítette akkor már minden bizonnyal tervbe vett újabb történelmi regényének, a későbbi *Festett királynak* egyetlen hosszabb novellaként feldolgozott előtanulmányát, melynek a *Mária királyné Pozsonyban* címet adta¹⁴². Az igyekezet, hogy minél több eseményt zsúfoljon bele az elbeszélésbe, és a kifejezetten patetikusra (sőt: giccsesre) sikerült befejezés nem tettek jót a novellának. Pusztán azért mutatom be itt, hogy a lehető legteljesebben

¹³⁹ 19. jegyzet 42., illetve 43-44.

¹⁴⁰ 33. jegyzet 77.

¹⁴¹ A cikk 1910. október 2-án jelent meg az *Élet* hasábjain In. Kosztolányi Dezső: *Egy ég alatt*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1977. 245.

¹⁴² Krúdy Gyula: *Delikátesz*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1982. 146-165.

elemezhessem Krúdy történelmi, illetve Habsburg-tárgyú műveinek általam vizsgált részét. A szerző közmondásos következetlenségei itt is megfigyelhetők. A humanista Logus Tamás helyett itt Cogus Tamás szerepel (akárcsak *Az Árnycsászár és a Mohács* című fejezetben tárgyalt novella-változatban Tomori helyett Tormay!), foglalkozása is megváltozik, papi minőségben lép az olvasó elé. A királyné kedvelt humanistája egyébként föltehetőleg valóban történelmi személyiség volt, talán azonos azzal a Silesius Logusszal, akiről Horváth János tesz említést¹⁴³. Természetesen ezúttal is az étkezés lesz a főhősök, így főképp Mária, egyik központi problémája. Jászay Pál és Ortvy Tivadar történelmi munkáinak hála: részletes leírását kaphatja a novella olvasója annak, amit Habsburg Mária és menekültekből álló „udvara” pozsonyi tartózkodásuk idején evett és ivott. A történet éppen abban a pillanatban kezdődik, amikor Máriának özvegysége óta először jut eszébe, hogy eléggé régóta nem ehetett már kedvére.¹⁴⁴ Cogus Tamás sem egyszerűen gyóntató papja a királynénak, hanem konyhamestere is.

A *Mária királyné Pozsonyban* című Krúdy-novellában különös súlya van annak a történelmi közhelynek, miszerint a király az ország. Király és országa egy. Máriának királyi hitvese elvesztésével annak országától is el kell búcsúznia, szinte száműzetésben él Pozsonyban, még éppen Magyarországon, de a lehető legközelebb fivérének, Ferdinándnak bécsi udvarához. Krúdy számára sorsszerű jelzés lehetett, hogy a Habsburgok magyarországi uralmának megszilárdítása egy Habsburg „száműzetésével” kezdődik, mint ahogy „száműzetéssel” végződik a magyarországi Habsburgok története, ha IV. Károly tihanyi házi őrizetére gondolunk¹⁴⁵. Az író hősnője, Mária szorult – anyagi – helyzetében leveleket ír mindenfelé, akárcsak Krúdy a novella, illetve a regénytrilógia írásának idején¹⁴⁶. Az olvasóban fölmerülhet, hogy a trilógia írásának ötletével kapcsolatban igen nagy lehetett az író anyagi motivációja a szomorú 1926-os évfordulót kihasználva.

Az aranyak és a töltött káposzta egyaránt fontossá válik Mária számára az elbeszélésben. Krúdy a gasztronómia kedvéért még az anakronizmust is vállalja. A töltött káposzta, mint török étel, a hódoltságig ismeretlen volt Magyarországon, így a lengyel király sem ismerhette, nem is küldhetett a budai királyi udvarba sem leólmozott fazekakban, sem másként. A királyné pozsonyi ebédje Krúdy világháború utáni gasztronómiai novelláihoz hasonlóan a hajdani boldog békeidők ebédeinek emlékeit hivatottak idézni. A Mária asztalánál helyet foglaló magyar nemesek éppúgy az evésbe és a hajdani boldog étkezések

¹⁴³ Horváth János: *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1988. 242.

¹⁴⁴ 142. jegyzet 146.

¹⁴⁵ Krúdy Gyula: *A XX. század vizitkártyái*. Szépirodalmi Kiadó Budapest, 1986. 83-87.

¹⁴⁶ „A királyné olyan izgalommal várta a levelekre érkező válaszokat, mint minden szegény rokon, aki gazdag atyafiai jószívűségéhez folyamodik...” 142. jegyzet 149.

emlékeibe menekülnek, mint az első világháború és Trianon után a megmaradt kis ország népe Krúdy műveiben. Mintha az evés rítusával megidézhetnék a tovatűnt Magyarországot¹⁴⁷. Mária budai emlékei közé, melyek természetesen a hajdani királyi ebédeket idézik, ismét Krúdy korának és a századfordulónak anakronisztikus emlékei keverednek. A XVI. század elején még nem létező rácváros vendéglősei várakoznak a királyi palota körül „szatyraikkal” (sic!) a maradékra. Az emlékezésekkel kellőképpen előkészített étkezésre a 155-157. lapokon kerül sor. Aligha érthető másként, mint gúnyos utalásként, hogy Krúdy többször is „a pozsonyi táblá”-nak nevezi a „Fischer ház” ebédlőasztalánál összegyűlt társaságot, ezáltal párhuzamot vonva közte és a több száz évvel későbbi pozsonyi rendi gyűlések között. Hasonló ez a deheroizáló, eltörténetietlenítő eljárás ahhoz, amit Kossuth Ferenc kapcsán használ Krúdy például a debreceni nagytemplom és az Arany Bika szálló közti párhuzammal. Az ott leírt kisszerű veszekedés, cigányozás, mértéktelen evés-ivás, duhajkodás XVI. századi megfelelője a *Mária királyné Pozsonyban* című novellában az ebéd utáni és a királyné háta mögötti, politizálás, amelynek súlyát a kellőképpen illusztrált italozás és a bőfögés jelzi¹⁴⁸. Lehetséges, hogy „A vendég fogadó az öregedő Krúdy írásaiban mindig az élet háza: az étellel való kapcsolat illúziójával veszi körül a legmagányosabb embert is, s megvédi kínzó szorongásaitól” –ahogy Fábri Anna írja¹⁴⁹, csak hogy, úgy tűnik, ez az élet lefokozott, jelentősen visszahúzódott szibarita élet.

Krúdy ezúttal sem mulasztja el az alkalmat arra, hogy Mária özvegy királyné és Mária Nagyboldogasszony, Magyarország királynője között párhuzamot sejtessen. Nem akárkinek, hanem az *Igaz leírás...* írójának, Brodarics István püspöknek a szájába adja az író a következő szavakat:

„Egy reménysége van most már szegény Magyarországnak. És ez felséged, akit józan ítéletű asszonynak, egészségesnek és férfiasnak ismerünk. Ezért jön az országutakon a pozsonyi Mekka felé a zarándokok búcsújárása.”¹⁵⁰

Ha a nyilvánvaló és súlyos képzavartól (Brodarics egyházi vezető létére Mekkát emleget néhány héttel a mohácsi vész után) eltekintünk, a búcsújárás kifejezés és Mária laudationak is beillő említése egyértelműen arra a mitikus párhuzamra utal, mely a királyné és Magyarország szakrális vezetője-védelmezője között fönnáll, és amelyet a következő, *Ki volt Mária?* című fejezetben fogok bővebben tárgyalni. A novella egyértelműen úgy mutatja be Máriát és a pozsonyi házat, ahová a mohácsi vész menekültjei úgy térnek be, mint egyetlen nagy család gyermekei, akikre Mária, a magyarok asszonya vigyáz, mint egy gondos

¹⁴⁷ I.m. 151-152.

¹⁴⁸ I.m. 157-158.

¹⁴⁹ Fábri Anna: *Ciprus és jegénye. Sors, kaland és szerep Krúdy Gyula műveiben*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1978. 100.

¹⁵⁰ 142. jegyzet 154.

anya¹⁵¹. A saját ruháit alakíttatja át a lerongyolódott harcosok öltöztetéséhez, egy helyütt pedig így ír Krúdy a pozsonyi házról: a barna falépcső „nem sokban különbözött egy jómódú polgárház lépcsőjétől. Talán csak az ételszag volt itt nagyobb, mert több emberre főztek, mint *más családoknál.*”¹⁵² (Kiemelés tőlem K. Z.) Ehhez képest a Máriának adott hűségeskü, amely a novella csúcspontja kellene, hogy legyen, színpadias, túlzottan beállított. A szereplők az 1920-as években már régen aktualitását és talán hitelét veszített historista festőiskola követelményeinek megfelelően állóképpé merevednek.

¹⁵¹ Mária gondoskodását Ortvay is alátámasztja, amikor így ír: „Mária tehát a magával hozott pénzt és kincseket szétosztani nem habozott, s amennyiben készpénze erre elegendő nem volt, összeolvasztotta, s pénzzé verette arany s ezüst asztalikészletét s drágaságait.” 31. jegyzet 49.

¹⁵² 142. jegyzet 164.

Ki volt Mária?

”E szavak után kezét és szemét a csillagokra
emelve így kiáltott fel: Ég királynője, e világ
jeles újjászervezője, végső könyörgéseimben a
szentegyházat a püspökökkel-papokkal, az országot
a néppel s az urakkal a te oltalmadra bízom;
nékik utolsó istenhozzádot mondva lelkemet a te
kezedbe ajánlom.”¹

(Hartvik püspök legendaszerkesztménye)

Az alábbiakban Krúdy Gyula *Királyregények*² című trilógiájának utolsó darabját, az 1930-ban, immár a Templom utca 15-ben írott *Az első Habsburg*³ című történelmi regényt elemzem egyetlen motívumon keresztül, mégpedig úgy, hogy az elemzés többször kapcsolódik, visszautal a *Festett király*⁴ és a *Mohács*⁵ című előző regényekre is. (Krúdy címválasztásának pontatlanságáról már korábban volt szó.) Ezúttal a mohácsi tragédia koránál is távolabbi idők történéseire irányul a figyelem. A hagyomány szerint Szent István királyunk fiának, Szent Imre hercegnek a halála után a zavaros örökösödési-uralkodó viszonyok miatt (?) felajánlotta országát Szűz Mária kegyelmébe: védje a magyarokat és a magyar földet, bölcs belátással uralkodjon felette. Ezáltal valami hasonló helyzet áll elő, mint az ószövetségi zsidó nép és Isten között, személyes kapcsolat jön létre a nemzet és a transzcendencia viszonyában, amely által elsősorban éppen a kapcsolatteremtés szakralizálódik, másodsorban maga a nemzet, pontosabban a nemzetfogalom.⁶ A mottóban idézett legendát az 1116. előtti években szerkesztette Hartvik püspök Kálmán király utasítására. A *Nagyobbik legenda* szövegét többek között Gerics József idézi az ország felajánlásának bizonyítékául⁷. Azonban látnunk kell, hogy bár a szövegbe beleolvasható ez a gesztus, a forrás maga ezt nem igazolja egyértelműen. Annál kétségtelenebb bizonyíték a majd' másfélszáz évvel később keletkezett Hartvik legenda szövege. De elfogadható-e egy jóval később keletkezett írás bizonyító ereje, főleg ha tudjuk, hogy több korabeli és a kompilátor korára hagyományozódott szöveg hatott rá (például a csonkított ujjú János diakónus által írt *Constitutum Constantini*, a Nagy Constantinnak tulajdonított hamis adománylevel, sőt még annak nyugati gót változata is!)? További problémát okoz az is, hogy egyes kutatók

¹ *István király emlékezete*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1988. 132.

² Krúdy Gyula: *Királyregények*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1979.

³ I.m. 353-469.

⁴ I.m. 189-352.

⁵ I.m. 5-188.

⁶ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó Budapest, 1999. 162.

⁷ Gerics József: *Az állam- és törvényalkotó Szent István*. In: *Művészettörténeti Értesítő* 1990. 76-80.

⁸ I.m. 76.

szerint Szent István ha fel is ajánlotta az országot valakinek, az nem Szűz Mária volt, hanem Szent Péter. Ez azt jelentené, hogy első királyunk a pápai állam hűbérébe adta volna hazánkat. Ezt az értelmezést, illetve magát a felajánlás mozzanatát a Gergely-féle reformot követően többször is hangsúlyozta a Vatikán, bejelentve ezzel (invesztitúra) igényét Magyarországra. Királyaink szinte kivétel nélkül dacoltak ezzel a pápai akarral, így megmagyarázható lenne a későbbi Árpád-házi királyok (elsősorban I. László) hagyományhamisítási törekvése, miszerint közvetlenül az istenszülő Szűz Mária birtoka az ország, s nincs szükség sem földi, sem egyéb transzcendens közbenjárókra vagy „pásztorokra”. Váczy Péter és Gerics József⁹, (eltérő kiindulópontokból ugyan) egyaránt a felajánlás Mária-féle verzióját tartja bizonyíthatónak, s – egymással is vitatkozva – politikatörténeti és az uralom hieratikus mozzanatait is figyelembe vevő alapossággal járják körül a jelzett témakört.

Váczy Péter írja *Merseburgi Thietmar A magyar királykoronázásról* című tanulmányában¹⁰, hogy István már mint magyar nagyfejedelem hozzákezdett egyházépítő munkájához, Bartoniek Emma pedig megjegyzi, hogy István korában még nem volt szükség pápai engedélyre-jóváhagyásra keresztény egyházak létesítése esetén¹¹. Váczy ezenkívül a *Nagyobbik legenda* egy Gerics által nem idézett részletére is felhívja a figyelmet, mely így hangzik:

„10. Ez a férfiú (ti. Szent István, K.Z.) hívó volt, minden cselekedetét teljesen Istennek szentelte, fogadalm, s felajánlás útján szüntelen imáiban magát és királyságát az örökszűz istenanya, Mária gyámsága alá helyezte, kinek tisztelete s dicsősége a magyarok közt oly nevezetes, hogy nyelvünkön a szűz mennybemenetelének ünnepét is tulajdonnevek hozzátétele nélkül, csak Királyné napjának emlegetik.”¹²

Ez a passzus súlyosabb bizonyítéka lehet a Máriának történt felajánlásnak, mint a mottó szövege. A *Nagyobbik legenda* megemlékezik még arról is, hogy Szent István Szűz Máriának szentelt bazilikát kezdett építtetni Fehérváron, a koronázó városban. A továbbiakban Váczy a Mária-kultusz keleti, bizánci eredetét fejtegeti¹³ (ezt Gerics cáfolja¹⁴), valamint úgy véli metaforikus értelemben István már magát a koronát Szűz Máriától (rajta keresztül Istentől) kapta¹⁵. Gerics ebben az esetben egyrészt egy, a bizáncitól független nyugat-európai Mária-kultusz meglétét tételezi, másrészt sejteti, hogy Mária-kultuszunknak sajátosan magyar gyökerei is lehetnek.

⁹ 7. jegyzet, valamint Váczy Péter: *Merseburgi Thietmar a magyar királykoronázásokról*. In: *Történelmi Szemle* 1995. 628-642. és Uő.: *Az angyal hozta korona*. In: *Életünk* 1982. 456-465.

¹⁰ I.m. 630.

¹¹ Bartoniek Emma: *A magyar királykoronázások története*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1987. 58-61.

¹² 1. jegyzet 105-106.

¹³ 9. jegyzet 635-642.

¹⁴ 7. jegyzet 77.

¹⁵ 9. jegyzet 636.

Az, hogy a pogány magyar hitvilágban istennők is találhatóak valószínűleg ismeretes, de az talán már kevésbé ismert, miképpen másolódott a keresztény vallás szentjeinek alakjára a pogány magyarság "panteon"-ja. Mária az anyaistennő és a szűz egyaránt termékenység isten (ünnepeik szorosan kapcsolódnak a vetéshez, illetve az aratáshoz). Kálmány Lajos a szegedi és Szeged-környéki folklór ismerője két ősi istennő keresztény áthagyományozódását mutatja ki.¹⁶ Véleménye szerint ez a két istennő a kezdetekben még különváltan épült be az „új hagyományba”, a keresztény mitológiába, később azonban az egyetlen istenszülő szűz alakjában kapcsolódott össze.

A Nagyasszony hatalmasabb a Kisasszonynál, ő az istenszülő, a Kisasszony, mint neve is mutatja (itt ugyanis a "kisasszony" mint leány, vagyis mint szűz értendő): szűz, nem szül, és nem is szülhet. Kálmány szerint a magyarok eredetileg Máriát csak mint Kisasszonyt tisztelték, anyját, Szent Annát tartották a Nagyasszony keresztény másának. Valószínűleg az istenszülés aktusa, valamint a keresztény térítő hatás kanonizációs törekvései miatt halványult el Szent Anna szerepe a magyar népi hiedelemvilágban, átadva tulajdonságait és hatalmát leányának, Máriának, aki egyesíti magában a pogány istenasszonyok két legfontosabb és egymást a pogány mitológiában kizáró tulajdonságát: az istenszülést és a töretlen szüzességet. Kálmány leírja, hogy Nagyasszonyunk életadó, lakóhelye az égben van. Őrző, óvó, védő istennő, istenanya, a szó mindkét értelmében: istenszülő istennő és az anyaság istene egyszerre. Az istenség bizonyítéka az áldozás hagyománya is, melyet Kálmány a Boldogasszony poharában, a csökkben (keresztelő utáni ünnepség) és a lakodalomban vél fölfedezni. Fejtegetéseit néprajzi gyűjtéseivel, kutatásaival támasztja alá, melyeket Szegeden és környékén folytatott. Nyilvánvaló regionalitása mellett is felismerhetőek általános kijelentéseinek tanulságai, melyek valószínűleg más, magyarok lakta területre is érvényesek, annál is inkább, mert kutatásait kiterjesztette a vizsgált terület idegen nemzetiségeire (németekre, szerbekre) is, ezáltal sikerült kimutatnia azt, hogy az istenanyával kapcsolatos hagyomány jellegzetesen magyar. Megjegyzem, Bíró Mária *Lucina és szent Lucia. Az antik születésistennő továbbélése a néphitben.*¹⁷ című tanulmányában kétségessé teszi Kálmány idevágó fejtegetéseit. Szerinte ugyanis valószínűsíthető, hogy a magyar Nagyasszony-kisasszony kultusz antik gyökerű, s őseink a Kárpát-medence déli részén ismerkedtek meg vele. Mindez természetesen nem zárja ki egy már meglévő magyar istennőkultusz létezését, illetve azt, hogy ez a kultusz élt tovább a keresztény hagyomány keretei között. Az pedig legalábbis elgondolkoztató, hogy a hagyomány ilyen módon a populáris regiszterből az országot kormányzó elit irányába vezető utat járta volna be,

¹⁶ Kálmány Lajos: *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya*. Magyar Tudományos Akadémia Budapest, 1885.

¹⁷ In: *Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglaláskor és Árpád-kor folklórából*. Szerk.: Pócs Éva és Voigt Vilmos. MTA Néprajzi Kutatóintézete Budapest, 1996. 153-174.

méghez a igen rövid idő – legfőljebb kétszáz év – alatt.

Az eddigi bevezető alapján elmondható, hogy körülbelül Szent István óta (a felajánlás természetesen nem bizonyítható, de valószínűsíthető) Szűz Mária a magyarok számára olyan kultikus jelentőségű szent, közbenjáró, sőt uralkodó, akinek fontosságát nem szabad szem elől téveszteni a további vizsgálódások során. Egyházai, ünnepei, relikviái vannak ebben a hazában, és ami jelen dolgozat szempontjából igen fontos: sajátosan magyar hagyományai, melyekben szakralitás és történetiség, politika és művészetek kapcsolódnak össze metaforikusan. Október második vasárnapja 1896 óta a magyarok Nagyasszonyának nemzeti ünnepe, május a Római Katolikus Egyházban Mária havának számít (ebből a szempontból akár jelképes is lehetne, hogy Krúdy éppen októberben született, és májusban hunyt el.) Jan Assmann véleménye szerint:

„A szent szöveg-, szabály- és értékészlet (kollektív) identitást alapít meg és formál. (...) Hiszen egy adott hagyomány megszentelése mindig egy adott közösség megszentelését célozza. Ily módon a kánon semleges orientációs eszközből a kulturális identitás túlélési stratégiájává válik.”¹⁸

A magyar nemzet szakralitásának fogalma éppen a magyar Nagyboldogasszony kultusz megszentelésével fonódik egybe, és – úgy tűnik – nem pusztán Krúdy Gyula számára, hiszen a *Szent István legendák* is ezt sugallják. Assmann nem mulasztja el hangsúlyozni, hogy a társadalmi önelképzelés szorosan összefügg a társadalmi emlékezéssel, amely nem más, mint a történeti tudat.

„Egységük és páratlanságuk tudatát csoportok (...) jellemzően múltbeli eseményekre alapozzák. A társadalmaknak elsősorban önmeghatározás végett van szükségük a múltra. 'Egy nemzet csak akkor él, ha elevenen tartja múltját.'”¹⁹

Másrésről a kollektív identitás igencsak kérdéses fogalom, és éppen a nagy nemzeti-politikai narratívák lezárultával-kiüresedésével vált kérdésessé. Assmann nem is titkolja a fikcionáltságot és a metaforikusságot a kollektív identitás kapcsán, hiszen az egyén pusztán szimbolikus értelemben nevezhető egy ilyen kollektíva tagjának; előképei létének ténye pedig tovább gyengíti a megkerülhetetlenségébe vetett hitet.

„A kollektív identitást fel lehet adni (hacsak nem nehezíti vagy teszi lehetetlenné ezt külső kényszer), például kivándorlással vagy áttéréssel. A kollektív identitás a tartalmatlanságig fakulhat – attól még az élet megy tovább. Ezzel szemben az Én-azonosság hasonló kiüresedése, meggyengülése vagy csorbulása patológikus következményekkel jár.”²⁰

¹⁸ 6. jegyzet 126. Az identitás kérdése a tudati tevékenységhez köthető, mind egyéni, mind kollektív értelemben. Az identitás „egy önmagunkról kialakult tudattalan kép tudatosulása.” I.m. 129.

¹⁹ I.m. 131.

²⁰ I.m. 132.

Krúdy *Királyregényeinek* hőseire, de még inkább a „gyomornovellák” „boldog békeidőkre” emlékező alakjaira az ellenkezője jellemző. Patologikus magatartásuk éppen annak az egyéni identitásvesztésnek tulajdonítható, melynek a kollektív-történeti és a területi-politikai identitás elvesztés-megrendülése volt az okozója. Másrészről a fiktív lét Assmann szerint is elegendő ahhoz, hogy a kollektív identitás formálja az egyén személyiségét, pszichéjét. A kollektív identitás ekkor a társadalmi hovatartozás tudata, amelyet a közös emlékekben való részesülés és közös tudásanyag alapoz meg.

„Ezekben (...) egy közös szimbólumrendszer használata révén osztozunk: hisz nem csupán szavakról, mondatokról és szövegekről van szó, hanem rítusokról és táncokról, mintázatokról és díszítményekről, viseletekről és tetoválásokról, ételekről-italokról, emlékművekről, képekről, tájegységekről, útjelzőkről, mezsgyékről. Bármiből lehet jel az összetartozás kódolására. Nem maga az eszköz a döntő, hanem a szimbolikus rendeltetés és a jelstruktúra.”²¹

Huizinga is a kollektívum, a népcsoport, nemzet, közösség hagyományának fontossága mellett érvel. „Egy múlt sohasem *adott*. Egyedül a hagyomány adott.”²² Mégis a beszéd (az elbeszélés) a társadalmi valóság megteremtésének és fenntartásának legfontosabb eszköze. „A társadalmi világot a beszéd építi fel és tartja lendületben.”²³ Egy adott közösség nemzetformáló mítoszát tehát valós, vagy valósnak beállított történelmi események alapíthatják meg, pontosabban az ezekre az eseményekre vonatkozó különleges emlékezés. Ez természetesen nem tekinthető történelemnek, sőt szubjektivitásánál fogva gyakran meg is nehezíti a történelmi kutatást. Paul Ricoeur *Metafora és a történetmondás* című tanulmányában²⁴ ír azokról az eseményekről, amelyeket egy „történelmi közösség” fontosnak tart, „mert bennük eredetét vagy erőforrását látja.”²⁵ Ezeknek az eseményeknek a jelentése pontosan olyan erő által határozódik meg, amellyel megalapozzák a közösségnek és tagjainak azonosságtudatát. Erkölcsi jellegű érzelmeket váltanak ki, összefonódnak a megemlékezés, az átkozódás, a felháborodás, a siránkozás, a kegyelet, a büszkeség, a könyörület, a bűnbocsánat aktusaival, megnyilvánulásaival. A történésznek természetesen tartózkodnia kell mindezekről. Ez lehet, hogy sikerülhet olyan esetekben, mint az ókori témakörök vagy a XVIII.-XIX. századi európai és amerikai forradalmak, de Ricoeur felhívja a figyelmet arra, hogy például a fajüldözés XX. századi történetével kapcsolatban a történész is ki van szolgáltatva az érzelmi befolyásoltságnak, sőt Ricoeur úgy véli (minden bizonnyal

²¹ I.m. 138.

²² Johan Huizinga: *A történelem formaváltozásai*. Válogatott tanulmányok. Maecenas Holding Rt. Budapest, 1994. 10.

²³ I.m. 140.

²⁴ Paul Ricoeur: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris Kiadó Budapest, 1999. 161-411.

²⁵ I.m. 363.

helyesen), hogy a társadalom kényszeríti a történelemszót (például a holocaust esetében) arra, hogy adja fel erkölcsi semlegességét, és kötelezze el magát a humanizmusnak azon megjelenési formái iránt, amelyeket a társadalom a maga számára morálisan irányadónak tart. Az emlékezésre való felszólítás nemcsak a történettudományt alapította meg, hanem a nemzeti identifikációs aktusokat is. Ricoeur a deuteronomiumi *zakhor* (emlékezzél) szót használja ezzel a problémával kapcsolatban, mint olyat, ami az identitás-szervező aktusokra vonatkozik.

Az identitás szakralizálása az uralkodói-nemzeti mítoszokban, ahogy az például a magyar nemzeti mítosz alapításaira is vonatkozik (a Szent István-féle felajánlás szakrális mítoszától a reformáció-ellenreformáció Isten csapása-mítoszáig keresztül, mely ószövetségi alapvetése mellett a költő Zrínyi Miklósnál további sémi mozzanatokkal – például az exodus lehetőségével – gazdagodik, egészen az 1848-1849-es szabadságharc és forradalom nyíltan messianisztikus jegyeket mutató mitizálásáig), egy etnikai alapú ellenállási mozgalom létrejöttével kapcsolható össze, melynek vezérszavaivá az „elkülönülés” és az „ellenállás” válnak, ahogy erre Jan Assmann is rámutat a *Deuteronomium* kapcsán²⁶. Mindezek a metaforák célszerűsítik a történelmet. A probléma az, hogy úgy tűnik, kénytelenek vagyunk metaforákat használni a történelmi megismerés, illetve a történelem megismerése kapcsán. Collingwood szerint ebből a körből Kant próbált kitörni azzal, hogy a „törvényalkotó természet” fogalmának mintájára megalkotta a „törvényalkotó történelem” fogalmát.²⁷

A *Falánkság és anarchia* című fejezetben utaltam rá, hogy a néhol bevallottan Szapolyai-párti Czére Béla miképp értelmezi Krúdy regényhármását. Habsburg-párti művet látva benne, illetve Krúdy royalista magatartását sugalmazva²⁸. Szubjektívnak, elfogultnak tartja Krúdy történelemszemléletét, és véleménye szerint ez a regényhármás második és harmadik kötetének már a rovására megy. Krúdy torz tükörben mutatja a vajda királyá koronázását, mellőzi a történelmi tényeket. Művének 251-253. lapjain inkább a mohácsi korszak történelmi eseményeit latolgatja, mint a *Királyregények* előnyeit vagy hátrányait. Úgy látom, hogy Krúdy számára a kor egyik legtragikusabb mozzanata talán éppen az, hogy sem Szapolyai, sem Ferdinánd nem megfelelő profán, történelmi értelemben sem az uralomra, Magyarország kormányzására. Véleményem szerint Czére értelmezése nem fejt fel a trilógia jelentését. Probléma, hogy sem Zápolya, sem Ferdinánd nem központi figura a regényben, ennél fontosabb azonban, hogy a három regénynek egyetlen főhőse van. Nem II. Lajos, nem Szapolyai, de még csak nem is Ferdinánd,

²⁶ 6. jegyzet 156.

²⁷ Robin G. Collingwood: A történelem eszméje. Gondolat Kiadó Budapest, 1987. 148-149. Kantnál: Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája: Az ítélőerő kritikájának második része. a teleológiai ítélőerő kritikája.* (Különösen a 84-86. §.) Figyelemreméltó összefüggés, hogy Johan Huizinga véleménye szerint is teleologikus megismerési folyamat a történelem, akár csak a kultúra fogalma. In: 26. jegyzet 13.

²⁸ Czére Béla: *Krúdy Gyula.* Gondolat Kiadó Budapest, 1987. 249-254.

hanem Habsburg Mária. Mégis igaz volna Czére vélekedése, aki szerint „Ferdinánd kisszerű, szürke figurájával Krúdy valójában nem tud mit kezdeni”²⁹? A mű hőse-hősnője Habsburg, tehát a mű nyíltan Habsburg-párti?

Krúdy nemhogy nem tud mit kezdeni a jelentéktelen Habsburg uralkodóval, éppen ellenkezőleg. A kedélyes osztrák-Habsburg hivatalnok mítoszhoz igazodva létrehozta a magyarországi Habsburg uralkodók hatalmi mítoszt, melynek szinte mindenkori alapkövetelménye az unalmas, kisszerű, jelentéktelen jellem (I. Ferdinánd, I. Ferenc, I. Ferenc József és bizonyos mértékig a méla IV. Károly), azok az uralkodók vagy hercegek, akik ettől eltérően tette kész, aktív, cselekvőképes jellemükből következően mitizálódhatnak, mint II. Lipót vagy Rudolf-Rezső királyfi, mind tragikusan rövid életűek, nem válthatják be a hozzájuk fűzött reményeket. Csakis a jól kiszámított és kiszámítható, „becsületes” Habsburg középszer diadalmaskodhat a Habsburgok magyarországi történelme során.

Kétségtelenül helytálló lenne Czére Béla Habsburg-elkötelezettséget föltételező vélekedése abban az esetben, ha Krúdy számára Mária Habsburg királylány volna, illetve Jagelló királyné. Mária azonban sem az egyik, sem a másik a szerző akarata szerint. Krúdy Gyula – feltételezésem szerint – részben a magyarok Nagyasszonyát, Királynéját, Szűz Máriát mintázza meg Mária alakjában. Szűz Mária egy értékvesztett korban, mint ahogy értékvesztő és értéktévesztő az a kor is, melyben a szerző él. Mária királyné Mária Nagyboldogasszonnyá, a nemzet szimbólumává válik. Nem hagyhatja el az országot, választott magyarjait, ez magyarázza megalázó pozsonyi tartózkodását, mely helyett bátyjának Bécsét is választhatta volna talán. Ez a Nagyboldogasszony azonban mintha deszakralizálna. Éppen két legfontosabb „tulajdonságával” nem bír Krúdynál. Nem szűz, világi szerelem és házasság köti egy földi emberhez. Nemhogy istent nem szül, de egyáltalán nem válik termékenyvé a regények lapjain, férjétől tragikusan hamar elragadja annak végzete. Ezzel magyarázhatóan hatalma, potenciája is csökkent értékű. Mintha belefáradt volna abba, hogy félezer éven át dajkálja és védje a gögös magyarokat.

Amikor a *Mohács* lapjain Máriával együtt az olvasó megpillantja Dévénynél a magyar hazát, a narrátor ezt a következőképpen jelzi: „Ó, Magyarország, Szűz Mária országa! Szép voltál te minden időkben azoknak a szíveknek, akik benned hittek.”³⁰ – vagyis az országban és Máriában egyszerre, mert az ország Máriáé, és Mária az ország metaforája. A szűz, aki megmenti-megmentheti a szegény hazát. Mária bevonulása Budára elárulja, hogy a magyarok féltékenyen féltik-vigyázzák királynéjukat, az első magyar asszonyt. Krúdy itt egybemossa a történelmi királyné tiszteletét a regény Mária-metaforájának transzcendens, félig pogány tiszteletével.

²⁹ I.m. 249.

³⁰ 2. jegyzet 51.

A továbbiakban sem egyszerű csöndes hitvesként viselkedik Mária, inkább mint II. Lajos egyenrangú társa, sőt néha mintha kézen fogva vezetné urát a királyság labirintusában. A bukás sem töri meg, a menekülés sem. Mikor Zápolya az éj leple alatt behatol a pozsonyi házba, hol Mária szállást kapott, az asszony nem gyöngé nőként beszél a trónkövetelővel, hanem úgy, mint akinek hatalma van felette. A király halálával ő testesíti meg az országot, a korona eszméjét, akárcsak Szűz Mária Szent István halála után.

A trilógia második része Shakespeare-idézetet kapott mottóul. Krúdy, aki az angol drámaíró nagy tisztelője és lelkes olvasója volt, nem tartotta szükségesnek, hogy alkotója vezetéknévén kívül más jelzéssel is ellássa az idézetet arra vonatkozólag, melyik műből származik. Tudtommal eddig egyetlen magyar elemzésben sem fejtették fel ennek a mottónak sem az értelmét, sem a közvetlen származási helyét nem adták meg. Pedig ez a hat Shakespeare-sor és a trilógia (főként a második rész) kölcsönösen értelmezi egymást, és nemcsak a polgárháborúra, illetve a testvérharcra tett közvetlen utalás szintjén, mely – úgy tűnik – az idézett műben is szerepet játszik, akárcsak a két királyt választó magyarság történetében. Az idézet a *VI. Henrik I. része* harmadik felvonásának harmadik színében hangzik el Pucelle, azaz Johanna, a szűz szájából³¹. Lőrinczi-Lehr Zsigmond fordítását, melyet 1870-ben adott ki a Kisfaludy Társaság, ismerte és használta föl Krúdy. Lőrinczi viszonylag szabad(os)nak tekinthető, ám szépnek, mára némileg archaikusnak mondható fordítása megfelelt Krúdy céljainak, amennyiben országot, hazát meg nem nevezve általános felszólítás marad, bármely hasonló történelmi korban, helyzetben és helyen alkalmazhatóan, ha az eredeti szöveggörnyezetből kiragadják. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy létezett a drámatrilógiának – pontosabban egy egyetlen estére összevont változatának – korábbi fordítása is, Tóth József tollából (1855-ben mutatta be ezt a változatot a Nemzeti Színház³² azonban ennek a szövegnek aligha lehetett hatása Krúdy művére.) A Shakespeare és a Krúdy szöveg közti összefüggés első szinten nyilvánvaló. Az olvasó ezúttal nem a Rózsák háborúja dülta Anglia felé fordítja résztvevő tekintetét, hanem az ellenséges Franciaország helyzete köti le figyelmét. Franciaország megosztott. Burgundia hercege az angol területkövetelő oldalán harcol kontinentális „testvérei” ellen. Őt próbálja a honvédő háborúhoz való csatlakozásra bírni a libapásztorlánykából lett mitikus alak: Jeanne D’Arc, Szent Johanna vagy az Orléans-i Szűz. Johanna retorikája sikeres, mert a herceg átáll a franciák oldalára. Elbűvöli, megbabonázza őt a szűz érvelése.

A háborút a honvédők megnyerik, Johannát viszont a franciák átadják az angoloknak, akik Rouenban máglyán égetik el. Tragikus nemzetmentő sors tehát a Johannáé. Krúdy az efféle értelmezésre is reagálhatott,

³¹ Shakespeare: *Történelmi színművei II. kötet*. Franklin-társulat Budapest, 1902. 46.

³² Shakespeare: *Összes drámái I. kötet*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1988. 1233-1234.

amikor a *Festett király* mottójául éppen ezeket a – százéves háború kimenetelét tekintve sorsdöntő – szavakat választotta. Johanna nem egyszerűen történeti, sokkal inkább szakrális-nemzeti személyiség. Mint ilyen, nem rendelkezhet ugyan Szűz Mária jelentőségével, de szerepével párhuzamba állítható: szűz „asszony”, aki országot, hazát, nemzetet ment. A keresztény magyar harcosok évszázadokon át Máriának és istenfiának nevével ajkukon szálltak harcba. *Fecskék* című 1918-as cikkében Krúdy a magyar seregek „Szűzmáriás” zászlairól ír³³. Mindkét nőalak transzcendens segítő, ha kell: a harcban is, az ország vezetésében és építésében egyaránt. Hasonló a jelentése a *Magyar Köztársaság Almanachja* című Krúdy-mű *A honleányhoz* című fejezetének³⁴, melyről már volt szó bővebben. Krúdy mottója azonban fájdalmas aktualitást mondhatott magáénak egy olyan – a Monarchiából és saját történelmi kereteiből kiszakadt – országban élő olvasók számára, akik Mohács után másodszor éltek meg a nemzetcsontkítás tragédiáját. Ráadásul Mária nem mentette meg Magyarországot. Werbőczy szentkorona tanának egyik sarkalatos pontja éppen az volt, hogy a Mária név, a Mária jel tulajdonképpen baljóslatú a magyar nemzetre nézvést, mivel az Árpád háznak 1395-ben egy Máriával szakadt magva³⁵, megjegyzem ez a tény teljesen önkényes, hiszen Werbőczy (ellenfelei által adott gúnynevéen: Kerepenczy) feltehetőleg (Anjou) I. Lajos leányára gondol, aki a legjobb esetben is leányágon lehetett csak leszármazottja az Árpádoknak.

Mindezeket tekintetbe véve felmerül a kérdés: ki volt Mária? Valóban Szűz Mária, a Nagyboldogasszony földi megtestesülése? Akkor miért hagyja veszni a hazát, melyet neki adott ajándékul-pogány áldozatul a szent király, I. István? II. Lajos hitvese sem volt több mint a magyarságot századokon át elnyomó, korlátolt habichtsburgi grófi család egyik sarja? Krúdy számára a XVI. századi magyarság történetében a legtragikusabb éppen az, hogy Habsburg Mária valóban a boldogságos Szűz, a Nagyboldogasszony megtestesülése volt, aki valóban meg akarta váltani ezt az országot. Csak éppen a nyakas és elvakultan gögös magyarok nem akarták, hogy megváltsák őket. Állati mámorban rohantak a végpusztulásba. Ebből a szempontból jelkép értékű, hogy ahogy a *Mohács* kezdetén kidobják az ejtőzni vágyó urak a török elleni háborúra toborzó szerzetes-katonát a nagyszarvasi vacsora után³⁶, úgy hajtják le *Az első Habsburg* lapjain az ebédlőterem ablakából Pozsonyban Podvinyait³⁷, aki talán a legtöbbet tette az özvegy királynéért és az országért. Aki nem akarja, hogy megváltsák, azt nem lehet megváltani. Erről szól talán az egész Krúdy-trilógia, de *Az első Habsburg* nagy valószínűséggel.

³³ Krúdy Gyula: *Magyar tükör*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1984. 513,

³⁴ Krúdy Gyula: *Magyar Köztársaság Almanachja*. Zrínyi Kiadó Nyíregyháza, 1988. 23-25.

³⁵ Horváth János: *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1988. 226.

³⁶ 3. jegyzet 58-59.

³⁷ I.m. 462-464.

Ha Mária nem is szűz, de özvegységében szűzi életet él, választott, hűtlen hazájának szenteli életét, a magyarok első asszonyává válik. Talán ezzel magyarázható mindaz a vonzalom, melyet a *Királyregények* bizonyos férfitagjai éreznek iránta. Báthori nádor féltő-féltékeny szeretete, Crudy hitetlenül hívó, halálában mégis a szentséges Szűz fiának katolikus anyaszentegyházát választó rajongása, Podvinyainak, a kalóznak semmivel nem magyarázható feltétlen odaadása³⁸: mindez nem földi, sokkal inkább égi, azaz transzcendens szerelem, melyet a haza, az anyaföld iránt érez Krúdy műveiben a férfiember. *Szemere de genere Huba* című cikkében Krúdy a következőt írja nagy példaképéről, mentoráról:

„Mindennél jobban szerette hazáját, nem az olvasókönyvek iskolai rövidlátásával, hanem fájdalmasan, nyitott szemmel, álmatlanul, amint egy bűnbe esett asszonyt szeretnek tovább a férfiak.”³⁹

Czére Béla véleménye is ehhez hasonló, habár ebben az esetben nem az égi szerelemről van szó:

„A királynéi attitűd, a hatalomvágy és a világ nőstényi, állatias finomságú érzékelése egyszerre jellemzi Máriát, s Krúdy lélektani leleménye éppen abban rejlik, hogy ez a művelt, intellektuális típusú, szerelem által nemigen érintett, egyáltalán nem nőstény módjára viselkedő lány a magyarokhoz fűződő viszonyába viszi bele a nőiességét, a magyar férfiakra, (...) reagál finom nőstény érzéssel. (...) Mária és a magyarság küzdelme olyan, mint egy szerelmi párviadal, mozzanatai gyakran láthatatlanok, csak a mélyben rezegnek, az ösztönökben.”⁴⁰

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a monográfiáról Czére egyet tudna érteni azzal a szépírói koncepcióval, miszerint Habsburg Mária a *Királyregények* főszereplője lehetne Szűz Mária alteregója; főként azért, mert abból az inkább történelmi, mint irodalmi nézőpontból, ahonnan Czére olvassa a regényhármast, Mária nem volt, nem lehetett a magyar történelem alakítója. „Mária nem tud országban, nemzetben gondolkodni, csak hatalomban” –írja⁴¹, valamint így fogalmaz:

„A *Mohács* című kötet Máriája Magyarország helyzetének tragikumát egyáltalán nem éri át.”⁴²

Még azt is felrója (történelmi szempontból, Krúdy művére csak másodlagosan vonatkoztatva), hogy Mária nem kerestette elhunyt férje holttestét, ezért találta ki Krúdy – kompenzációként – a Crudy lovaggal lejátszódó, romantikus regénybe illő székesfehérvári epizódot. Valójában Jászay Pál *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* című művének

³⁸ Podvinyay nem költött személy. Ortway Tivadar is megemlíti, mint a királyné „egyik főügynök”-ét. In: Ortway Tivadar: Pozsony város Története. IV. Kiadja a Pozsonyi Első Takarékpénztár Pozsony, 1912. 117.

³⁹ Krúdy Gyula: *Magyar tükör*. Balassi Kiadó Budapest, 1998. 75.

⁴⁰ 28. jegyzet 243.

⁴¹ I.m. 244.

⁴² I.m. 245.

egyik központi fontosságú epizódja éppen az, amelyben Mária és a Pozsonyba menekült udvar határozott kérésére Lajos hívei, Czettricz Ulrik és Sárffy Ferenc útnak indulnak, hogy felleljék uralkodójuk tetemét⁴³. Ortvy Tivadar, akinek hét kötetes helytörténeti monográfiája szintén Krúdy egyik kedvelt forrása volt, egyenesen a Szerémi György történelmi munkájában előadottak hitelességét kérdőjelezi meg akkor, mikor (valószínűleg Jászay művének hatására is) így fogalmaz:

„Szeréminek egy könnyedén odavetett megjegyzése, mintha alkalmas volna Máriának férje iránt való hűségét gyanúba fogni, de ez a megjegyzés aligha több, mint a csacska udvari káplány meggondolatlan badar elszólása. Mert Mária a férje iránt való gyöngédségnek és nemes kegyeletének meghatározó jelét azzal is tanúsította, hogy férje holttestét gondosan felkutattatta és eltemetés végett Székesfejérvárra hozatta s a maga jogaiba ütközőnek találta, hogy az ő hites urát Szapolyai temettesse el. Gyöngéd kegyelettel vette át kiküldött emberétől, Czettricz Ulrikától szerencsétlen férje jegygyűrűjét és szakállának némely szőrszálait, s azt a medalliont, melyet II. Lajos mindig nyakán hordott. Ezt a drága emléket a kegyeletes királyasszony haláláig viselte s felőle úgy rendelkezett, hogy halála után összeolvasztassék s ára a szegények közt elosztassék.”⁴⁴

Krúdy apai nagyanyját Radics Máriának hívták. Ez a Mária önálló, rátermett asszony volt, és azon kevés nők közé tartozott, akiknek komoly hatásuk volt az íróra. Lehet, hogy a Krúdy által megjelenített II. Lajos is mitikus alakot szeretett és tisztelt Máriában, nem pedig egy nála egy évvel idősebb nőt. Az mindenesetre bizonyos, hogy ebből a nézőpontból megokolható Szapolyai mániákus „leány”-kérési akciósorozata: a legősibb szakralitás, az istenszülő istenasszony (jelképének a) beleegyezésével is legitimálnia kell a ravaszul szerzett királyságot. Krúdy Habsburg-ellenességét példázza az a kép, amely a fenti elméletnek az alkalmazásával rajzolódik ki a regény lapjain Habsburg Ferdinándról. Ferdinánd a nyegle, ajakbiggyesztő, álmatag ifjú – akinek szája mindig nyitva van, mintha mondani akarna valamit, holott az örökösen nyitva tartott száj a máléságot jelzi – ez értelmezés szerint impotens. Természetesen nem szexuális (hiszen a tömérdek trónörökösről maga Krúdy is megemlékezik *Az első Habsburg* bécsi jelenetében), hanem szakrális-hatalmi értelemben beszélhetünk csak impotenciáról. Nem omnipotens, sőt egyáltalán nem potens, inkább buta és bamba⁴⁵. Mintha Krúdy azt sugallná, hogy a Habsburgok dicstelen körülmények között jutottak a magyar koronához a XVI. században, és úgy is vesztették el a XX. században. Jászay Pál történeti munkáját mindenképpen fölhasználhatta Krúdy ebből a szempontból, hiszen a történetíró tudósít mindazokról a méltánytalanságokról, amelyeket a magyarországi uralomba még be sem iktatott Habsburg Ferdinánd pibékei követnek el, a dévényi malom elkötésétől a pozsonyi Sebestyén várnagy kisfiának és

⁴³ Jászay Pál: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Pest, 1846. 104-107.

⁴⁴ 38. jegyzet 29-30.

⁴⁵ „Ferdinánd tehetetlensége mindinkább kitűnt.” In: 38. jegyzet 63.

más várvédő magyaroknak a lemészárlásáig⁴⁶. Az író sokoldalúan árnyalja azt a történelmi helyzetet, amely a magyar olvasó számára tragikus olvasatot ad (mind a mohácsi, mind a trianoni tragédia esetében), bármely más nemzethez tartozó olvasó számára azonban ugyanezek a szövegek vagy indifferensek, érdektelenek, vagy egyenesen komikusak. Meg kell jegyeznünk, hogy Krúdynak a IV. Károly koronázásáról készült riportjai szinte kivétel nélkül az ifjú Ferdinándhoz hasonló értetlen, éretlen, lagymatag, álmatag személynek mutatják a fiatal Habsburg Károlyt, aki ezzel a magatartással elveszti azt a koronát, amit hasonló magatartással az őse megszerzett. „Ugyanazon a módon ugyanazon dolgot megtartani és elveszíteni is lehet.”⁴⁷ Azzal, hogy Ferdinánd ravaszul, és álmatag kéjenc módjára várakozik a magyar szent koronára, valamint azzal, ahogy Szapolyai vad medve módjára csörtet a trón felé, az író talán annak az elképzelésének ad hangot, miszerint kufároké és tétovázóké lesz Szent István országa, pontosabban: a kufárok eladják a tétovázóknak, ráadásul úgy, hogy mindketten ráfizetnek a vásárra. Ez a vásár azonban nem marhára vagy gabonára történik. Krúdy Magyarországnak allegóriája nem egyszerűen nőalak, egy nemtő, ahogy a képzőművészetben már számtalanszor ábrázoltatott, hanem maga a boldogságos Szűz.

A gondosan építgetett Habsburg-mítosz dől romba a regény lapjain. Ráadásul nem is Krúdy rombolja le. Önmagát s magán keresztül a gögös, törökös, síró-vigadó nemesi magyar-mítoszt szünteti meg, amikor Szapolyai János magyar követei Bécsben Ferdinánd, az új cseh király elé járulnak⁴⁸. Ferdinánd nem veszi magának a fáradságot, hogy megértse a nyakas magyarokat. Akik pedig annyira büszkéek és elvakultak, hogy nem akarják megértetni magukat, amikor az ostoba magyar végzetnek engedelmessé magyarául szólalnak meg a jövő magyar király előtt, habár a kor nemzetközi nyelvét is értik és művelik. Jövő uruk a magyar szóra és a magyar hagyományra süket, szakrális impotens Habsburg.

Az egyenrangú fél büszke tiszteletét jelző kézfogásra nyújtott kezük a (kényes) nemzetközi jogokat sérti, s nem vesz tudomást arról az alakuló erőviszonyról, amely aztán a magyar államiság megszűntéhez vezet. Nem értik meg, vagy nem akarják megérteni azt a keserű igazságot, amelyet Báthory nádorispán mond ki a regény lapjain: „Ferdinánd egy lyukas mogyoróért akarja megvenni Magyarországot. A 'szabad királyválasztást' úgy is lehet értelmezni, hogy azt szabad királlyá választani, akinek több pénze van.”⁴⁹

Bár az impotencia a jelen dolgozatban nem szexuális értelemben vett

⁴⁶ 43. jegyzet 76., 207-208.

⁴⁷ Az idézet egy szépirodalmi alkotásból, Milorad Pavić *A szelek őrzője* című novellájából származik. In: Uő.: *A tüsszögő ikon*. Forum Könyvkiadó Újvidék – Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó Pécs, 1993. 5.

⁴⁸ 2. jegyzet 398-404.

⁴⁹ I.m. 357.

fogalom, mégis érdemes elgondolkodni azon, hogyha *Az első Habsburg* (akár csak a trilógia előző két tagja) nem történelmi, hanem szerelmes regény – pontosabban egy nemzet szerelmének mitikus regénye –, akkor az utódokban egyébként bővelkedő Ferdinánd éppúgy impotens, mint majd’ posztumusz utódjával Szapolyai. Az erotika iránti érzéketlenség és a föld(anya) vadállati szeretete-szerelme egyaránt képtelenné tesz-tehet a nemzettel való egyesülés harmonikus társas kapcsolatára, amely alapvető követelmény az uralkodóval szemben. Talán Lajos, a „gyengekezű”, halni született király(fi), a reneszánsz ember lett volna képes szeretni ezt a gyönyörű asszonyt: Magyarországot? Mindenesetre regénybeli utolsó szavai azt igazolják, hogy felismerte ezt a lehetőséget, bár meglehet: későn⁵⁰.

Nem menekülhet Krúdy tragikus iróniájától a magyarok egyik legkedveltebb szokása sem: a temetés, illetve az újratemetés. Többszörösen központi szerepet kap, hogy gyarlósága és frivolsága annál szembeszökőbb legyen. Nem szabad elfelejtkeznünk arról a finom cinizmusról és iróniáról, ahogy Krúdy a Habsburg dinasztia (és a történelmi Magyarország) végnapjairól tudósít a XX. század elején, miközben az első világháború rombolja az Osztrák-Magyar birodalom falait⁵¹. A magyar és az osztrák uralkodó körök ezzel mit sem törődve játszanak kisdud játékokat: parádés temetést, kisszerű koronázást. Sem egyiknek sem másiknak nincs már jelentősége, az ország sorsának irányítói mégis azt hiszik: valami változhat még az állóképpé merevedett historikum felmutatásával. Krúdy megmutatja, hogy ennek éppen az ellenkezője igaz. II. Lajos második újratemetése ugyanígy csupán cirkuszi mutatvány, szükséges rossz, mely a Habsburg-dinasztia magyarországi uralmának véglegesítéséhez vezet⁵². Krúdy szemtanúja és krónikás-riportere volt a nagy magyar temetéseknek, újratemetéseknek, vagy ha némelyiken személyesen nem is vett részt, utánajárt a tényeknek, „nyomozott az ügyben”. A gyászszertartásokat bemutatva Krúdy sohasem mulasztja el ironikusan felhívni az olvasó figyelmét arra, hogy a sírva-vigadó magyarság (megjegyzem, Székely Éva fordításában ugyanez a meghatározás szerepel Claudio Magrisnak a Habsburg-mítoszról írott könyvében egy hangsúlyos helyen: „az operett a Habsburg-kultúrkör sírva vigadós meséje”⁵³), amely a gyászban néha már perverz örömet leli, mennyire híres újratemető nemzet; valamint arra, hogy ezek a rítusok a fennálló politikai rendszerek önlegitimációs aktusai, melyekben mindig a történelem, illetve a történelmi emlékezet az eszköz a cél, a hatalmi kanonizáció elérésére. Az első világháború után állított háborús emlékművek is hasonló célt szolgáltak, ahogy erre Jan Assmann is

⁵⁰ I.m. 166.

⁵¹ Krúdy Gyula: *A XX. század vizitkártyái*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1986. 5-12.

⁵² 2. jegyzet 464-469.

⁵³ Claudio Magris: *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban*. (Részletek) Európa Könyvkiadó Budapest, 1988. 34.

felhívja a figyelmet:

„Akár ahol ezerszám sorjáznak a nevek, mondjuk háborús emlékműveken, akár az ismeretlen katona sirja esetében anonim a kötődés – itt egyértelműen az identitásszerzés mozzanata áll az előtérben.”⁵⁴

Ezen a ponton kapcsolódhat össze a történelmi emlékezet rítusainak anonim mozzanata az uralkodók vagy más legitim személyek (szentek, művészek, szabadságharcosok) kultuszával kapcsolatos rítusokkal.

„Az ereklyekultusz is a holtakról való megemlékezés közösségalapító és -szilárdító összefüggésébe tartozik. Ne felejtsük el, hogy a középkori városok székesegyházait – a polgári identitás centrális szimbólumait – lehetőleg jelentős szentek (jobbára apostolok) ereklyéi fölé emelték, s az ereklyék birtoklásáért nemegyszer kemény harcok dúltak. (...) Aki képes megkaparintani a jelentős ereklyét, a legitimáció fontos eszközére tesz szert.”⁵⁵

A *Királyregények* szempontjából Alamizsnás Szent János ereklyéjének sorsa érdemelhet figyelmet ebből a szempontból (mindkét trónkövetelő hatalom birtokolni akarja), persze a legfőbb hatalmat legitimáló eszköz éppen az utolsó törvényesen megválasztott, nemzetközileg is elismert király, II. Lajos holtteste. Ezzel politikai, történelmi és szakrális szempontból egyaránt ki akarja jelölni kötődését egy hatalmi eszméhez Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd is. Ennek megfelelően a történelmi elkötelezettség politikai hasznot hajtó kinyilvánításának volt az ünnepe a XIX. századi Magyarországon II. Rákóczi Ferenc újratemetése, Kossuth Lajos, sőt Munkácsy Mihály temetése is. Ahogy Jan Assmann írja:

„Az uralom visszatekintve legitimálja, előretételekintve pedig megörökíti magát.”⁵⁶

Szó sincs többé országmentésről, hazaszeretetről vagy -féltsérről. A magyarok elárulták Nagyasszonyukat, amikor a korlátolt és a nemzet sorsa iránt közönyös Habsburg Ferdinándot választották, akárcsak akkor, amikor a szakrálisról érintetlen, a trónra éretlen „Festett királyt” emelték pajzsra. Miután 1527. november 3-án Székesfehérvárott megkoronázzák I. Ferdinánd magyar királyt, november 11-én újra megadják a végtisztességet II. Lajosnak (sorrendben a harmadik „végtisztesség” ez, ha beleszámítjuk a Mohács környéki lakosok jó szándékú tettét is, amellyel királyuk holttestét a török elől elrejtetni akarták). Ortway Tivadar, aki művében tudósít erről, megjegyzi, ez a koronázás az utolsó volt Székesfehérvárott⁵⁷. Máriának – a Nagyboldogasszonynak és habsburgi metaforájának egyaránt – egyetlen

⁵⁴ 6. jegyzet 63.

⁵⁵ I.m. 63-64.

⁵⁶ I.m. 71.

⁵⁷ 38. jegyzet 152-153.

tennivalója maradt még, s Krúdy ezzel zárja regénytrilógiáját:

”- Elmegyek végleg ebből az országból. Isten veletek – rebegette megcsókolván a templom kövezetét.

Ez volt Mária búcsúja Magyarországtól.”⁵⁸

Az 1930-as évben egyébként is egyre közelebb került az író hősnőjéhez. Megszaporodnak azok a novellák, gyakorlatok, vázlatok, amelyek Habsburg Máriával, II. Lajos feleségével foglalkoznak. (*A királyné óbudai kovácsa*⁵⁹, *A magyar király csillaga*⁶⁰ és az *Így élünk Óbudán*⁶¹.) Ráadásul a szerző éppen kényszerűen választott lakóhelyéhez, Óbudához próbálta kötni a maga által teremtett „új hagyományt”, amelynek letéteményeséül Himenyt (másutt: Himeni) nevezi meg, aki egyszerre lehet alteregó és az író óbudai kalauza, eligazítója az ősi város mondái között. A naív népi emlékezetet szimulálva újra- meg újra írja II. Lajos és Habsburg Mária szerelmének történetét. Újra tanúi lehetünk – ezúttal a magyar kalendárium-irodalom stílusában és hírértékével előadott történet keretében – Mária „legendás” budai menekülésnek vizen és szárazon, és itt is fölbukkan az a bizonyos özlábú kës, amely Mária pozsonyi udvarának puritanizmusát hivatott példázni a *Királyregényekben*, itt azonban a bátorság jelképévé válhatna, ha a szöveg nem lenne túl elkapkodott, kidolgozatlan, vázlagszerű. Az *Így élünk Óbudán* című novella azt a hangulatot idézi, amely II. Lajost és hitvesét olyan idilli, ifjú párnak mutatja, amilyen számtalan lehetett a XIX-XX. század fordulóján Magyarországon. A fiatalok a budai hegyekbe szöknek kirándulni, Árpád fejedelem szőlőjébe, ahol zsványpecsenyét sütögetnek nyáron. A szüreti hangulat a *Festett király* kezdetét idézi, bár a novellában megjelennek a búcsúsasszonyok is, akiknek illetlenségét (levizelik a szerelmesek tüzét) a Jagellóktól megszokott nagyvonalúsággal bocsájtja meg az ifjú király, hiszen nem tudják mit cselekszenek, még kevésbé, hogy kivel. A Szerémy káplánról Krúdy által alkotott negatív kép is további árnyalatokkal gazdagodik, összességében mégis el lehet mondani, hogy a novella nem lép túl egy átlagosnak nevezhető, szerelmes témájú Krúdy elbeszélés esztétikai szintjén. Kedves hőstől, Habsburg Máriától búcsúzik ezekben az apró, érzelmes képekben a szerző.

⁵⁸ 2. jegyzet469.

⁵⁹ Krúdy Gyula: *Delikatesz. Válogatott elbeszélések 1926-1930*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1982. 521-526.

⁶⁰ Uő.: *Magyar király-idyllek*. Magyar Irodalomtörténeti Társaság Veszprém, 1990. 49-58.

⁶¹ 66. jegyzet 550-555.

Tragikus vértanúság – komikus árulás?

Krúdy Gyulának *A magyar jakobinusok* című regénye¹ egészen meglepő módon vonzza a filológiai és egyéb kérdéseket. Az első kérdést mindjárt a cím veti föl. Ahogy Barta András írja *Tájékoztatójában*², a *Világ* című napilap első évfolyamában *A mécses elalszik* címmel jelent meg 1910. július 3-tól augusztus 25-ig a szerző jakobinus-regénye. Az első önálló kiadás 1912-ben látott napvilágot *A Képes Hét Könyvtárában*. Ennek címe már *A magyar jakobinusok* volt. A *Népszava Könyvkiadó* 1948-as könyvnapkiadását a *Szépirodalmi Könyvkiadó* 1962-es kötete követte. Barta a továbbiakban azt írja, hogy a *Szépirodalmi Könyvkiadó* életmű-kiadásában a *Palotai álmok* című kötetben található közlés a regény negyedik kiadása. Ez azonban csak abban az esetben igaz, ha azokat a kiadásokat vesszük figyelembe, amelyek *A magyar jakobinusok* címmel jelentek meg, mivel a *Palotai álmok* című gyűjteményes kiadás előtt egy évvel a *Móra Könyvkiadónál* megjelentetett *Rákóczi harangja* című gyűjtemény eredeti címén közli Krúdy jakobinus-regényét³. Ennek a közlésnek azonban ellentmond, és Barta András véleményét erősíti az a tény, hogy a szerző életében megjelent utolsó közlés új címén nevezi a művet. A továbbiakban tehát én is ezt fogom figyelembe venni, mindazonáltal felhívom a figyelmet arra, hogy *A mécses elalszik* című kiadások az első szerzői, illetve nyomdai pontatlanságoktól eltekintve mindenben megegyeznek a *A magyar jakobinusok* című kötetekkel.

Kérdéses továbbá a regény esztétikai megítélhetősége. Kelemen László egyértelműen Krúdy leggyöngébb írásművei közé sorolja *A magyar jakobinusokat*, és a szerző ifjúsági könyvei közé sorolja. Javukra írja ugyan a műveknek a személyes élményszerűséget és az átéltséget, azonban úgy véli: „mégis elhibáztak, mert a gyerekek számára nem elég érdekesek, a felnőttekére pedig kissé tudákosak.”⁴ A gyengébb írásművek létrejötte logikusan következhet az önmagának balzaci munkatempót diktáló, Jókai Mór híres napi tizenhat teleírt oldalát előíró alkotói életmódból. *A magyar jakobinusokkal* kapcsolatban azonban a helyzet ennél összetettebb. Mióta a „krúdys” irónia és sokértelmű humor közhelyszerűvé vált az irodalmi elemzésekben, újra előbukhatnak korábban gyengébbnek ítélt Krúdy-művek, ráadásul éppen azok a történelmi vagy áltörténelmi regények, dokumentumregények kerülnek a figyelem középpontjába, amelyek közé *A magyar jakobinusok* is tartozik.

A második problémakörhöz kapcsolódhat a harmadik is. A jakobinus-regény elemzése-értékelése abból a szempontból, hogy

¹ Krúdy Gyula: *A magyar jakobinusok*. In: Uő: *Palotai álmok*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1976. 5-83.

² I.m. 383.

³ Krúdy Gyula: *Rákóczi harangja. Történelmi elbeszélések*. Móra Könyvkiadó. Budapest, 1975. 243-363.

⁴ Kelemen László: *Krúdy Gyula*. Magyar Irodalomtörténeti Intézet Szeged, 1938. 59.

történelmi regénynek tekinthető-e egyáltalán, és ha igen, akkor a mégiscsakazértis hősiesség daliás időit jeleníti-e meg, avagy éppen a Martinovics-féle összeesküvés tragikomikus kisszerűségére utal. (Konkrétan arra, hogy Martinovics maga adta föl az összeesküvést, elárulta társait, bár Krúdy műve nem ezt sugallja.) Hiszen a regény gyakorta primitív heroizálását igen nehéz, sőt néha lehetetlen összeegyeztetni a táncnak, a kulináris élvezeteknek hódoló kedélyes, frivol bécsi mindennapok leírásával.

Végül mindezekkel együtt kérdéses annak a történelmi ténynek a megítélése, amelyet beárusításként, följelentésként emleget a kutatás. Gonda Imre és Niederhauser Emil *A Habsburgok* című monográfiája tárgyilagosan foglal állást ebben a kérdésben, mikor arra utal, hogy felvilágosodás és abszolutizmus Közép-Európában nem válhattak szét olyan élesen, mint Franciaországban. A reformok és a politikai megújulás kérdése pedig ez egyszer nem fonódhatott össze a nemzeti-Habsburgellenes törekvésekkel:

„A Duna mellől nézve nem látszott meg a nagy változás. Az a néhány száz ember a birodalom különböző tartományaiban, aki a jakobinus szervezkedésben részt vett, többnyire egykori jozefinista, nem is vette észre. Már csak azért sem, mert többségük meg sem értette a jakobinusok radikalizmusát, pusztán egy jóval mérsékeltebb polgári átalakulás híve volt. Ferenc kormányzatának azonban ez is túl soknak tűnt. Amikor az 1793-ban végső formában kiépített rendőri szervezet tudomást szerzett a szervezkedésről, lecsapott rá. Martinovics, Hajnóczy és társaik kivégzése a Vérmezőn csak a leglátványosabb állomása volt ennek a politikának.”⁵

Krúdy Gyula jakobinus-képét lényegesen befolyásolhatta a magyar és a nemzetközi (főként a francia) jakobinus-mozgalomnak, illetve a XVIII-XIX. század fordulója forradalmi megmozdulásainak XIX. századi magyar recepciója. A törekvés egész Európában megfigyelhető ekkor. Hayden White így ír erről:

„A 19. század eleje az az időszak volt, amikor a művészet, a tudomány, a filozófia és a történetírás együtt próbált közös erőfeszítéseket tenni a francia forradalom tapasztalatainak megértésére.”⁶

Az alábbiakban tehát ezeknek a kérdéseknek egy részére keresem a választ, és remélhetőleg az is ki fog derülni, hogy Krúdy miképp és *miért nem* foglalt állást a vázolt történelmi kérdésben.

A *magyar jakobinusok* születésének valószínű dátuma, mint az a szövegkiadásokból kitetszik, 1910. Kemény Gábor, aki nyolc korszakra osztja Krúdy Gyula írói pályáját, szintén 1910-re keltezi a regényt, s ezáltal Krúdy második, „mikszáthos” korszakába helyezi, *A víg ember bús meséi* és a *Podolini kísértet* mellé⁷. Kozocsa Sándor és Tóbiás Áron Krúdy-

⁵ Gonda Imre-Niederhauser Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. Gondolat. Budapest, 1977. 150.

⁶ Hayden White: *A történelem terhe*. Osiris Kiadó Budapest, 1997. 51.

⁷ Kemény Gábor: *Krúdy képkötése*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1974. 4.

bibliográfiája szerint az első kiadásnak nem volt kritikai visszhangja, az 1948-asnak viszont annál inkább. Tizenegy különböző napilapban, illetve folyóiratban ismertették az év folyamán. Feltételezhető, hogy a XX. század első évtizedében – legalábbis Krúdy társaságában – gyakorta felmerülhetett, talán éppen allegóriaként, történelmi metaforaként a magyar jakobinus mozgalom története. 1908. augusztus 23-án jelent meg a *Népszavában* a költőtárs, Ady Endre híressé vált verse, a *Magyar jakobinus dala* (hozzá kell tennünk, hogy a költemény keletkezésének helymegjelölése „Páris”, és eredeti címe más volt, mindezzel együtt azonban a jakobinus-téma és a felvilágosodás mint metafora vagy történelmi allegória többször felbukkan Ady-lírájában⁸). Kemény Gáborhoz hasonlóan Czére Béla is az útkeresés regényeihez sorolja *A magyar jakobinusokat*, azt is megállapítja azonban, hogy „a lélekelemzés, az emberi psziché rejtelmek állnak első történelmi regénye (...) középpontjában.”⁹ Figyelemreméltó megjegyzés ez, hiszen a hatalom és eszme viszonylatai között tévelygő apát alakja bontakozik ki a regényből, és Livinska lélekrajza a klasszikus Krúdy hősnőkkel rokonítja az eszmékbe és Martinovicsba egyaránt szerelmes asszonyt. Czére arra is felhívja a figyelmet, hogy a jakobinus mozgalom megjelenítése elhalványul a kalandorként hatalomra törő szászvári apát alakja mellett, és a történelmi hűség is többször csorbát szenved. A „kiegyezés” szót használja Martinovics II. Lipóttal kapcsolatos politikájának jellemzésére, a szempontomból legfontosabb megállapítást azonban idevonatkozó fejtegetéseinek a végén teszi: az abszolutizmussal szemben álló összeesküvők „nem törnek a császár személye ellen, tiszteletben tartják azt. Vagyis a Martinovics-kép történelmi-lélektani gyökere Krúdy korának ellentmondásából táplálkozik: az Osztrák-Magyar Monarchia és a Ferenc József személye iránti ambivalens érzéseket tükrözi.”¹⁰ Ezt Szörényi László véleménye is alátámasztja, hozzátéve még azt is, hogy Krúdy nem akarta feloldani ezt az ellentmondást¹¹.

Habár *A magyar jakobinusok* történelmileg valóban nem nevezhető pontosnak, Krúdy már ekkor is történelmi kutatással kezdte a regényírást, amint az a későbbiekben állandó gyakorlata lesz; a dokumentatív kortárs vagy majdnem-kortárs témát feldolgozó regényei (mint amilyen a *Primadonna*, a *Kossuth fia* vagy *A tisztaeszlári Solymosi Eszter*) esetében ezt a tényfeltáró-oknyomozó riporteri munka váltja fel. Fraknói Vilmos *Martinovics és társainak összeesküvése*¹² című munkája szolgált forrásul az írónak. Hatással volt rá Várady Zsigmond *Martinovics Ignác*¹³ című

⁸ Ady Endre: *Összes versei I-II.* Osiris-Századvég Budapest, 1994. I. 171-172., 643.

⁹ Czére Béla: *Krúdy Gyula.* Gondolat Kiadó Budapest, 1987. 38.

¹⁰ I.m. 48.

¹¹ Szörényi László: *Bécs szimbolikus szerepe Krúdy műveiben.* In: „Multaddal valamit kezdeni” JAK füzetek 45 Magvető Könyvkiadó Budapest, 1989. 222-229., 288-295.

¹² Fraknói Vilmos: *Martinovics és társainak összeesküvése.* Ráth Mór Budapest, 1880.

¹³ Várady Zsigmond: *Martinovics Ignác.* Természet és Társadalom. Népszerű Tudományos Könyvtár.

könyve is, s Szörényi László említett munkájában megjegyzi, hogy Krúdy ekkortájt rokonszenvezett a szabadkőművességgel, akárcsak a szintén Szemere Miklós köréhez tartozó Várady, akinek a világháború első évében, 1914 novemberében Szemere által posztumusz közölt cikke azonban már szembefordul a szabadkőműves internacionalizmussal¹⁴, s mikor Krúdy 1925-ben megírja *A templáriust*¹⁵, már ő is Várady Zsigmond véleményét osztja a szabadkőművességgel kapcsolatban, persze sokkal áttételesebben és óvatosabban, mint a köziró. A tatárjárás idején játszódó regényben a szabadkőművesek titkos társasága a mongolokkal szövetségbe a magyar nemzet végső romlására tör homályos vallási és politikai céljai érdekében. A regényben szereplő magyar szabadkőművesek egy része azonban – egy vadromantikus történelmi allegóriának engedelmességgel – felhagy a titkos szervezkedéssel, és hazája megmentéséért száll harcba. Az sem elhanyagolható, hogy Várady Zsigmond szerint a francia szabadkőművesség Kelettel, az oroszokkal szövetségbe az I. világháborúban Magyarország történelmi-politikai-földrajzi-gazdasági-nemzeti folyamatosságának megszüntetésére¹⁶. Szörényi László véleménye szerint *A templárius* „a maga haláltáncával visszavétele mindannak, amit hajdan a Martinovics-regényben fűzött (Krúdy K. Z.) titkos társaságokhoz és összeesküvésekhez. A nemzetköziségben már csupán a nemzetet elpusztító szörnyű hatalmat lát.”¹⁷

A magyar jakobinusokat és *A templáriust* – azon kívül, hogy történelmi regényeknek tekinthetőek – Kemény Gábor véleménye szerint az önéletrajzi jelleg is összeköti¹⁸. Kemény egyenesen Martinovics alakjában vél önéletrajzi vonásokra lelteni, s ez a megállapítás Czére Bélának a kalandor-Martinovicsra vonatkozó véleményét figyelembe véve nem tűnik teljesen megalapozatlannak. *A templárius* kalandor, de a szép és szakrális tekintélyt sugárzó asszonyt védő és szolgáló főhőse is besorolható a jól ismert Krúdy-hősök sorába, arról pedig, hogy milyen mitikus szerepe lehet a Bakony ősvadonában való rejtőzésnek-menekülésnek, a *Magántörténelem – Mitikus történet* című fejezetben esik szó. Egyáltalán nem mellékes viszont az, hogy ez a mitikusként szintén értelmezhető tett a *Királyregényekkel* is rokonítja *A templáriust*, azon a nyilvánvaló összefüggésen túl, amelyet Czére Béla megemlít Krúdy monográfiájában: a nemzeti tragédia történelmi ténye összeköti a

Kiadja a Huszadik Század Szerkesztősége IX. Deutsch Zsigmond és Tsa. Budapest, 1909.

¹⁴ 11. jegyzet 227., 229.

¹⁵ Krúdy Gyula: *A templárius*. In: Uő. *Az utolsó gavallér*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980. 399-486.

¹⁶ Várady Zsigmond: *A szabadkőműves világszövetség és a világháború*. In: *A Cél* V. évf. 11. Sz. 1914. 788.

¹⁷ 11. jegyzet 229.

¹⁸ Kemény Gábor: *Szindbád nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között*. A MTA Nyelvtudományi Intézete Budapest, 1991. 51.

tatárjárás korabeli regényt a mohácsi vész idejében játszódó trilógiával, valamint azokkal a Krúdy művekkel, amelyek az első világháborúval és az azt lezáró trianoni békediktátummal foglalkoznak¹⁹. Mindezek mellett azt is figyelembe kell venni, hogy Kemény Gábor a *Királyregények*ben is felfedezi az önéletrajzi vonásokat Báthori nádor, az íródeák és Podvinyai esetében²⁰. A szabadkőművességgel kapcsolatban pedig álljon itt még egy adalék, mely a Krúdy-életrajzokból egyáltalán nem következik, az életműben azonban találhatunk példákat vele kapcsolatban. A „vendég”, az „útitárs”, az „utazó” alakja, illetve fogalma rendkívüli fontosságú Krúdy művészetében. A kisregénycímként-főhősként is felbukkanó útitárs megformálása minden bizonnyal sokat köszönhet az író gyermekkori olvasmányainak, elsősorban Hans Christian Andersennek, akinek főként *Az útitárs* című meséjére utalnék²¹, mely a halottkultuszt tipizáló meséknek azon csoportjába tartozik, melyekre szép számmal találunk példát a magyar népmesékben, de az *Ezeregyéjszakában* és a Grimm-fivérek gyűjtésében is előfordul, megtalálható tehát az indoeurópai és az urál-altáji eredetű népcsoportok szellemi hagyományában. Mircea Eliade ír *Az örök visszatérés mítosza* című könyvében arról, hogy a titkos társaságok létrejötte és működése miképpen függ össze a halottkultuszoknak az istenek megjelenésével és megidézésével összefonódó szakrális hagyományában a vendég és az utazó képzetkörével. A vendég valójában nem más, mint az őszelleme, az istenség, a halott. Ezek a titkos társaságok mind a sémi, mind az indoeurópai népeknél, mind a távol-keleti Japánban ősidők óta és egymástól függetlenül léteznek. „A 'vendég'-kultusz képzetköre (a holtak szellemének, az isteneknek stb. megjelenése) már a történelem előtti időszakokban kialakult.”²² Szindbád halál utáni vendégeskedései, egészen életén keresztül tartó utazásai, valamint az „útitársak” rejtelmes, anonim volta Krúdy prózájában közvetlenül utalhat az Andersen-mesékben, illetve az *Ezeregyéjszakában* megőrzött, halottkultusszal kapcsolatos hagyományra, mindezeket túl pedig a közép-európai babonák Krúdy által kellőképpen ismert világára. Nem lehet meglepő tehát Krúdy vonzódása a titkos társaságokhoz vagy legalábbis a róluk való beszédhez. Egyébként Czére Béla megfontolandó véleménye szerint: „Nem érdemes a templárius rend akkori magyarországi szereplésére vonatkozó tényeket a regény helyenként naiv 'adataival' összevetni: Krúdy nem hagyományos történelmi regényt, hanem konkrét időben és térben fellobbanó történelmi víziót írt meg.”²³ Persze az könnyen meglehet, hogy éppen ez a

¹⁹ 9. jegyzet 235-236.

²⁰ 18. jegyzet

²¹ Legutóbbi kiadása magyarul: Hans Christian Andersen: *Összes meséje*. Videopont Kft. Budapest, 1995. 36-49.

²² Mircea Eliade: *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1993. 108.

²³ 9. jegyzet 237-238.

„történelmi vízió” a történelmi regény egyik legelemibb tulajdonsága.

Az a tény, hogy Krúdy két évvel *A mécses elalszik* születése és első publikációja után megváltoztatta a mű címét az első kötetkiadás kedvéért, jelentheti azt is, hogy időközben megváltozott a véleménye a jakobinus-mozgalmakról, Martinovicsról vagy a szabadkőművességről, habár Várady Zsigmond *A szabadkőműves világszövetség és a világháború* című cikke csak 1914 novemberében jelenik meg. Sokkal valószínűbb azonban az, hogy már a regény születésének idején is jobban vonzotta az író az aulikus bécsi kedélyesség megjelenítése, az évszázados Habsburg dinasztia tekintélye, de leginkább az ifjú I. Ferenc és az idős I. Ferenc József alakjának az az első olvasásra meghökkentő párhuzama, amelyre a későbbiekben térek ki részletesen, és amely Krúdy mítoszteremtő képzelete nélkül elképzelhetetlen volna. Mindezeknek az elképzeléseknek, előfeltevéseknek és előítéleteknek valóban sokkal jobban megfelelt a kevésbé patetikus, egyszerűen és pontosan megfogalmazott új cím, amit azóta a Krúdy-filológia is elfogadott.

Krúdy Gyula nem hagy kétséget afelől, hogy történelemfordító pillanatok ide, titkos összeesküvő társaságok oda, titokzatos utazói Bécsbe érkezvén a császárváros vendéglátóipari és gasztronómiai nevezetességeiről szó kell, hogy essen. Édességek, torták, Alt-Wien porcelánkészletek (sőt olasz bábfigurák porcelánból) említetnek (például Livinska asszony lakosztályában) a félelmetes francia forradalom kellékei között. Az édességek közül a legfontosabb ezúttal a farsangi fánk, melyről sokszor és sokat írt Krúdy más műveiben. (*Az emlékek szakácskönyve* című összeállítás²⁴ 37. oldalán egy 1924-es írás részlete olvasható *Farsangi fánk* címmel, a függelékként közölt ötven családi recept között is ott szerepel a farsangi fánk²⁵. Annál meglepőbb, hogy a *Farsang 1933-ban Pesten* című írásban egyetlen utalás sem történik erre a süteményre²⁶.) II. Lipót bizalmába fogadja Martinovicsot, tanácsosi állást nyer az apát az udvarnál, és komoly segítségére lehet Lipótnak abban, hogy II. József reformjai folytatódjanak. Martinovics beajánlja „összeesküvő társait” az udvarhoz, ily módon is legitimálva politikai törekvéseiket, mindemellett pedig kifogástalan aulikus magatartást tanúsít, úgy szolgálja és óvja uralkodóját, olyan már-már megmosolyogtató aggodalommal, hogy az olvasónak óhatatlanul is a húszas-harmincas évek *Királyregényeinek* ágáló káplánja, a kettős játékot űző Szerémi György jut az eszébe az igyekezetről²⁷. Amikor a császár 1792 farsangi ünnepségére készülődik személyesen Martinovicsot kéri meg, hogy helyezze föl rá a nagyszalagot, eközben az apát felhívja a figyelmét arra, hogy ezúttal ne kóstolja meg a farsangi fánkot, mert tudomására jutott egy összeesküvés, melyet a

²⁴ Krúdy Gyula: *Az emlékek szakácskönyve. Ízes írások és régi receptek*. Krúdy Zsuzsa kiadása. Debrecen, 1983.

²⁵ I.m. 218.

²⁶ I.m. 153-154.

²⁷ Uő. *Királyregények*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1979. Például 269-277.

jezsuiták linzi rendházukban szerveztek, feltehetőleg azért, hogy a felvilágosult abszolutista II. Lipótot megmérgezzék, hiszen: „a gyűlés minden tagja egy farsangi fánkot kapott emlékül...”²⁸ Lipót nem veszi komolyan a nevetségesen fontoskodó tanácsot, főképp azért, mert tudja, hogy Martinovics féltékeny a jezsuitákra, és tart tőlük. A fejezet címe: *A császár fánkot eszik. A farsangi bálon II. Lipót hirtelen rosszul lesz, nem sokkal később meg is hal. Krúdy Martinovicsa természetesen a farsangi fánkot és a jezsuitákat okolja. Gonda Imre és Niederhauser Emil ennyit fűz a történethez a történelem oldaláról: Lipót „március 1-én rövid betegség után váratlanul meghalt. A betegség tüneteiből megállapítható, hogy valószínűleg hashártyagyulladás volt, de az orvostudomány akkori állása mellett ez gyors halálhoz vezetett.”²⁹ Szó sincs tehát titokzatos összeesküvésről vagy mérgezésről. A Krúdy-művek szövegek közötti kapcsolódásai szempontjából azonban cseppet sem véletlen, hogy ez a pletykaízű áltörténelmi adalék éppen itt bukkan föl. Az *Álmoskönyv Fánk* címszava még ironikus utalás lehetne: „*Fánk*. Szép ismeretség jegye.”³⁰, de a „*Farsang*. Temetés.”³¹ szűkszavú megfejtése már kapcsolatba hozható *A magyar jakobinusokkal*. Mindezen összefüggéseknél azonban sokkal figyelemreméltóbb az első Szindbád-regénynek, a *Francia kastélynak* egy részlete. Szindbád az álarcosbálon ismerkedik meg Georginával, aki lovagias feladattal bízta meg: vigyázzon kisiáira, aki egyedül van otthon. Mig anyja a bálban mulat, apja, kitől Georgina elvált, el akarja rabolni. A német nevelőnő, aki a gyermek felügyeletével lenne megbízva „a házmesternél farsangi fánkot eszik...”³² Vétkes hanyagságnak tűnik, mégis teljesen természetesen közli Szindbáddal az anya, mintha a farsangi fánk fogyasztása mentesítené a nevelőnőt a kötelezettség alól, vagy mintha a házmesterrel kerülne a német kisasszony „szép ismeretség”-be. Mindenesetre a farsangi fánk mögött ezúttal is egy összeesküvés rejlik, s mint később kiderül: komikus összeesküvés. Szindbádot többszörösen nevetségessé teszik. Még egy szövegrészlet említhető a farsangi fánkkal kapcsolatban, méghozzá a *Ferenc József a térkép előtt ül* című cikkből³³, mely egyértelműen arra utal, hogy a szerző a könnyelműség, pontosabban a veszélyesen könnyelmű életvezetés jelképeként is használta ezt a jellegzetes édességet.*

A magyar jakobinusokban Krúdy aprólékos képet rajzol a korabeli Bécsről, Budáról és Pestről. Bécs és Pest-Buda leírását az író összekapcsolja a Habsburg-magyar viszony taglalásával. Az „Arany Oroszlán” vendéglőt, ahol a magyarok Bécsben akkortájt megszállni szoktak aprólékosan írja le, annak ellenére, hogy a regény cselekménye

²⁸1. jegyzet 29.

²⁹5. jegyzet 147.

³⁰ Krúdy Gyula: *Álmoskönyv. Tenyérjósítások könyve*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1983. 90.

³¹ I.m. 91.

³² Uő. *Szindbád*. Magyar Helikon Budapest, 1975. 631.

³³ In. Uő. *Ferenc József rendet csinál*. K. u. K. Kiadó Budapest, 2000. 114-115.

egyáltalán nem az „Arany Oroszlán”-ban játszódik³⁴. Ezután rátér a „Jámbor utazó” bemutatására, melynek gazdája Pilleau úr inkább hasonlít a gasztronómiai novellák legendás pincéire, mint olyan vendéglősre, aki titkos társaságok bizalmasa, ám ugyanakkor a titkosrendőrségnek szállít híreket. Figuráján keresztül a szerző nevetségessé teszi a fontoskodó összeesküvőket. Miközben rendelkezik Krúdy pincér-figuráinak minden fontosabb jellemzőjével (aprópénzcsörgetés, fürge lábak, üres tekintet, vastag, szimatoló orr, mely a vendégek érkezését lesi), ő az „összeesküvők fogadósa”:

„Pilleau úr nem szerette azokat az utazókat, akik nem takarták el arcukat köpenyegük szárnyával, amikor lámpással az arcukba világított. Nem sokra becsülte az olyan utast sem, aki elmondta, hogy honnan jön, és merre megy. (...) Ha az utazó (...) nyugodtan falatozott tovább az ebédlő képei alatt (amelyek megfordítva voltak a helyükre akasztva, hogy első pillanatra ne lássék jelentőségük), Pilleau úr nem törődött tovább vendégével. Hideg, közömbös arccal állott helyén, és tudomást sem vett az utazóról.”³⁵

Szinte már a titkos szervezetek és találkahelyek paródiája a szöveg, mely, úgy tűnik, arról akar meggyőzni: ilyen nevetséges fogadó és fogadós csak a rossz ponyvaregényekben léteznek. A hely parodisztikus panteonja a XVIII-XIX. század forradalmainak, melyeket Krúdy másutt is hajlamos olyképpen összemosni-egybelátni, mintha csupán a XIX. század lett volna a forradalmak kora, vagy a forradalmak kiszélesítették volna a XIX. század időtartamát. Az 1927-es, *Aki a magyar Szent Koronát elásta* című novellájában például így ír: „a tizenkilencedik század voltaképpen már a Martinovicsék összeesküvésével kezdett romantikussá lenni.”³⁶

„Itt lakott Kosciuszko, mikor Bécsben járt”³⁷ –közli Pilleau úr fontoskodva vendégével, aki fogára valónak tűnik. A vendég titkos jelszava pedig mi más lehetne, mint a hírhedt kalandor és kétes hírű államférfi, Mirabeau egyik sora, a regény *Második részének* címe: „A forradalom körülutazza a világot.”³⁸ Ugyanez a jelmondat áll a *Palotai álmok* kerti lakjának a szemöldökfáján a három királyok nevének kezdőbetűi helyett, olyan szövegkörnyezetben, melynek semmi köze nincs a forradalmi pátoszhoz, mint ahogy minden bizonytalannak annak a boldogtalan „lengyelnek” sem volt semmi köze a forradalmakhoz, aki a Mirabeau-idézetet egykor fölírta³⁹. Az egyetlen alkalom, ahol és amikor Krúdy feltehetőleg halálosan komolyan idézi ezt a jelmondatot, a *Magyar Köztársaság Almanachja* című műve, amelyben, az 1918 végéről keltezett *Köszöntő az új évben* című cikk végén utal rá, párhuzamba vonva az

³⁴ 1. jegyzet 34-35.

³⁵ I.m. 36.

³⁶ In. Krúdy Gyula: *A tegnapok ködlovagjai. Rajzok, emlékezések*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1961. 193.

³⁷ 1. jegyzet 37.

³⁸ I.m. 38.

³⁹ I.m. 275-276.

őszirózsás forradalommal⁴⁰. A kedélyes bécsi mindennapok, amelyekben mintha még a külvárosi nyomortanyák tűzvészei is csupán azért volnának, hogy szórakoztató látnivalóval szolgáljanak az „igazi” bécsi polgárságnak, minden mítosztól és patetikusságától megfosztják a forradalmi szervezkedést. A császár fánkevését is figyelembe véve, mintha hirtelen, tévedésből véres tragikumba fordult játék, ártatlan komédia lett volna a magyar-osztrák jakobinizmus. Kalandorok, szépasszonyok, sértett, mellőzött titkos tanácsosok játszanak a színen. A „fiatal” II. Lipót jóhiszemű figurája sokban hasonlít a *Mohács* II. Lajosához, mindkettejük sorsát beárnyékolja a politikai szempontból korai halál.

A romantikusan riasztó című (*Utazás a vérpad felé*, a cím utalhat Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* című regényére is) *Harmadik rész* valójában egyáltalán nem rémisztő. A XVIII. századi, kedélyes Bécs rajza, s végig a Habsburgokhoz kötődik. A bécsi kedélyesség egyébként is összefügg – a lieber Augustin személyén keresztül – a trónon egymást váltó Habsburg uralkodókkal.

„Az öreg Habsburgok, akik azóta mogorva képek lettek a Burg folyosóján, a nyárspolgár Franciskusok és komor Ferdinandusok ismerték Augustint, a bécsi humort, amely őket sem kímélte utcai élccével. Ferencről azt énekelte, hogy bütykös lábait a kék Dunában áztatja, Józsefről azt említi, hogy takarékoskodott még a feleségei alsószoknyáival is, és valamennyit, e komor metszetű földi istenségeket, a Burg búskomoly falai közül pattogó nyelvére vette, és nótát mondott róla a mulatozó, boldog népnek.”⁴¹

Claudio Magris éppen a népi komédiában megfigyelhető mitizációs folyamat kapcsán ír a bécsi népi humorról, mint amely a barokkhoz még kötődő, racionalizmus ellenes külvárosi népi színjátszás rögtönzéseinek alapját képezte, de változásához is nagyban hozzájárult. A bővérű kalandok általában Hanswurst alakján keresztül elevenedtek meg⁴², ugyanakkor Magris megjegyzi, hogy a legfontosabb „korai habsburg”⁴³ mű, Joseph Richter *Egy eipeldai levelei* című, 1785. és 1797. között íródó sorozata, amely egy Bécsbe érkező naiv paraszt csetlés-botlásairól tudósít, jellegzetes osztrák kedélyességgel, éppen a bécsi humornak az imént vázolt alapjaiból jöhetett létre⁴⁴. Ez a humor egy bizonyos nemzeti-német, mérsékelten felvilágosult alapállásból polemizált a jakobinusok rendzavaró mozgalmával. Az eipeldai kijelentései eléggé kétértelműek voltak ahhoz, hogy kifejezzék a „jó” bécsiek kétségeit a „francia ésszel” kapcsolatban⁴⁵. Visszatérve a „lieber Augustin” figurájához: Magris

⁴⁰ Uő.: *Magyar Köztársaság Almanachja*. Zrínyi Kiadó Nyiregyháza, 1988. 88.

⁴¹ Az idézet lelőhelye a *Tilos* című 1918-as cikk, amelynek témája éppen az, hogy Bécsben betiltják a mulatságokat. In: Krúdy Gyula: *Magyar tükör*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1984. 539.

⁴² Claudio Magris: *Der habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur*. (Vom Verfasser autorisierte Übersetzung von Madeleine Pásztor) Otto Müller Verlag Salzburg, 1966. 32.

⁴³ Madeleine von Pásztor fordításában „vorhabsburgischen”

⁴⁴ 42. jegyzet 36.

⁴⁵ I.m. 38.

véleménye szerint ennek a híres bécsi „polgárnak” a legkifejezőbb megtestesítője egy nyughatatlan költő volt, Ferdinand Sauter (1804-1854.), aki „művészetében” az arany középút örömeit hirdette, de ami a legfontosabb: személyében és alkotásaiban a lieber Augustin figurája végképp eggyé vált azzal a – bécsiek által tisztességesnek és követendőnek tartott – középszerűséggel, amelyet a történelmi valóságban a Habsburgok testesítettek meg⁴⁶. Ez a kedélyes, józan középszerűség az uralkodóház mítoszának alapjaihoz tartozik. (A lieber Augustin alakja Sauter művein kívül még Hafner, Perinet, Schikaneder, Meisl és Bäuerle vígjátékaiban tűnik föl.⁴⁷) A bécsi humor máig kedvelt alakjai Magris szerint a rokonszenves, üresfejű, nevetlen alakok, akikben az osztrák polgár örömmel ismer önmagára.⁴⁸

„Ferenc jóindulatú ember volt” –írja Krúdy, azt sugallva: nem az uralkodó a gonosz, hanem rossz tanácsadói (akiket egyébként általában valóban rosszul válogatott meg⁴⁹). Ez a primitív, kis rosszindulattal bárgúnak is nevezhető, igencsak a populáris regiszterhez tartozó uralkodókép Krúdynál nem lehet véletlen. Hasonló népies hiedelemről számol be Vera Belousova is, mikor azt vizsgálja, hogy a korabeli magyar népies-népszerű Habsburg-kép mennyiben hatott Krúdyra.⁵⁰ A szándékosan túlzó történelmi kalandregény romantikus forradalmisággal (a szépasszonyok szerelme és a forradalmi eszmék heve között fontosság tekintetében az író nem tesz különbséget) elegyíti a Habsburg-ház szakralitását és főként pátosz nélküli mítoszákat, melynek sokkal több köze van a bécsi mosólányok táncos multságához és a titkosrendőrök csöppet sem izgalmas hivatali munkájához, mint győztes háborúkhöz (a dinasztia a XVIII-XX. században szinte minden fontosabb háborút elvesztett). Heroikus jelenetnek tűnhetne a szászvári apát elfogatását leíró részlet (mintha szerelme-tanítványa, Livinska adná fel, ezáltal jézusi-júdási vonatkozásokkal bővíthetne az értelmezés, valamint erősödhetne a romantikus szerelmi szál), ha Krúdyt ismerve nem vonnák mindezt vissza Martinovics Ignác zárószavai: „Arra vagyok kíváncsi – mormogta –, hol fog ma vacsorázni Kisfaludy Sándor, akit ma estére meghívtam? Kérem mentsenek ki a vendégem előtt!”⁵¹ Minden gáncs, letartóztatás és bukás ellenére azért a vacsora a fontos! (A *Mohács* íródeák szereplőjének a mohácsi csata reggelén az a legnagyobb bánata, hogy elfelejtett reggelizni!⁵²)

⁴⁶ I.m. 74-75.

⁴⁷ I.m. 323. oldal, 158. jegyzet

⁴⁸ Claudio Magris: *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1988. 59.

⁴⁹ 5. jegyzet 147-148.

⁵⁰ Vera Belousova: *Aneignung des Habsburger-Mythos in der ungarischen Literatur am Beispiel der Romane Gyula Krúdy's*. In: *Wien als Magnet? Schriftsteller aus Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa über die Stadt*. Herausgeberinnen: Gertraud Marinelli-König und Nina Pavlova. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Wien, 1996. 346-347.

⁵¹ 1. jegyzet 73.

⁵² 27. jegyzet 173.

Az *Utóhang a regényhez* a történetírói-krónikás szerepet szimulálja Kapeller Félix budai helytartósági fogalmazó fiktív följegyzéseinek közreadásával⁵³. Felbukkan azonban a följegyzésekben egy sashegyi borgazda, bizonyos Szuharik, aki kísértetiesen emlékeztet az *Aranyidő*⁵⁴ Szuhay uramjára, hiszen nemcsak az köti őket össze, hogy mindketten budaiak, hanem az egykor létezett budai borvidék bora is. Egyikőjük borász, másikójuk kizárólag a budai bort fogyasztja. Krúdy krónikása tehát borról is ír a tragikus események kapcsán, valamint nem állja meg, hogy a vérmezei kivégzések apropójából ne említse meg: a nagy érdeklődésre való tekintettel egy lacikonyhát is felállítottak a helyszínen. A fiktív krónikás a Kazinczy Ferenc *Fogságom naplójából* ismert híres idézetet használja fel rontott formában följegyzései befejezéséhez: „Reggelre a kivégzés helyén piros rózsákkal volt tele a mező, ott virultak, nyiladoztak. És mindenki csodájára járt a rózsáknak.”⁵⁵

Egy olyan Krúdy-novellára szeretnék még utalni, amely szintén 1910-ben keletkezett, s feltehetőleg előtanulmányként szolgált a regényhez, vagy annak egy változata lett⁵⁶. Mindössze két lényeges ellentmondás van a regény és a novella között. A regényben arról van szó, hogy Mária Terézia halála óta nem rendezték meg a mosónók bálját, azt I. Ferenc engedélyezi újra⁵⁷, míg a novella arról tudósít, hogy „Mária Terézia rendelkezése folytán”⁵⁸ rendezik meg időről időre a mosónók bálját. Míg *A magyar jakobinusokban* I. Ferenc egyértelműen fiatal uralkodó, addig a *Ferenc császár éjszakájában* öreg császár. A novella az uralkodó látószögéből mutatja be a mosónók mulatozását a sörházakban, a kedélyes Bécsben a jakobinus-lázadás a frivol kocsmai dalok gúnyolódásának céltáblája lesz, s az „öreg” császár álruhában, hű rendőrfőnöke védelmében a sörmérésben hallgatja a róla szóló tréfás nótákat, úgy nevet, hogy a könnyei potyognak, csak az eipeldauai dal szegi a kedvét, de ebben az esetben is türelmet tanúsít. Ahogy Vajda György Mihály írja, ezt a dalt Richter eipeldauai leveleinek ihletésére Franz Hebenstreit von Streitenfeld (1745-1795) írta. A vers egy kéziratát pedig maga Martinovics is ismerte, Johann Hackeltől kapta meg. Martinovics Magyarországon is terjeszteni akarta ezt a dalt, amely sokkal radikálisabb hangvételű volt (guruló nagy fejeket emlegetett), mint Richter jámbor sorozata, amely címét a Bécshez közeli Leopoldau kisvárosának népies elnevezéséből kölcsönözte⁵⁹.

⁵³ 1. jegyzet 80-83.

⁵⁴ Krúdy Gyula: *Aranyidő*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1978. 521-615.

⁵⁵ 1. jegyzet 83.

⁵⁶ Krúdy Gyula: *Ferenc császár éjszakája*. In: *Az álombeli lovag*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1978. 251-256. Az elbeszélésre Fried István hívta fel a figyelmemet.

⁵⁷ 1. jegyzet 64.

⁵⁸ 56. jegyzet 252.

⁵⁹ Vajda György Mihály: *Keletre nyílik Bécs kapuja. Közép-Európa kulturális képeskönyve 1740-1918*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1994. 52-55., de különösen az 54.

Arról, hogy Bécs és a Habsburgok viszonya nem volt mindig olyan felhőtlen, ahogy azt Krúdy említett művében bemutatja, Supka Géza tudósít *Habsburg-krónika* című művében, amelyből kiderül, hogy a kezdetben a cseh királyhoz tartozó város, hogyan lett Habsburg birtok az 1278-as morvamezei csata után, hogyan szállta meg Habsburg Albrecht sváb szerencselovagjaival Bécset, miképpen éhezette ki, és fosztotta meg kiváltságaitól. Supka ír arról is, hogy 1918. november 13-án IV. Károlynak személyes biztonsága érdekében angol védetségbe kellett menekülnie a „hűségese” császárvárosból Eckartsauba.⁶⁰

Martinovicséknak természetesen ebben a novellában is veszniük kell, de emitt a kedves, ártatlan, császárhű Bécs és bölcs, „öreg” uralkodója a főszereplő, meg még valaki, aki Krúdynak köszönhetően kerül bele a novellába. I. Ferenc huszonhat éves, amikor 1794-ban lelepleződik a Martinovics-féle összeesküvés, tehát nem öreg. A történelmi tények szerint korlátolt és gögös ember volt, bár időnként megengedett magának némi cinikus humort. Az azonban, hogy Hárún ar-Rasídként vagy Mátyás királyként álruhába bújt volna, és kedves népével együtt kedélyes és egyszerű lélek módjára mulatozott volna, végképp távol állt tőle. Volt azonban a népmeséknek a népi legendáknak egy hőse, egy „bölcs öreg” Habsburg császár és király, akinek mesei-mitikus alakjára pontosan illik ez a leírás. I. Ferenc József alakját formálja újra I. Ferenc alakjában Krúdy, akire az elbeszélte mértékű popularitás ha nem is volt jellemző, de türelme és következetes, inkább hivatalnoki, mint katonás szigora, fanyar, humortalan humora, és az a feltevés, hogy szíve mélyén egyszerű örömeknek hódoló „egyszerű bécsi”, egyaránt ismert volt. Claudio Magris Habsburg-könyvéből megtudhatjuk, hogy I. Ferenc elképzeléseinek megfelelően épült ki az a hivatalnoki rendszer, amely aztán a későbbiek folyamán a Habsburg birodalom legkifejezőbb történelmi jelképévé vált. I. Ferenc egyik mondása, akár a birodalom jelmondata is lehetett volna: „Tudósokra nincs szükségem, csak jó hivatalnokokra.”⁶¹

Arról, hogy Krúdy miképpen másolja egymásra a „kultikusan” azonosítható vagy hasonlítható történéseket, Sturm László így ír:

„a hiteles eseményt úgy fűzi tovább, hogy az ellenőrizhetetlenné, olykor valószínűtlenné válik. Jellemző (talán a szépirodalom sűrítettségét kifejező) fogás, hogy az eredetileg több hasonló esemény elemeit egy történeté gyűrja össze, ezáltal az eseményt példázatszerűségében mutatja be. A hitelességnek ez a fajta eltolódása rokon az időkezelés már érintett összemosó – jellegével, példázatoságával.”⁶²

Utazás egy habsburgi temetés körül című 1916-os riportjában⁶³ Krúdy Gyula ismét együtt említi a két Habsburg uralkodót, és újra az egyszerű,

⁶⁰ Supka Géza: *Habsburg-krónika. (Válogatás)* Helikon Kiadó Budapest, 1986. 14.

⁶¹ „Ich brauche keine Gelehrten, nur gute Beamte.” 42. jegyzet 76.

⁶² Sturm László: *Hagyományok metszéspontján. Források, műfaji klisék és elbeszélismódok Krúdy Gyula egy regénycsoportjában.* Anonymus Kiadó Budapest, 2000. 46.

⁶³ Krúdy Gyula: *Utazás egy habsburgi temetés körül.* In: 41. jegyzet 337-353.

polgári becsületesség az, ami állítólag összeköti őket, habár ezt inkább I. Ferenc József kapcsán szokták emlegetni:

„A gyász olyan polgári becsületességgel ereszkedik alá a régi házakra, mint mikor a nagyapa meghal a háznál, vagy pedig valamelyik régebbi császár. A jó Ferenc vagy késő unokája: Ferenc József.”⁶⁴

Furcsa módon Ferenc jelzője a „jó”, pedig az a mozzanat, ami összeköthetné őt I. Ferenc Józseffel, talán éppen a lázadás leverése. A jakobinus összeesküvés, aminek az 1848-1849-es magyar forradalom és szabadságharc felelhetne meg, ha nem lennének meg köztük történelmileg és politikailag azok a tetemesnek és lényegesnek mondható eltérések, melyekről a Martinovics-féle mozgalom kapcsán már volt szó és amelyek gyakorlatilag kizárják a megfeleltetést. A *Magyarország* című lapban 1916. november 30-án megjelent *Régi császárok ravatalánál* című cikk⁶⁵ címében sem véletlen a többes szám. Krúdy egyetlen élő szervezetként együvé látja az osztrák-magyar Habsburg uralkodókat, akikre így nem vonatkoznak az idő törvényei, nem halnak meg, csak „elfáradnak”, és átadják a helyüket az őket követő Habsburgoknak. A Ferenc József temetésén részt vevők is kortalan történelmi állóképpé merevednek, s újra megidéződik II. Lipót és I. Ferenc:

„Amint a zsandárok a régiek, ugyanúgy régiek ezek a bécsi polgárcok; férfiak, asszonyok, akik itt megilletődve elmennek. Egy napra visszatért egy történelmi jelenet. Egy régi császárt temetnek a Hofburgban, Lipótot vagy a jó Ferencet... Ugyanezek a bécsiek álltak már valamennyi császár ravatalánál.”⁶⁶

Krúdy indoka talán az lehetett a történelmi személyiségek összedolgozására, hogy a dinasztia mitikus története szempontjából látta és láttatta a történelmet, itt-ott kiigazítva, népies-babonás módon átírva, cinizmustól sem mindig mentes iróniával árnyalva a magyar nemzet és a Habsburg-ház közös történetét. Mitikus folytonosságot teremtve, melyben családtörténet és birodalmi történelem fonódik össze.

⁶⁴ I.m. 340.

⁶⁵ I.m. 209-215.

⁶⁶ I.m. 215.

Két atya-kép között

A következőkben főként három olyan Krúdy-műről lesz szó, melyekben az író Kossuth Lajos idősebbik fiának, Ferencnek állít emléket. Az írásművek magukon viselik mindazon publicisztikai jegyeket, melyekről *Az öregedés dokumentumai* című fejezetben már esett szó a Habsburg-dinasztia uralmának alkonyát megörökítő tárcák, karcolatok, novellák, riportok kapcsán. A szövegek huszonnégy év történéseit ölelik fel, 1882-től (Kossuth Lajos nyolcvanadik születésnapjának ünneplése az emigrációban) 1906-ig (az akkor már Kossuth Ferenc névvel jelzett Függetlenségi Párt győzelme). Közülük az első 1925-ös keltezésű, az események lezárulta után tizenöt évvel vetette Krúdy papírra, feltehetőleg ekkor foglalkozott a Kossuth-fiú történetével először komolyan¹. Azt az írásművet, mely annak a gyűjteménynek adta az alapját, amelyet 1976-ban *Kossuth fia* címmel regényként adtak ki, 1931. november 11-én, illetve 12-én az *Esti Kurír* hirdette meg *A Kossuth-fiúk, Krúdy Gyula történeti regénye* címen, és még ugyanazon hó 13-án kezdték el közölni folytatásokban december 13-ig. A gyűjtemény második része egészen az 1976-os kiadásig² kéziratban maradt, ha eltekintünk egy Krúdy névéhez méltatlan és sajnálatos szövegkiadástól, melyről a későbbiekben azonban lesz még szó, mert mégiscsak rendelkezik olyan vonásokkal, melyek – ha csak részlegesen is, de – figyelmünkre méltathatják³. 1932-ben írta Krúdy a harmadik szöveget, mely vagy a műhelymunka részeként ama bizonyos második rész közben készült, vagy pedig – és ez is igen valószínű – a már kész mű után keletkezett, mint annak stilisztikai-történeti újragondolása⁴. Akár így, akár úgy, mindkét eljárásra szép számmal találhatunk példát a Krúdy életműben. A fejezet fogalmazása közben Krúdy művei mellett Sturm László műve volt a legfontosabb forrásom⁵, ez a fejezet nagyon sokat köszönhet ennek a filológiai tekintetben rendkívül fontos munkának, mely a maga szempontjából a Krúdy-szakirodalom összegzését is figyelemre méltó módon kísérli meg. Hasznosak voltak még Fábri Anna *Utószava* és *Jegyzetei*, melyeket a *Kossuth fia* című összeállításhoz készített⁶.

A *Kossuth fia* című 1925-ben a békéscsabai Tevan Kiadónál *A tegnapok ködlovagjai* című gyűjteményben megjelent novellisztikus, önéletrajzi és családtörténeti (ezúttal nem a Kossuth-, hanem a Krúdy-

¹ *Kossuth fia*. In: Krúdy Gyula: *A XIX. század vizitkártyái*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest 1986. 163-171.

² Krúdy Gyula: *Kossuth fia*. Magvető Kiadó Budapest, 1976.

³ Krúdy Gyula: *A magyar Sasfiók*. Fővárosi Könyvkiadó Kft. Budapest, 1943.

⁴ *Kossuth Ferenc első találkozása Ferenc Józseffel*. In: Krúdy Gyula: *Pesti album*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1985. 468-479.

⁵ Sturm László: *Hagyományok metszéspontján. Források, műfaji klisék és elbeszélismódok Krúdy Gyula egy regénycsoportjában*. Anonymus Kiadó Budapest, 2000.

⁶ 2. jegyzet 371-380. Illetve 381-408.

családra gondolok) vonásokat egyaránt tartalmazó szövegek mellett Kossuth Ferenc debreceni és nyíregyházai utazását – mely tiszteletadásként és kortes útként egyként értelmezhető – örökíti meg. A későbbi regényhez képest – melyben szintén feldolgozta Krúdy ezt az eseményt, ahogy erről a gyakorlatról Sturm László is megemlékezik⁷ – azonban erőteljesebben jelenít meg olyan gondolati tartalmakat, melyek dolgozatom szempontjából fontosak.

A novella elején a magyar függetlenség több évszázados küzdelmeinek hagyományát, mint a magyar nemzet lényegi, mitikus történetét, tulajdonképpen mint újkori mítoszát idézi meg Krúdy. II. Rákóczi Ferencsel együtt említi Kossuth Ferenc apját. Nemzeti-történelmi fontosságukat más műveiben is párhuzamosan láttatja; erre az egyik legjobb példa lehet *A holicsi út* című novella, amelyben a Rákóczi-féle és az 1848-1849-es szabadságharc másolódik egymásra⁸. A korban ez a párhuzam egyébként is közkeletű volt, Sturm László utal arra, hogy Krúdy barátja, Bródy Sándor hasonló hangvételben, mitizálva írt Kossuth Lajosról, de Szatmári Mór is használta az igencsak elkoptatott Kossuth-Rákóczi párhuzamot⁹ *Húsz esztendő parlamenti viharai* című munkájában.

A szuverén államhatalom, amelynek megteremtésére a magyar szabadságharcok mitikus történetének a „héroszai” törekedtek, a legitimitás új elve és a nemzeti identitás kifejeződése lehetett volna¹⁰. Mindennek híján a primitív mitikus hagyomány, illetve ennek őrzése veszi át ezt a szerepet. Ebbe a kultikus jelképekkel sokszorososan terhelt, sűrített jelentéstartalmú mitikus közegbe helyezi a századforduló magyar politikai életének egyik igen fontos képviselőjét, Kossuth Ferencet, aki példaadó erkölcsisége és józan, polgári gondolkodásmódja ellenére többszörösen megbukik ezen a kelet-magyarországi megmérettetésen. Megjegyzem, John Lukacs Kossuth Ferencről megformált véleménye sokkal szigorúbb: „Kossuth Ferenc silány politikus és gyenge jellem volt.”¹¹

A „magyar sasfiók” alakja nem illeszkedik az ájtatos és primitíven populista, Kossuth Lajost főistenként befogadó magyar Panteonba, de abba a mitológiába sem, melyet Krúdy a népi gondolatot is magába olvasztó, de annál sokkal szubjektívabb, mégis történetibb, tudatosabb, legfőképpen mégis öntörvényűként jellemezhető módon maga alkotott meg évek hosszú során át egészen haláláig alakítgatva-élesztgetve, főként

⁷ „Szempontunkból különösen érdekesek (...) az egyes személyekről rajzolt portrék, visszaemlékezések, melyek főképp *A XIX. század vizitkártyái* című cikksorozatban és *A tegnapok ködlovagjai* című kötetben jelentek meg. Ezek egyes darabjai sokszor felfoghatók a 'tényregények' előtanulmányaiként, illetve kiegészítéseiként.” 5. jegyzet 23.

⁸ Krúdy Gyula: *Rákóczi harangja. Történelmi elbeszélések*. Móra Könyvkiadó Budapest, 1975. 386-388.

⁹ 5. jegyzet 127.

¹⁰ Jürgen Habermas: *Legitimációs problémák a modern államban*. In: *Válogatott tanulmányok*. Atlantisz. Budapest, 1994. 203.

¹¹ John Lukacs: *Budapest, 1900. A város és kultúrája*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1999. 129.

történelmi regényeiben. Sturm László véleménye szerint Krúdy egymástól rendkívüli mértékben eltérő hitelességű mendemondákat és személyes emlékeket épít bele „tényregényeibe”, írásos forrásokra nem hivatkozik, arra azonban ő is utal, hogy történelmi regényeit már források alapján készíti¹². Ennek ellentmond Sturmnak az a fontos közlése, miszerint Krúdy fölhasználta Hentaller Lajosnak Kossuth Ferencről írt életrajzát, amely a *Kossuth Ferenc harminc parlamenti beszéde* című kötet bevezetője volt¹³. Az író csak néhány jelentéktelen ponton változtatja meg Hentaller tényközléseit és ezek a változtatások arra szolgálnak, hogy kalandosabbá, Sturm szóhasználatával élve: romantikusabbá tegyék a „tényregényt”. Krúdy a korabeli sajtó (*Wiener Volkszeitung*, *Pesti Napló*, *Budapesti Hírlap*, *Egyetértés*) közlésein kívül Veress Sándor volt honvédtiszt visszaemlékezéseit is fölhasználta, aki a Törökországtól Angliáig terjedő térben és időben beszélt el az emigrációs élet eseményeit. Sturm föl hívja a figyelmet arra is, hogy a regény sokat köszönhet Veress egzotikus leírásainak, akinek idézésekor Krúdy sosem mulasztja el a hivatkozást¹⁴. Másrészt éppen a történelmi regényekre utalnak az író műfajmegjelölései, alcímei, szöveges betoldásai-kiegészítései. Sturm életrajzi regényről, regényes életrajzról, korrajzról és krónikáról egyaránt beszél a mű kapcsán¹⁵.

Úgy vélem, Krúdy egyedi mitizálására érvényes az, amit Mircea Eliade az elbeszélő költeményekkel kapcsolatban megállapít, amikor egyfelől bizonyítottan tekinti az epikus hősök történelmi létezését, másfelől kijelenti:

„A mitizálás mégis kikezdi történetiségüket. a történeti eseményt, lett legyen bármilyen fontos, nem őrzi meg a népi emlékezet, s a költői képzeletet is csak abban az esetben ihleti meg, ha az esemény megközelíti a mitikus mintákat. (...) Az igazat a mítosz mondta, a valódi történet már csak hamisítás.”¹⁶

Ugyanehhez az Eliade által tárgyalt problémakörhöz közelít Hayden White. Ő azonban a történettudomány felől. Kijelenti, hogy a történelmi narratívák valójában nyelvi fikciók, bár ezt a tényt nem szívesen ismerik be azok, akik létrehozzák ezeket a narratívákat. A történelmi narratíva „tartalma legalább annyira *kitalált*, mint amennyire *talált*, (...) formája közelebb áll irodalmi, mint természettudományos megfelelőikhez.

¹² 5. jegyzet 23.

¹³ I.m. 123.

¹⁴ I.m. 124-125.

¹⁵ I.m. 142.

¹⁶ Mircea Eliade: *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1993. 71., 76. A 72. oldalon azt is megjegyzi Eliade, hogy „A mítosz az utolsó, nem pedig az első lépcsőfoka a hős fejlődésének.” Ehhez kapcsolódhat Sturm Lászlónak a *Rózsa Sándor, a betyárok csillaga Magyarország történetében* című Krúdy regénnyel kapcsolatban megformált véleménye: „Az elbeszélő Rózsa Sándor világát a megszokott emberi léptékbe nem illeszkedő, ember fölötti és alatti, mitikus világnak ábrázolja, melyhez a történelem csak akkor talál többé-kevésbé utat, ha – mint a szabadságharc alatt – maga a történelem is mítoszivá válik.” 5. jegyzet 34-35.

Kétségtelen, hogy a mitikus és történelmi tudatnak ez az összeolvasztása sérti a történészek egy részét, és zavarja azokat az irodalomtudósokat, akiknek az irodalomról alkotott fogalma a történelem és fikció vagy a tény és a képzelet radikális ellentétén alapszik.¹⁷ A továbbiakban White Northrop Frye-t idézi, aki szerint a *történelmi*, legalábbis bizonyos történettudományi értelemben, a mitikus ellentéte. Némely történész számára sértés, ha könyvét mitikus meghatározottságúnak tartjuk. Habár egy ponton túl Frye szerint minden történelmi munka a mitikushoz, sőt a költőihez közelít érthetőségében, megfogalmazásában. Így Frye megkülönbözteti a romantikus mítoszokat, amelyek „Isten országának vagy egy osztály nélküli társadalomnak” a megtalálásáról vagy a hozzá vezető zarándoklatról szólnak; a komikus mítoszokat, melyek a haladást tételezik lassú fejlődésként vagy forradalmak mechanikus sorozataként; a tragikus mítoszokat, melyek a hanyatlásnak és a bukásnak állítanak emléket; végül az ironikus mítoszokat, melyek a visszatérésről és a véletlen katasztrófáról szólnak. Persze White megjegyzi, hogy Frye azokkal a történészekkel kapcsolatban beszél a főnti mítoszok használatáról, akik olyannyira az alkotói folyamat hatása alatt állottak, hogy „eltompult a 'talált' adatok iránti felelősségérzetük.”¹⁸ Megjegyzem Krúdynak a Kossuthokkal kapcsolatos műveiben több jel mutat az ironikus mítoszcépi mellett a romantikus mítosz jelenlétére is. Sturm László hívja föl a figyelmet arra, hogy Kossuth Ferenc kapcsán például

„A boldogság lefestésekor az író egy korábbi irodalmi korszak paneljeit használja fel. Nemcsak Hogginis Emília jellemzése idézi Jókai angyali nóalakjait, hanem az íróelődre emlékeztet a jók és rosszak határozott különválasztása (a jóság túlsúlyával), a személyes hősiesség felértékelődése és a magyar olvasó számára egzotikusnak ható környezet is. A boldogsághoz, úgy tűnik, az elbeszélő szerint a személyiség minél több irányú kiterjedése vezet, ennek feltételei pedig Kossuth Ferenc esetében együtt vannak: a beteljesült szerelem, az alkotó munka és a magas szintű erkölcsiség.”¹⁹

A „magas szintű erkölcsiség” talán nem bizonyosan volt jellemző a magyar sasfiókra, ahogy erre fentebb utaltam. A romantikus mítoszfölfogás jelenléte a tényregényben tehát éppen hogy ironikus mitizálást gerjeszt.

White arra a következtetésre jut, hogy a történelmi narratívák valójában metaforikus kijelentések, amellet, hogy természetesen egyúttal a múlt eseményeinek és történéseinek modelljei. Ezek a metaforikus kijelentések azokra az eseményekre, történésekre és történettípusokra emlékeztetik White-ot, „melyeket hagyományosan arra használunk, hogy életünk eseményeit kulturálisan szentesített jelentésekkel ruházzuk fel. Tisztán formai oldalról nézve a történelmi narratíva nemcsak a benne

¹⁷ Hayden White: *A történelem terhe*. Osiris Kiadó Budapest, 1997. 70.

¹⁸ I.m. 71.

¹⁹ 5. jegyzet 136.

közölt események *reprodukciója*, hanem *szimbólumok komplex rendszere*, amely irányt mutat nekünk, hogy megtaláljuk az események szerkezetének az irodalmi hagyományban rejlő *ikonját*.²⁰ White szerint a történeti munkák nem kizárólag eseményeket örökítenek meg, de feltárják mindazokat a feltételezhető kapcsolatrendszereket is, amelyek a történelmi mozzanatok között kialakulhatnak. Mindezeket a kapcsolódási pontokat azonban a történelmi események *a priori nem tartalmazzák*, pusztán a történész tudatformáiból vetülhetnek a történeti szövegre.

„Úgy élnek ott (a történész tudatában K. Z.), mint azok a kapcsolatformák, amelyeket a történész saját kultúráját alkotó mítoszokban, mesékben, népművészetben, tudományos ismeretekben, vallásban és irodalomban megfogalmaztak. Ennél lényegesebb, hogy ezek a kapcsolatcsoportok immanens részei a nyelvnek, amelyet a történésznek arra kell használnia, hogy *leírja* az eseményeket, mielőtt még tudományos vizsgálatnak vagy fikciós cselekményesítésnek vetné alá őket.”²¹

Tehát a történész tudati alapkondíciójának és nyelvi meghatározottságának köszönhetően nagyjából-egészéből ugyanazokat a „forrásokat” kénytelen használni, amelyeket a regényíró Krúdy szabad akaratából választ, amikor anyanyelvén ír, illetve amikor tudatosan tulajdonít azonos fontosságot a történeti, kortárs politikai tényeknek és a meséknek, mondáknak, pletykáknak, babonáknak. A Hayden White által a történelem szövegében nem immanensen meglévőként leírt események a Krúdy-szövegekben immanensek. Krúdy „tényregényei” a történeti munkákat szimulálják, a tudományos-politikai életrajzok benyomását keltik, ezt az imitációt azonban maga Krúdy vonja vissza az idősíkok egymásra csúsztatásával és azzal a híres következetlenségével, amelyről néha nem lehet tudni: nem szándékos-e? Ezzel minden bizonytalanságba vonódik bizonyos, szigorú értelemben vett történetiség, de maga a *történeti jelleg*, a *történeti hűség igénye* nem. Sturm Lászlónak az az észrevétele, hogy Krúdy „egyaránt használ pontos, pontatlan és álidézeteket”²², engem a Borges által használt világirodalmi, elfeledett irodalmi és álirodalmi utalásokra emlékeztet a lehetséges világok létrehozása értelmében, amely irodalmi tett nyilvánvalóan értékelhető az elkerülhetetlen stilizációra való tekintettel is.

Paul Ricoeur *Metafora és történetmondás* című munkájának *A történelem és a fikció kereszteződése* című fejezetében²³ mind White, mind Frye kutatására utal és felhasználja következtetéseiket. Úgy véli, hogy a viszony történelemírás és szépirodalom között szimbiotikus.

„A történelemnek az irodalomtól kölcsönzött fogalmai nemcsak a kompozíció síkján, azaz a konfiguráció mozzanatában érvényesek. A történelmi képzelet megjelenítő (...)

²⁰ 17. jegyzet 81-82.

²¹ I.m. 92.

²² 5. jegyzet 140.

²³ Paul Ricoeur: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris Kiadó Budapest, 1999. 353-372.

funkciójára is vonatkoztathatók: valamely eseménysort megtanulunk tragikusként, komikusként (...) látni. Bizonyos történelmi művek örökkévalóságát (...) költői és retorikai művészetüknek éppen a múlt látásmódjára (...) pontosan alkalmas jellege adja, noha a bizonyítékok fejlődése letarolta tisztán tudományos megbízhatóságukat. Ugyanaz a mű tehát nagy történelemkönyv és csodás regény egyszerre lehet. A rendkívüli az, hogy a fikció és a történelem ezen összefonódása nem gyöngíti utóbbinak, azaz a történelemnek képviseleti szándékát (...), hanem annak beteljesítéséhez járul hozzá.”²⁴

Innen már csak egy lépés Ricoeur számára, hogy olyan, általa „olvasási szerződésnek” nevezett cinkos kapcsolatot tételezzen az elbeszélői hang és az olvasó között, melynek a lényege az, hogy a történelmi szakmunka regényként is olvasható. Az olvasó feladja tudományos olvasási helyzetét, amely tulajdonképpen a bizalmatlanságon és a kritikai hozzáálláson alapult, és elhiszi, hogy a szerzőnek joga van például a történelmi szereplők lélekrajzának megformálására. Ha a fikció egyesül a történelemmel, akkor a történelem újra közös epikus eredetükhöz közelít, mégpedig az eposzok heroikus világához. A fikció szerepe azért fontos ebben az esetben, mert éppen az elbeszélés fiktív vonala gondoskodik arról, hogy a történetet, illetve a történelmet semmi esetre se feledje el senki.²⁵ Elvonatkoztatva ez nem kevesebbet jelent, minthogy, mivel a történelem az egyedi mozzanatokkal foglalkozik (hiszen minden megtörtént aktus egyszeri!), egyedül nem képes kielégíteni azt a tudományos(!) igényt, hogy összefüggéseket keresve értelmet tulajdonítsunk ezeknek a valós eseményeknek. Az általános kijelentések ezért – habár a történettudomány részei – a fikció által jönnek létre, és joggal feltételezhetjük, hogy lényegüknél fogva mindig is a fikció területéhez tartoznak.²⁶ Mellesleg a fikciót „kvázi-történelminek” is vehetjük Ricoeur szerint, hiszen a megvalósult olvasás egyúttal éppen annak a szerződésnek a megvalósítása, amelynek értelmében az olvasó elhiszi azt, hogy az elbeszélő által előadott tények a konkrét narráció „múltjának” az eseményei.²⁷ Éppen ez valósul meg Krúdy történelmi tárgyú írásaiban, sőt a szerző tudatosan segíti elő ennek a hitnek a létrejöttét, amikor a „krónikás” vagy a „riporter” önlegitimációs szerepköreiben „tetszeleg”.

Hannah Arendt úgy véli, hogy a történelemtudomány nem választható el a történetmondástól, és akárcsak Ricoeur (akinek ezzel kapcsolatos nézeteit a Krúdy *Királyregényeit* elemző fejezetben is említtem), ő is emotív, esztétikai, egészen pontosan a katarzissal kapcsolatos vonatkozásokban elemzi ezt a két fogalmat. A történelem kezdete szerinte az az idő és az a hely, amelynek során Odüsszeusz a phaiákok udvarában saját történetét hallgatja.

²⁴ I.m. 361.

²⁵ I.m. 366.

²⁶ I.m. 369.

²⁷ I.m. 368-369.

„Egész élete történetét, amely most már rajta kívül létező önálló 'tárgy', amelyet mindenki láthat és hallhat. Ami addig pusztá történés volt, az most 'történelemmé' vált. Az egyes események és történések történelemmé való átformálása lényegében ugyanaz a szavakban véghezvitt 'cselekvésutánzás' volt, mint amelyet később a görög tragédia alkalmaz. (...) Az a jelenet, amelyben Odüsszeusz meghallgatja tulajdon élete történetét, paradigmátikus értékű mind a történelem, mind a költészet számára; 'a valósággal való kibékülés', a katarzis, amely (...) Hegel szerint a történelem végső célja, az emlékezés könnyein át jön létre. A történetírásban és a költészetben megjelenő legmélyebb emberi motívum itt páratlan tisztasággal áll előttünk: mivel a hallgató, a cselekvő és a szenvedő ugyanaz a személy, a történeti vizsgálódásban és az esztétikai élvezetben mindig is oly nagy szerepet játszó pusztá kíváncsiság és az új ismeretek utáni vágy hajtóereje természetes módon hiányzik Odüsszeuszról, aki inkább unatkozott, semmint meghatódott volna, ha a történetírás csupán híreket, a költészet pedig csak szórakozást nyújtana.”²⁸

Vagyis Arendt is osztja azt a véleményt, hogy már a befogadói mozzanatban – amit nevezhetünk gondolati szempontból a mű megszületése második fázisának is – megteremtődnek történettudomány és szépirodalom kölcsönösségének feltételei. Úgy tűnik: e kölcsönösség nélkül nem létezhet történettudomány.

Történelemírást és történelmi epikát (esetünkben Krúdy Gyula történelmi regényeire-novelláira-riportjaira alkalmazva) illetőleg White valószínűleg akkor tapint rá a számunkra legfontosabb kérdéskörre, amikor a történelemírás objektivitás iránti vágyának és e vágy örök beteljesülhetlenségének viszonyát elemzi. (Jellemző módon kijelentéseit kérdésekként fogalmazza meg.) White szerint a történészek „képtelenek a valóságot megfelelő módon elbeszélni.”²⁹ Ennek az oka azonban nem az általuk ideáltipikusnak tételezett befogadói kör meglétével vagy fikcionáltságával áll kapcsolatban, „hanem azzal, hogy képtelenek a morálist az esztétikai kategóriájában megjeleníteni.” De hogy ez valóban így van-e, az eldönthetetlen White szerint „az objektivitás történetének narratív bemutatása nélkül – mely elbeszélés eleve amúgy is megelőlegezné a történet végét a morális végkifejlet irányában.” Mintha éppen az az elbeszélés lenne itt a problémák oka, amely nélkül Benedetto Croce szerint – ahogy őt éppen White idézi – „nincs történelem.” Végül White felteszi a véleményem szerint legfontosabb kérdést: „Elképzelhető egyáltalán elbeszélés moralizálás nélkül?”³⁰ Az ezredforduló irodalomértelmezőinek-teoretikusainak nagy része számára a válasz egyértelműen igen. Nem szabad azonban eltekintenünk egyrészt attól, hogy White itt főként a történelmi-tudományos elbeszélésekről beszél és csak másodsorban egy lehetséges epikai törekvéstről; másrészt Krúdy korában a kritikus befogadói réteg egy része számára a válasz a fönti

²⁸ Hannah Arendt: *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén*. Osiris Kiadó – Readers International Budapest, 1995. 53.

²⁹ 17. jegyzet 141.

³⁰ I.m. 142.

kérdésre föltehetőleg egyértelmű *nem* lett volna, legalábbis magyar nyelvterületen. Persze Krúdy éppen az esztétikum és a moralizálás között feszülő ellentmondásokat használja fel ezekben a műveiben (is) arra, hogy megmutassa: a hús-vér történelmi-politikai szereplők nem tudnak és nem is akarnak megfelelni ennek a kettős mércének, tehát vagy az elbeszélés lehetőségessége kerül veszélybe, vagy az elbeszélés idején elfogadott morál válik nevetségessé, és hadd jegyezzem meg, hogy a *Kossuth fia* esetében a közerkölcsök igen jelentős mértékben a primitív nemzeti-történelmi mitizálás alakítói is voltak.

A társadalmi tudatforma változásával a népi elbeszélő költemények helyét az anekdotakincs, a mondák, sőt: a pletykák, híresztelések, kalendáriumok, népkönyvek veszik át, s Krúdy jó érzékkel követi ezt az irányt, mikor a rá jellemző „kritikai” olvasási módszer után asszimilálja mindezeket az epikus hagyományokat abba, az általa, hol krónikásinak, hol riporterinek nevezett elbeszélői helyzetbe, mely olyannyira jellemző volt rá. Ráadásul az anekdotizmus ebben az esetben nem egyszerűen forma. Krúdy számára az erkölcsi-lelki-szellemi kiüresedésnek a szimbólumává válik, ahogy erről Fábri Anna ír: Krúdy, aki „valaha látszólag eltávolodott az anekdotától, élete utolsó szakaszában újra felé fordult. Csak hogy most már nem konvencionális formát, keretet lát benne, hanem társadalmi jelenséget: anekdota-országnak látja Magyarországot, és anekdota-embereknek választott hőseit.”³¹ Habár azzal a véleményével, miszerint Krúdy történelmi-politikai tárcaregényei a tényszerűség látszatát is az anekdotizmusnak köszönhetik³², nem tudok egyetérteni – véleményem szerint az író ezekben a műveiben gyakorta valóban tényeket közöl –, az anekdota, mint primitív emlékezési forma mindenképpen fontos helyet foglal el Krúdy munkásságában. Habár az anekdota, mint kifejezési forma, nem kötődik a fiatal Krúdy gentry ábrázolásához (főleg, ha azokat a korai írásokat olvassuk, amelyeket még a fővárosban történt letelepedése előtt írt), mivel, amikor a pályakezdő Krúdy anekdotázik, akkor figyelme még nem fordul a gentry felé. A forma és a tartalom csak később találkozik, de föltehetőleg akkor sem úgy, amint az például Mikszáthnál megfigyelhető. A kései Krúdy művekben, mint például a *Királyregényekben* az ország vesztére törő magyar arisztokrácia képviselői ábrázoltatnak Mikszáth élhetetlen gentryjeihez hasonló módon.

Az a személyes, sőt olykor személyeskedő hangvétel, amely az anekdotákat jellemezheti, Fábri Anna szerint nem közvetlen személyesség Krúdynál. Figyelemre méltónak tartom, hogy Fábri is megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít az emlékezés aktusának, amikor az író emlékezetét *értelmező emlékezetként* jellemzi. Jóllehet az emlékezésben eleve ott a válogatás mozzanata. Sturm László határozottan tényregényről

³¹ 2. jegyzet 376.

³² I.m. 377.

beszél a *Kossuth fia* című szöveg, és a hozzá hasonló Krúdy művek (*A primadonna*, *A tisztaeszlári Solymosi Eszter*) kapcsán, de egyúttal így fogalmaz: „tényregényekről akarok beszélni, ám úgy látom, azokban az írói intenció igenis jelen van és nélkülözhetetlen, mivel művészi alkotásról van szó (...) úgy tűnik, hogy a valóság csak eleve értelmezett formában hozzáférhető számunkra”³³.

A mítosz kétféle funkciójáról elmélkedve Jan Assmann³⁴ megkülönbözteti a jelent statikus állapotként kezelő mítoszt, és azt a mitológiát, mely a dicső múltra emlékező történelmi tudatot fejleszt ki az emlékező alanyokból. Azokat a – nemritkán a hivatalos politikai irányokkal, hatalmi konstrukciók érdekeivel ellentétes – történelmi emlékeket hozza kitüntetett emlékezői helyzetbe, melyek egy bizonyos ideig az adott társadalom intézményes keretek között létrehívott történelmének perifériáján helyezkedtek el, vagy éppen feledésre lettek ítélve³⁵. Azonban éppen ezek a történelmi emlékek alkalmasak arra, hogy egy értékvesztő vagy értéktévesztő jelent a nemzet daliás idejével, aranykorával szembesítsenek, hiszen, ahogy Assmann megjegyzi:

„A múlt nem magától támad, hanem kulturális konstrukció és reprodukció eredményeként születik; mindig sajátos indítékok, elvárások, remények és célok vezérletével.”³⁶

Mindennek tudatában különös jelentőséget kaphat a XX. század húszas-harmincas éveiben a kiegyezés korszaka, pontosabban azok a történelmi-mitologikus „héroszok”, akik már a XIX. századnak a kiegyezés utáni éveiben is pusztán az erkölcsi-politikai elvárás szintjén léteztek. Amikor Krúdy Gyula saját mítosztát megalapozza (amely nagyrészt éppen az író korában közkeletű, népszerű nemzeti mítosz parafrázisa), rámutat a jelen viszonylagosságára.

A mítosz természetes módon fonódik össze Krúdy művészetében a regénnyel, az epikus formák egyik legfőbb hordozójával, amely bizonyos mértékben éppen az eposzt váltotta föl. A *Kossuth fia* című regényben többször történik utalás a regényesség és az „igazság”, a valóság viszonyára, hol ironikusan, hol pedig olyan módon, mintha éppen ellenkezőleg: a társadalmi-történelmi emlékezet számára a nagyepikai formák lennének csak alkalmasak arra, hogy a nemzet szempontjából fontos eseményeket megörökítsék.

³³ 5. jegyzet 9.

³⁴ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* Atlantisz Könyvkiadó Budapest, 1999. 79.

³⁵ Ezzel kapcsolatban a következőket írja Herbert Marcuse *Az egydimenziós ember* című könyvében (Kossuth Könyvkiadó Budapest 1990.): „A múltra való emlékezés veszedelmes fölismeréseket hívhat elő, s a fennálló társadalom láthatóan tart az emlékezet fölforgató tartalmaitól. Az emlékezés az adott tényektől való elszakadás egy módja, olyan módja a ’közvetítésnek’, amely rövid pillanatokra megtöri az adott tények mindenütt érvényesülő hatalmát. Az emlékezés visszaidézi a múltbeli borzalmat és reménykedést.” 120.

³⁶ 34. jegyzet 88.

„Szeretjük a regényes dolgokat, amelyek mindig mulatságosabbaknak látszanak a valóságnál.”³⁷ „Hugo Victor tollának az ereje kellene e tömegjelenet hű leírásához.”³⁸

De az is előfordul, hogy a szerző kiábrándult hangvétellel éppen attól a primitív népies hagyománytól fordul el, amelyre magánmítoszát építi. Jóllehet ez a magánmítosz a nyilvánvalóvá tett szimuláció, az ironia vagy a paródia szintjén utal a primitív-populáris hagyományra: „ne beszéljünk a szent hagyományokról, amikor senkinek se használunk vele.”³⁹ Ez persze azt is jelenti, hogy a történelmi emlékezet formálása, létrehozása cenzorikus jellegű, és nem pusztán a hatalom pozíciójából az, hiszen az elnyomottak, a periférián élők „népszerű” történelmi mítosza is úgy formálódik, hogy bizonyos eseményeket kiszűr, másokat felnagyít, amikor a jelenhez képest szabja meg a történelmi emlékezetre érdemesült eseménysorozatok jelentőségét. A továbbiakban többek között azt vizsgálom, hogy milyen jelenformáló jelentősége lehetett Krúdy mitizálásának.

Fábri Anna a *Kossuth fiához* írt *Utószavában* inkább az epizodikusság felé viszi el a *Kossuth fiának* értelmezését.⁴⁰ Erre az epizodikus anekdotizmusra építi értelmezését:

„Újság, napilap számára kialakított forma ez, leginkább a tárcaregényhez hasonlítható, könnyen és természetesen felel meg a folytatásokban való közlés követelményeinek, epizódokból, kis, elkülönülő részekből épül fel, de a látszólagos statikusság ellenére a részek egymásutánjából mégiscsak kibontakozik egyfajta folyamatosság. Egyszerűen azért, mert a feldolgozott téma, történelmi esemény, korszak, önmagában hordja az előrehaladást, a kiválasztott és megjeleníteni kívánt cselekménynek adottak a kezdő- és végpontjai, s Krúdy, ha időnként kissé kedvetlenül is, de tartja magát ezekhez a meghatározókhoz”⁴¹.

Ez a magyarázat kissé tautologikusnak tűnhet arra a kérdésre való tekintettel, hogy Krúdy miért választotta a történelmi regényt, mint kifejezési formát. Úgy éreztem inkább, hogy Krúdy nem elégedett, nem elégedhetett meg történelmünk profán, történelmi személyiségeivel, a szakrálishoz fordult, főként a magyar Nagyboldogasszony kultuszhoz. A jelen dolgozat szempontjából annyiban lehet fontos ez a jellemző, amennyiben kapcsolódási pontokat találhatunk a Krúdy-féle mítoszteremtés és a primitív népi mitizálás között. Eliade találóan jegyzi meg, hogy

„Az európai népi rétegek tudatában, az archaikus lételméletnek megfelelően, az események kategóriává, az egyéniségek pedig archetípussá egyszerűsödnek, egészen napjainkig. Mondhatnánk azt is, hogy a modern idők történelmi alakja a népi

³⁷ 2. jegyzet 143.

³⁸ I.m. 156.

³⁹ I.m. 160.

⁴⁰ I.m. 372.

⁴¹ I.m. 376.

emlékezéstől visszakapja eredeti jelentését: azt, hogy archetípust utánoz vagy archetipikus cselekedetet ismétel.”⁴²

Egy ilyen lehetséges találkozási pont lehet az a novellában is fontos helyet betöltő mozzanat, mikor is Kossuth Lajos detronizálta Debrecenben a Habsburg-házat:

„Az öreg debreceni polgárok sehogy sem tudják az apafiús hasonlatosságot felismerni az utódban ama lelketrázó magyar fantommal, aki a kocsmaházhoz közeleső Nagytemplomban a Habsburg-házat trónjavesztettnek nyilvánítja.”⁴³

Krúdy aprólékosan leírja az Arany Bikát, mint a magyar gasztronómia egyik fellegvárát, ezzel együtt azonban azt is hangsúlyozza, hogy nem más, mint vendéglátóipari egység, profán hely, semmiképpen sem illik országos dolgokat eldöntő vagy a döntést előlegező tanácskozásokhoz. Ráadásul komor mementó a cigánymuzsikától zajos lakoma háttérében magasodó Nagytemplom, mely az előd, az apa országformáló és az események idején már mitizálódott cselekedetének volt a helyszíne. Kossuth Ferenc tehát nem képes megismételni az atya archetipikussá mitizált cselekedetét. Arról, hogy az étel- és életrendet figyelmen kívül hagyó izléstelen falánkság hogyan ellenpontozza a „daliás időket”, melyeket a történet szempontjából jelennek tekinthető idő, a falánkság ideje felvált, a *Falánkság és anarchia* című fejezetben van szó bővebben. A jelen fejezet témája az a felelősség- illetve szerepvállalás, melyet a magyar XIX. század és a XX. századnak a magyar XIX. századhoz sorolható első majd’ másfél évtizede⁴⁴ megkövetelt fiaitól, pontosabban a forradalom és szabadságharc fiaitól, a reformkor unokáitól, akik ilyen módon történetileg közvetlenül és nyomasztóan meghatározottakká váltak, és ha nem tudták cselekedeteik útján saját jellemüket megformálni, akkor könnyen Petőfi Zoltán⁴⁵ sorsára juthattak.

Az istenekkel, félistenekkel és hőszokkal túlsúfolt osztrák-magyar Panteon szinte kötelező érvénnyel jelölte ki a követési útvonalakat a kiegyezés utáni magyarok számára. A két atyaisten, atya-kép (dolgozatomban szándékosan használom az „atya” kifejezést az „apa” helyett, mivel az „apa-kép” összetétel a freudi pszichoanalízis által

⁴² 16. jegyzet 73-74.

⁴³ 1. jegyzet 166.

⁴⁴ John Lukacs több munkájában ír (például: John Lukacs: *A XX. század és az újkor vége*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1994. 9-14. Vagy 11. jegyzet 239-241.) arról az egyedi korszakolásról, mely szerint az évszázadok nem a tízes számrendszer matematikai szabályszerűsége szerint váltakoznak, hanem történelmi, kulturális, politikai, társadalmi, lélektani és szellemi törvényszerűségek szerint. Így a XIX. század 1815-től 1914-ig tartott, és pusztán a még rövidebb XX. századhoz képest volt hosszú, mivel az 1914-től 1989-ig terjedt Lukacs szerint. Véleményem szerint mindenképpen megfontolandó és legalábbis művelődéstörténeti szempontból elfogadható ez a korszakolás.

⁴⁵ Petőfi szerencsétlen sorsú fiáról Krúdy *Zoltánka* címmel drámát írt, valamint több karcolatában, novellájában örökítette meg alakját, kinek története szomorú jellemzője volt a magyar 1860-as-1870-es éveknél.

kellőképpen terhelt, és e helyt nem annyira lélektani-társadalomlélektani szempontok szerint vizsgálom Krúdy szövegeit, sokkal inkább hagyománytörténeti, kultúrantropológiai és némileg etnografikus nézőpontból) természetesen Kossuth Lajos, és a szabadságharcra való tekintettel kissé furcsának tűnő, de legalábbis a „boldog békeidők” szempontjából érthető módon I. Ferenc József. A Krúdy-családban oly komoly volt az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc tisztelete, és ez a kultusz olyan szorosan összefonódott Kossuth Lajos tiszteletével, hogy Radics Mária híres, de eddig még nem sokat idézett 1919-ről keltezett levelében így ír Várpalotáról legkedvesebb unokájának:

„Édes Gyula! Egy gondolat bánt engem. Hogy te édes gyula ebben a Veszélben lévő Hazánkat meg tudnád menteni, ha személessen be utaznád azokat a kétes gondolkozó vidékeket, és a Nagy Kosut ként fel ráznád ennek az Alvó nemzet Lelkét a kik a Nem bánomságon andalognak a még az elenségeik fel osztják Hazánkat.”⁴⁶

És az unoka valóban megpróbál a maga módján megfelelni a feladatnak. Elutazik a kápolnai földosztásra, Fejér megyéből, Kárpátaljáról tudósít, lapot szerkeszt. Mindeközben minden biztonnyal tudja, hogy nem lehet, de nem is kell többé „Nagy Kosut ként” viselkedni azokban a történelmi helyzetekben, melyekben már nincs szükség sem a „Nagy Kosut”-ra, sem I. F. J.-re (ahogy műveiben gyakorta I. Ferenc Józsefet jelölni szokta). Szauder József is azon a véleményen van, hogy Krúdy „gyönyörű legendát” látott az 1848-1849-es szabadságharcban.⁴⁷ Az író Szabó Ede szerint „értetlenül és döbbenet nézi 'Mária országának' darabokra hullását”⁴⁸ 1919-1920-ban.

Azon a bizonyos, 1919-ből vagy 1925-ből nézve egyaránt a történelmi múltba távolodó debreceni, Arany Bika-beli lakomán nemcsak Kossuth fia nem viselkedett „Nagy Kosut ként”. A Kossuthot visszaváró magyarok sem azok már, akik annak idején a „daliás idők” tanúi voltak. A vendég Kossuth Ferenc történeti-politikai szerepétől függetlenül, kicsinyes módon, párbajra menően veszekednek azon, hogy a cigányzenekar Kossuth Ferenc pohárköszöntője után a „*Jaj de huncut az a német*” című nótát húzta. Krúdy nem titkolja, hogy megrendezett hírlapírói provokációról volt szó, mint ahogy azt sem, hogy ezzel a nótával a svarcgelb osztrákokat, elsősorban magát Ferenc Józsefet szándékoztak provokálni, valamint arra voltak kíváncsiak, mit szól hozzá Kossuth fia. Nos, Krúdy kellő iróniával beszéli el, hogy a gyermeknótával (szövegét talán okulásul a későbbi korok számára *Kossuth fia* címmel megjelent

⁴⁶ A levelet kéziratban közli Tóbiás Áron *Krúdy világa* című gyűjteményében (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest, 1964. 170-171. A közlés során a betűhív átirást választottam, bár egyes betűk olvasata kétséges. A levél második, személyesebb részét nem közlöm.

⁴⁷ Szauder József: *Tavaszi és őszi utazások. Tanulmányok a XX. század magyar irodalmáról*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980. 73.

⁴⁸ Szabó Ede: *Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1970. 149.

könyvében közli is⁴⁹), mellyel Ferenc József egyáltalán nem törődött, legfőképpen csak az aulikus magyarokat lehetett bosszantani, Kossuth Ferenc pedig egyáltalán nem ismerte a dalt, így reagálni sem tudott rá. Ezzel persze újfent megnehezítette hazai elfogadtatását, befogadását. A lelkesültség nem neki szólt, hanem egy hőroznak, pontosabban egy főistennek, akinek elvakult és hisztérikus kultuszát a Kossuth-regényben örökíti majd meg Krúdy. A magyarok fanatikusan hinni akarnak valamiben, illetve valakiben, s ebbéli hitükben nem zavarja őket sem az, hogy hitük tárgya immár halott, sem az, hogy a nagy halott utódja teljesen más gondolkozású, mint azt tőle elvárják. Az ezeken a lapokon megjelenített hit párhuzamba vonható olyan Krúdy regények hasonló mozzanataival, jelentéseivel, mint az *Etel király kincse*⁵⁰ vagy a *Mákvirágok kertje*⁵¹, ahol ez a romboló erejű fanatizmus ideológiája, világnézete az önön sorsával kezdeni semmit sem tudó, lassan haldokló kurtanemesi rétegnek⁵². Az elvakult fanatizmus primitív mitizálása komoly akadályt jelent a viszonylag tárgyilagos történelmi emlékezet létrejötté számára. Tárgyilagos történelmi emlékezéson ezúttal a társadalmi emlékezetnek azt a formáját értem, amely építő és megtartó jelleggel viszonyulhat egy nemzet önazonosság tudatának létrejöttéhez, illetve fönntartásához.

Görgey tábornokkal kapcsolatban is hasonló a helyzet, mint korának többi történelmi alakjával. „Görgey Artúr a XIX. század (...) mitológiai alakjai közé tartozik.”⁵³ A primitív történelmi mitizálás gyakorlata kiosztotta a szerepeket a nagy tragédiában (vagy komédiában, nézőpont kérdése), és rá az áruló szerepét osztották. *Görgey, a visegrádi remete* című novellájában⁵⁴ Krúdy szintén a provokációnak arról a kocsmai fajtájáról ír, amiről Kossuth Ferenc debreceni tartózkodásával kapcsolatban már olvashattunk. Abban a bizonyos Pap-féle vendéglőben, ahová a „tábornok úr” is betért kertészruháiban, a cigánybanda a Kossuth-nótával provokálta az idős tisztet, a közönség pedig kíváncsi tapintatlansággal figyelte: mit szól hozzá Görgey? Krúdy arról is megemlékezik, hogy az emberi gonoszság és kisszerűség itt egy lépéssel még tovább ment, mint Kossuth Ferenc esetében:

„Vidéki rendezők módjára hirtelen csendet kértek, és rendszerint felállították a helybeli gyógyszerészt, a nyugalmazott iskolaigazgatót vagy más honoráciort, aki mindig

⁴⁹ „Jaj, de huncut a német, / Hogy a fene enné meg, / A tüdejét, a máját. / Meg az oldalbordáját.” 2. jegyzet 189. Egyébként a közlés mellett Krúdy sem titkolja lesújtó véleményét a nótáról.

⁵⁰ Krúdy Gyula: *Etel király kincse*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1981. 271-411.

⁵¹ Uő.: *Palotai álmok*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1976. 169-229.

⁵² Többek között Szauder József is megemlékezik arról, hogy Krúdy – származását tekintve – tulajdonképpen tagja volt ennek a rétegnek, az egykor nagy várakozásokra, szép reményekre jogosító „történelmi osztálynak”; s ezeket a vonásait legfőképpen Szindbádban, egyik legkedveltebb alteregójában domborította ki. 48. jegyzet 40.

⁵³ 8. jegyzet 421.

⁵⁴ I.m. 418-426.

készen volt egy tószttal, amelyet Ferenc József-re lehet elmondani. Megint csak a tábornokot figyelték a kandi szemek. Nem, a jólelkű, egyszerű, kedves mosolyú öregúr egyetlen arcvonásával sem árulta, hogy eszébe jutnának a klagenfurti napok, amikor éppen Ferenc József parancsára internálták.”⁵⁵

Görgey hallgatóságával, passzivitásával tökéletesen kívül maradt az alacsony színvonalú, pontosabban színvonaltalan nemzeti tragikomédián. Ahogy erről a legendás passzivitásról maga Krúdy is megemlékezett. Az író nem rejti véka alá, hogy a korabeli Magyarországon „sikk” volt Görgeyt szidni a magánéleti gondok miatt is, ha a függetlenségi követ bukott a választásokon, sőt ha eldugult a pipaszár, arról is az „áruló Görgey” tehetett. Családtörténeti vonatkozásokkal is gazdagodik a szabadságharc egyik legtehetségesebb és legbecsületesebb tisztjének rágalomhadjárata, midőn Krúdy bevallja, hogy a legcifrább káromlásokat, amelyekkel valaha Görgeyt illették, éppen a „gróftól”, köztisztviselőben álló (és különösen a hölgyek által „tisztelt”) nagyapjától hallotta⁵⁶.

A hagyomány megrögzött őrzésének és örökítésének jelei ezek egy izolált korban, amikor a szakralitás éppen nincs jelen. A várás, várakozás időszaka, akárcsak a zsidók számára a babiloni fogság idején, és nem kizárólag a messianisztikus mitológia vonja párhuzamba a két helyzetet egymással. A babiloni fogságról így ír Jan Assmann:

„A babiloni helytartósághoz csatolt Jehuda tartomány depolitizált terében nincs többé helye próféciáknak. A próféták Isten megbízásából intézték a szavukat a királyhoz és a néphez; most azonban már a helytartó is a messzi távolban honol, hát még a király. Az írástudó lép a próféta örökébe: ő kodifikálja, kanonizálja és értelmezi a hagyományt. (...) a legitim királyságról dédelgetett elképzelések és a messianisztikus várakozások, amelyek a prófétai és a deuteronomikus hagyományban központi szerepet játszottak, itt jóformán egészen elhalványulnak.”⁵⁷

Jürgen Habermas úgy látja, hogy a legitimációs konfliktusok hatására a hagyományosnak nevezhető társadalmak profetikus, messianisztikus viselkedési formákat részesítenek előnyben. Ő kifejezetten a szakrális létmód felől közelíti meg a kérdést⁵⁸. Mindez meglepő módon hasonlít a szabadságharcot követő megtorlás és az abszolutista kísérletek idejére, a helytartóság korára, amikor a hőrszok már nincsenek jelen, helyettük az „írástudóknak”, a művészeknek (íróknak, de nem utolsósorban a festőknek, például Madarász Viktornak) jut a hagyomány őrzésének és a regnáló hatalommal szembeni legitimációja érvényesítésének a feladata. Ugyanakkor a megkövült hagyomány kicsinyes értelmezési viszályai a kiegyezés utáni magyar időszaknak arra a hosszabbik részére is emlékeztetnek, midőn a Függetlenségi Párt ellenzékben lévén, gyakorta

⁵⁵ I.m. 422-423.

⁵⁶ I.m. 424.

⁵⁷ 34. jegyzet 205.

⁵⁸ 10. jegyzet 187-188.

belharcokba bonyolódott. Arról pedig, hogy a kiegyezés után immár Magyarország koronás királyaként uralkodó I. Ferenc József nem szívesen időzik székesfővárosában, többnyire a császárvárosban él, koronázása jogán „választott népétől messze”, nemcsak Krúdy emlékezik meg feltűnően sokszor. Habermas egyértelműen vallási gyakorlatról ír, ez azonban nem zárhatja ki azt, hogy a magyar történelem szabadságharcainak mitológiájára vonatkoztassuk fejtegetéseit, különös tekintettel a történelmi emlékezet létrehozásának a magyarság önlegitimációs törekvéseivel összhangban lévő mitizálására, mely mindenkor kritikával illetve a tőle eltérő, „hatalmi” pozícióból kiépített történelemírást. A hódítók, a hatalom szakrális aktusainak átvételével és kritikai kisajátításával kapcsolatban pedig, azt hiszem, elegendő arra a sajátosan magyar Habsburg-mítoszra gondolni, melyet Krúdy is felhasznál Habsburg-tárgyú novelláiban. Megjegyzem, általában nem a legsikerültebb Krúdy elbeszélések ezek. Esztétikailag sokkal értékelhetőbbek azok a Habsburgokkal kapcsolatos írásai, ahol saját, öntörvényűen teremtett, némiképp az Osztrák-Magyar Monarchia többi népének Habsburg-mítoszával harmonizáló mítoszáat hozza létre az író. A XIX-XX. század fordulójának primitív magyar mitizálása lehetőséget ad arra, hogy a Northrop Frye által elkülönített mitikus formák összekeveredjenek, mint ahogy erről Krúdy Kossuth-képe és Nagy Endre Kossuth Ferenc-képe kapcsán egyaránt lesz még szó.

„A történelemben ugyanis ami az egyik szempontból tragikus, az más szempontból komikus; akárcsak a társadalomban, ahol, ha valami az egyik osztály számára tragédiának látszik, az komédia egy másik számára” –írja Hayden White.⁵⁹

Nem kerülheti el az ironikus jellemzést Kossuth fia sem, akinek megfontolt bölcsességét egyébként (főként a Kossuth-regényben) az író többször hangsúlyozza, inkább a haza bölcséhez, Deákhhoz hasonlította a Kossuth-fiút ebben, mint apjához, és ezzel a véleményével nem volt egyedül. Korabeli szójátékkal élve: „Ha Kossuth, akkor legyen Lajos, ha pedig Ferenc, akkor Deák!”⁶⁰ A Kossuth-fiú olaszos divat szerinti öltözete szemet szúr a londoni divathoz szokott szemeknek, eleganciáját azoknak a talián munkásoknak öltözködéséhez hasonlítja a szerző,

„akik különböző kómunkák – így utcakövezési munkák – elvégzése miatt érkeznek Magyarországra, de a szembetegségtől megóvó rézkarika nem volt a fülében.” (ti. Kossuth Ferencnek K. Z.) „Nyakkendője olyan keresztbe rakott, szögletes, kemény anyagból való nyakkendő volt (...), amely (...) az ingplasztron tegnapiságát volt hivatva eltakarni – azt hiszem német találmány és jégeringek felett alkalmazták. És olyan szagos volt, mint egy másodrangú illatszerkereskedés a Kerepesi úton. (...) Talán szívbajos – kérdezem magamban.”⁶¹

⁵⁹ 17. jegyzet 74.

⁶⁰ Lelőhelye: *A magyarok krónikája*. Magyar Könyvklub – Officina Nova Budapest, 2000. 515.

⁶¹ 1. jegyzet 166-167.

Krúdy nagyapja otthoni beszélgetéseik idején ezt a Kossuth-fiút tartotta az „új üstökösnek”, „miután már az öregúr se a himlőoltást, sem Pasteur szérumát nem találta jónak a függetlenségi eszméktől eltávolodó magyar nemzet meggyógyítására”⁶². Krúdy Kossuth Ferencet illető metaforikájában ott található a patikaszer, a varázsló, az alkimista és az ügynök is; de az, hogy titkosügynök-e vagy házaló, nem derül ki mondataiból, hiszen: „Mit hozott magával a talián határon át? Garibaldi egy véres ingfoszlányát, amilyent Magyarországon is árultak a házalók”. Krúdy egyszerre érzékelteti olvasójával a „nagy várakozásokat”, melyekkel az örökösnek tekintett Kossuth-fiút itthon várták, legalább is mióta kinyilvánította – a hazai politikai körök nem kis megdöbbenésére – hazatelepülési szándékát; valamint ezeknek a várakozásoknak politikai szempontból helytelen és anakronisztikus voltát; azt, hogy Kossuth Ferenc, aki nem tudott, de nem is akart megfelelni ezeknek a várakozásoknak, milyen új-régi (Deáktól, vagy talán már Széchenyitől megszokott) politikai elveket vall, és ugyanakkor azt is, mindezzel a becsületes korszerűséggel együtt hogyan válik mégis nevetségessé Kossuth fia, legalábbis az évtizedekkel későbbi krónikás-riporter számára. Krúdy ezt a két kategóriáját a szemtanúnak egyként közel érezte magához, kevés eltérést látott, illetve láttatott műveiben közöttük⁶³, pedig körülbelül olyan mértékben különböznek, mint Jan Assmann meghatározásában a bárd, akitől a megszokottat, és az író, akitől a szokatlant kívánja hallani a közönség.⁶⁴ Másrészt viszont a témához fűződő személyes kapcsolat, illetve a múlt eseményeit földolgozó kutatómunka viszonyában (Krúdyra mindkettő jellemző volt) éppen arra a két dologra utal ez a két kategória, ami Robin G. Collingwood szerint a történetírásban lényeges. Ezek pedig:

„Az emlékezet és a tekintély. Ha történetileg meg akarunk ismerni egy eseményt vagy a dolgok valamilyen állását, akkor annak először is valaki számára ismerősnek kell lennie; azután az illetőnek emlékeznie kell rá; majd erre vonatkozó emlékeit más számára is érthető formában kell megfogalmaznia; és végül, ennek a másikkal igazként elfogadnia az állítását. A történelem tehát az, hogy hiszünk valaki másnak, amikor azt mondja, hogy emlékszik valamire. Aki hisz, az a történész; akinek pedig hisz, azt az ő tekintéllyel bíró forrásának nevezzük.”⁶⁵

Georges Duby is használja a riporter, pontosabban az „újságíró” kifejezést, mégpedig pozitív jelentéssel, mint a történészi munka egyik

⁶² I.m. 167.

⁶³ *Az anyaszívek alatt pihegő magzatok* című cikkében, amely *A Reggel* 1928. 36. számában jelent meg, így ír erről: „Mennyi mindennek kellett itt megváltozni, hogy én ötvenesztendős koromra a 'nagy időket' jelentsem, 'irigyelt kortárs' legyek, 'krónikás' lehessenek, akiknek mesemondásain félig-meddig hitetlenkedve csóválja a fejét a mostani olvasó.” In: Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1975. 229.

⁶⁴ 34. jegyzet 98.

⁶⁵ Robin G. Collingwood: *A történelem eszméje*. Gondolat Budapest, 1987. 297.

területét, és összekapcsolja a krónikáiróéval.⁶⁶ A *Kossuth fia* esetében különleges helyzetet teremt az a tény, amelyre Sturm László is fölhívja a figyelmet⁶⁷, tudniillik, hogy a szerző személyesen ismerte a történet több szereplőjét, szemtanúját. Ez a tény azt eredményezi, hogy az elbeszélő az emlékező helyzetébe kerül; a tanúskodás pedig a kollektív emlékezetre való hivatkozás igényével lép föl, mivel az elbeszélő történet illeszkedik a befogadóként megcélzott közösség értékrendjébe.

A családi és a mitikus nemzeti történet szempontjából egyaránt fontos találkozóval zárul a novellává kerekedett riport. Nyíregyházán Kossuth fia Kossuth katonájával találkozik. Legidősebb Krúdy Gyula, a gróf, a negyvennyolcas honvédtiszt, a gerillavezér Krúdy Kálmán fivére, a családi legendárium abszolút hőse, számtalan Krúdy mű főszereplője, az utolsó negyvennyolcasok egyike kettős szerepet játszik a novellában. Ő testesíti meg a szövegben a valós, eredeti magyar függetlenségi törekvéseket, még hozzá radikális, ugyanakkor logikus módon, ezen kívül neki szánta unokája az öreg hérosz szerepét is, akin túlhaladt az idő, aki gyermeki tisztasággal és naivitással ragaszkodik aktualitásukat veszített eszmékhez, ahogy csak a nagyon sokat megélt, idős emberek teszik. Miközben Kossuth Ferenc kezét fogja a nagyapa a szivarfüstös szobában, „sírós hangon kérdegeti”⁶⁸ a nagy példakép fiát. „Az öregúr szinte megeszi a virzsínia szivart K. F. beszéde alatt.” Megjegyzem, ez a híres szivar is utalhat arra, hogy Kossuth Ferenc nem akar sem apjának, az egyik atya-képnek a helyébe lépni, sem a ferenc józsefi atyaképet nem akarja megszüntetni, sőt tiszteletben tartja, amikor legidősebb Krúdy Gyula „címeres házánál vizitelt, és sehogy sem akart virzsíniai szivarra rágyújtani. (Pedig ez a virzsínia azok közül a szivarok közül csempésztetett, amelyeket Ferenc Józsefnek extra gyártanak a magyarországi dohánygyárakban.)”⁶⁹ Egy 1929-es Habsburg tárgyú novellából tudhatjuk meg, hogy az uralkodó nem vette jó néven, ha szivarjaihoz kéz alatt mások is hozzájuthatnak⁷⁰. Ez a tett értelmezhető úgy is, mint a rebellis magyarok csínye az uralkodói hatalom hitelességének rontására, de úgy is, mint feltétlen ragaszkodás I. Ferenc József személyéhez. Kossuth Ferenc tehát elhatárolja magát attól a hagyománytól, amely akár pro, akár kontra, de mindenképpen Ferenc Józsefhez viszonyítva határozza meg követőit. Ezzel azonban bizonyos mértékben hitelét is elveszti. Az öreg honvédtiszttel való találkozás mindezt még hangsúlyosabbá teszi: „K. F. szelíden csillapította nagyapámat. Nem akar ujjat húzni I. F. J.-vel...”⁷¹ A történelmi tények

⁶⁶ Georges Duby – Guy Lardreau: *Párbeszéd a történelemről*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1993. 80-81.

⁶⁷ 5. jegyzet 127-128.

⁶⁸ 1. jegyzet 171.

⁶⁹ I.m. 170.

⁷⁰ *Ferenc József a térkép előtt ül*. In: Krúdy Gyula: *Ferenc József rendet csinál*. K. u. K. Kiadó Budapest, 2000. 113-121.

⁷¹ 1. jegyzet. 171.

azonban rácáfoltak erre. Eljött az idő, amikor mégiscsak ujjat kellett húznia a konokságig szigorú öreg királlyal.

Kossuth Ferenc kapcsán feltétlenül meg kell említeni Nagy Endrének Kossuth legidősebb fiára vonatkozó észrevételeit és emlékeit, melyeket *A kabaré regénye*⁷² című művében tett közzé. Igazságértékük a „legendás”, ugyanakkor szándékosan gunyoros-karikírozott megfogalmazás ellenére számottevő lehet, még akkor is, ha ennek a jótollú és érzékeny publicistának – aki Adyt és Krúdyt külön-külön is jó ismerőseként, barátjaként tisztelhetette – számos megállapítását, emlékezésének hitelességét vonta már kétségbe éppen a Krúdy kutatás, az író debreceni, budapesti, de különösen nagyváradi tartózkodásával kapcsolatban⁷³.

Nagy Endre felhívja a figyelmet arra, hogy amikor Kossuth Ferenc bekapcsolódik a magyar politikai életbe, akkor mérnöki életművével Olaszországban már számottevő múltra tekint vissza, neve fogalom, köztiszteletnek örvend. Gyengéden érezteti: talán nem kellett volna az idősebb Kossuth-fiúnak közéleti pályafutásba kezdenie, túl élete virágján. Nyíltan leírja azt a tényt is, hogy a Függetlenségi Párt zászlóként lobogtatta a „középkorú sasfiókot”. Krúdy debreceni riportjával vonható párhuzamba Kossuth Ferenc a bihari sáros kis Bárándon tartott kortesztációjának Nagy Endre-féle megörökítése, amelyben a „haragosvörös, zsiros sertéspörkölt” és a „rezegő töpörtős csusza” ugyanúgy ellenpontozzák Kossuth Ferenc „nécessaire”-jének „piluláit” és „csöppeit”, mint a nép lelkében élő Kossuth képet Kossuth fiának megjelenése⁷⁴. Az atya-kép kettősségével kapcsolatban az egyik legfontosabb motívum ezúttal minden bizonnyal a „svarcgelb” öltözék, még akkor is, ha ezzel viselőjének semmilyen célja nincs a divaton kívül. Hiszen éppen ez a bökkenő a ruha színeivel kapcsolatban. Kossuth fia nem képes egyik jelrendszer sem használni azok közül, melyek a magyar vidéken elengedhetetlenül szükségesnek tűnnek. Ugyanaz játszódik le itt is, mint a debreceni Arany Bika-béli „zenés” provokáció alkalmával. Kossuth fia kívülálló. Kívül áll a primitív mitizálás körén. Krúdy is utal – éppen

⁷² Nagy Endre: *A kabaré regénye*. Palatinus-Könyvek Szekszárd, 2000.

⁷³ A teljesség igénye nélkül: Czére Béla: *Krúdy Gyula*. Gondolat Kiadó Budapest, 1987. Katona Béla: *Krúdy Gyula pályakezdése*. Akadémiai Kiadó Budapest 1971. Kozma Dezső: *Krúdy Gyula postakocsiján*. Dácia Könyvkiadó Kolozsvár 1981.

⁷⁴ „Találgatták, hogy milyen lehet, és megállapodtak benne, hogy bizonyosan az apjához hasonlít: szép szál ember, aranyszőke hajjal, világító kék szemmel, arcát Kossuth-szakáll keretezi, hasított ujjú, zsinóros Zrínyi-kabát van karcsú derekán, ezüstsarkantyús csizma a lábán. A hangja olyan, mint a harangszó, a beszéde olyan, mint az imádság. (...) Pontosán úgy volt öltözködve, ahogy azt az európai divatkódex délelőtti politikai mitingekre megszabta. Hosszú szárnyú fekete redingote volt rajta, fényes selyem hajtókával, csikos nadrág, lakkcipő sárga posztókamásnival, a kezén sárga kesztyű, ráhímzett fekete erezettel, magas, kemény inggallér, bő redőjű nyakkendő, közepén karneolfejű tüvel, fején fényesíkos magas tetejű cylinder. Már akkor hatvanas korabeli volt a 'nemzet árvája'. (...) És mindennek tetejébe az akkori divat szerint kurtára szabott sárga felöltőt viselt, amely alól arasznyira kifityegett a fekete redingote. Kétségtelenül mintapéldánya volt annak a dandy-típusnak, amely akkor VII. Edwardot vallotta vezérének, de ott Bárándon csökönyösen megisméltendő fekete-sárga színeivel úgy hatott, mint egy begöngyöltített osztrák császári lobogó.” 72. jegyzet 153-156.

Kossuth Ferencsel kapcsolatos írásműveiben – arra, hogy a fekete-sárga színösszeállítás nem örvendett akkoriban nagy népszerűségnek Magyarországon. Nagy Endre megjegyzi, hogy nem sok jövedelmezőbb céltáblája volt a politikai kabarénak abban az időben, mint Kossuth Ferenc. Leír egy jellemző esetet, mikor a Nemzeti Kaszinó meghívta a kabarét zártkörű előadásra, mivel József főherceg meg szeretne volna hallgatni Ferenczy Károly kuplóját Kossuth Ferencről. Az eset után a főhercegnek meg kellett követnie Kossuthot⁷⁵. Pedig ez a kuplé aratta a legnagyobb sikert városszerte. A koalíció bukása után néhány évvel, Günther Antal a koalíciós kormány volt igazságügyminisztere elmesélte Nagy Endrének, hogy

„Kossuth Ferenc egy minisztertanácson egyenest rátámadt, és azt követelte tőle, hogy csukasson le azonnal engem kabaréstud. Günther magyarázgatni kezdte neki, hogy az nem megy, a magyar alkotmánynak sarkalatos tétele a gondolatszabadság. Kossuth Ferenc álmélkodva kiáltott föl: -Hogyan? A magyar alkotmány szerint a kormánynak annyi hatalma sincs, hogy a kellemetlen emberektől megszabaduljon? Ki volt az a hülye, aki ezt így megcsinálta? Günther aztán megmagyarázta neki, hogy ezt bizony maga Kossuth Lajos vívta ki⁷⁶.”

Az atya képével szembeni ilyen erősségű konfrontációra Krúdy Gyula Kossuth Ferenc-képei között hiába keresnénk példát. Nagy Endre és Krúdy Gyula lényegesen eltérő módon emlékeznek meg Kossuth Ferenc északkelet-alföldi „kortes útjáról”, az azonban mindkettőjük elbeszéléséből kiderül, hogy nemcsak Kossuth fia válik nevetségessé öltözetével, viselkedésével. Kossuth Ferenc magatartása komikussá teszi az ájtatos magyar panteon hőroszait, legfőképpen talán éppen atyjának mítoszát, és ez a tény White megállapítását igazolja a történelmi mítoszokkal kapcsolatos komikum és tragikum felcserélhetőségéről. Nem felejtkezhetünk meg Szerb Antal idevágó szavairól sem, aki így jellemzi a kor politikai divatját:

„A politikában már nem a nemzet fennmaradásáról volt szó, sőt a parlamenti harc olyan kérdések körül tombolt, amelyeknek a gyakorlati életben alig volt valami jelentőségük; – mégis a pártpolitika, a parlamenti élet ebben az időben sokkal jobban igénybe vette a közönség figyelmét, mint azelőtt. A képviselőház azt a szerepet játszotta a közéletben, amit később a színház és még később a futballpálya: a sportív érdeklődés középpontja volt. Mindenkinek megvolt a kedvenc képviselője, a lapok bőséges 'emberi dokumentumokat' szolgáltatnak a képviselők diétájáról, kedvenc állatairól, szokásairól és erkölcséről, a képviselők népszerűségükben a filmsztárok ősei voltak.”⁷⁷

John Lukacs kevésbé derűlátó módon fogalmaz:

„Politikai nézeteltérések mérgezték személyes kapcsolataikat (a képviselőket K. Z.), gyűlölködéssé fajultak, párbajok, tettelegességek, pisztolylövések okaivá váltak. 1900

⁷⁵ I.m. 161-167.

⁷⁶ I.m. 171.

⁷⁷ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1986. 457.

körül a magyar képviselőházi szónoklatok színvonala és a parlamenti élet siralmassá silányult. Az önmérséklet és a bölcsesség lassacskán elsorvadt.”⁷⁸

Mikszáth egy alkalommal megjegyezte, hogy a magyar parlamentben senki nem beszél Deák Ferencről, de Sobri Jóskát vitézi énekek dicsőítik; és ez utóbbi közlés annál is érdekesebb, mert Sobri Jóska, a betyár számtalan ironikus felhangú Krúdy írás vitatott erkölcsű, sőt bátorságú főhőse. Mintha Sobri Krúdy számára a handabandázó kurtanemes parabolája lenne...

A *Kossuth fia* című posztumusz Krúdy-mű (melyet a továbbiakban az egyszerűség kedvéért röviden regényként fogok jelölni, hangsúlyozom azonban, hogy nincs szándékomban a regény kontra publicisztikai gyűjtemény vitában egyik oldalra sem letenni a garast, habár Sturm László véleménye a regényformáról mindenképpen figyelemreméltó, feltehetőleg azonban sohasem derül már ki a szerző „eredeti elképzelése” a szöveggel kapcsolatban⁷⁹), keletkezésével kapcsolatban ezúttal Fábri Anna *Jegyzeteire* és Sturm László kutatásaira egyaránt hagyatkozhatunk, s pusztán ezeket az adatokat ismételhetjük. Még Krúdy életében és jóváhagyásával jelent meg az első rész *A Kossuth-fiúk vagy egy nemzeti küzdelem regénye* címmel az *Esti Kurír*ban a fentebb említett időszakban. *A Kossuth-fiúk Ferenc József árnyékában és fényében* című írásmű kéziratban maradt. Ezt a kéziratot bocsátotta 1943-ban Krúdy özvegye Lukács Gyula újságíró rendelkezésére, aki *A magyar Sasfiók* címmel jelentette meg ezt a szöveget a Fővárosi Könyvkiadó Kft. Kiadásában⁸⁰, Krúdy Ilona *Előszavával*⁸¹. Fábri Anna és Sturm László egyként felhívják a figyelmet arra, hogy Lukács beleírt a szövegbe, kihagyott belőle, átszerkesztette, tehát semmiképpen sem tekinthető ez a kötet Krúdy Gyula művének. Két apróságot azonban mindenképpen el kell mondanunk a kiadással kapcsolatban. Jelfy Gyula dokumentatív fontosságú fényképei díszítik a kötetet, olyan történelmi szereplőket és eseményeket örökítve meg, mint például a Függetlenségi Párt intéző-bizottsága; báró Bánffy Dezső, gróf Andrassy Gyula és gróf Zichy Aladár a híres kétperces bécsi audiencia után; Kossuth Ferenc, amint Bristol-szállóbeli lakásán beszámol képviselőtársainak első királyi kihallgatásáról; a híres találkozás Thaly Kálmán és a két Kossuth-fiú között Kossuth Ferenc lakásán vagy az a pillanat, amikor Fabriczius ezredes királyi kézirattal feloszlatja a parlamentet. Azonkívül ebben a kötetben található az a két részlet, melyet az 1976-os kiadásból a kor kultúrpolitikája miatt ki kellett hagyni. Az elsőben csupán a vesztes

⁷⁸ 11. jegyzet 120-121.

⁷⁹ Sturm László könyvének *Utószavában* megjegyzi, hogy az általa „elemzett regények közül egyedül a *Rózsa Sándor, a betyárok csillaga Magyarország történetében* című jelent meg kötetben a szerző életében. Az összes többi kötetkiadás esetében felmerül a kérdés, hogy ezek mennyiben feleltek meg a szerző szándékának és mennyiben a sajtó alá rendező elképzelésének.” 5. jegyzet 139.

⁸⁰ Az adatok a 2. illetve az 5. jegyzetekben megadott művekből származnak.

⁸¹ 3. jegyzet 5-6.

világháborúra vonatkozóan találtam egy mélységesen szomorú utalást, mely azonban senkinek és semminek az érdekeit nem sérti, míg a második idézet bűne talán az lehetett, hogy dehonesztáló megjegyzést tett az internacionalizmus eszméjére. Sturm László hívja fel a figyelmet a két kicenzúrázott szövegrészlet lelőhelyére az 5. jegyzetben jelölt művének 123., illetve 136. oldalán. Az 1976-os kiadás 264. oldalán jelöletlenül a következő szöveg maradt ki:

„Ezer esztendő energiáját adta ki magából Kossuth Lajos fiának felhívására... (a nemzet, K. Z.) Ha a nemzet nem győzött az 1848-49-i szabadságharcban, az történelmi átok volt. De győzött a második Kossuth vezetése alatt, ez évszázad elején, ötven egynéhány esztendő multán az első kudarc után. Hogy volt ez? Elmondtunk mindent, ami az emlékezetben megmaradt, mint érdemrend egy kopott kabáton, mint régi mese, amelynek hallgatói maguk is öregesen bóbiskolnak már, amikor az elmúlt dicsőségekről hallanak. Előveszik a régi zászlót a világháborúban megsokasodott lobogók alól. Könnyes, de bátor, halk, de igazságos, – ilyen volt Kossuth harca a később következő harcokhoz mérve. Akkor győztünk! Míg a világháborúban megsemmisültünk. Beszéljünk tehát a győzelmes időkről.”⁸².

Az 1976-os kiadás 288. lapjáról, ezúttal jelezve, a következő rész hiányzik:

„Ó, csodálatos, lelkes, drágalátos magyar ifjúság, amelynél soha a hont jobban senki nem szerette, amely hazáját félté a korszak új eszméitől, a korrupciótól, az internacionalizmustól! Igazi márciusi ifjak, akik még komolyan veszik az ifjúság nemzetvezető hivatását. Dereukat nem törték meg az élet megalázkodásai, lelkük szabadon repül a magyar iskolákban tanított történelem szárnyain.”⁸³

A Fábri Anna szerkesztette szöveg az előbbieken tárgyalt novella ihletésére kapta a *Kossuth fia* címet. Megjegyzésre érdemes lehet a tény, hogy Kelemen László, Krúdy első monográfusa (Krúdyról szóló könyve 1938-ban jelent meg), aki még, természetesen, a *Hátrahagyott művek* között tünteti föl a Kossuth Ferencről írt művet és a tisztaeszlári vérvádról szólót is, *A Kossuth-fiúk* címmel említi ezt a „regényt” (a vérvádról szóló regény címe nála: *A tisztaeszlári Eszter esete*)⁸⁴. Habár Sturm László is hitelesnek tekinti a Magvető Könyvkiadó 1976-os kiadását, felveti a filológiai hűség problémáját. Fejezetcímek variálódtak, cserélődtek, maradtak ki, és mivel úgy tűnik, az író mégsem a két szöveg közös kiadására gondolt, a szövegek közti átfedéseket is meg kellett szüntetni. Sturm László rendkívül lelkiismeretesen jár utána ennek az igazán nehezen áttekinthető kérdéskörnek, így ezúttal az ő művéhez utalom az olvasót a részletesebb filológiai rekonstrukció ügyében⁸⁵. Olyan művel van tehát dolgunk, mely hű próbál lenni a Krúdy-életmű egészének szellemiségéhez, be is illeszthető az életműbe, mégsem nevezhető teljes

⁸² 3. jegyzet 96.

⁸³ I.m. 106.

⁸⁴ Kelemen László: *Krúdy Gyula*. Magyar Irodalomtörténeti Intézet Szeged, 1938. 130.

⁸⁵ 5. jegyzet 121-123.

egészében egységes Krúdy-alkotásnak, habár eredetisége immár tényként tekinthető.

Sturm László a *Kossuth fia* kapcsán a többféle elbeszélői pozíció párhuzamos használatával magyarázza azt, hogy Ferenc Józseffel kapcsolatban feltűnően sok epés, keserű megjegyzés található a regényben, míg más műveiben Krúdy kedélyesen, mégis tisztelettel nyilatkozik az idős császárról és királyról⁸⁶. Szörényi László *Bécs szimbolikus szerepe Krúdy műveiben* című tanulmányában⁸⁷ ettől eltérő módon válaszol a kérdésre, kimondatlanul sejtetve azt a kettősgyökerű atya-képet, mely dolgozatom homlokterében áll. „Ferenc Józsefet tisztelet övezte, de Bécsset és az Ausztriával való társas viszonyt nem” –írja John Lukacs⁸⁸. Szörényi elképzelése mellett szól az is, hogy számtalan Krúdy-mű visszatérő, szinte „eposzi” motívuma az a néha ironikus, néha komoly borongó kijelentés, hogy a magyar otthonok falán szinte házi oltárként ott volt Kossuth Lajos képe, de vele szemben legtöbbször Ferenc Józsefé is⁸⁹. A leírásban rejlő feszültséget néha azzal bonyolítja, illetve súlyosbítja az író, hogy Kossuth arcképe mellett vagy éppen ahelyett ott található az aradi tizenhárom mártír tábornok képe. Claudio Magris írja, hogy Joseph Roth *Radetzky-induló* című regényének fontos motívuma I. Ferenc József arcképe, amely „ott függ az apai ház, az iskola, a templom, a kaszárnya, a bordélyház falán”, s a köztisztviselőktől kezdve a portásokig mindenki az uralkodó öltözködési szokásait követi, habitusát, fizimiskáját próbálja utánozni⁹⁰. Sturm László szerint Kossuth-regényében Krúdy „megengedi, hogy a Kossuth – Ferenc József kettősséget eszmény és valóság viszonyaként érzékeljük.”⁹¹

A *Reggel* című lap 1930. augusztus 18-i számában megjelent *Várjuk II. Ferenc Józsefet* című Krúdy novella éppen úgy nyilatkozik meg az atya-kép kérdésével kapcsolatban, hogy a szerző szerint újra előkerülnek I. Ferenc József képei „a magyar úrilányok, a családi otthonok falán.”⁹² A társadalom kulturális, illetve kultikus-rituális viselkedésének szempontjából azt hiszem mindenképpen megfontolandó annak kijelentése, hogy a profán, hétköznapi (habár történelmi) világból a szakrálisba emelődik át primitív népi módon egy letűnő avagy már éppen letűnt korszak két talán legkiemelkedőbb alakja, s ez a letűnő-letűnt korszak hangsúlyozottan ehhez a két szakralizált alakhoz próbál idomulni⁹³. Azokat az erkölcsi-társadalmi viselkedésmintákat tartja a

⁸⁶ I.m. 130.

⁸⁷ Szörényi László: „Multaddal valamit kezdeni”. JAK füzetek 45. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1989. 222-229.

⁸⁸ 11. jegyzet 127.

⁸⁹ 2. jegyzet 263-264.

⁹⁰ Claudio Magris: *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1988. 19.

⁹¹ 5. jegyzet 131.

⁹² 70. jegyzet 216.

⁹³ Elgondolkodtató lehet ebből a szempontból Jan Assmann-nak az a megállapítása, hogy „jóllehet a kultúra rendszerint nem elitkultúraként – valamiféle népi kultúra ellentétéként – értelmezi önmagát, hanem

maga számára kötelező érvényűnek, melyeket „mitológiája” két központi alakjának tulajdonít. Akkor is, ha ezekkel a mintákkal a szakralizált hősök nem rendelkeztek, és akkor is, ha ezek a minták ellentétekként vannak jelen a két atya-képben, mint ahogy Kossuth Lajos és Ferenc József esetében pontosan megfigyelhető. John Lukacs véleménye szerint a magyar nemzet és mindenkori kormánya tudathasadásos állapotban látta Magyarország helyét a dualisztikus monarchiában, a fönti kettősséggel nem tudott megbirkózni⁹⁴. Számos idézet olvashatnánk a regényből annak alátámasztására, miképpen kerül a két atya-kép egymással szoros párhuzamba, álljon most itt csak egy:

„Kossuth megrázkódott (ti. Kossuth Lajos K. Z.), felült ágyában, a történelmi nevezetességű egyszerű vaságyban, amilyen Ferenc Józsefé volt a bécsi Burgban.”⁹⁵

Mindezek figyelembevételével beszélhetünk váltogatott elbeszélői nézőpontokról csak éppen az nem biztos, hogy ezek a különböző nézőpontok különböző elbeszélőket takarnak. Lehet a „riporter” Krúdy véleménye például a következő idézet a regényből:

„Az 1894. esztendő oly közömbösséggel kezdődött Magyarországon, mint I. Ferenc József hosszú uralkodása alatt megszoktuk a jövő-menő esztendőket. Ennek a királynak az uralkodása alatt megszoktuk a békét, a szuronyok és ügyészek által őrzött csendet, a monarchiai rendet, amelyre a Népek Atyja szinte isteni küldetésből ügylt, (...) I. Ferenc József és szolgálói, akik terjedelmes uralkodása alatt úgy megsokasodtak mint a férgek: elhitették a magyarokkal, hogy rossz álmom volt az 1848-49-i szabadságharc, (...) a magyar üdvösség csak Ferenc József kezéből jöhet.”⁹⁶

A *Magyarság* című lapban 1927. október 30. és november 13. között megjelent *Ferenc József és a pesti utcák* című novellában⁹⁷ viszont sokkal árnyaltabban fogalmaz Ferenc Józsefnek, a „Népek Atyjának” nevelő hatásáról:

„Olyan korszakot éltünk, hogy mindennapi életünk szürke tennivalói közé is szerettük belekombinálni F. J. nevét. Minden úgy volt rendjén, ahogy azt Ferenc József csinálta; a szakálltól, kabáttól, pontosságától kezdve mindenben F. J. volt a példaadó. (Sohase volt Magyarországnak ilyen királya, aki a maga, ellenségei által jelentéktelennek is mondott egyéniségét ennyire belenevelte volna korába.”

Hadd szakítsam meg egy időre az idézést, mivel olyan szöveghelyhez értünk, amely a Krúdy életmű szempontjából fontos lehet. A

általános kultúráként, amelyből éppenséggel az elit többet bitorol és valósít meg, mint a tömegek.” 34. jegyzet 147-148. Másrészről a folklór fogalmát mintha leválasztaná a kultúráéről: „a folklór fogalmán nem általában kulturális alakulatot értünk, hanem szigorúan olyat, amely a domináns kulturális rendszerrel érintkezésben – annak ellentétéként – a periférián maradt fenn. A folklór szubkulturális, régióspecifikus formáció, amely úgy viszonyul a domináns kultúrához, mint nyelvjárás az irodalmi nyelvhez.” I.m. 153.

⁹⁴ 11. jegyzet 39.

⁹⁵ 2. jegyzet 49.

⁹⁶ I.m. 35.

⁹⁷ 70. jegyzet 56-69.

következőkben ugyanis saját, 1918-1919 között, a készülő *Magyar Köztársaság Almanachjában* megfogalmazott nyíltan Habsburg-, monarchia- és arisztokrácia-ellenes véleményét kritizálja és írja át, visszatérve ahhoz a történelemszemlélethez, amely az iróniát a (bécsi) kedélyességgel vegyítette írásművészetében, például *A magyar jakobinusok* című regényében. Az idézet tehát így folytatódik:

„Mondhatnak a történelem örök tagadói bármit Ferenc Józsefre, szidhatjuk szolgálalkú kortársait, akiket mindig azzal fenyegettek, hogy eljön az ideje annak, amikor a XIX. századot revideálni fogják. Nagy egyéniség volt ez a király, bár a történelmi luciferek sok nyárspolgárságot, szubordinációt, sőt tehetetlenséget is akarnak kihámozni messzire nyúló életéből. Nem csak kiválasztottság, de bámulatraméltó tehetség is kellett ahhoz, hogy valaki hatvannyolc esztendőn át, jóformán élete végpercéig uralkodó lehessen.)”⁹⁸

Éppen Krúdy Gyula volt az, aki az őszirózsás forradalom idején írt cikkeiben azt a bizonyos revideálást hangosan követelte. I. Ferenc Józsefről megformált portréjába pedig jócskán beletartoznak a bécsi tehetetlen, sőt tehetségtelen nyárspolgár vonásai is. Abban azonban sohasem kételkedett (leszámítva a már említett 1918-1919-es időszakot), amiben mellesleg maga az uralkodó sem, és amire ebben az idézetben is utal, tudniillik, hogy I. Ferenc József „kiválasztott” uralkodó volt, aki Isten kegyelméből uralkodott. Ez a kiválasztottság is könnyen átértékelődhet azonban, ha pusztán születési-családi előjognak tekintjük, ahogy a Gonda – Niederhauser szerzőpáros értelmezi monográfiájában:

„Ferenc József élete szervesen és logikusan kapcsolódott a hosszú évszázadokon át uralkodott dinasztiahoz, amely rendkívüli tehetségeket ugyan nem adott, legfeljebb szorgalmas államhivatalnokokat, akiket a születés helye képesített a legfőbb császári méltóságra.”⁹⁹

I. Ferenc József azonban meg volt győződve isteni küldetéséről, a Szent István dómban minden nagycsütörtökön tizenkét koldus lábát mosta meg; úgy érezte: tetteiért egyszer majd számot kell adnia egy nem földi, az uralkodóknál is nagyobb hatalomnak¹⁰⁰.

A magyarság jelentős része azonban semmiképpen sem szándékozott elfelejtkezni sem 1848-1849-ről, sem az aradi tizenhárom mártír tábornokról, akikről 1867-ben Erzsébet királyné azt nyilatkozta, hogy „legszívesebben feltámasztanánk az aradi tábornokokat” (császári és királyi hitvese ekkor hallgatott.)¹⁰¹ De I. Ferenc József sem volt hajlandó elfelejteni a „rebelliót”.

„Hálósobájában, amelyet természetesen csataképekkel díszített, ott függött a magyar lázadók ellen győzelmes császáriak csataképe. (...) nem felejtette Budavár

⁹⁸ I.m. 56-57.

⁹⁹ Gonda Imre – Niederhauser Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. Gondolat. Budapest, 1977. 189.

¹⁰⁰ I.m. 262.

¹⁰¹ Somogyi Éva: *Ferenc József*. Gondolat Budapest, 1989. 42.

ostromát, a debreceni trónfosztást (...) nem tisztelte mások érzékenységét, a nemzet kollektív érzékenységét pedig egyáltalán nem ismerte, nem értette.”¹⁰²

Somogyi Éva, akinek monográfiájából idéztem, a továbbiakban arról ír, hogyan kényszerítette rá Budapestre az uralkodó Hentzi tábornok bronzszobrát és az annak koszorúzásával járó kultuszt. Habár 1899-ben hozzájárult, hogy a szobrot a Várhegy egyik teréről a Pasaréten található hadapródiskola parkjába helyezték át¹⁰³.

Jan Assmann írja *A kulturális emlékezet* című művében, hogy az (elsősorban politikai) „elnyomás serkenti a (...) történelmi gondolkodást”, míg az elnyomó pozíciójában „uralom és felejtés szövetségével van dolgunk.”¹⁰⁴ A passzív rezisztencia eseményeinek története, valamint az a kép, amely Krúdynam az ezt az időszakot megörökítő novelláiból kirajzolódik¹⁰⁵, szintén Assmann szavait juttathatják eszünkbe: „Elnyomás körülményei között az emlékezés az ellenállás egyik formájává válhat.”¹⁰⁶ A magyar nemzet történelmének folyamán később is (egészen a Kádár-rezsim ellen tiltakozó március 15-i vagy október 6-i, közvetetten az 1956-os forradalomra utaló megemlékezésekig, tehát szinte a közelmúltig) tanúságot tett az ellenállásnak erről a példájáról. Az emlékezet Georges Duby szerint csak a szokatlant, a hétköznapitól eltérőt őrzi meg, a közönséges örökre kiesik belőle, ráadásul azt, hogy mi a közönséges és mi a szokatlan, mi az, ami emlékezetre érdemes, azt a hatalom pozíciójából szokták eldönteni.

„Azt a fajta emlékezetet, amely nyomokban rögződik, megfékeztek, a hatalom szerkezete uralta, hagyta rajta nyomát.”¹⁰⁷

Ez a típusú emlékezet pedig írásos rögzítést követel magának¹⁰⁸, mint a hatalmi szerkezet legitimációjának egyéb intézményei is (például a jog). Krúdynam is hasonló véleménye van a történelemről, és ezt szabatosan fejti ki *Az utolsó nemesi felkelés* című novellájának elején:

„A történelem se jegyez föl mindent. (...) nem szeret mindenféle kisrendű dolgokkal foglalkozni, csak a nagy eseményeket rója fel. A történelemíró mindennap eltemet egy királyt, megkoronáz egy másik királyt, a hadvezérek, híres államférfiak már éppen misera plebs – nyomorú köznép – számba mennek a temérdek koronás úr mellett. (...)

¹⁰² I.m. 250. Meg kell jegyezni, hogy az uralkodó seregeire vonatkoztatott „győzelmes” jelző enyhén szólva is eufemisztikus, hiszen a császári seregek gyakorlatilag elveszítették a háborút, mikorra a cári seregek bekapcsolódtak a harcokba.

¹⁰³ 11. jegyzet 60.

¹⁰⁴ 34. jegyzet 72-73. A továbbiakban még ezt fűzi hozzá: „csakugyan léteztek és léteznek az uralomnak olyan formái, melyek a kommunikáció ellenőrzésének és technológiájának rendelkezésre álló eszközeivel (...) kétségbeesett ellenállást tanúsítanak a történelem beáradásával szemben.”

¹⁰⁵ Például *Az asszonyfői szüret* címűből. 8. jegyzet 394-407.

¹⁰⁶ 34. jegyzet 73.

¹⁰⁷ 66. jegyzet 63.

¹⁰⁸ I.m. 69. Duby szerint a történészek sem gyakorolják az emlékezet aktusát, azaz tulajdonképpeni hivatásukat érdekel nélkül. (I.m. 79.)

Mintha közemberek nem is lettek volna évszázadokon át, csupán királyok és azoknak barátai. Szinte furcsa elgondolni, hogy Mária Terézián kívül más szépasszony is volt a birodalomban. Pedig hát volt, lehetett...”¹⁰⁹

A magyar urak, akik a *nemes* és *nemesi* nemzetet alkotják, jó fiai akarnak lenni mindkét atyának. Eötvös Károly Kossuth halála után Turinban Károlyi gróffal együtt Kossuth politikai végrendeletét keresi, hiszen „Ha olyan, amilyen Kossuthtól kitelhetik: eldughassuk, hogy sohase kerüljön Ferenc József szeme elé.”¹¹⁰ Meg kell kímélni a Burgban lakó atyát a kínos vagy kínosnak vélhető szembesüléstől, erről Wekerle kormányfő személyesen gondoskodik. Mindenki egyszerre figyel Kossuth Lajosra és I. Ferenc Józsefre, mint követendő mintákra, illetve, mint hatalmi pozícióban lévő, nem csupán életvezetésükkel, hanem közvetlen megnyilvánulásaikkal, közszerepléseikkel is utasító, „üzenő” személyiségekre. A szónokok is az uralkodóra figyelnek, úgy, mintha ő is figyelne rájuk, még akkor is, ha ezzel könnyen nevetségessé válnak, amit Krúdy ki is használ:

„Minden közszerepet vállalt hazafi úgy beszélt általában, mintha Ferenc Józsefhez intézné szavait, pedig a király nem is volt birodalmában, hanem a francia Riviérán járt (először életében katonai egyenruha nélkül: frakkban és cilinderkalapban, Erzsébet királyné kibékítése céljából).”¹¹¹

Hogy megfelelő képet alakíthassunk ki a korabeli magyar politikai retorikáról, akkor John Lukaccsal el kell mondanunk, hogy az Országházban 1867. óta a megyegyűléseken megszokott szónoki gyakorlat jött divatba¹¹².

Természetesen aki hüen követni próbálja bármelyik atya-képet, idomulni próbál hozzá, annak igyekezete szinte bizonyosan kudarcba fullad, sőt könnyen nevetségessé válhat, ahogy erről Krúdy *Ferenc József búcsúja Pesttől* című novellájában ír:

„Legkevésbé hasonlított Ferenc József azokra az emberekre, akik terjedelmes és egyedülálló uralkodása alatt őt külsejében utánozni akarták, mert arra talán senki se gondolt a földön, hogy Ferenc Józsefnek magános, talán senki által soha meg nem fejtett lelkét titokzatos belső erőtől támogatott egyéniségét valaha is megérthesse.”¹¹³

Másutt így ír Krúdy: „Ez a kemény uralkodó megtanította tapintatosságra az egykori kuruc ivadékokat.”¹¹⁴ Persze nem mindenkit. Krúdy *Ferenc József, a bálkirály* című novellájában¹¹⁵ „jóindulatúan” hallgat arról, hogy Batthyány Elemér miért maradt távol az uralkodó 1883-as farsangi

¹⁰⁹ 8. jegyzet 408.

¹¹⁰ 2. jegyzet 50.

¹¹¹ I.m. 37.

¹¹² 11. 117.

¹¹³ 70. jegyzet 199.

¹¹⁴ 2. jegyzet 51.

¹¹⁵ 70. jegyzet 79-87.

bálgáról, külföldi sporttevékenységre való hivatkozással mentve ki magát. Nos, Somogyi Éva már nem ilyen hallgató. Az Erzsébet királyné gödöllői lovas társaságához tartozó, vakmerő arisztokrata, a királyné elkötelezett híve, nem volt hajlandó találkozni atyja gyilkosával.¹¹⁶ Mi tagadás, Krúdy a könnyed pompát és kedélyes vidámságot sugárzó felhőtlen farsangi novellát egy – Somogyi Éva közléséhez hasonló – „illetlen” résszel fejezi be. A Károlyi Gyula gróf bálgáról hazatérő uralkodóról ezt írja:

„Igen derült kedvében volt’ (...) Egyetlen jel nem mutatkozott arcán egész idő alatt, hogy tudná, miszerint: nem messzire esik a bálteremtől az a szoba, ahol nevében a ‘tizenhármak’ kivégzését Haynau aláírta.”¹¹⁷

Somogyi Éva monográfiájából is az derül ki, hogy miközben az ifjú uralkodó felelőssége az 1849-es és az azt követő véres megtorlásokkal kapcsolatban vitathatatlan,

„Ferenc József maga mindenkor skrupulus nélkül vállalta tetteiért a felelősséget. 1848 májusában, Radetzky táborában megtanulta, hogy a lázadókat szigorúan meg kell büntetni. Az Isten kegyelméből ráruházott hatalom megtartását trónra lépése pillanatától mindenek felett álló szent kötelességének érezte. Aradon is e kötelességét teljesítette.”¹¹⁸

Különösen tanulságos a *Kossuth fiának* az a részlete, mely Kossuth Lajos testének ünnepélyes hazahozatalát és temetését beszéli el. Annál is inkább, mivel Krúdy életműve tárháza a híres temetések többszöri megörökítésének, II. Lajos újratemetéseitől egészen Ferenc József temetéséig. A regény 78. lapján összehasonlítja a két atya temetését, és kétséget sem akar hagyni a felől, hogy Kossuth temetése volt a magyar nemzet számára a fontosabb, a jelentőségtejjesebb. Ezt a tényt azonban legalábbis ironikus felhangokkal látja el a 75. lapon, kijelölve egyúttal a mindenkori magyar temetési pompa értelmét és érvényességét is:

„Temetni: azt tudunk – jegyezte meg gúnyosan Pázmándy úr. De hát ő ugyanezt mondta II. Rákóczi Ferenc itthoni eltemettetésekor is.”

Az író újra felidézi I. Ferenc József 1916-os, általa többször, több szempontból megörökített temetését, amelyen szerinte „sokaknak eszébe jutott Kossuth Lajos temetése”¹¹⁹, amely gyászszertartáson véleménye szerint „sokkal többen voltak, mint Ferenc Józsefén.” Nem is titkolja azt a nézetét, miszerint ez a tény már önmagában eldönti, „hogy kinek az élete jelentett többet az emberiség szempontjából, mert a történelem ítélete már a temetés napján elkezdődik.” Mindezek az események akkor válnak különösen fontossá, ha figyelembe vesszük a tényt: I. Ferenc József

¹¹⁶ 101. jegyzet 207.

¹¹⁷ 70. jegyzet 85.

¹¹⁸ 101. jegyzet 41.

¹¹⁹ 2. jegyzet 78.

megtiltotta az állami gyászt Kossuth Lajos temetésén, valamint, hogy az állam képviselői jelen legyenek a végtisztességen. Nem bocsátott meg a „Nemzet Atyjának”, állampolgárságának kérdésében sem engedett¹²⁰. A magyar főváros ennek ellenére három napra gyászba borult, mivel Budapest törvényhatósága elrendelte a gyászt. A katolikus harangok nem szólalhattak meg, ugyancsak királyi utasításra, így hát a protestáns harangok zúgtak¹²¹. A magyarok számára rendkívül fontos halottkultusról egyébként John Lukacs figyelemreméltó módon ír Munkácsy Mihály temetése kapcsán. A gyászszertartás nem a halottnak szólt, hanem a halhatatlant ünnepelte, a festő temetése nemzeti-politikai szempontból ugyanolyan fontos volt, mint a „Nemzet Atyjának” hat évvel azelőtti temetése –emeli ki Lukacs¹²², később pedig megemlíti, hogy 1897-ben Budapest köztisztjeletben álló polgármesterét, Kammermayer Károlyt is olyan pompával temették, „hogy ahhoz talán csak Kossuth Lajos három évvel előbbi temetése fogható.”¹²³

Krúdy Gyula úgy emeli be élete során folyamatosan készülő magánmitológiájába a Kossuth-fiúk történetét, hogy sorsukat párhuzamba vonja mitológiája többi főszereplőjének sorsával. A vesztes szabadságharc után a Kossuth-fiúk nemcsak a történeti hűség kedvéért bujdosnak a Bakony erdejében, hanem azért is, hogy ezzel mitikusan megismételjék az 1929-ben készült *Festett király* Habsburg Máriajának fiktív vándorlását a Bakonyban, no meg *A templárius* tatárjáráskori bakonyi kalandjait¹²⁴. A Bakony Krúdy művészetében és mitológiájában egyaránt a szakrális őserdő földi képe, amely a bakonyi Várpalotán élő nagymama, Radics Mária kapcsán a családi mitológiának is része. Hősei azért ismétlik a mitikusan is értelmezhető cselekvéseket, hogy ezzel rituálisan igazolják helyüket a Krúdy-mitológiában. Mircea Eliade írja mítosz és történelem viszonyát elemezve, hogy csak ismétlés és utánzás teremtheti meg a valóságot azokban a társadalmakban, világokban (véleményem szerint Krúdy teremtett világai is nagyrészt ilyenek, sőt azért ilyenek, mert a kiegyezés korának Magyarországa, ahol a túlélte önmagát, is ezt a mintát követi), amelyeknek világszemlélete archetipikus. A minta nélküli cselekvés vagy létező értelmetlen, a valóság lényege hiányzik belőle: az archetípus.

„Az ember ily módon afelé halad, hogy maga is archetipikussá és paradigmaticussá váljék. Ez az irányulás ellentmondásosnak tűnhet olyan értelemben, hogy a hagyományos kultúrában élő ember akkor látja önmagát valóságosnak, ha megszűnik

¹²⁰ 101. jegyzet 250.

¹²¹ 11. jegyzet 129.

¹²² I.m. 9-11.

¹²³ I.m. 111.

¹²⁴ „A Kossuth-gyerekek a világosi fegyverletétel, illetőleg atyjuk menekülése után darab ideig a Bakonyban bujdosnak, ahol nemrégén Sobri Jóska tanyázott. Az úgynevezett ’öreg Bakonyban’, ahol a legsűrűbb a rengeteg, a zirci kolostor közelében.” 2. jegyzet 85.

önmaga lenni, és megelégszik azzal, hogy másokat ismétljen, illetve utánozzon.”¹²⁵

Ez a magatartás nemcsak Krúdy történelmi tárgyú műveinek hőseire emlékeztet, hanem általában új megvilágításba helyezheti a Krúdy-féle alteregókról létező elképzeléseket, valamint azt az időszemléletet, amelyet „megállt időként” szoktunk emlegetni, és Krúdy írásművészete egyik jellegzetességének tartunk¹²⁶.

„Az archetipusok utánzása és a paradigmaticus cselekedetek ismétlése révén az idő megszűnik. (...) Így kivetítődik az ember a mitikus korszakba.”¹²⁷

Ferenc József alakjának megformálásakor azonban mintha az eddigiekkel ellentétes folyamat játszódna le a Kossuth-regényben: az atya-kép profanizációja:

Ferenc József „zsarnok volt, és zsarnok módjára önmagában is legyőzött sok olyan emberi gyöngeséget, amelynek legyőzése még tán annak az ellenségnek legyőzésén kívül is nemesebb, amely ellenséggel Ferenc József a történelemben sohase bírt. Nem tudott erőt venni se a magyarokon (...), se az olaszokon, se a poroszokon. Vesztett csaták sorozata jelzi férfikorát és hadviselő pályafutását, hogy már a felelősségére alig írható világháborúról ne is beszéljünk. De önmagát, szeretet, bánat, alkotmányos bajok, gyűlöletek és gyengeségek ellen, mindig meg tudta győzni Ferenc József. (...) Erzsébet királynéval néha úgy bánt, mint egy bazárbeli gavallér, alig tudta jóvátenni kaszárnyastílusát. Rudolf fiát pedig egy osztrák sörfőző filiszter szempontjából nézegette és 'nevelte'. Ha mindenki olyan lett volna a tizenkilencedik században, mint Ferenc József, sohase mondják vala e századot a legnagyobbnak az emberiség történetében.”¹²⁸

Mintha Krúdy azt a hivatalnok-mítoszt írná tovább, melynek az osztrák irodalomban jelentős hagyománya teremtődött, s melyet Claudio Magris is elemez a Habsburg-mítoszlól írott művében:

„A bürokrata figurájában összpontosul a császári birodalom lényege, kormányzási módszerei és mozdíthatatlan értékei, ő a politikai csodaszer a fenyegetően sürgető idő és a birodalmat szétfeszítő centrifugális erők ellen. Rendszeretet és hierarchiaimádat, ellenérzés minden lázadással szemben és lemondás a dolgok cselekvő átalakításáról.

¹²⁵ 16. jegyzet 59. Eliade a továbbiakban arra is felhívja a figyelmet, hogy ez az általa „primitívnek” nevezett archaikus lételmélet platonikus szemléletű, hiszen az archaikus ember „csak akkor látja önmagát valóságosnak, azaz 'igazán önmagának', ha már nem önmaga.” Platónt „Mind a mai napig azért csodáljuk, mert arra törekedett, hogy elméletileg igazolja az archaikus emberiség szemléletét, mindazzal a dialektikus eszköztárral, amelyet korának szellemiségéből meríthetett.” (59-60.)

¹²⁶ Fábri Anna idézi Krúdynak egy ezzel kapcsolatba hozható szövegrészletét a *Kossuth fiához* írt *Utószavában*. Az író múlt és jelen összefonódottságának szemléltetésén keresztül vall arról az elképzeléséről, hogy a múlt tanulmányozása nélkül kicsi a valószínűsége annak, hogy jelenünket megérthetjük. „Amint élünk, éldegélünk, minden és mindenki kísértetté változik, a tegnapi barát és a tegnapelőtti szerető, a múlt éjszaka nótája és a kéthetes lakodalom. S így önkéntelenül a múltban élünk mindig, bármilyen magosan repülnek gondolatfecsskéink. Nincsen olyan ember, aki a tegnapot úgy le tudná vetni, mint egy országúton felejtett rossz cipőt.” 2. jegyzet 380.

¹²⁷ 16. jegyzet 60-61.

¹²⁸ 2. jegyzet 137. Érdemes ezzel összevetni Somogyi Éva sorait Ferenc Józsefnek a feleségéhez való viszonyával kapcsolatban: „Óvta őt, a szép, az egészséges nőt, a tulajdonát, és főként óvni akarta a jó házasság látszatát – és Sisinek mindez az idegeire ment.” 101. jegyzet 99.

(...) A bürokrata témájával szoros kapcsolatban áll Ferenc József mítosza (...) a császár a hősi középszert testesíti meg.”¹²⁹

Ennek megfelelően Krúdy is csak azokat az erényeket dicsérheti benne, amelyek egy jó hivatalnokra jellemzőek: nyíltság, egyszerűség, áttekinthető, becsületes életvitel, ellenőrizhetőség, megbízhatóság.¹³⁰ Krúdy ugyanakkor úgy véli, éppen ez a nyílt egyszerűség az, ami eltakarja előle az uralkodót, megakadályozza abban, hogy olyan történelmi regényt írhasson I. Ferenc Józsefről, mint az általa – tévesen – többször is elsőnek nevezett Habsburgról, I. Ferdinándról.¹³¹ Mintha Ferenc József életének történetéből teljességgel hiányozna a regényesség.

Kossuth Ferencnek együtt kellett élnie apja atya-képével, apja halála után pedig szembesülnie kellett a birodalom első hivatalnokának, első szolgájának, a császárnak és királynak atya-képével. Meg kellett küzdenie ezzel az atyával, és szükségszerűen alul kellett maradnia ebben a küzdelemben, mégpedig nem egyszerűen a minőségbeli különbségek folytán, hanem az atya erőteljes politikai-hatalmi pozíciója miatt. Mindezen felül Kossuth fia a legendás egyszerűség és szerénység tekintetében sem tudta, sőt nem is akarta felvenni a versenyt I. Ferenc Józseffel. Krúdy Szatmári Mór *Politikusok hiúsága* című művéből idéz a Kossuth-regény 243-244. oldalain, s abból a néhány mondatból kiderül, hogy Kossuth Ferenc nem pusztán a külső megjelenésére volt olyan fokon kényes, amilyen az a korabeli Magyarországon ismeretlen volt, de politikusi munkájára, beszédeire, cikkeire is rendkívül büszke volt.

„Ezek után csak gondoljunk vissza azokra a hősi legendákra, amelyeket ugyanebben az időben Ferenc József kispolgári egyszerűségéről, szinte puritán magánéletéről, szigorú aszkéta életmódjáról és katonás jelleméről beszélnek Magyarországon! Ahol egy Ferenc József diktálta a férfias erénynek tempóját, ott nagyon nehéz feladatuk volt a kevesebb vasból kovácsolt férfiaknak.”¹³²

A ferenc józsefi atya-kép és a nemzet atyjának fia közötti küzdelmet

¹²⁹ 90. jegyzet 18-19.

¹³⁰ 70. jegyzet 200.

¹³¹ „És a titkos levéltárak, a rejtett naplók, a búcsúzóul szánt emlékiratok feltárása után, amelyekben Ferenc József nyomait keresnénk, azt vesszük észre, hogy tizennégy esztendővel halála és birodalma elmúlása után (Krúdy itt téved: 1916 után IV. Károly, az utolsó király még két évig uralkodott. K. Z.) sokkal kevesebbet tudunk róla, mint akár ötszáz esztendő előtt élt elődjéről, az első Habsburg királyról, Ferdinándról, aki először tette fel fejére a magyar koronát. A Habsburgok ötszáz esztendő magyar királyi évfordulóján (amelynek napja igazában 1927-ben lett volna [újabb elírás; 1927-ből ötszáz 1427-re jönne ki, ebben az időben azonban még Luxemburgi Zsigmond királyunk uralkodott (1387-1437.), másrésről pusztán önmagában is sokkal érdekesebb lehetett volna, ha Krúdy összeadja az összes magyar trónon uralkodó Habsburg király regnálásának éveit, mert akkor *pontosan 400 év* jött volna ki!]) a sorban következő királyokról és császárokról jóformán mindent tudunk, ami emberi és történelmi szempontból szükséges. Csak Ferenc József, aki leghosszabb ideig uralkodott mindnyájuk között, akit még napjainkban is egy egész nemzedék látott, áll megoldatlan talányként a mindinkább besötétedő horizonton.” 70. jegyzet 201-202.

¹³² 2. jegyzet 244.

jeleníti meg a regény második része, valamint a *Kossuth Ferenc első találkozása Ferenc Józseffel* című, 1932-ben keletkezett novella. Kossuth fián számon kérik a magyarok mindazokat a pátosszal túlterhelt, eposzivá nagyított cselekedeteket és mindazt a túlmitizált jellemet, melyet apjának, a „Nemzet Atyjának” tulajdonítottak. Az igazság az lehetett, hogy Ferenc József valóban nem tudott volna mihez kezdeni egy épp az imént elmúlt korból itt maradt vagy visszatért hőssel, az is igaz azonban, hogy ez a hős sem boldogulna már a XIX. század végén. Kossuthal nem, de Kossuth fiával már ki és meg tud egyezni a császár és király. Fábri Anna írja ezzel kapcsolatban: „Kossuth Ferenc történetében a dicső múlt és a kisszerű jelen találkozását éri tetten az író.”¹³³

Nemcsak Ferenc József demitizálódik, ő maga is profanizál, mítosztalanít. Ez a magyarokkal kapcsolatban alkalmazott politikájának fontos része. A regényben Szeless Adorjánt nevéhez illően szeleburdi cselekedete kapcsán éppen a megtorlás elmaradásával, azzal, hogy nem veszi komolyan a merénylőt, nem hajlandó hőst vagy mártírt faragni belőle, fosztja meg vágyott szerepétől az atya.

„Ferenc József egy bécsi kihallgatás alkalmából így szólt Bánffy Dezsőhöz: 'Eh, ne beszéljünk erről az éretlen csínyről, nem érdemes róla beszélni.'” Szeless „Svájcban és Franciaországban Kossuth Lajos szerepét akarta eljátszani: itthon nyomban degradálták; személye csak addig volt érdekes, amíg a hazafias közvélemény azt vélte, hogy sikerült sodrából kihoznia Ferenc Józsefet. A király nyilatkozata után Szeless Adorján nevét csak még egyszer nyomtatták le a pesti újságok, mégpedig akkor, midőn néhány év múlva a m. kir. kereskedelmi minisztériumba tisztviselőnek kinevezték.”¹³⁴

Szeless cselekedete tanulságos lehet Kossuth fiának és a negyvennyolcas, heroikus korszak lezárulta utáni idők fiainak szempontjából. Az egyik atyához, Kossuth-hoz hasonulva igyekeznek érvényesíteni személyiségüket, s a társadalom is ezt kéri számon rajtuk¹³⁵, erre irányuló cselekedeteiket azonban csak a másik atyához való viszonyulásban, a lázadásban valósíthatják meg. Ennek a kettős követelményrendszernek a kihívásaival szemben szükségszerűen alulmaradnak, hiszen nyilvánvaló, hogy az atyák között a fiúk számára a legfontosabb különbség éppen az, hogy egymáshoz képest öntörvényűen alakították ki a személyiségüket, a másikra való tekintet nélkül. Ferenc Józsefre figyelve nem lehet Kossuth Lajost követni. Így állhat elő az a szinte operettbe illő, de valóban történeti tény, amiről szintén beszámol Krúdy, elfogultság nélkül. Kossuth Ferenc apja műveinek *Kossuth Lajos iratai az emigrációból* címmel történő megjelentetésére vállalkozik, s a könyv kiadásához a nyomda a kormánytól kér segítséget.

¹³³ I.m. 373.

¹³⁴ 2. jegyzet 220.

¹³⁵ Eliade ír arról, hogy egyes társadalmakban a viselkedési mintákat meghatározó „elit” a kortárs történelmet mítosz segítségével értelmezi. „Koruk eseményeinek sorozatát oly módon fogalmazzák meg és értelmezik, hogy megfeleljen a hősi mítosz időtlen mintájának.” 16. jegyzet 64.

„Bánffy Dezsőnek van bátorsága ezt az ügyet Ferenc József elé terjeszteni. Mire a király így válaszol: 'Gondoskodjék legalább arról, hogy ne üssenek nagy zajt a dologgal, és hogy a kormányom ne jöjjön olyan helyzetbe, hogy a szubvenciónak kelljen védelmére kelnie, mely szubvenció kérdését felhasználhatnák arra, hogy eljárásának törvényszerűségét sikerrel megtámadhassák.'"¹³⁶

Államilag támogatott lázadó lesz tehát Kossuth fiából, de közvetve talán még apjából is, tekintve, hogy az ő műveiről van szó. Ezúttal mintha Ferenc József győzne Kossuth Lajossal szemben. (Mellesleg éppen arra a megengedő szenvedélymentességre hasonlít a császár és király taktikája, melyről Krúdy Lénárd Jenő *Dhammó* című, páli buddhizmusról szóló kétkötetes művében olvashatott.) Mindehhez járulnak még a millenáris ünnepek, s úgy tűnik, a küzdelem az „örök vesztes”-ként elkönyvelt Ferenc József győzelmével ér véget¹³⁷. Az uralkodó puritán magánélete, szigorú aszkéta jelleme és katonás tartása, ha túlzásként is hat Krúdy jellemzésében (megjegyzem Kossuth heroikusságát még túlzóbban jellemezte a „krónikás-riporter” Krúdy), annyit mindenesetre elárul számunkra, hogy minden profanizáció ellenére a Habsburg-mítosz a maga kikezdehetetlen voltában valószínűleg éppen a szakrális uralomnak abból a hiányából táplálkozik, melyről *Királyregényeiben* írt Krúdy Gyula.

A Habsburg-dinasztia több évszázados magyar uralmának lezárulta után tizenhárom évvel írt regényben azonban felbukkannak az elmúlás kellemetlen és kíméletlen jelei is. Szinte naturalisztikusan elemzi Krúdy azt a tény, hogy a Habsburgok egymás között házasodnak. Mintha degenerációs groteszkbe fordulna át a híres jelmondat: „Te csak házasodj, boldog Ausztria!”¹³⁸ Ami azonban talán fontosabb: Ferenc Józsefről is kiderül, hogy ő ugyanannak a hosszúra nyúlt XIX. századnak a hőse, mint Kossuth Lajos, Metternich vagy Rózsa Sándor, s az új idők neki is komoly kihívást jelentenek. John Lukacs írja, hogy a budai királyi palota épületeinek egy része inkább a tizennyolcadik századot, abból is inkább a barokkot, mintsem a klasszicizmust, idézi, föltehetőleg I. Ferenc József kifejezett óhajára¹³⁹. A parlamenti demokrácia és az alkotmányosság vívmányai segítségével a magyaroknak mégiscsak sikerül kihozniuk a sodrából a „Népek Atyját”, aki megfenyegeti őket. Történetünk szempontjából azért különösen érdekes ez az esemény, mert ekkor találkozott Kossuth Ferenc másodszer Ferenc Józseffel. Ezen a találkozón „Ferenc József megfenyegette a magához hívott magyarokat, hogy további ellenállás esetén hazájukra a legnagyobb nyomor és

¹³⁶ 2. jegyzet 221,

¹³⁷ 2. jegyzet 239.

¹³⁸ „Egy főherceg végeredményben azért született, hogy a Burg-kápolnában egy főhercegnőt vezessen az oltár elé. 'Egymás között házasodnak', amit az orvosok, természettudósok sokszor felrónak a Habsburgoknak, de a Házi Törvények nem kegyelmeznek.” 2. jegyzet 271.

¹³⁹ 11. jegyzet 39.

szenvedés várakozik, amelyet a történelem valaha látott.”¹⁴⁰ (Friedrich Beck-Rzikowski hadműveleti irodájában dolgozták ki 1905 augusztusában a „Kriegsfall Ungarn”-t, amely Magyarország katonai megszállását jelentette volna¹⁴¹.) Furcsa módon, a király vészjósló ígérétének mintha éppen az ellenkezője következett volna be, ahogy erről a Gonda – Niederhauser szerzőpáros is ír: újabb passzív rezisztencia lehetősége bontakozott ki, amely az adók, a kormányrendeletek végrehajtásának megtagadásában is megmutatkozott¹⁴².) Az ezt megelőző első találkozást talán fontossága miatt kétszer is kidolgozta Krúdy. A regényben található fejezet lényegesen rövidebb, mint az 1932-ben írt *Kossuth Ferenc első találkozása Ferenc Józseffel* című novella (a *Kossuth fia* második része is ebben az évben keletkezhetett). Sokkal naturalistább és szomorúbb képet fest az audienciára érkező magyarok közönséges viselkedéséről, mint a Fábri Anna által gondozott szövegváltozat. Az író Szemere Miklós úrral időzik akkortájt Bécsben, s nyomába ered az eseményeknek, „mivel akkortájt egyéb dolga nincs”. A Bécsbe látogató magyar urak arisztokratikus viselkedése, különösen pedig Kossuth Ferenc visszahúzódó, csendes, egyszerű magatartása kontúros ellentéte a Bécsbe érkező vagy már ott „tanyázó” többi magyar közönséges cigányozásának, mulatozásának. A hosszadalmas leírás nemcsak az audiencia előkészületeire vonatkozik, legalább olyan aprólékosan, szinte „lélektani feszültségkeltést” alkalmazva beszél el az író a császárnál és királynál töltött „háromnegyed óra” történetét. Minden bizonnyal azért, hogy a történet vége még gunyorosabbra sikeredjen. Hiszen Ferenc József néhány perc alatt végzett Kossuth fiával, utasította, hogy az ellenzék hagyjon fel mindenféle függetlenségi törekvéssel. A megzavarodott Kossuth-fi a háromnegyed órából hátralévő bőséges időt a mosdóban töltötte. A szerző még azt is sejteti, hogy nem mert kijönni onnan. Furcsa módon a századforduló függetlenségi törekvéseinek ez a nyitánya mégis őriz valamit a Kossuth-párti magyar hangulatból, a lázadó kedvből. Mellesleg itt található Krúdy egyik – nem biztosan szándékos – szójátéka is: „Kossuth Lajos fia Ferenc József elé indul.”¹⁴³ Utalás Kossuth fiának és az uralkodónak közös nevére.

Krúdy ezeket az éveket, különösen az 1906-os évet a nemzeti ellenállás idejének, a „daliás idők” visszatértének állítja be¹⁴⁴, s közben

¹⁴⁰ 2. jegyzet 320.

¹⁴¹ 101. jegyzet 173.

¹⁴² 99. jegyzet 276-277.

¹⁴³ 4. jegyzet 476.

¹⁴⁴ „Meg volt írva a sors könyvében, aki a világtörténelmi Habsburg-család utolsójaként még egyszer a maga életében is átélte ennek a familiának minden szédületes karrierjét, hatalmát, nagyságát, szerencsését, pusztulását (amely voltaképpen már Ferenc József idejében elkezdődött a különböző familiáris balsorsokkal és a világháborúval): Ferenc József meglássa az orosz cár segítségével 1849-ben letiport Magyarországot talpraállítását. Hosszú uralkodása alatt a Haynauk, Bachok, később a Deákok, Tiszák sohase mutathatták meg neki azt: az ötven éve legázolt Magyarország képében ennek a csodálatos országnak a valódiságát.” 2. jegyzet 349.

látszólag megfelelnek a kiegyezés utáni korszak prosperitást hozó békeidejéről¹⁴⁵, valamint arról, hogy a Tisza István ellen fellépő képviselők népszerűségéhez, akik a politikai szabadság nemzeti-nacionalista ügyét képviselték, az a vandál esemény is hozzájárult, hogy közülük néhányan ripityára verték a világ egyik legszebb – ha nem a legszebb – országháza berendezésének jelentős részét, romhalmazzá változtatva az alkotmányos törvényességet – nem csupán jelképező, hanem – létével megvalósító „teret”. Persze Krúdy közben azt is érzékelteti, hogy az uralkodó szemszögéből a Függetlenségi Párt – 1848-hoz mérten mindképpen kisszerű – „függetlenségi küzdelmei” csupán zavaró békaegérharcnak tűnnek¹⁴⁶. Ófelsége „tökéletesen megunta a magyar válságot.” Ráadásul a kedélyes bécsiek élceinek céltábláivá válnak a császárvárosba érkező magyar politikusok:

„Az egyik bécsi lap tudni véli, hogy a császár- királynak különösen megtetszett Kossuth szürke mellénye, amelynek színes gombjaival beszélgetés közben eljátszadózott...”¹⁴⁷

Még csípősebb tréfa áldozataivá váltak a magyar politikusok Kossuth Ferenc második királyi kihallgatásakor, amikor az uralkodó megfenyegette a magyarokat. A Bristol szálló zenekara az „Ó, du lieber Augustin!”-t játszotta a leforrázott magyaroknak, a szálló osztrák vendégei pedig csúfondárosan dúdolgatták: „Alles ist hin!”¹⁴⁸

Mire létrejön a megegyezés az uralkodó és „leg hatalmasabb” országa között, a dolgok visszatérnek a kiegyezés természetes kerékvágásába, habár előtte még egy rövid történelmi-politikai közjáték bizonyítja, hogy a magyarok legkevésbé a magyarokkal képesek a megegyezésre¹⁴⁹.

„A király az új miniszterekkel sorban kezét fogott. *Kossuth kezét tán hosszasan szorította meg.* Tetszett, határozottan tetszett a Kossuth-fiú a királynak!”¹⁵⁰

Krúdy örök ellentétet békít ki regénye végén. Legalábbis úgy látszik. Az igazsághoz közelebb járunk azonban akkor, ha a Krúdy-féle ironia egyik jellegzetes megnyilatkozási pontjaként olvassuk az előbbi idézetet.¹⁵¹ Nem

¹⁴⁵ Megjegyzem Szauder József a magyar irodalom szempontjából szintén ezeket az (1848-as alapokon álló Függetlenségi Párt szempontjából „dicsőséges”, az Osztrák-Magyar Monarchia szempontjából azonban éppen, hogy válságos) időket tekinti a magyar irodalom egyik legjelentősebb korszakának, igaz, más megfontolásból. 47. jegyzet 36.

¹⁴⁶ 2. jegyzet 355.

¹⁴⁷ I.m. 357.

¹⁴⁸ I.m. 326.

¹⁴⁹ „Bár a felség részéről megtörtént a békejobb nyújtása, a magyar urak egymás között folytatják most a harcot.” I.m. 358.

¹⁵⁰ I.m. 363.

¹⁵¹ Annál is inkább, mivel Somogyi Éva többször idézett monográfiájában más beállításból látható ez a „kapcsolat”: „A császár számára a maga személytelensége, egyéni voltának, érzelmeinek háttérbe szorítása, a 'császár' intézményében való feloldódása, hogy 'az uralkodói fenség foglalatává tudott válni' jól jött, ez tette lehetővé, hogy olyanokkal működjön együtt – politikai szükségből –, akiket nem szeretett: így például

Kossuth Lajos rázott kezét Ferenc Józseffel, hanem *Kossuth fia*. Az a Kossuth-fi, aki a regény utolsó lapjain tisztos foglalkozást választ a korabeli Magyarországon, politikus lesz, ezzel elindul a Szeless Adorjánok életútján – hivatalos vállalkozás. Megjegyzem, ennek ismeretében eleve ironikusan értelmezhető a regény utolsó fejezetének címe: *Kossuth az egész vonalon győz*, hiszen a történelmi események ismerete – melyeket Krúdy nem titkol – sugallja a cím átfogalmazását: Ferenc József az egész vonalon győz. A többször idézett Gonda – Niederhauser szerzőpáros kétséget sem hagy ezen a téren:

„Az egykori ellenzéki pártok most miniszteri székekben ülő politikusi olykor még emlegették a választójog reformját, roppant nagy elmeélt fordítva arra, hogyan lehetne egy netán általános választójog mellett (...) a magyarok hegemoniáját a nemzetiségek felett és az uralkodó osztályok hegemoniáját a nép felett megtartani. (...) kísérletet tettek a magyarosításra (megint csak nagyobb füsttel és még nagyobb ellenérzéseket keltve, mint amilyen az eredmény volt). A tényleges eredmények (...) mégsem kendőzhettek el az egész koalíciós kormányzat alapjában véve fából vaskarika jellegét, sőt pontosabban: látszatjellegét. (...) A nemzeti felzúdulás különlegesen erős hulláma adta meg (...) a parlamenti többséget. Igen ám: de a legharcosabb ellenzéki negyvennyolcas, még ha Kossuth Lajos tulajdon fia lett légyen is, nem gondolta komolyan a dualista rendszer felbontását. (...) dualistaellenes vehemenciával dualista politikát folytatni s ehhez a választókat is megnyerni, rövid távon sem lehetett.”¹⁵²

A Függetlenségi Párt „győzelme” nyolc évvel az első világháború kitörése előtt kísértetiesen emlékeztet a mohácsi vészt egy évvel megelőző hatvani országgyűlésre, amelyen a köznemesi-nemzeti párt „győzött” hasonló módon, királyi kompromisszummal, hogy uralkodásra való képtelensége még hamarabb, nem egészen egy éven belül kiderüljön, mint a Függetlenségi Párté, amelyik 1910-ig maradt a kormányban. Ráadásul a hatalom gyakorlására való képtelenség, a politikai rátermettség hiánya jellemezte mindkét rövidre sikerült „nemzeti” hatalmi próbálkozást, ahogy erről az 1525-ös Werbőczy-párt kapcsán Kulcsár Péter ír *A Jagelló-kor* című monográfiájában¹⁵³. Mindez újabb adalék annak alátámasztására, hogy Krúdy írásművészetében gondosan kiérlelt, átgondolt, sőt megkockáztatom: megélt történelmi párhuzamba rendeződik a mohácsi vész és az első világháború előtti és utáni magyar történelem analógiája.

Sturm László azzal magyarázza, hogy a „regény, némileg önkényesen, Kossuth Ferenc miniszterré való kinevezésének idején ér véget”, mert a már említett Hentaller-féle életrajz szintén eddig követi a politikus pályáját¹⁵⁴. Az irodalomtörténész véleménye egyébként is az, hogy a

Kossuth fiával.” 101. jegyzet 169.

¹⁵² 99. jegyzet 277-278.

¹⁵³ Kulcsár Péter: *A Jagelló-kor*. Gondolat Könyvkiadó Budapest, 1981. 208-213. Fraknói Vilmos, akinek művei Krúdy forrásai közé tartoztak a *Királyregények* írásakor, *Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján* című művében ír ugyanerről a témáról, különösen a 150. lapon.

¹⁵⁴ 5. jegyzet 124.

Kossuth fia-féle Krúdy szövegek több helyütt is lezárhatóak, abbahagyhatóak vagy folytathatóak.¹⁵⁵ Ennek az ellenkezője (legalábbis a *Kossuth fia* esetében) két szempontból is állítható. Ha komolyan vesszük Krúdy egyik kedvelt írói öndefinícióját: a krónikást, és összevetjük azzal, amit Hayden White a krónikákról írt, érdekes egyezésekre bukkanhatunk Krúdy történelmi munkáinak szerkezete és a krónikának a white-i meghatározása között.

„A krónika (...) olybá tűnik, mintha egy történetet kívánna elmesélni, narrativitásra törekedne, ám azt jellemzően nem képes elérni. Pontosabban, a krónikát az jellemzi, hogy hiányzik belőle a narratív lezárás. Nem befejeződik, hanem egyszerűen véget ér. A krónika belefog egy történet elmesélésébe, majd *in medias res*, a krónikairó jelenében véget ér, megoldatlanul, vagy talán inkább történetszerűen feloldatlanul hagy dolgokat.”¹⁵⁶

Tehát a krónika azért nem történelemírás, mert pusztán a történet elmondására szorítkozik, nem teremti meg az események között azokat a bizonyos „nem immanens” kapcsolattrendszereket. Ugyanakkor Krúdy történelminek nevezhető műveire is igazak a fenti megállapítások, éppen Sturm használta őket művében. Másrészt véleményem szerint a történelmi regény, de még inkább Krúdy mitizált nemzeti történelemírása szempontjából Kossuth Ferenc története valóban véget ér azon a ponton, ahol a Függetlenségi Párt képviselői kormányzati szerepet kapnak, illetve vállalnak. Krúdy iróniája ezzel a történelmi-politikai ténnyel párhuzamban bomlik ki igazán, amikor élete végén, 1932-ben befejezi Kossuth fiának történetét, amely tulajdonképpen a kiegyezés kori Magyarország története és egyúttal ironikus politikai görbe tükör. Ahogy Kelemen László írta róla: „ez az irónia a kiábrándult Krúdy végső mondanivalója.”¹⁵⁷ A magyar függetlenségi törekvéseknek, a szabadságharcnak a gyermekei politikai hatalomhoz jutnak, de ez már nem jelent veszélyt a fönnálló rendszerre nézve, sőt, mintha valójában ezzel zárulna le az önálló Magyarország története. A „Nemzet Atyjának” fia ezzel az ünnepélyes aktussal beilleszkedik a „Népek Atyja” Magyarországnak társadalmába.

¹⁵⁵ I.m. 139.

¹⁵⁶ 17. jegyzet 110.

¹⁵⁷ 84. jegyzet 120.

Bibliográfia

- A magyarok krónikája.* Magyar Könyvklub – Officina Nova Budapest, 2000.
- Ady Endre: *Összes versei I-II.* Osiris-Századvég Budapest, 1994.
- Andersen, Hans Christian: *Összes meséje.* Videopont Kft. Budapest, 1995.
- Arendt, Hannah: *Múlt és jövő között.* Osiris Kiadó – Readers International Budapest, 1995.
- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* Atlantisz Könyvkiadó Budapest, 1999.
- Az ezeregyéjszaka meséi. Az eredeti arab szöveg első teljes magyar fordítása.* I-VII. Atlantisz Könyvkiadó Budapest, 1999-2000.
- Baránszky Jób László: *Krúdy és Proust.* In: *Híd* 1965. 1423-1432.
- Bartoniék Emma – Gárdonyi Albert – Dézsi Lajos: *A magyar történettudomány kézikönyve.* (1926.) Könyvértékesítő Vállalat Budapest, 1987.
- Bartoniék Emma: *A magyar királykoronázások története.* Akadémiai Kiadó Budapest, 1987.
- Belousova, Vera: *Aneignung des Habsburger-Mythos in der ungarischen Literatur am Beispiel der Romane Gyula Krúdy's.* In: *Wien als Magnet? Schriftsteller aus Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa über die Stadt.* Herausgeberinnen: Gertraud Marinelli-König und Nina Pavlova. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Wien, 1996.
- Benjamin, Walter: *Angelus Novus.* Magyar Helikon Budapest, 1980.
- Borges, Jorge Luis: *Válogatott művei IV. kötet Az ős kastély. Esszék.* Európa Könyvkiadó Budapest, 1999.
- Brodarics István: *Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról.* Magvető Könyvkiadó Budapest, 1983.
- Bultmann, Rudolf: *Történelem és eszkatológia.* Atlantisz Budapest, 1994.
- Collingwood, Robin G.: *A történelem eszméje.* Gondolat Budapest, 1987.
- Czére Béla: *Krúdy Gyula.* Gondolat Kiadó Budapest, 1987.
- Duby, Georges – Lardreau, Guy: *Párbeszéd a történelemről.* Akadémiai Kiadó Budapest, 1993.
- Eisemann György: *A folytatódó romantika.* Orpheusz Könyvek Budapest, 1999.
- Eliade, Mircea: *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem.* Európa Könyvkiadó Budapest, 1993.
- Fábri Anna: *Ciprus és jegénye. Sors, kaland és szerep Krúdy Gyula műveiben.* Magvető Könyvkiadó Budapest, 1978.
- Fraknói Vilmos: *A magyar nemzet története.* Szent-István-Társulat Budapest 1873.
- Fraknói Vilmos: *Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján.* Szent-István-Társulat Budapest, 1884.

- Fraknói Vilmos: *Martinovics és társainak összeesküvése*. Ráth Mór Budapest, 1880.
- Fraknói Vilmos: *Tomori Pál élete és levelei*. Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája Budapest, 1881.
- Fülöp László: *Közelítések Krúdyhoz*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980.
- Gerics József: *Az állam- és törvényalkotó Szent István*. In: *Művészettörténeti Értesítő* 1990. 76-80.
- Gonda Imre – Niederhauser Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. Gondolat. Budapest, 1977.
- Granasztói György *A középkori magyar város*. Gondolat Budapest, 1980.
- Habermas, Jürgen: *A társadalomtudományok logikája*. Atlantisz Budapest, 1994.
- Habermas, Jürgen: *Válogatott tanulmányok*. Atlantisz Budapest, 1994.
- Harangozó Imre: *Radna fényes csillaga. A máriaradnai búcsújárásról és az újkígyósiak radnajárásáról*. A szerző kiadása Újkígyós, 1990.
- Hérodotosz: *A görög-perzsa háború*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1989.
- Horváth János: *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1988.
- Horváth Mihály: *A magyarok története rövid előadásban*. VI. kiadás. Sajtó alá rendezte, bővítette és jegyzetekkel ellátta Sebestyén Gyula. Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Budapest, 1887.
- Huizinga, Johan: *A történelem formaváltozásai*. Maecenas Holding Rt. Budapest, 1997.
- István király emlékezete*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1988.
- Istvánfi Miklós: *Magyarország Története 1490-1606. I-II.* (fordította Vidovich György) Debreczen, kiadja ifj. Csáthy Károly Gazdasági Akadémiai Könyvtár. 1871.
- Jászay Pál: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Pest, 1846.
- Kálmány Lajos: *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya*. Magyar Tudományos Akadémia Budapest, 1885.
- Kant, Immanuel: *Az ítélőerő kritikája*. Ictus Kiadó Szeged, 1997.
- Karinthy Frigyes: *Így írtok ti. Paródiák Első kötet*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1986.
- Katona Béla: *Krúdy Gyula pályakezdése*. Akadémiai Kiadó Budapest 1971. Kozma Dezső: *Krúdy Gyula postakocsiján*. Dácia Könyvkiadó Kolozsvár 1981.
- Kelemen László: *Krúdy Gyula*. Magyar Irodalomtörténeti Intézet Szeged, 1938.
- Kemény Gábor: *Krúdy képalkotása*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1974.
- Kemény Gábor: *Szindbád nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között*. Az MTA Nyelvtudományi Intézete Budapest, 1991.
- Kosztolányi Dezső: *Egy ég alatt*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1977.

- Krúdy Gyula: *A magyar Sasfiók*. Fővárosi Könyvkiadó Kft. Budapest, 1943.
- Krúdy Gyula: *A tegnapok ködlovagjai*. (1925.) Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1961.
- Krúdy Gyula: *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1975.
- Krúdy Gyula: *A XX. század vizitkártyái*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1986.
- Krúdy Gyula: *Álmoskönyv. Tenyérjósítások könyve*. (1920.) Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1983.
- Krúdy Gyula: *Aranyidő*. (1926.) Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1978.
- Krúdy Gyula: *Az álombeli lovag*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1978.
- Krúdy Gyula: *Az emlékek szakácskönyve. Ízes írások és régi receptek*. Krúdy Zsuzsa kiadása Debrecen, 1983.
- Krúdy Gyula: *Az utolsó gavallér*. (1925.) Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980.
- Krúdy Gyula: *Delikátesz*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1982.
- Krúdy Gyula: *Etel király kincse*. (1956.) Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1981.
- Krúdy Gyula: *Ferenc József rendet csinál*. K. u. K. Kiadó Budapest, 2000.
- Krúdy Gyula: *Három király*. (1943.) Magvető Könyvkiadó Budapest, 1958.
- Krúdy Gyula: *Kánaán könyve*. (1919.) Balassi Kiadó Budapest, 1998.
- Krúdy Gyula: *Királyregények*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1979.
- Krúdy Gyula: *Kisvárosi bohémek és más figurák*. Argumentum Kiadó Budapest, 1993.
- Krúdy Gyula: *Komédia*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1968.
- Krúdy Gyula: *Kossuth fia*. Magvető Kiadó Budapest, 1976.
- Krúdy Gyula: *Magyar Köztársaság Almanachja*. Zrínyi Kiadó Nyiregyháza, 1988.
- Krúdy Gyula: *Magyar tükör*. (1921.) Balassi Kiadó Budapest, 1998.
- Krúdy Gyula: *Magyar tükör*. (1921.) Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1984.
- Krúdy Gyula: *Palotai álmok*. (1914.) Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1976.
- Krúdy Gyula: *Pesti album*. (1919.) Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1985.
- Krúdy Gyula: *Pesti nőrabló*. (1922.) Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1978.
- Krúdy Gyula: *Pókhálós palackok*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1977.
- Krúdy Gyula: *Rákóczi harangja*. Móra Könyvkiadó Budapest, 1975.
- Krúdy Gyula: *Szerenád*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1979.

- Krúdy Gyula: *Szindbád*. (1947.) Magyar Helikon Budapest, 1975.
- Krúdy Gyula: *Utazások a vörös postakocsin I-II*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1977.
- Krúdy Gyula: *Váci utcai hölgytisztelet*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1982.
- Krúdy Gyula: *Vallomás*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1963.
- Krúdy Mária: *Szindbád gyermekkora*. Móra Ferenc Könyvkiadó Budapest, 1975.
- Krúdy világa*. (Gyűjtötte és írta Tóbiás Áron) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest, 1964.
- Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1975.
- Kulcsár Péter: *A Jagelló-kor*. Gondolat Könyvkiadó Budapest, 1981.
- Láncz Irén: *Krúdy Gyula Napraforgó című regényének szövegáttér-vizsgálata*. In: *Tanulmányok. (14. füzet)* A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék, 1981.
- Lénárd Jenő: *Dhammó. Bevezetés a Buddhó tanába. I-II*. Budapest Lamper R. Könyvkereskedése (Wodianer F. és fiai) Rt. 1911.
- Löwith, Karl: *Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei*. Atlantisz Budapest, 1996.
- Lukacs, John: *A XX. század és az újkor vége*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1994.
- Lukacs, John: *Budapest, 1900. A város és kultúrája*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1999.
- Magris, Claudio: *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban. (Részletek)* Európa Könyvkiadó Budapest, 1988.
- Magris, Claudio: *Der habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur*. (Vom Verfasser autorisierte Übersetzung von Madeleine Pásztory) Otto Müller Verlag Salzburg, 1966.
- Magris, Claudio: *Duna*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1992.
- Márai Sándor: *Napló 1958-1967*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó Budapest, 1992. 77-78.
- Marcuse, Herbert: *Az egydimenziós ember*. Kossuth Könyvkiadó Budapest 1990.
- Mihálynap kiadvány. Írások Ilia Mihály születésnapjára*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szeged-Budapest, 2000.
- Mohácsi Emlékkönyv 1526-1926*. (Szerk. Lukinich Imre, az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója.) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1926.
- Nagy Endre: *A kabaré regénye*. Palatinus-Könyvek Szekszárd, 2000.
- Nietzsche, Friedrich: *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*. Philipp Reclam Jun. Stuttgart, 1969.
- Nietzsche, Friedrich: *A történelem hasznáról és káráról*. (Fordította Tatár György.) Akadémiai Kiadó Budapest, 1989.
- Nyugat 1908-1941*. Egy irodalmi legenda digitálisan. Arcanum Adatbázis.

- Market Invest Könyvkiadó Kft. Budapest, 2000.
- Ortvay Tivadar: *Pozsony város Története. IV.* Kiadja a Pozsonyi Első Takarékpénztár Pozsony, 1912.
- Ősök, táltosok, szentek. *Tanulmányok a honfoglaláskor és Árpád-kor folklórijából.* Szerk.: Pócs Éva és Voigt Vilmos. MTA Néprajzi Kutatóintézete Budapest, 1996.
- Pavić, Milorad: *A tüsszögő ikon.* Forum Könyvkiadó Újvidék – Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó Pécs, 1993.
- Razvitie prozaicseszkih zsanrov v literaturah sztran Central'noj i Jugovosztocnoj Evropü.* Redkoll.: I. I. Kapitanov, A. P. Szolovjeva, B. F. Szahejev. Moszkva, 1991.
- Ricoeur, Paul: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok.* Osiris Kiadó Budapest, 1999.
- Shakespeare: *Összes drámái I. kötet.* Európa Könyvkiadó Budapest, 1988.
- Shakespeare: *Történeti színművei II. kötet.* Franklin-társulat Budapest, 1902.
- Somogyi Éva: *Ferenc József.* Gondolat Budapest, 1989.
- Sturm László: *Hagyományok metszéspontján. Források, műfaji klisék és elbeszélésmódok Krúdy Gyula egy regénycsoportjában.* Anonymus Kiadó Budapest, 2000.
- Supka Géza: *Habsburg-krónika. (Válogatás)* Helikon Kiadó Budapest, 1986.
- Szabó Ede: *Krúdy Gyula (Arcok és vallomások).* Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1970.
- Szalay László: *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században.* Ráth Mór kiadása Pest, 1859.
- Szauer József: *Tavaszi és őszi utazások. Tanulmányok a XX. század magyar irodalmáról.* Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980.
- Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet.* Magvető Könyvkiadó Budapest, 1986.
- Szerémi György: *Magyarország romlásáról.* Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1979.
- Szörényi László: „Multaddal valamit kezdeni”. JAK füzetek 45. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1989.
- Terplán Zoltán: *A Crouy-Chanel család.* In: *Élet és Tudomány* 1998/17. 522-523.
- The Illustrated Stratford Shakespeare.* Chancellor Press London, 1989. 485.
- Váczy Péter: *Az angyal hozta korona.* In: *Életünk* 1982. 456-465.
- Váczy Péter: *Merseburgi Thietmar a magyar királykoronázásokról.* In: *Történelmi szemle* 1995. 628-642.
- Vajda György Mihály: *Keletre nyílik Bécs kapuja. Közép-Európa kulturális képeskönyve 1740-1918.* Akadémiai Kiadó Budapest, 1994.

Várady Zsigmond: *A szabadkőműves világszövetség és a világháború*. In: *A Cél* V. évf. 11. sz. 1914. 783-789.

Várady Zsigmond: *Martinovics Ignác*. Természet és Társadalom. Népszerű Tudományos Könyvtár. Kiadja a Huszadik Század Szerkesztősége IX. Deutsch Zsigmond és Tsa. Budapest, 1909.

Vico, Giambattista: *Az új tudomány*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1963.

Weizsäcker, Carl Friedrich von: *A német titanizmus*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1989.

White, Hayden: *A történelem terhe*. Osiris Kiadó Budapest, 1997.

Zsoldos Attila: Törvényes uralkodó vagy szerencsés kalandor? Az Árpád-ház kihalása, 1301. In: *História* XXIII. évfolyam 1. szám 9-11.